

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

Volum 19 • 2020

SOCIETAT
CATALANA
SCEJ
D'ESTUDIS
JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

Institut
d'Estudis
Catalans

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor
Xavier Genover i Huguet
Jordi Figa López-Palop
Oriol Sagarra i Trias
Jordi Pujol i Moix
Josep Vilajosana Rubio
Pilar Rebaque Mas
Mariona Serdà Cabré

DIRECCIÓ

Josep Serrano i Daura, Universitat Internacional de Catalunya

CONSELL DE REDACCIÓ

Tomàs de Montagut i Estragués, de la Universitat Pompeu Fabra (president)
Jacques Poumarède, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail
Thomas Gergen, de la Universitat Europea d'Economia i Empresa (EUFOM), de Luxemburg
Manuel Juan Peláez Albendea, de la Universitat de Màlaga
Juan Luis Arrieta Alberdi, de la Universitat del País Basc
Antonio Planas Rosselló, de la Universitat de les Illes Balears
Félix Martínez Llorente, de la Universitat de Valladolid
Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló
Sixto Sánchez-Lauro, de la Universitat d'Extremadura

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

Volum 19 • 2020

BARCELONA 2020

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Text revisat lingüísticament per Montse Marès

Compost per T.G.A., SL
Imprès a T.G.A., SL

ISSN (ed. impresa): 1578-5300
ISSN (ed. digital): 2014-0010
Dipòsit legal: B 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les fraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

ARTICLES

- Un episodi de l'endeutament municipal català a l'edat moderna: la consulta del 16 d'octubre de 1729 de la Reial Audiència al Consell de Castella,
per Jordi Casas i Roca 11
- Impacte del Concili II del Vaticà a l'Espanya de Franco,
per Hilari Ragner 49
- El impacto de la legislación aprobada en Cortes en el diseño de la administración territorial del Principado de Cataluña. Una primera aproximación,
per Ricard Torra-Prat 75
- Ordenanzas de *mostassaferia* sobre los panaderos y horneros en la ciudad de Mallorca (siglos xv-xviii): un estudio de larga duración,
per Miguel Gabriel Garí Pallicer i Pau Josep Alcover Cateura 93
- Comtat de Barcelona i Principat de Catalunya. Sobre l'ús historiogràfic anòmal del vocabulari politicojurídic històric,
per Cristian Palomo Reina 125
- Les Corts republicanes a Sant Cugat del Vallès: l'activitat parlamentària en el camí cap a l'exili,
per Elisabet Velo i Fabregat 145
- El llibre *Privilegis de la vila de Sabadell*,
per Maria Jesús Espuny Tomàs i Daniel Vallès Muñío 191

RECENSIONS

- Alicia Valmaña Ochaíta, *Los discursos de Catón y Lucio Valerio en el 195 a.C.*, Cartagena, Fundación Teatro Romano de Cartagena, 2019, 135 p.
(Diálogos del Mundo Antiguo, 1), 253
per Juan Alfredo Obarrio Moreno
- Antonio Planas Rosselló, *Legislación histórica mallorquina: Época medieval y moderna*, Madrid, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2018, 222 p., 256
per Miguel Gabriel Garí Pallicer
- Lluís Obiols Perearnau (ed.), *El govern de la ciutat d'Urgell al segle XVI. Jeroni Grau i el seu tractat per al govern municipal*, pròleg de Josep Capdeferro, la Seu d'Urgell, Anem, 2019, 215 p., 259
per Josep Capdeferro
- Maria Àngels Clotet i Miró, *Besora. L'església del pla de la Roca Tallada i els Miró de Navès*, Solsona, Gràfiques Muval, 2018, 169 p., 261
per Josep Capdeferro
- María Pilar Hernando Serra, *Una historia inacabada: El autonomismo valenciano de los años treinta*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2020, 207 p., 263
per Carles Tormo i Camallonga
- Carles Tormo i Camallonga, *L'advocacia i la història col·legial d'Alzira: Dels estatuts de 1838 a la postguerra*, València, Tirant lo Blanch, 2020, 354 p., 266
per Ramon Aznar i Garcia
- Pilar García Trobat, *Nostalgia de los fueros perdidos: La incesante reivindicación del derecho civil valenciano*, València, Tirant lo Blanch, 2020, 446 p., 270
per Javier Palao Gil

La Junta de Govern de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics ha acordat dedicar aquest volum en homenatge a la persona i l'obra del Dr. Hilari Ragner i Suñer, monjo de Montserrat, traspasat recentment.

ARTICLES

UN EPISODI DE L'ENDEUTAMENT MUNICIPAL CATALÀ A L'EDAT MODERNA: LA CONSULTA DEL 16 D'OCTUBRE DE 1729 DE LA REIAL AUDIÈNCIA AL CONSELL DE CASTELLA¹

Jordi Casas i Roca

Doctor en Història per la Universitat Pompeu Fabra

Resum

El Decret de Nova Planta generà molts dubtes a la Reial Audiència. La qüestió municipal, en concret el deute de les universitats catalanes, no fou una excepció. Malgrat que Felip V havia deixat clar, en una reial cèdula del 30 de març de 1718, que tot el que fes referència a la creació de censals era competència seva, la Reial Audiència es veié en la necessitat, onze anys després, de demanar un aclariment, és a dir, de fer una consulta. El més interessant que té la consulta és que l'òrgan català hagué de fer una llarga exposició sobre el funcionament de les universitats catalanes abans de la Nova Planta. A la vegada, feu una defensa de la seva actuació, fonamentalment a partir de mitjan segle XVII, en matèria d'endeutament municipal; en concret, pel que fa a la facilitació de concòrdies entre universitats i creditors. No sembla que el Consell de Castella entrés en la qüestió de fons, però va deixar un cert marge d'actuació

1. Agraïm a Tomàs de Montagut, catedràtic d'història del dret, la lectura que ha fet del text inicial i els seus suggeriments, que hem incorporat al text definitiu. Naturalment, la responsabilitat del resultat és només meua. Sobre l'origen, les funcions i la composició de la Reial Audiència, vegeu VÍCTOR FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 108-120, i Pere MOLAS I RIBALTA, *Catalunya i la casa d'Àustria*, Barcelona, Curial, 1996, p. 95-142. Pel que fa a les modificacions introduïdes pel Decret de Nova Planta (*Establecimiento y nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*), vegeu: Joan MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 49-60; María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, «La formación de la nueva Real Audiencia de Cataluña (1715-1718)», a Pere MOLAS I RIBALTA (coord.), *Historia social de la Administración española. Estudios sobre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona, CSIC, 1980, p. 183-246, i Sebastià SOLÉ I COT, *El gobierno del Principado de Cataluña por el capitán general y la Real Audiencia —el Real Acuerdo— bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808)*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2008 (Col·lecció d'Estudis d'Història del Dret; 2), p. 189-229 («El procedimiento gubernativo (i): las consultas de la Audiencia») pel que fa a les consultes de la Reial Audiència i p. 194 per a una definició del que cal entendre per consulta. Sobre el Consell de Castella, vegeu Concepción de CASTRO, *El Consejo de Castilla en la historia de España*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2015, i *Novísima recopilación de las leyes de España*, Madrid, 1805, llibre IV, *De la real jurisdicción ordinaria; y de su ejercicio en el Supremo Consejo de Castilla*.

a la Reial Audiència, més que per convicció, empès per l'enorme deute de la major part dels ajuntaments catalans.

Paraules clau: Consell de Castella, Reial Audiència, consulta, censal, universitat, concòrdia.

UN EPISODIO DE LA DEUDA MUNICIPAL CATALANA EN LA EDAD
MODERNA: LA CONSULTA DEL 19 DE OCTUBRE DE 1729
DE LA REAL AUDIENCIA AL CONSEJO DE CASTILLA

Resumen

El Decreto de Nueva Planta generó muchas dudas a la Real Audiencia. La cuestión municipal, en concreto la deuda de las universidades catalanas, no fue una excepción. A pesar de que Felipe V había dejado claro, en una real cédula del 30 de marzo de 1718, que todo lo que hiciese referencia a la creación de censales era competencia suya, la Real Audiencia se vio en la necesidad, once años después, de pedir una aclaración, es decir, de hacer una consulta. Lo más interesante de la consulta es que el órgano catalán tuvo que hacer una larga exposición del funcionamiento de las universidades catalanas antes de la Nueva Planta. A su vez, hizo una defensa de su actuación, fundamentalmente a partir de mediados del siglo XVII, en materia de deuda municipal; en concreto, en lo que hacía referencia a la facilitación de concordias entre las universidades y sus acreedores. No parece que el Consejo de Castilla entrara en la cuestión de fondo, pero dejó un cierto margen de actuación a la Real Audiencia, más que por convicción, empujado por la enorme deuda de la mayoría de los ayuntamientos catalanes.

Palabras clave: Consejo de Castilla, Real Audiencia, consulta, censal, universidad, concordia.

AN EPISODE OF THE LOCAL CATALAN INDEBTENESS
IN THE MODERN AGES: THE REIAL AUDIÈNCIA'S ENQUIRY
TO THE COUNCIL OF CASTILLE IN 16TH OCTOBER 1729

Abstract

The *Nueva Planta* Decree raised many doubts in the Reial Audiència. The local issue, specially the indebtedness of the Catalan universities, wasn't an exception to this. Even though Philip V had made it clear, in a Royal Decree on 30th March 1718, that any issue related to the creation of *censals* was within his competence, the Reial Audiència needed, eleven years later, to ask for clarification, which means that they made an enquiry. The most interesting thing about the enquiry was that the Catalan authorities had to do an extended clarification regarding the management of the Catalan universities before the *Nueva Planta* Decree. At the same time, they defended their procedures, particularly concerning the local indebtedness since the 17th century; it dealt with the allowances of *concordies* between universities and creditors. It doesn't seem like the Council of Castile was invested in the issue, but it let a certain scope

for action to the Reial Audiència; not because it believed in it, but because of the enormous indebtedness of most of the Catalan councils.

Keywords: Council of Castile, Reial Audiència, enquiry, *censal*, university, *concordia*.

UN ÉPISODE DE L'ENDETTEMENT MUNICIPAL CATALAN
À L'ÉPOQUE MODERNE: LA CONSULTATION DE L'AUDIENCE ROYALE
AU CONSEIL DE CASTILLE DU 16 OCTOBRE 1729

Résumé

Le Décret de *Nueva Planta* ont généré beaucoup de doutes à l'Audience Royale. La question municipale, et concrètement la dette des universités catalanes, n'était pas une exception. Bien que Philippe V avait précisé, dans un décret royal le 30 Mars 1718, que tout ce qui faisait référence à la création des *censals* était sa compétence, l'Audience Royale avait besoin, onze années plus tard, de demander une explication, c'est à dire, de faire une consultation. C'est qui était le plus intéressant de la consultation c'est que les autorités catalanes ont dû faire un exposé à propos du fonctionnement des universités catalanes avant le Décret de *Nueva Planta*. En même temps, les autorités catalanes on fait une défense de son rôle en ce qui concerne l'endettement municipal à partir de la moitié du XVIIe siècle; et, plus concrètement, en ce qui concerne la facilitation de concordes entre universités et crédateurs. Il ne paraît pas que le Conseil de Castille ait consacré des efforts importants à la question, mais il a laissé une certaine marge de manœuvre à l'Audience Royale, pas pour conviction mais pour l'énorme dette de la plupart des mairies catalans.

Mots-clés: Conseil de Castille, Audience Royale, consultation, *censal*, université, concorde.

1. INTRODUCCIÓ

En la constitució del municipi català durant la baixa edat mitjana, és a dir, l'organització jurídica del conjunt de veïns o caps de casa de les ciutats, viles i llocs en universitats i la creació dels seus òrgans de gestió, tingueren un paper fonamental les necessitats econòmiques de la monarquia, les quals exigiren l'existència d'organismes que s'encarreguessin de la recaptació dels subsidis reials. Ben aviat, aquesta gestió econòmica anà generant un patrimoni municipal propi per tal de finançar unes necessitats locals en creixement. S'estructurà una hisenda municipal —en concret, uns ingressos— destinada a durar segles. Les universitats es finançaren amb les talles —repartiments veïnals en funció de la riquesa de cada veí—, les impositcions sobre el comerç, especialment el de queviures, i, probablement a partir de mitjan segle xv, els monopolis sobre un seguit d'activitats comercials i productives (carnisseries, fleques, forns de pa, molins, tavernes, botigues de queviures i hostals, fonamentalment), que amb els anys es coneixerien com a *drets privatus*.²

De bell antuvi calgué afegir un altre pilar a aquesta estructura del que podríem denominar *ingressos ordinaris*, encara que aquesta expressió no és fàcil d'aplicar en aquella època: l'endeutament. Les universitats s'endeutaren mitjançant les figures del censal i el violari —aquest segon, destinat a tenir una vida bastant més curta—. El censal era un document que donava dret al comprador —el censalista— a cobrar una quantitat anual al creador i venedor —en aquest cas, la universitat— equivalent a l'interès cobrat, que a partir de principis del segle xv se situà en el 5%. Les causes de l'endeutament eren diverses: males collites o caresties cerealístiques que obligaven les universitats a gestionar la compra del blat, donatius o subsidis reials, construcció o reconstrucció de muralles (especialment durant la Guerra dels Dos Peres en el segle xiv), pestes, guerres, contenciosos per a passar a la jurisdicció reial (en els municipis sota jurisdicció baronial) i altres, despeses a les quals cal sumar les que podríem denominar *ordinàries*. Aquest endeutament, que fou molt generalitzat, s'emmarcà en la llarga crisi baixmedieval que visqué la societat catalana.

Catalunya va anar sortint lentament i amb dificultats de la crisi esmentada, però la recuperació arribà i entre mitjan segle xvi i la tercera dècada del xvii la societat catalana visqué el que Albert Garcia Espuche ha denominat un segle decisiu. Hi ha motius per a pensar, encara que les dades de què disposem no són gaire abundants, que durant aquest període les finances municipals es recuperaren i anaren deixant enrere un endeutament que venia de lluny. L'increment del catàleg d'impositcions i la generalitza-

2. Afortunadament, a diferència de l'edat moderna (s. xvi-xviii), sobre la hisenda municipal catalana de la baixa edat mitjana disposem d'una àmplia bibliografia. Ha estat pioner i especialment actiu des de principis dels anys noranta del segle passat el grup de la Institució Milà i Fontanals de Barcelona (CSIC) dirigit pel professor Manuel Sánchez Martínez.

ció dels monopolis municipals, possibilitats per l'eixamplament de la base imposable, ho van permetre. Però l'esgotament d'aquesta recuperació a partir de la tercera dècada del segle XVII va anar acompanyat, quasi sense solució de continuïtat, de la Guerra dels Segadors i la guerra consecutiva contra França (1640-1659), preludi d'una segona meitat de segle d'ocupació militar quasi permanent en una bona part del territori català a causa dels enfrontaments bèl·lics entre els reis Catòlic i Cristianíssim. Els inicis del segle següent no foren, precisament, millors, ja que Catalunya hagué de patir la Guerra de Successió (1705-1714) i l'ensulsiada institucional que l'acompanyà.

El document que comentem té com a horitzó temporal el suara esmentat, és a dir, el que va de les guerres de mitjan segle XVII al desplegament del Decret de Nova Planta. Ja diem de bon principi que es tracta d'un escrit força espès, en el qual no és fàcil trobar un fil conductor clar, la qual cosa no vol dir que fos inexistent en les ments dels magistrats que l'idearen. Es tracta d'una consulta feta per la Reial Audiència el 29 d'octubre de 1729 al rei, encara que l'organisme encarregat d'informar-lo és el Consell de Castella.³ El que genera dubtes és el desplegament de la Nova Planta borbònica a escala municipal, la seva incidència en la hisenda de les universitats i, en concret, en el seu mecanisme d'endeutament.⁴ En un text excessivament reiteratiu, la Reial Audiència, sense qüestionar en cap moment l'absolutisme borbònic, ans al contrari, s'estén en l'explicació (dir-ne defensa o reivindicació seria exagerat, sobretot perquè no sabem si els magistrats actuaven amb una doble intenció) del municipalisme tradicional català i, en concret, de la necessitat de preservar-ne alguns aspectes. I no, precisament, per a qüestionar l'actuació sobirana i absoluta del monarca, com ja hem dit, sinó per a trobar vies de solució, que passaven, entre altres coses, per conservar alguns criteris aplicats, per la vella i la nova Audiència, a l'endeutament asfixiant de les universitats catalanes, que tenia molt a veure amb els contenciosos bèl·lics, per a dir-ho d'alguna manera, de Felip V i els seus predecessors més immediats. De fet i ja avancem algun tipus de conclusió, la resposta reial tingué més a veure amb una situació que era

3. La consulta està continguda en la resposta que dona el Consell de Castella l'11 d'agost de 1731: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència (RA), registre 14, *Cartas otorgadas*, 1731, f. 72v-89r. Reproduïm el document en l'annex; no ens consta que fins avui hagi estat publicat. Hem respectat la numeració de les pàgines per tal de localitzar amb més facilitat els paràgrafs reproduïts, en els quals indiquem entre claudàtors la pàgina o pàgines corresponents. Hem respectat l'ortografia original; només hi hem posat accents i complementat la puntuació, per tal de fer la lectura més àgil i entenedora.

4. JOAN MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, p. 54, nota 101, ja ressaltà fa anys la importància de les consultes de la Reial Audiència en el desenvolupament del Decret de Nova Planta: «En aquest sentit, la intervenció de la Reial Audiència és decisiva, per tal com el Decret de Nova Planta, considerat com a carta fonamental de la Catalunya borbònica, deixava molts extrems indecisos. Encara que la intervenció explicativa dels oïdors no deixà d'ésser circumspecta [es refereix als informes sobre l'antiga mecànica constitucional del Principat, com el que ens ocupa], és indubtable que de les seves consultes brotà una doctrina concretada aviat en realitzacions originals en l'àmbit de l'administració del Principat». Vegeu també Sebastià SOLÉ I COT, *El gobierno del Principado de Cataluña*, p. 212-213.

sagnantment evident, que no pas amb els arguments de fons de la Reial Audiència, que tot indica que no constituïren el nucli del debat del Consell de Castella.

Hem tingut dubtes a l'hora d'estructurar els nostres comentaris. Hem canviat la primera intenció de fer-ho per blocs argumentals, si és que això és possible en un sentit estricte, per fer-ho seguint el text. Ho fem en el proper apartat, el qual hem dividit en deu subapartats, d'extensió força diferent, això sí. En un apartat posterior comentem la resposta del Consell de Castella. Vegem ara el contingut de la consulta en qüestió.

2. CONSULTA DE LA REIAL AUDIÈNCIA

2.1. CAUSES DELS DUBTES DELS MAGISTRATS

Les causes són motivades per interessos enfrontats:

a) Els particulars no volen pagar els repartiments i les col·lectes aprovades pels regidors, la qual cosa és un perjudici per als ajuntaments, ja que aleshores no poden pagar les pensions i això els comporta demandes d'execucions d'ingressos i béns municipals per part dels creditors (queixa dels ajuntaments).

b) Els particulars argumenten que els ajuntaments no tenen potestat per a imposar cap càrrega econòmica sense autorització del rei (queixa dels particulars).

2.2. DUBTES DELS MAGISTRATS

Els dubtes neixen de l'article 46 del Decret de Nova Planta⁵ i, sobretot, de la Reial cèdula del 30 de març de 1718, dirigida a la Reial Audiència de Catalunya.⁶

Abans del Decret de Nova Planta la imposició de censals no tenia l'aprovació del rei, sinó que en alguns casos s'emparava en el decret dels virreis i en quasi tots ells,

5. «Los regidores tendrán a su cargo el gobierno político de las ciudades, villas y lugares y la administración de sus propios y rentas, con que no puedan hazer enagenación ni cargar censos, sino es con licencia mía o del tribunal a quien le cometiéremos; y los que entrarán recibirán las quantas de los que acavan con asistencia del corregidor o bayle, el qual hará execuciones sobre alcanzes sin retardación.» Hem utilitzat el text publicat a Joaquim de CAMPS I ARBOIX, *El Decret de Nova Planta*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1985.

6. «Por la que os mandamos que luego que la rezibáis os abstengáis de conceder facultades algunas â qualquiera ciudades, villas y lugares de este Principado para enagenar sus propios, imponer censos sobre ellos, cortar leña de los montes, hazer repartimientos entre sus vecinos, ni usar de los demás arbitrios que se solían conceder por la Antigua Audiencia de ese Principado en el gobierno passado, respecto de que la concesión de estas gracias únicamente toca â nuestra Real persona con parecer de los de nuestro Consejo por donde se deven dar las órdenes y providencias convenientes [...]»; ACA, RA, registre 6, *Cartas otorgadas*, 1716-1719, f. 100.

en la sola autorització dels «Justícias,⁷ Vegueres o Bayles». Això genera dos dubtes, l'argumentació dels quals ocuparà tota la resta del text:

a) La manca d'aprovació reial anul·la els contractes de venda de censals, de tal manera que ni les universitats ni els particulars queden obligats a pagar les pensions i a lluir o redimir els capitals?

b) Suposada la validesa dels censals i a manca de béns propis, poden els regidors fer repartiments, en proporció als béns dels veïns, per tal de satisfer els creditors?

2.3. ACATAMENT INCONDICIONAL DE LA NOVA PLANTA BORBÒNICA

La Reial Audiència té clar que després del Decret de Nova Planta i la Reial cèdula del 30 de març de 1718 tant els municipis de reialenc com els baronials no poden crear censals o fer col·lectes sense el permís reial, com s'ha anat fent fins aleshores. No ha tingut dubtes en aquest sentit. Aprofita per a fer una confessió d'absolutisme i castellanisme, tot invocant els clàssics castellans i la recopilació de les lleis de la Corona de Castella (llei XI, títol VII, llibre VII, f. 74r):⁸

Porque dimanada la disposición de la Nueva Planta de una Ley de Castilla, deve tener la misma inteligencia, regla, y práctica generalmente recibida como más conforme â la mente de V. Magestad su legislador, que se presume en tuición de sus Regalías, haver querido dar la misma ley que en Castilla.

2.4. DUBTES ORIGINATS PELS MUNICIPIS SOTA JURISDICCIO REIAL

Abans del Decret de Nova Planta i de la Reial cèdula del 30 de març de 1718 els municipis sota jurisdicció baronial podien, només amb l'autorització del baró o del seu delegat, és a dir, sense autorització reial, imposar censals, arbitris i col·lectes

7. Aquest mot, que, sens dubte, és importat de la Corona de Castella, feia referència als regidors. Així es desprèn, entre altres evidències, de la Reial cèdula del 13 de juliol de 1740 sobre «el modo con que se deven hazer las elecciones de justicias de los pueblos de esse Principado por la Audiencia y por el governador Capitan General, presidente de ella», reproduïda a Sebastià SOLÉ I COT, *El gobierno del Principado de Cataluña*, p. 911-912.

8. Aquesta recopilació va ser sancionada per Felip II el 14 de març de 1567 i està basada en les lleis de Toro, del 1505, i les recopilacions anteriors. Ens ha semblat que les lleis esmentades es corresponen amb les IX i X del títol XXII del llibre VI de la *Novísima recopilación de las leyes de España*: «Prohibición de repartir los pueblos para sus necesidades más de tres mil maravedís sin Real licencia» (1433, llei IX) i «Prohibición de derramas sobre los pueblos sin Real licencia y modo de regular las permitidas hasta tres mil maravedís» (Pragmàtica del 9 de juliol de 1500, llei I).

d'utilitat a la causa pública, la qual cosa és confirmada per tots els autors sense discrepància. La dificultat d'interpretació (és a dir, si abans podien actuar sense llicència reial) recau només en els municipis sota jurisdicció reial.⁹

2.5. FUNCIONAMENT DE LES UNIVERSITATS CATALANES ABANS DE LA NOVA PLANTA

L'aclariment del primer dubte, és a dir, si les universitats, almenys les de reialenc, necessiten autorització reial per a endeutar-se, requereix, segons la Reial Audiència, una explicació del funcionament dels governs locals abans de la Nova Planta.

L'administració de les rendes municipals depenia del consell general, format, per privilegi reial o costum immemorial, per un nombre determinat de veïns. En els temes importants era necessària la seva aprovació, un cop congregat legítimament (batlle, regidors i consellers). El consell general té una àmplia capacitat d'actuació¹⁰ i els seus acords obliguen a tots els veïns. Pot imposar col·lectes sense permís reial o del baró, ja que l'acord ha estat pres per un òrgan que té el consentiment tàcit dels veïns sobre els quals recau el repartiment en qüestió. Per això els veïns no poden derogar un acord que és executori.

Al seu torn, els veïns, sense facultat reial, poden imposar-se voluntàriament col·lectes, crear censals i signar altres obligacions a favor de la universitat, amb hipoteca dels seus béns, encara que no tots hi estiguin d'acord, però els que hi consenten no poden apartar-se del pacte o la convenció a la qual s'obliguen amb jurament. Cal considerar que es refereix als llocs sense consell general a causa del reduït nombre de veïns i/o als llocs on la universitat no es pot endeutar directament per manca de solvència i/o per desconfiança dels creditors.

9. Tot indica que els tractadistes catalans dels segles XVI i XVII tenien clara la necessitat d'aquesta autorització en els municipis de reialenc. VÍCTOR FERRO, *El dret públic català*, p. 173, nota 29, tot basant-se en l'autoritat de Càncer (1559-1631), Bosch (1586-1631), Fontanella (1575-1649), Xammar (1593-1666) i De Vilaplana (segle XVII), considera que la creació d'un censal requeria l'autorització règia (o la del senyor jurisdiccional, quan era el cas). Andreu Bosch diu que les universitats (sense diferenciar-les) poden «manlleva diferents censals», «precehint emperò llicència, y poder del Rey, y no altrament»; fa referència a un seguit de llicències rebudes per Perpinyà entre el 1409 i el 1535. Andreu BOSCH, *Summari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols de honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, i de les gràcies, privilegis i prerrogatives, preeminències, llibertats e immunitats gosan segons les pròpies i naturals lleis*, Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628, p. 482.

10. En aquest sentit, la Reial Audiència recorda que «Assí también no obstante que las universidades en el Principado, conforme derecho civil no les era lícito congregarse, tener Regidores, arca común, ni constituir síndico, sin licencia de el Rey, eran pocas, ô ningunas las que no gosassen de estas prerrogativas con asistencia del bayle ô justicia ordinaria por Reales Privilegios, ô inmemorial costumbre, con potestad de estatuir, y hazer ordenanzas entre sus vezinos por el buen Gobierno Político y económico, conforme dictasse la utilidad pública, y de sus moradores» (f. 75v).

Per tant, tots els censals de les universitats es creen pels seus consells generals congregats legítimament, amb la signatura dels presents, o per la congregació de tots els veïns o caps de casa allà on no existeix consell, «y en su obligación universalmente vienen comprendidos los bienes de los particulares presentes, ausentes y futuros, igualmente que si ausentes y futuros huviesen firmado la obligación, ô contrato, cuya facultad se estableció por ley municipal en la Constitución doze, titulo onze de execución de censales, libro siete» (f. 75v). Però tot seguit s'indica que aquesta constitució aclareix els dubtes que s'havien originat sobre censals i violaris, és a dir, «que solo estuviessen comprendidos los que firmaron, y otorgaron la escritura» (f. 76r);¹¹ i els seus successors, encara que no ho indiqui.

Després d'haver escorcollat la documentació de l'arxiu reial dels darrers cent anys, la conclusió és la següent:

a) Cap censal no s'ha imposat amb facultat reial.

b) Molt pocs ho han fet amb l'autorització del capità general (o virrei) o de la Reial Audiència.

c) Quasi tots han estat imposats mitjançant decrets de veguers, batlles o altres autoritats ordinàries («justicias», diu el text), els quals expressen, tots ells, que ho fan en virtut de l'autoritat reial de la qual gaudeixen.

A continuació, la Reial Audiència considera necessari aportar dos fonaments jurídics justificatius de la realitat descrita (constatada, més ben dit):

a) Abans del Decret de Nova Planta i d'acord amb el dret comú, no hi havia cap inconvenient perquè les universitats, especialment les que tenien un consell general, creessin censals sense autorització reial; en això coincideixen els autors clàssics, tant castellans com catalans, «aunque lo contradigan otros de menos autoridad y crédito» (f. 76v).¹² Només calia el decret de l'autoritat ordinària (al text hi posa «juez», però, de fet, s'està referint al batlle), això sí, «con previo conocimiento de causa, y utilidad del

11. «[...] declarat, que a la captió de las personas dels incolas, e habitants de la Universitat no puga ésser proceit, si doncs las personas de aquells en lo contracte, o syndicat fermat no hauran» (capítol xv de la Cort de Barcelona de 1432). La Reial Audiència aprofita per dir que els reis i les Corts sempre havien afavorit universitats i particulars concedint una gran quantitat de privilegis sobre una qüestió tan important. Realment, aquesta tasca legislativa és certa: el títol xi esmentat, «De executio de censals, violaris, y scripturas, de ters», conté un total de vint-i-cinc constitucions (divuit de les quals corresponen a la Cort de 1432). El que no diu la Reial Audiència és que aquesta legislació, com indica l'enunciat del títol en qüestió, estava destinada a garantir el cobrament de les pensions per part dels censalistes; amb garanties processals per als deutors i obligacions concretes per als oficials interventors, això sí. També deixava constància de la importància social dels censals i els ingressos que comportaven: «[...] ser los contratos más lícitos, y frequentes y consistir los Patrimonios de sus naturales regularmente en esta especie de réditos y rentas» (f. 76r). No cal dir que l'anàlisi d'aquesta afirmació sobrepassa els objectius d'aquest article.

12. Això es contradia amb el que hem dit en la nota 9, la qual no aporta, precisament, l'opinió de juristes de «menos autoridad y crédito», llevat que la Reial Audiència es refereixi a autors posteriors a aquells.

común» (f. 76v-77r). A més, s'argumenta que el jurament del contracte (cal entendre l'acte de creació del censal) supleix la manca de decret, fet que disposa de jurisprudència de la mateixa Reial Audiència.

b) D'acord amb la llei municipal catalana esmentada (llei XII del títol XI del llibre VII), el consell de la universitat convocat específicament i legítimament per a la creació d'un censal obliga els particulars afectats, presents, absents i futurs, és a dir, dota els seus acords de validesa i fermesa sense necessitat d'autorització reial,¹³ ja que la facultat concedida per privilegi reial de poder-se congreguar, amb l'assistència del batlle, «tiene fuerza de Decreto Real en todos los actos específicos que no fuessen voluntarios, sí útiles al Pueblo, dejando el conocimiento de la utilidad al Bayle, ó Justicias ordinarias» (f. 77r). I, per a reblar el clau, els magistrats afegeixen: «[...] prescindiendo de la disposición de derecho común, debería siempre atenderse la observancia de los Reynos, y Provincias, la qual como vista de la misma naturaleza autoridad y fuerza de la ley escrita, deve prevalecer â qualquier disposicion de derecho» (f. 77r).

Per si no havia quedat clar, ja hem anunciat que el text és extremament reiteratiu. A tall de conclusió, els magistrats afegeixen aquesta afirmació:

La costumbre en Cathaluña de más de cien años â esta parte¹⁴ ha sido siempre, que los censales de universidades se han tomado con el solo Decreto, y asistencia del Bayle, estimándose no solo en la común opinión por válidas sus obligaciones en los propios de los comunes u Patrimonio de los Particulares, sino también que como tales han sido canonizadas en la antigua y presente Audiencia en los casos que han ocurrido, condenando con sentencias deffinitivas, y dicierniendo execuciones promptas, y rigurosas, en virtud de sus cláusulas guarentigias contra los bienes unos, y otros, de que son vivos testigos los repetidos exemplares que se hallan en el Real Archivo, y en los Processos de partes (77v).

Ras i curt: la manca d'autorització o de decret reial no ha minvat la legalitat dels censals creats, ni ha evitat l'actuació contra els béns dels deutors (tant si són els de la universitat com si són els dels particulars), quan ha estat necessari. Precisament, aquesta pràctica tan evident i generalitzada és la que justifica que la Reial Audiència es permeti «cansar la Real atencion de V. Magestad».

13. Cal dir que de la lectura d'aquesta llei no es desprèn que sigui innecessària l'autorització reial per a endeutar-se, és a dir, per a crear i vendre un censal; el seu objectiu és comprometre els signants (i els seus successors, com demostrarà àmpliament la documentació posterior) del sindicat creat per a vendre un censal a favor de la universitat.

14. La Reial Audiència limita l'abast temporal del gruix dels seus arguments a l'escorcoll que ha fet de l'arxiu. Això podria explicar la contradicció que ens ha semblat veure i hem expressat en la nota 12. Vegeu la nota 29.

Més arguments. El virrei i la Reial Audiència mai no s'han negat a concedir arbitris per a pagar pensions i evitar execucions per part dels creditors, «provada la verdad de la causa, y urgencia de acrehedores censalistas» (f. 78v). En aquest sentit, aporta alguns exemples d'autoritzacions del virrei («lloctinent», en el text) i de la Reial Audiència per a imposar arbitris destinats a pagar pensions:

— 28 d'octubre de 1665: s'obliga dos particulars a pagar el quinzè imposat per la universitat d'Alforja.

— 2 de novembre de 1676: autorització a la universitat de Guissona per un període de deu anys per a imposar arbitris (no s'especifiquin quins).

— 28 de juny de 1681: autorització a la universitat de Sarrià per a imposar arbitris sobre els queviures per un període de deu anys.

— 2 d'agost de 1682: autorització a la universitat d'Alella per a tenir taverna i fleques (de fet, aquesta autorització corresponia al Reial Patrimoni) i per a imposar arbitris per un període de vint anys.

— 4 de maig de 1684: autorització a la universitat de Gurb per a imposar un trentè per un període de vint anys.

— 20 de juliol de 1688: autorització a la universitat de Tona per a imposar un quarantè per un període de dotze anys.

— 22 d'agost de 1698: autorització a la universitat de Sant Vicenç de Calders per a imposar un trentè per un període de vuit anys.

— 16 de juny de 1702: autorització a la universitat de Lloret per a imposar arbitris per un període de vint anys.

2.6. CAPTENIMENT DE L'AUDIÈNCIA EN LES CONCÒRDIES ENTRE UNIVERSITATS I CREDITORS

Tot seguit la consulta entra en una qüestió vital per a les universitats catalanes: les concòrdies amb els creditors censalistes. La Reial Audiència explica el seu origen i el paper que hi tingué l'antiga Audiència:

Califica a esta misma costumbre [la de la validesa dels censals sense autorització reial] el estilo, que por suma equidad abrazó la antigua Audiencia en las concordias de universidades; pues considerando el infeliz estado en que se hallavan por la copia de tantos censales, y grandes empeños, contrahídos â impulsos de las incesantes calamitosas guerras, acordó admitirles la proposición de concordia con sus Acrehedores, baxo ciertas saludables reglas, y condiciones, que fuessen provechossas â ellas mismas, y â los Acrehedores, y pudiesse lograrse el cumplimiento con igual recíproco interés, y beneficio de las universidades, y de los Acrehedores, â que se dirigían los pactos, y circunstancias prescritas por la Audiencia, la qual vino â esta equitativa providencia por el bien, y causa pública, y subsistencia de los

Pueblos, que oprimidos de sus urgencias, y fuertes instancias de los Acrehedores amenazavan ruina, y una despoblación de sus moradores (f. 78v-79r).¹⁵

I això es feu malgrat les constitucions catalanes, en concret la II, la III i la IV del títol xxiv del llibre primer, en les quals el rei Pere el Cerimoniós abdicava en ell i en els seus successors perpètuament «[...] la facultad, aun por vía de Regalía, de conceder por qualquier necesidad, causa, ô motivo, aunque fuesse por reparación de casales, â ninguna Universidad, y personas, moratoria, ni suspensión de paga en pensiones devidas de censos, y violarios, como también de obligar á ninguno de los Acrehedores de esta classe, â concordia alguna, aunque la mayor parte consintiesse» (f. 79r).¹⁶

Això, amb el benentès que la Diputació del General mai no s'oposà als censals ni proposà que es modifiquessin. És evident que si els censals haguessin estat nuls per manca d'autorització reial, ni la Reial Audiència hauria fet aquest esforç ni les universitats s'haguessin molestades a signar concòrdies amb els seus creditors, argumenten els magistrats.

En definitiva, la Reial Audiència no només admetia «inviolablement» les propostes de concòrdia que li presentaven les universitats d'acord amb les regles establertes per ella, sinó que, a més, autoritzava les signades entre les universitats i els seus creditors (encara que no complissin aquelles regles, cal interpretar). Hi afegeix dos exemples, tot indicant que n'hi ha molts altres que s'ometen:¹⁷

15. Tot i que coneixem alguna concòrdia anterior (Rocafort de Vallbona, 1628), la documentació de la qual disposem indica que la pràctica de les concòrdies entre universitats i creditors es generalitzà, com indica la Reial Audiència, a partir de l'acabament de les guerres del període 1640-1659. Entre les dècades dels seixanta i setanta d'aquell segle tenim localitzades vint-i-quatre concòrdies: la Bisbal (1662), Castelló d'Empúries (1662 i 1668), Empúries (1662), Biscarri (1664), Vinaixa (1664), Girona (1664 i 1666), Torroella de Montgrí (1665), Fortià (1666), Viladamat (1667), Bràfim (1667), la Selva de Mar (1668), Sort (1668), Roses (1668), Madremanya (1670), Cervià (1672), la Selva del Camp (1675), Àger (1675), Belianes (1676), Roní (1677), Sarroca de Segre (1678), Ventalló (1678) i Palamós (1679). Veg. ACA, RA, Plets civils, i Pere GIFRÉ I RIBAS, «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705», *Recerques* [Barcelona], núm. 33 (1996), p. 63 i 64 (nota 28).

Els documents que coneixem confirmen la funció normativa de la Reial Audiència en matèria de concòrdies; si no, no s'entendrien certes queixes (o recursos) dels creditors a aquest organisme. L'agost del 1690 Domènec de Berenguer es nega a signar una concòrdia proposada per la universitat d'Escalardé d'Àneu amb l'argument que és «injusta y única per contenir pactes irrehonables y fora de tota equitat y justícia y aliena dels que se practican en lo real sanat [Reial Audiència] a favor de las universitats». El novembre del 1698 Martí de Pallarès es nega a signar la concòrdia proposada per la universitat de Tírvia perquè només ofereix pagar mitja pensió, ja que en les concòrdies se sol oferir el pagament d'una pensió sencera. Veg. ACA, RA, Plets civils, signatures 16893 i 30393.

16. Cort de Montsó de 1363 (capítols I i III) i segona Cort de Barcelona de 1369 (capítol I). Té una importància especial la primera de les lleis esmentades, les altres dues són un recordatori.

17. Vegeu el llistat de la nota 14. Per cert, les dues esmentades són molt novelles i no les tenim localitzades, probablement perquè no generaren un contenciós que justificués un expedient judicial.

— Concòrdia signada entre la universitat de Lleida i els seus creditors el 16 de maig de 1656.

— Concòrdia signada entre la universitat de Vilanova de Cubelles i la Geltrú i els seus creditors el 7 de setembre de 1656.

En aquesta qüestió la Reial Audiència ha seguit el capteniment següent:

a) Quan s'ha signat una concòrdia d'acord amb els criteris fixats per la Reial Audiència, encara que només tingui l'autorització del batlle, en cas d'incompliment de la universitat i malgrat la voluntat dels creditors d'apartar-se'n, l'Audiència exigeix la seva continuïtat, però, això sí, obliga la universitat a complir el que s'ha pactat.

b) L'Audiència actual segueix els passos de l'anterior; per tant, mai no s'ha oposat a cap concòrdia. Ans al contrari, s'ha oposat a execucions contra les universitats per part dels seus creditors quan hi ha concòrdies signades o quan són proposades per les universitats d'acord amb els criteris fixats, exceptuant els casos en què els censals són establerts directament entre veïns i censalistes, tot i ser en benefici del comú, i en què els censalistes «tal vez no huvieran contratado, ni fiado su dinero à la Universidad, por no exponerse à las contingencias, y pérdidas que sus Privilegios legales suelen causar à los Acrehedores» (f. 80v).

Aquesta pràctica ha estat validada per l'actuació del rei, ja que aquest, un cop consultada la Reial Audiència, ha aprovat concòrdies, imposicions d'arbitris i redemes, i ha obligat els creditors a signar-les. A continuació posa un seguit d'exemples (les dues primeres dates són les de l'informe de la Reial Audiència):

— 11 de novembre de 1716: autorització a Cervera per a signar un concòrdia que compromet una despesa de tres mil lliures anuals, un any destinades a pagar pensions i un altre, a redimir censals. El 14 de setembre de 1718 s'autoritza la imposició d'un vintè sobre tots els grans per a recaptar les tres mil lliures.

— 26 d'abril de 1727: autorització d'una concòrdia proposada per la universitat de Valls, ja que «era justa, y conforme à la pràctica que la antigua, y presente Audiencia guardó, y guarda» (f. 80v-81r). La Reial Audiència comunica a Sa Majestat en el seu informe que «eran infinitos los exemplares antiguos, modernos» (f. 81r). Obté l'aprovació reial.

— 20 de desembre de 1724: aprovació de la concòrdia proposada per la universitat de Mataró, aquest cop sense informe de la Reial Audiència.

A més, la Reial Audiència ha informat favorablement multitud de sol·licituds d'arbitris per a pagar pensions. Se'n donen alguns exemples:¹⁸

18. Les dates corresponen a les dels informes de la Reial Audiència. En nota a peu de pàgina indiquem les dates de la consulta del Consell de Castella; com es pot veure, la Reial Audiència no era gaire ràpida en les seves respostes, ja que tardava una mitjana d'un any i mig. Encara podia haver afegit el cas de Sentmenat (10 de setembre de 1729), ja que en aquelles dates la Reial Audiència ja devia estar redactant la consulta. Pel que fa als retards dels informes de la Reial Audiència, vegeu Sebastià SOLÉ I COT, *El gobierno del Principado de Cataluña*, p. 199-211.

— 29 de desembre de 1718: autorització a la universitat de Tàrraga per a manllevar l'import de mig delme per vint-i-set mil lliures, delme ja empenyorat per menys import a la comunitat de preveres de la vila de Valls, per tal de pagar pensions i redimir censals.¹⁹

— 12 d'abril de 1721:²⁰ autorització a la universitat de Linyola per a manllevar les herbes del terme per tres mil lliures més que l'empenyorament vigent, per tal de redimir un censal propietat de l'hospital de Lleida i pagar pensions endarrerides.²¹

— 17 de maig de 1721:²² autorització a la universitat de Sant Romà d'Abella per a imposar un trentè sobre els fruits collits al terme, per tal de desempenyorar un forn i redimir censals.

— 1 de maig de 1723:²³ autorització a la universitat de Preixana per a empenyorar les herbes del terme per tal de pagar pensions.

— 27 de novembre de 1723:²⁴ autorització a la universitat d'Altafulla per a imposar un vintè sobre els fruits collits al terme i imposar tres diners sobre les mercaderies venudes, per tal de pagar pensions.

— 27 de novembre de 1723:²⁵ autorització a la universitat de Tamarit de la Roqueta per a imposar un quinçè sobre els fruits collits al terme i un sou per lliura sobre el peix fresc, per tal de redimir censals i pagar pensions degudes.

19. El 21 d'agost de 1728 el Consell de Castella encara feia una consulta sobre la mateixa qüestió. Veg. ACA, RA, registre 11, *Cartas otorgadas*, 1729-1730, f. 22 i seg.

20. Consulta del Consell de Castella del 22 de febrer de 1721. Veg. ACA, RA, registre 7, *Cartas otorgadas*, 1719-1722, f. 167v-169v.

21. Aquí la Reial Audiència aprofita per recordar la greu càrrega que signifiquen els censals per a les universitats (i els seus particulars) i, per enèsima vegada, recorda les condicions en què es creaven i se signaven:

[...] que estos empeños [els censals] de los comunes en el Principado, son regularmente más gravosos â los mismos vezinos, porque al contraerlos el común solía obligar â las Personas, y bienes de los Particulares, contra quienes â cada passo, se piden execuciones, y que la firmeza de estas obligaciones en los Proprios, y Rentas de las universidades, hasta que V. Magestad se sirvió mandar en el Decreto de la Nueva Planta, y con Real orden de treinta de Marzo mil settecientos diez y ocho que necessitassen de su real beneplácito, se assegurava en la práctica de Cathaluña, con la sola información que precedía de utilidad ante el ordinario, y su Decreto de que resultava la presumpción de causa justa, y de los requisitos necesarios para la validación (f. 81v).

22. Consulta del Consell de Castella del 28 de juny de 1720. Veg. ACA, RA, registre 7, *Cartas otorgadas*, 1719-1722, f. 176r-178r.

23. Consulta del Consell de Castella del 14 de febrer de 1722. Veg. ACA, RA, registre 10, *Cartas otorgadas*, 1723, f. 22 i seg.

24. Consulta del Consell de Castella del 25 d'octubre de 1721. Veg. ACA, RA, registre 10, *Cartas otorgadas*, 1723, f. 39 i seg.

25. Consulta del Consell de Castella del 29 de novembre de 1721. Veg. ACA, RA, registre 10, *Cartas otorgadas*, 1723, f. 41 i seg.

— 13 de maig de 1724:²⁶ autorització a la universitat de Linyola per a vendre les herbes del terme a carta de gràcia per set mil lliures, amb la qual cosa augmenta, per tant, la concessió del 1721.

— 24 de juny de 1724:²⁷ autorització per un període de cinc anys a la universitat d'Esparreguera per a imposar un quarantè sobre els fruits collits al terme, per tal d'evitar les execucions exigides pels creditors.²⁸

2.7. INSISTÈNCIA EN EL COSTUM DE CREAR CENSALS SENSE AUTORITZACIÓ REIAL

Atesos aquests exemples, s'argumenta que la millor prova de la «tan verdadera fundada costumbre» de crear censals sense autorització reial és el fet que va ser necessària la Reial cèdula del 30 de març de 1718 per a eliminar-la. I es recorda el precedent immediat d'aquesta norma, que no és altre que la petició del fiscal del Consell de Castella, Tomás Melgarejo:

[...] en que dezía haver llegado la noticia, que en las Audiencias de Aragón, Cathaluña y Valencia, y por los Juezes ordinarios se concedían facultades à los Pueblos, para tomar caudales à censo, enagenar Proprios, hazer repartimientos entre vezinos y otros arbitrios que les eran permitidos antes de la abolición de fueros, pero hallándose los referidos Reynos incorporados à la Corona de Castilla, y considerarse que el dar estas facultades, era una de las regalías de V. Magestad, fuesse V. Magestad servido mandar, como mandó, à dichas Audiencias, y Juezes ordinarios que residían en las cabezas de Partido [els corregidors] se abstuviesen de conceder facultades algunas à las ciudades, villas y lugares para enagenar sus Proprios, imponer censos, hazer repartimientos entre vezinos, ni usar de los demás arbitrios, como antiguamente solían (f. 82v).

De fet, la Reial Audiència no feia altra cosa que reproduir quasi literalment alguns dels paràgrafs de la part expositiva de la reial cèdula esmentada.

26. Consulta del Consell de Castella del 18 de febrer de 1724. Veg. ACA, RA, registre 11, *Cartas otorgadas*, 1724, f. 6 i seg.

27. Consulta del Consell de Castella del 31 d'octubre de 1721. Veg. ACA, RA, registre 10, *Cartas otorgadas*, 1723, f. 58 i seg.

28. Entre aquesta consulta del Consell de Castella a la Reial Audiència i la consulta d'aquesta del 16 d'octubre de 1729 només hem trobat dos pronunciaments més de l'organisme català: un de referent a Tàrraga (21 d'agost de 1728), que té causa en una altra del 1718, i un de referent a Sentmenat (10 de setembre de 1729). Vol dir això que la Reial Audiència estava autoritzant els repartiments i, en conseqüència, les universitats no es dirigien al Consell de Castella? I, si és així, què havia canviat a partir del 1724? En tot cas, és evident que el tema requeria un aclariment.

Un cop més, i la reiteració ja és excessiva, es recorda una pràctica que resulta inqüestionable:

De todo lo que resulta â todas luzes tan evidente, y autorizada la costumbre en Cathaluña, de que las universidades sin Real permiso de V. Magestad pudiesen cargar censos contra sus bienes, y obligar â los particulares, que no queda sombra, ni sospecha de dificultad para disputar, y questionarla, aunque una u otra y muchas vezes (lo que no se sabe, ni se ha visto) huviesse V. Magestad puesto su Real Decreto (f. 82v-83r).

Conscient la Reial Audiència que calia amorosir una afirmació com aquesta, el paràgraf s'acaba amb una nova declaració de fe absolutista:

[...] no pudiéndose imaginar con fundamento, que por más que las Justicias ordinarias en virtud de la antigua práctica, tuviessen adquirida esta facultad, la huviesse V. Magestad perdido, ni abdicándose su autoridad, en quien, como fuente, de donde dimana, y participan los Inferiores Ministros, todo el exercicio de jurisdicción reside con excelencia, y superioridad, comunicada sin la menor lesión de sus altas Regalías â las Justicias que la exercen, pues â la asserción, Señor, de V. Magestad, y â la de toda una Audiencia que tan decretoriamente con repetidas consultas lo tiene assegurado â V. Magestad, parece sería justo ceder, el más sublime juicio, sin que deva moverse â la autoridad de uno, ú otro escriptor, que â primera vista lo contradiga (f. 83r).

2.8. UN COSTUM, RELATIVAMENT RECENT, S'IMPOSA A LA DOCTRINA ANTERIOR

A continuació, la Reial Audiència introdueix un seguit d'arguments força enrevessats, almenys al nostre entendre, amb els quals intenta demostrar que una determinada pràctica relativament recent havia anul·lat la doctrina existent sobre el tema. S'esmenta, sense indicar-ne el nom (potser només es pretén que hi consti un referent jurídic anònim), un autor de finals del segle XVI o principis del XVII, el qual al seu torn es basa en un altre del segle XV, per a explicar la possible doctrina invocada sobre la matèria: *a*) el batlle pot donar llicència «por residir en éste la representación del Príncipe» (f. 83r); *b*) el costum llargament comentat per la Reial Audiència es referia només a les poquíssimes universitats que no tenien la facultat de congregar-se, és a dir, de tenir consell general; i *c*) es tracta d'un costum de centúries anterents, i aquí sembla que es vol fer referència al període anterior a la llei XII del 1432, ja comentada, ja que s'afirma que els autors moderns (segles XVI i XVII?), «motivándolo tal vez en la práctica inviolable, ya advierten, que las universidades para tomar â censo necessitavan de la licencia del Rey, ô de sus oficiales, singularmente después de la expressada constitución doze, título de execución de censales» (f. 83v).

Si ho hem entès bé, la necessitat de l'autorització reial era doctrina antiga i havia quedat clarament reglamentada a partir del 1432 (llei XI); això és el que recollen els tractadistes del segle XVI i la primera part del XVII,²⁹ però un costum posterior ho havia canviat. Costum que, segons la Reial Audiència, hauria de prevaler sobre la doctrina anterior. Aquest costum tindria el seu origen en

[...] las urgencias de tan vigorosas successivas guerras, con la Francia, en que continuamente ardía la Provincia, no permitiendo los prompts subsidios, levas de milicias, y socorros con que las universidades devían acudir al Real Servicio, dilaciones en el recurso, para implorar, y obtener el Decreto del Rey, ni el del Lugartheniente General, tolerándose sin duda la introducción de esta observancia, para que no se malograrse, ni padeciese demora el importante fin del Real Servicio. No desmerece, para el intento, con digna estimación, a que los más crecidos, y numerosos censos que comprimen â los Pueblos, proceden de las remotas Guerras con la Francia, habiendo tenido successiva, y devida observancia, en cuyo caso, según la común opinión, en los propios términos aún de faltar el Decreto del ordinario, se presume el beneplácito del Príncipe, con el transcurso de treinta años, y observancia subseguida y toma el contrato de la imposición del censo, un firme estado de validad, como si desde principio se huviesse impetrado (f. 83v-84r).³⁰

En definitiva, el costum —o, si més no, la seva consolidació i extensió— de crear censals sense autorització reial té la causa en les guerres de mitjan segle XVII. I cal recordar que la Reial Audiència també situa en aquest període l'origen de les concòrdies entre universitats i creditors i la seva doctrina en aquest assumpte.

29. Això encaixa amb el que hem comentat en la nota 9, sempre que s'entengui com a autors clàssics els que són anteriors a la Nova Planta, com sovint expressa la Reial Audiència. Vegeu la nota 12.

30. L'argument que un censal té plena validesa al cap de trenta anys de la seva creació, independentment de si compleix tots els requisits legals o no, el trobem en un escrit del juliol del 1692 del rector del col·legi de jesuïtes de la Seu d'Urgell, que, per a rebatre la resistència de la universitat de Tírvia al pagament de les pensions d'un censal de nou mil lliures, basant-se en el fet que fou creat i venut sense l'autorització del jutge ordinari del vescomtat de Castellbò, argumenta que han passat més de trenta anys des de la seva creació. L'arbitratge que farà el rector de la vila donarà la raó al rector dels jesuïtes, tot argumentant que han passat més de trenta anys entre la seva creació i la interposició de la causa davant la Reial Audiència. Veg. ACA, RA, Plets civils, signatura 30393. Encara que la Reial Audiència no ho indiqui i l'arbitratge esmentat tampoc, la prescripció al cap de trenta anys, segons el que m'indica el professor Tomàs de Montagut, té causa en l'usatge de Barcelona *Omnnes cause* (usatge II, títol II, llibre VII de les Constitucions de Catalunya).

2.9. IMPACTE DE L'IMPAGAMENT DE LES PENSIONS PER MANCA D'AUTORITZACIÓ REIAL

El darrer grup d'arguments destinats a contestar el primer interrogant plantejat per la Reial Audiència, és a dir, si la manca d'autorització reial eximia les universitats de pagar pensions i redimir censals, està destinat a demostrar que una resposta positiva portaria a la ruïna les universitats, els particulars i el país mateix.

En primer lloc, si les universitats es neguessin a pagar basant-se en la nul·litat dels contractes per manca d'autorització reial, traslladarien el problema als particulars, ja que aquests queden obligats pels acords presos per la universitat, és a dir, el consell general convocat degudament i legítima, «y quedando [els béns] de estos enteramente hipotecados, no resultaría en utilidad del Público, ni servicio de V. Magestad, el declarar por falta de Real beneplácito, nula la imposición de los censos» (f. 84r).

D'altra banda, a Catalunya les universitats tenen pocs ingressos ordinaris, per la qual cosa no poden complir els compromisos contrets amb els censalistes:

[...] por cuyo motivo, se están deviendo, por lo más de los Pueblos infinitas sumas, de muchísimas pensiones caídas â los Acrehedores, y estos aplicarán todo el conato rigor de justicia, y execuciones contra los singulares, y sus Patrimonios, agotando en breve tiempo sus caudales [...] obligándoles â la despoblación de los lugares (f. 84v).³¹

En aquestes circumstàncies, si les universitats i els particulars «huviesen conocido (siendo inverosímil lo ignorasen), que por tan fácil camino, podían lograr el remedio de sus penas», és estrany que «lo huviesen despreciado» (f. 84v). Això sí, «si algunos de los lugares ha querido intentarlo, ha sido por la Audiencia absolutamente desatendida su pretensión, tocando con rigor de la Justicia el desengaño de su cavilosa resistencia en no pagar por este motivo» (f. 84v). A més, una conducta així també aniria en detriment de les esglésies, «cuyas rentas en gran parte consisten en esta especie de réditos» (f. 84v-85r).³²

En definitiva, la resistència de les universitats a pagar pensions i redimir censals, amb l'excusa de no tenir l'aprovació reial, comportaria «empobrecer â las Iglesias, reducir los Monasterios de Religiosos, y Religiosas á una estrecha necesidad, fatigará

31. Les causes civils de la Reial Audiència de la segona meitat del segle XVII i les primeres dècades del segle XVIII són concloents en aquest sentit: les afirmacions que l'endeutament comporta el despoblament de llocs i viles són una constant. El cas del Pallars Sobirà, comarca que hem estudiat de manera certament detallada, és clar en aquest sentit.

32. La importància del clergat, especialment el secular, com a censalista és un fet conegut; els beneficiats i les comunitats de clergues locals depenien de les pensions dels censals, la qual cosa explica la seva duresa, que arribava fins a la sol·licitud de l'execució dels béns dels deutors, a l'hora de defensar els seus interessos econòmics.

a comunes, y Particulares con insoportables expensas, que por último fin dexarían destruidos á unos, y á otros, quedando los comunes con más deudas, é imposibilidad de pagarlas» (f. 85r). A més, perjudicaria la Reial Hisenda, ja que els propietaris de censals deixarien de pagar el cadastre per aquest concepte, atès que «la gran rectitud de V. Magestad [no] consentiría â los Dueños â pagar por cosas totalmente infructíferas, ô que por inexistentes no disfrutarían» (f. 85r).

Amb aquest paràgraf acaba la barroca argumentació de la Reial Audiència sobre el primer dels interrogants plantejats. Certament, no es pot parlar de l'existència d'un fil conductor, sinó d'una acumulació d'arguments i exemples no exempts de reiteracions excessives i, en alguns casos, innecessàries.

2.10. DUBTES SOBRE ELS REPARTIMENTS VEÏNALS PER A PAGAR LES PENSIONS DELS CENSALS

Un cop desenvolupat el primer interrogant, «síguisse la duda que ofrece la segunda inspección; si para la paga de las pensiones vencidas, y que van devengando, pueden los Regidores, sin nueva licencia de V. Magestad, después de la citada Real Zédula de treinta de Marzo de mil sette cientos diez y ocho poner colectas, y hazer repartimientos entre sus vecinos» (f. 85v).

La Reial Audiència parteix de la base que la Reial cèdula del 30 de març de 1718 té el seu referent en la llei I, títol VI, llibre VII, de la recopilació castellana, la qual, segons tots els autors, permet fer col·lectes entre els veïns sense noves autoritzacions per a pagar les pensions de censals imposats legítimament. Criteri que s'hauria de poder aplicar a Catalunya, ja que les universitats no tenen recursos ordinaris per a afrontar els seus deutes. Tenint en compte que aquesta mancança hauria de suplir-se amb un repartiment entre els veïns, els quals queden obligats per l'acord del consell general de la universitat, seria lògic que aquesta tasca fos efectuada pels regidors, «que llevan la representación del Pueblo, y â quienes se confía el cuidado del Público» (f. 86r), ja que si els particulars ho haguessin de fer, «nunca podría concluir, ni lograrse. Expuestos continuamente á ser vexados por sus Acrehedores» (f. 86r). I repeteix per enèsima vegada que això és així perquè a Catalunya els acords de la universitat congregada legítimament, «con la sola asistencia del ordinario [batlle] en la creación de los censos útiles, ú necesarios al común, obligava sin controversia â los vezinos» (f. 86r).

En aquest context, la Reial Audiència ha entès que des de la Reial cèdula del 30 de març de 1718 només havia de prohibir els nous repartiments que no tinguessin l'autorització deguda. En aquest sentit, en dues consultes que van fer al capità general, marquès de Risbourg, els regidors de Castellar del Vallès i diferents particulars de Cubelles, respectivament el 30 de maig i l'11 de juny de 1727, la Reial Audiència «informó que era justo, y legal que las deudas, y pensiones de censales que corresponden [a] dichas universidades las pagassen sus individuos, en defecto de bienes del común,

por medio de tasa, ô repartimientos â proporción de sus caudales» (f. 86v). Això sí, amb la condició que la quantitat recaptada s'empres només per a pagar pensions.

A més, en repetides cartes trameses pel regent, el fiscal i altres magistrats de la Reial Audiència a diferents viles i llocs de Catalunya,³³ «se les mandó, ó permitió, que para dar forma â la paga de las penciones de censos devidas á sus Acrehedores, repartiessen entre los vezinos el contingente que les tocasse, y cantidad correspondiente, regulándolo según la tasa, y método, que antiguamente practicaban en los repartos» (f. 87r). En definitiva, el criteri que ha aplicat la Reial Audiència des del 30 de març de 1718, és a dir, durant més de deu anys, és que «no se prohibían los repartimientos para la paga de los empeños, y censales legítimamente fundados, y contrahídos antes de la Rl. prohibición, y Decreto de la Nueva Planta, sí solo las imposiciones y tasas, que se repartiessen por nueva causa, necesidad, ó beneficio de las Universidades» (f. 87r). Per a reblar el clau, diu que la interpretació que sempre ha fet de la reial cèdula en qüestió s'ha basat en el fet que estava persuadida que «la Real mente de V. Magestad, no sería inmutar una ley, y General costumbre que podría turbar el ánimo, Paz, y quietud interior, de tanta multitud de vassallos, como son Acrehedores» (f. 87r). I així ho van comunicar al rei en sengles consultes del 29 de juliol de 1718 i el 29 de maig de 1719. L'aportació que va fer la Reial Audiència va ser exigir la participació de dos veïns afectats pel repartiment i que els diners recaptats es destinessin exclusivament a pagar pensions.

Aquí acaben els dubtes i els arguments de la Reial Audiència.³⁴ Malgrat que acaba el seu escrit expressant que «espera que V.M. tomará la correspondiente resolución con la brevedad posible, como pide materia de tanta importancia» (f. 88r), el rei no contesta fins l'11 d'agost de 1731, fet prèviament l'acte del Consell de Castella i del seu fiscal el 23 de juliol anterior. Quasi dos anys després de la consulta! Tot i que la Reial Audiència havia expressat que, mentre esperés la resposta, «cessa en todas las providencias gubernativas, tocantes á la distribución de colectas, y repartimientos» (f. 88r).

33. Al batlle i els regidors de Centelles el 8 de juny de 1724, als de la vila de Llinars el 19 de juliol de 1724, als de la vila de Prats de Rei el 25 de setembre de 1725, als del lloc de Caldes de Montbui el 12 de desembre de 1725, als del lloc de Sant Genís de Palafolls el 8 de maig i l'11 de juny de 1726 (?), als de la vila de Villalonga el 26 de juny de 1727, un altre cop als regidors de Centelles el 16 d'agost de 1727 i, finalment, als de Belianes l'11 de febrer de 1728.

34. Signen l'escrit Manuel de Toledo, degà, Ignasi de Rius, Francesc Borràs i Vinyals, Francesc Bach, Alonso Uría de Llano, Josep Ventura Güell, Bernardo Santos, Gabriel de Rojas y Loyola, Pedro Gerónimo de Quintana i Pedro de Hontalba. Així, doncs, el firmen els deu magistrats de les dues sales civils. Cal recordar que les dues sales juntes, presidides pel capità general, formaven el Real Acuerdo, al qual competia el govern de Catalunya.

3. LA RESPOSTA DEL CONSELL DE CASTELLA

La resposta del Consell de Castella és taxativa, però deixa una porta oberta a la solució del deute anterior a la Nova Planta:

a) Que la Reial Audiència no susciti d'ofici cap dubte sobre la validesa o no dels censals anteriors a la Nova Planta; això sí, «á excepción de que siempre que algún interesado quiera ser ohído en Justicia, que en tal caso queremos obréis conforme â derecho» (f. 88v).

b) Que les universitats que estiguin carregades de censals imposats abans del Decret de Nova Planta, sense recursos ordinaris i amb els veïns obligats al pagament de les pensions,

que por ahora ocurran â essa Audiencia, donde justifiquen las calidades de dichos censos, y créditos, que contra si tuvieren, y sus atrasos, que fondos tienen para satisfacerlos, y que necesitan precisamente todos los años para sus gastos, y en vista de las justificaciones que así hizieren, les concedáis las licencias necesarias, para que con el mayor arreglo, y posible moderación, repartan solo lo posible, para la paga de réditos cahídos, atrasos de dichos censos (f. 88v).³⁵

c) Que la Reial Audiència entengui que la facultat que

[...] os concedemos, y comunicamos es, y se entiende con calidad de por ahora, y por sola una vez, y ésta en quanto á repartimiento no más, pues es nuestra voluntad, que en punto de Arbitrios, y concesiones de facultades para nuevas

35. Cal dir que aquesta facultat de concedir llicències per a fer repartiments per a pagar pensions de censals anteriors al 1716 no queda gens clara. El llarg llistat de ciutats, viles i llocs que es dirigeixen al Consell de Castella per a fer repartiments (especialment sobre les collites: onzens, quinzens, vintens, trentens...), el qual requereix un informe a la Reial Audiència, no denota que aquesta tingué capacitat per a actuar per si mateixa, ja que no és creïble que les peticions es referissin a censals creats després del Decret de Nova Planta. Potser la dificultat era la diferenciació entre repartiments i arbitris i noves imposicions. Un trentè, per a posar un exemple, era un repartiment, un arbitri o una imposició? En tot cas, aquest és el llistat d'universitats que demanen al Consell de Castella, després del 1729, autorització per a fer un repartiment per a pagar pensions: Tàrraga (1730), Cornellà (1730), Vilanova de la Muga (1730), Peralada (1730), Montgai (1731), part forana de Terrassa (1732), Argentona (1732), Castelló d'Empúries (1732), Anglesola (1732), Sarral (1733), Corbins (1733), Belcaire d'Empordà (1734), Sanahuja (1734), Cabanes (1735), Vilamalla (1735), Santa Maria de Tagamanent i Sant Cebrià de Mora (1735), Riudellots de la Selva (1735), Maçanet de Cabrenys (1736), Peralada (1736), la Garriga (1737), Alella (1738), Montmany i Vallcàrcara (1738), Sant Boi de Llobregat (1738), Vilarig (1738), la baronia de Castellar (1739), Pontós i Romanyà (1739), Empúries i el port de l'Escala (1739), el lloc de Sant Llorenç de Campdevànol i tres altres més (1739), el vescomtat d'en Bas (1740), Vulpellac (1740), la Bisbal (1740), Guissona (1744), Santa Coloma de Farners (1744) i Galera (1745). Només hem esmentat els casos en què es tracta clarament d'un repartiment sobre les collites. Veg. ACA, RA, registres 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 i 22, *Cartas otorgadas*, 1730-1745.

imposiciones, ni en las concedidas, después de la abolición de fueros de este Principado, no [os] incluyáis, ni entrometéis con pretexto alguno, por deber acudir para ello las partes al nuestro Consejo, donde privativamente toca su conocimiento, concurriendo en todo lo posible, â que para la moderación y paga de solos los atrasos, concuerden los lugares con sus Acrehedores, de forma que resulte algún beneficio â los Pueblos, y mayor facilidad en su cobranza â los Acrehedores (f. 88v-89r).

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

Vista la resposta, pagava la pena l'esforç argumental que havia fet la Reial Audiència? Justificava l'escorcoll d'arxius i la descripció (i potser defensa) del règim municipal tradicional català, encara que només fos per a dir que estava superat? Certament, no sembla que l'escrit impressionés el rei i el Consell de Castella, ja que, sense entrar en el fons de la qüestió, només acceptaren que la Reial Audiència intervingués en l'aprovació de repartiments, sempre que fossin per a pagar pensions de censals anteriors a la Nova Planta borbònica, i en la confecció de concòrdies entre universitats i creditors, encara que, com ja succeïa, la Reial Audiència es limitava a informar els expedients que arribaven al Consell de Castella; això sí, l'esquema de les concòrdies continuaria essent el de sempre, el que la Reial Audiència, si hem de fer cas del seu escrit, establí a mitjan segle XVII.³⁶ Dit amb altres paraules, el que feu que el Consell de Castella fes concessions mínimes fou l'estat lamentable de les finances de les universitats catalanes, extremament endeutades, i no els arguments sobre un model respecte al qual el rei i el seu òrgan assessor devien tenir molt poc interès. No debades, el Decret de Nova Planta n'havia fet *tabula rasa*.

36. Això no impedí que el Consell de Castella continués controlant de prop la concessió de repartiments (parts de les collites) i l'autorització de concòrdies, desconfiant de l'actuació de les universitats catalanes i de la Reial Audiència. El 13 de març de 1739 el Consell demana a la Reial Audiència que esbrini si les universitats utilitzen els repartiments autoritzats per a eixugar el deute i si sobrepassen o no el termini de la concessió, ja que li han arribat notícies que ambdues coses no es fan correctament, «haziéndose casi perpetuos estos impuestos, en conozido perjuizio de los Pueblos, y sus vecinos». Tres anys després són les concòrdies les que estan en el seu punt de mira, ja que en una reial provisió del 8 d'agost de 1742 comunica a la Reial Audiència que «en las concordias que generalmente se practica[n] en Aragón, especialmente por los comunes, es evidente por hecho notorio la mala fee, con que se executan, y el excesivo perjuicio, que ocasionan á todos los interesados, o, Acrehedores censualistas, por lo que este común daño, necesita de que se tome por punto general la resolución de una firme regla, para que de una vez se eviten tan continuos perjuicios, precediendo para el más perfecto conozimiento aquellas precisas diligencias, que se contemplan inexcusables, y no contengan grave dilación»; naturalment, li demana un informe sobre el tema.

ANNEX

Consulta del 16 d'octubre de 1729 de la Reial Audiència al Consell de Castella

Don Phelipe por la Gracia de Dios Rey de Castilla [...]. A vos, el nuestro Governador Capitán General del Principado de Cathaluña, Presidente de la nuestra Audiencia que reside en la Ciudad de Barcelona, Regente, y oidores de ella salud y Gracia. Sabed, que en diez y seis de Octubre de el año pasado de mil sette cientos veinte y nueve, nos hizieron la Representación del thenor siguiente:

Señor suscitó entre los Ministros con discrepancia de dictámenes, una zelosa duda, digna de la Real atención de V. Magestad, la confluencia de recursos, que diferentes || [72v] universidades, particulares, presentaron al Acuerdo de la Real Audiencia, queixandose unos, y otros; aquellas de la contradicción que experimentavan en sus individuos, y posehedores de bienes sitos en los propios términos, no queriendo pagar los repartimientos ô colectas, que por los Regidores se distribuían, y aplicavan en satisfacer las penciones de censos â que están obligadas, para obviar el rigor de las execuciones que los Acrehedores por Justicia con incessantes instancias, fulminavan contra sus emolumentos, rédditos, y patrimonios en grave dispendio del público, y de los mismos particulares, por las expensas tan considerables, que unos, y otros igualmente padecían, y les causavan las execuciones, recreciendo el doloroso mal de los empeños, en daño universal, y recíproco perjuicio de todos: Y éstos que era prohibido â los Ayuntamientos repartir entre los vezinos esta espèce de colectas, menos que consintiesen ô se imetrasse de Real Assenso de V. Magestad: Nació fundamentalmente la duda, no menos del Real Decreto de la nueva Planta, en el capitulo quarenta y seis, donde V. Magestad manda, que los Regidores tengan â su cargo el Gobierno Político de las ciudades, villas, y lugares y la administración de sus rentas, con expressa formal interdicción de enagenar, y imponer censos, sino es con licencia de V. Magestad: Que de la Real Cédula de treinta de Marzo del año passado de mil settecientos diez y ocho y por la qual se prohíben absolutamente, los repartimientos entre vezinos, aunque sea || [73r] para el fin de redimir las urgencias de los comunes, menos que preceda al Real permiso de V. Magestad; y en la inteligencia de que todos los censos, que corresponden [a] las comunidades de Cathaluña, en su origen carecen de la Real Facultad directa ô inmediatamente concedida por los Gloriosos Predecessores de V. Magestad en estos Reynos y haviéndose cargado algunos con Decreto de los virreyes y casi todos con la sola Autoridad de las Justicias, Vegueres ô Bayles, tomó en algun Dictamen más fuerza, facultad la duda, que se reduce â dos inspeccions ô puntos: El Primero si la falta del Real beneplácito en su primordial imprime, ô causa nulidad permanente en los contratos en que se vendieron los censos; de modo que ni las universidades, ni sus moradores queden obligados, â las principalidades, y paga de penciones: Y el segundo, si dada, ó supuesta la validad de los censos, por falta de Proprios, ô bienes patrimoniales del común, pueden los Regidores repartir entre los vezinos â proporción de sus bienes tassas correspondientes, â la saitsfacció de los Acrehedores, evitando por este medio el duro golpe de tantas execuciones, como se practican, y han practicado contra los Pueblos, y singulares, con que los percuten y empobrecen. Nunca Sr. ha entendido, ni piensa la

Audiencia en que las ciudades, villas, y lugares, después del Real Decreto de la Nueva Planta, y zedula de treinta de marzo realengos ô baronales, puedan tomar â censo, imponer nuevos vintenos, trentenos, quarentenos, arbitrios, ni colectar, vender los Proprios, ni hazer enagenación alguna, sin Real permisso de V. Magestad, conforme desde entonces se ha || [73v] practicado; de modo que nunca la Audiencia, vigilante en la observación de las citadas órdenes, ha consentido lo contrario en ninguno de los lugares, aunque fuessen de barón, adheriéndose en esta parte â la opinión de los más clásicos autores de Castilla, en la interpretación de la ley onze, título siete, libro siete de la recopilación, canonizada con la pràctica del Consejo; Porque dimanada la disposición de la Nueva Planta de una Ley de Castilla, deve tener la misma inteligencia, regla, y pràctica generalmente recibida como más conforme â la mente de V. Magestad su legislador, que se presume en tuición de sus Regalías, haver querido dar la misma ley que en Castilla; Pero deve igualmente confessar que los Pueblos de Barón, antes de publicarse la nueva Planta, y antes de la citada Real zedula, según derecho común, podían antiguamente, sin facultad Real, con sola licencia del Barón ô Ministro por él Diputado imponer censos, arbitrios, y colectas en utilidad, y beneficio de la causa pública, en que uniformemente convienen los Autores, y sin discrepancia contestan de esta universal pràctica en Cathaluña; Assí que la dificultad solo recae, y deve circunscribirse â los lugares de Regia Jurisdicción, si antes por lo pasado les era permitido sin facultad Real. Para la cabal, y más perfecta resolución de la duda en lo que mira al primer punto de la creación, y validez de los censos se haze indispensable, poner en la superior noticia de V. Magestad, que el Régimen, ô Gobierno político de las universidades, y la || [74r] Administración de Rentas, antiguamente en este Principado, no pendían del libero arbitrio, y disposición del Ayuntamiento y Regidores, sino de todo un Consejo General ordinario, congregado, no por cabezas de familias regularmente, sí circunscripto en virtud de positivos Reales Privilegios ô inmemorial costumbre con aprobación y consentimiento de los mismos Pueblos, para la más cómoda, prompta, y fácil expedición de las cosas, y para evadir la confusión, que de la concurrencia de todos se seguiría, â un cierto componente número de vezinos en más, y menos, regulado â la mayor, ô menor extensión de los lugares, y existencia de Moradores, en tanto grado que siempre que ocurriessen cosas graves, y penderosas, no podía el solo Ayuntamiento tratar, y resolverlas, sino que devían proponer, y acordarse en Consejo General legítimamente congregado, esto es con asistencia del Bayle, Regidores, y número de conciliarios prefinido; Y en este Consejo por ley fundamental de su buen Gobierno, y general mandato de los vezinos, residían, ô tenían el Pueblo referidos toda su autoridad, representación, y poderes con amplias facultades de hazer, determinar, sin excepción, lo mismo que podía todo el Pueblo junto, de quien tomava la representación, mandato, y poder comunicado, menos que por derecho Divino, natural, ô positivo fuesse prohibido; de modo que las resoluciones acordadas por el Consejo, ô la mayor parte de él legítimamente convocado, obligavan â todos los particulares, como si cada uno de ellos huviesse asistido; estimando, y reputándose consentidas por todos, como si todos huviessen concurrido en aquel General Consejo, al qual ex lege boni Regiminis, havían dado su consentimiento aprobación y mandato. Por esta razón las universidades en Consejo General, podían entre los || [74v] vezinos, sin permisso del Príncipe ô su Barón imponer colectas, y tassas para socorrer â sus necesidades, y por contratos que se diri-

giessen â la causa común; Porque aquellas indicciones recah an meramente, sobre el Patrimonio, y Predios de los Particulares y como estos tienen libero el arbitrio de hipotecar sus bienes por pacto, á otra condición â la paga de colectas, y tributos futuros, podía así mismo la Universidad por estatuto, o resolución del Consejo en quien tácitamente residía el consentimiento de todos, y al mismo instante que la Universidad resolvía eran vistos consentir, y obligarse â su resolución, y estatuto concerniente al beneficio público, de suerte que aunque después contradixessen, su contradicción era inutil, por quedar leg tamente desde su principio obligados, y la ley que una vez colligative, y espontaneamente se impusieron, no podían arrepentidos derogar, ni revocar el Mandato ya executado por el General Consejo. A lo mismo alude que los vezinos entre sí pueden sin facultad Real imponerse voluntariamente colectas, fundar censos, y firmar otras obligaciones por contemplación de la Universidad, con la hipoteca de sus bienes, aunque otros lo resistan, y aquellos que consintieron no pueden reclamar, y ni apartarse del contrario pacto, y convención â que con juramento se obligaron; Y â esta classe pertenecían las colectas, y cargas antiguamente indictas por el Consejo General de los Pueblos con igual, y la misma fuerza que si los vezinos en particular huviessen convenido, por la potestad, y mandato || [75r] que le havían universalmente concedido, y comunicado para deliberar, y obligarles, en qualquier cosa que mirasse el bien   causa común; Ass  también no obstante que las universidades en el Principado, conforme derecho civil no les era lícito congregarse, tener Regidores, arca común, ni constituir síndico, sin licencia de el Rey, eran pocas,   ningunas las que no gozassen de estas prerrogativas con asistencia del bayle   Justicia ordinaria por Reales Privilegios,   immemorial costumbre con potestad de estatuir, y hazer ordenanzas entre sus vezinos por el buen Gobierno Político y económico, conforme dictasse,   pidiesse la utilidad pública, y de sus moradores. Todos los censales â que est n obligadas, y prestan las universidades de Cathaluña para subvención de sus necesidades, se hallan en su origen creados por el Consejo General ordinario leg tamente congregado confirma de las Personas del Consejo, y expressa mencion de haverse convocado en la devida forma, y pr ctica regular,   por el consejo grande de todos los vezinos cabezas de familias, en aquellas que no tuviessen la facultad de congregarse, y en su obligación universalmente vienen comprehendidos los bienes de los particulares presentes, ausentes y futuros, igualmente que si ausentes y futuros huviessen firmado la obligación,   contrato, cuya facultad se estableció por ley municipal en la Constitución doze, título onze de execución de censales libro siete, en la qual se dispone que siempre que alguna Universidad congregada en la forma acostumbrada, á su síndico, con poderes bastantes, || [75v] hiziere contratos de ventas de censales,   violarios obligando â sus habitadores presentes, ausentes, y futuros, sea esta cl usula de obligación de tanta autoridad, fuerza, y valor, que en virtud de dicho contrato los bienes de los referidos quedassen afectos de la obligación, y fuessen executados, como si huviessen firmado, â reserva de sus Personas, en que solo estuviessen comprehendidos los que firmaron, y otorgaron la escritura, cessando por la disposición de esta ley las dudas, y controversias que se havian movido sobre censales, y violarios, que siempre los Reyes, y Cortes procuraron favorecer, y concederles repetidos Privilegios, como se reconoce en tantas constituciones colocadas en el mencionado título, por ser los contratos m s lícitos, y frecuentes y consistir los Patrimonios de sus naturales regularmente en esta especie de réditos, y rentas.

Finalmente, sobre el exacto riguroso exámen, y diligencia que se ha puesto para averiguar de esta parte de una centuria en los Registros del Real Archivo, donde decían parar, y guardarse los Decretos, y licencias dadas por los Predecessores de V. Magestad, ô por sus Lugartenientes, y Real Audiencia â las universidades para imponerse censales, ha podido adquirir, que ninguno se halla con facultad Real, muy pocos con la del Capitán General y Real Audiencia, y assí casi todos universalmente, con el solo Decreto de los vegueres, bayles, y demás justícias ordinarias, usando todos de la expressiva clâusula en la || [76r] impartición del Decreto, que lo hazían en virtud de la Autoridad Real de que para ello gozavan, y exercían, en razón del officio, aprovada por la observancia, y tácito Real consentimiento, fundado en la sciencia, y tolerancia de los vi- rreyes, superiores ministros, y tribunales de la Provincia. En el previo seguro conocimiento de tan ciertas reglas, y premisas, claramente parece, que los censos redimibles antiguamente creados por las universidades, y enagenaciones por ellas echas, con el solo Decreto del Bayle ô Justícia ordinaria, sin licencia de V. Magestad, ô de sus Gloriosos Predecessores, fueron en su nacimiento válidos y legítimos, sin vicio de nulidad, por falta de Real Assenso, no solo porque antes de la nueva Planta que se conforma con la ley de Castilla onze, título siete, libro siete de la recopilación, no había Pragmática constitución, que mandasse, ni prohibiesse â las universidades la enagenación de Rentas, ê imposición de censos, menos que interviniessse formal Decreto de el Rey, y en sentir de los más clásicos Autores assí castellanos, como cathalanes (aunque lo contradigan otros de menos autoridad y crédito) según disposición de derecho común, el qual devía guiarse en Castilla, y en Cathaluña, antes de la promulgación de las citadas Reales leyes, y disposiciones, para la imposición de los censos no necesitavan las universidades, aquellas singularmente que se governavan por un General consejo, de la facultad del Rey Príncipe, bastando para su validad el Decreto del Juez, con previo conocimiento de causa, y utilidad || [76v] del común, especialmente si los contratos estuviessen roborados con juramento, como generalmente lo son todos en Cathaluña, pues el juramento aun en contratos de universidades, se ha tenido siempre por de tanta fuerza, y estimación que suple el defecto de Decreto, y demás solemnidades, de que refieren sus Prácticos diferentes exemplares, o declaraciones de la antigua Audiencia; sino también, porque en este Principado por ley municipal estatuida en la expressada constitución doze título de exacción de censales, se halla prevenido que las universidades en Cathaluña legítimamente congregadas, y convocado el Consejo según estilo en contratos de censos, y violarios, que han sido sumamente privilegiados puedan cumulativamente obligar al común, y á todos los particulares presentes, ausentes, y futuros en sus bienes, de tal modo, que después de esta ley general los censales por las universidades creados, según la forma en dicha constitución prescrita tuvieron su validad, y firmeza, sin ser necessarias el permiso del mismo Príncipe, ni demás solemnidades, como assí lo entendieron los más célebres Aurores cathalanes, dando la razón porque aquella facultad, dada por el Rey, de poderse congregar en consejo, con asistencia del Bayle, resolver, y estatuir en todo lo concerniente â la utilidad del común tiene fuerza de Decreto Real en todos los actos específicos que no fuessen voluntarios, sí útiles al Pueblo, dejando el conocimiento de la utilidad al Bayle, ô Justicias ordinarias || [77r] y por esta causa las Justícias precediendo información de la necesidad, conocían, y autorizavan el contrato, expressando executararlo en nombre, y con facultad Real que les era

comunicada, y permitidos sobre todo en assumpto de si es, ô no indispensable requisito el Decreto del Príncipe, para la validad del censo impuesto por las universidades, prescindiendo de la disposición del derecho común debería siempre atenderse la observancia de los Reynos, y Provincias, la qual como vista de la misma naturaleza, autoridad y fuerza de la ley escrita, deve prevalecer â qualquier disposición de derecho. La costumbre en Cathaluña de más de cien años â esta parte ha sido siempre, que los censales de universidades se han tomado con el solo Decreto, y asistencia del Bayle, estimándose no solo en la común opinión por válidas sus obligaciones en los propios de los comunes u Patrimonio de los Particulares, sino también que como tales han sido canonizadas en la antigua y presente Audiencia en los casos que han ocurrido condenando con sentencias diffinitivas, y discerniendo execuciones promptas, y rigurosas, en virtud de sus cláusulas guarentigias contra los bienes unos, y otros, de que son vivos testigos los repetidos exemplares que se hallan en el Real Archivo, y en los Processos de partes, que como tan notorios, nadie los ignora, en esta observancia inteligencia y práctica ha vivido sin alteración el Principado, hasta que de poco tiempo ha querido modernamente disputar un Artículo tan substancial, y azendrado, porque como || [77v] viene referido, ninguno de los innumerables censos que padecen las universidades tiene la facultad Real y poquísimos el Decreto de el virrey y Real Audiencia, pero sí universalmente todos el solo permissio, y autoridad de la Justicia ordinaria, de cuya circunstancia se convenze, y el hecho mismo esta arguyendo, ô declarando la duda, y assí mismo la abundancia de recursos que se han movido, desde que empezó la Audiencia á dar ohídos, y fluctuar, por algún Dictamen, en la certitud de tan sólida, y assentada observancia; Pues si no huviesse sido assí la antigua costumbre inconsussamente aprobada, y solo fuessen pocos, ô algunos los censos de universidades, que careciesen de la facultad Real, en su original hipoteca, sería diligencia inútil y menos plausible impulso en la Audiencia, cansar la Real atención de V. Magestad sobre punto en que sin dificultad devía resolver la nulidad de unos, ô otros censales que contra si tuviessen, ô les resistiesse la general observancia, por la falta del Real beneplácito, que en todos los demás se huviesse generalmente sin intermission practicado, dándose en la misma práctica por constante ser necesario requisito el Real Decreto de V. Magestad. En el Juízio, y dictamen de la Antigua Audiencia los censos de universidades fundados sin Real licencia merecieron tan firme el estado de validad, que habiendo muchos lugares recurrido al virrey, y Audiencia de imponer arbitrios para pagar las pensiones, y evitar las rigurosas execuciones, que los Acrehedores || [78r] instavan, gravándolos con excessivos gastos, nunca se negaron â semejantes concessiones, provada la verdad de la causa, y urgencia de Acrehedores censalistas; Por manera, que con las mismas circunstancias, y al mismo fin de satisfacer los censos, y sus pensiones otorgaron el lugartheniente y Audiencia â la villa de Alforja en veinte y ocho de octubre de mil seis cientos sessenta y cinco un despacho de cancilleria dirigido â Juan Fort, y Pedro Freixas, que se escussavan, con motivo de tener Plaza sentada, mandándoles que contribuyessen â la paga del quinzeno de frutos, impuesto para la satisfación de pensiones de censos. En dos de Noviembre mill seis cientos setenta y seis, licencia â la Universidad de Guissona de imponer sisas por tiempo de diez años. En veinte y ocho de Junio mil seiscientos ochenta y uno al lugar de Sarrià, la misma facultad de imponer sisas sobre los comestibles por espacio de diez años. En dos de Agosto mil seis cientos ochenta

y dos à la Universidad de Alella el permiso de tener taberna, y Panaderías, poner Arbitrios, y arrendarlo por tiempo de veinte años: en quatro Mayo mill seis cientos ochenta y quatro al lugar de Gurb la imposición de un trenteno de frutos por el espacio de veinte años: en veinte de Julio mill seis cientos ochenta y ocho al lugar de Tona, por el término de doze años un quarenteno de frutos: en veinte y dos de Agosto mil seis cientos noventa y ocho al de Sn. Vicente de Calders el de un trenteno por tiempo de ocho años; y en diez y seis de Junio mill sette cientos y dos à la villa de Lloret, el de imponer arbitrios por veinte años. De que à todas luzes se ve clara la costumbre con aprobación de la Real Audiencia. Califica à esta misma costumbre el estilo, que || [78v] por suma equidad abrazó la antigua Audiencia en las concordias de universidades; pues considerando el infeliz estado en que se hallavan por la copia de tantos censales, y grandes empeños, contrahídos à impulsos de las incesantes calamitosas guerras, acordó admitirles la proposicion de concordia con sus Acrehedores, baxo ciertas saludables reglas, y condiciones, que fuesen provechossas à ellas mismas, y à los Acrehedores, y pudiesse lograrse el cumplimiento con igual recíproco interés, y beneficio de las universidades, y de los Acrehedores, à que se dirigían los pactos, y circunstancias prescritas por la Audiencia, la qual vino à esta equitativa providencia por el bien, y causa pública, y subsistencia de los Pueblos, que oprimidos de sus urgencias, y fuertes instancias de los Acrehedores amenazavan ruina, y una despoblación de sus moradores, contra lo litteral de las contituciones dos, quatro, y cinco, colocadas en el título veinte y quatro de diversos rescriptos libro uno, foleo setenta, en las quales expressamente se abditó la Magestad del Señor Rey Dn. Pedro por sí, y por sus successores perpetuamente la facultad, aun por vía de Regalía, de conceder por qualquier necesidad, causa, ô motivo, aunque fuesse por reparación de casales, à ninguna Universidad, y Personas, moratoria, ni suspensión de paga en penciones devidas de censos, y violarios, como también de obligar à ninguno de los Acrehedores de esta classe, à concordia alguna, aunque la mayor parte consintiesse, sin que el Magistrado de los Diputados, que por su officio invigilavan en la observancia de sus constituciones, se huviesse || [79r] nunca opuesto à tan provida saludable disposición, ni salido por contrafuero, à fin de que se revocasse, previendo la última pobreza de los Pueblos, interés de los Acrehedores, y manutención de los lugares, que se recopilavan, y asseguravan en aquel método, y sabia providencia. Infructuosamente, y sin necesidad de causa habia la antigua Audiencia fatigándose, en encontrar forma como conservar à los Pueblos, y malamente ideado la forma de una concordia, concebida con tantas precauciones, y reglas, si los censos, que obligavan à discurrir una eficaz medicina, para la curación de tan universal dolencia, con el menor perjuicio del derecho de sus Acrehedores, huviesssen padecido la nulidad que se alega, por no estar ninguno de los censos autorizados con el Real beneplácito, puesto que por la nulidad quedavan libres las universidades de sus ahogos; y no ignorando la Audiencia la falta del Real Decreto en los censales, no es creíble de su acreditada circunspección, y sabias resoluciones, que contra derecho, y el mismo beneficio de las universidades, à que se dedicava buscando alivio, huviesse nullamente con injusticia aprobado la existencia, y validad de los censos: Ni las universidades, teniendo en su mano tan fácil, y prompto el medio, como librarse de sus Acrehedores por vía de una clara, y visible nulidad, la huviesssen despreciado, ni menos olvidadas de sus proprias conveniencias solicitado ni consentido en el arreglado medio de la con-

cordia, que supuesta la nulidad de los censos, les sería perniciosa, y nada favorable â sus intereses. Después de la expressada determinación de la antigua Audiencia, no solo por vía de Justicia se admitieron inviolablemente las concordias, que en conformidad de las reglas establecidas, || [79v] proponían las universidades para pagar â sus Acrehedores censalistas, sino que también el lugar theniente General y Real Audiencia pusieron su autoridad y Decreto â aquellas en que los lugares, y sus Acrehedores lo pedían, como lo practicó en la concordia que firmó la ciudad de Lérida con sus Acrehedores en diez y seis de Mayo mil seis cientos cinquenta y seis; y en diferentes transacciones que convinieron las universidades de Villanueva de Cubellas y la Geltrú con sus Acrehedores, en siete de Septiembre de mil seis cientos cinquenta y seis, sin otras muchas que omiten. Y lo que más es, habiendo los comunes, y Acrehedores firmado concordia, según la norma prescrita por la Audiencia con el solo Decreto de la Justicia ordinaria, si sobre alguna condición, ô pacto ocurría dificultad, singularmente por falta de cumplimiento de parte de las universidades, y por ello pretendiessen los Acrehedores resisitir, ô apartarse de la concordia, observó siempre la antigua, y observa esta Audiencia aun en los casos de pacto resolutivo por el beneficio de restitución que compete â las comunidades no declarar la resolución de la concordia, obligándolas solo al cumplimiento de lo capitulado, y prometido. Esta Audiencia desde sus principios, en assumpto de las referidas concordias ha seguido, y sigue puntualísimamente los mismos passos, y disposición que determinó la antigua, de modo que nunca se ha negado â ellas, antes sí ha mandado suspender las execuciones que instassen los Acrehedores contra particulares de Universidad, la qual || [80r] tuviesse concordia firmada, ô bien ofreciesse pidiendo en Justicia que los Acrehedores fuessen obligados â admitir, y passar por ella, arreglada â las condiciones prescritas, menos que los singulares, como correos de los censos, sin intervención del común, aunque fuesse â contemplación y beneficio de el, se huviesen obligado â los Acrehedores, los quales entendían hazer el contrato con ellos como particulares, en su nombre, y que tal vez no huvieran contratado, ni fiado su dinero â la Universidad, por no exponerse â las contingencias, y pérdidas que sus Privilegios legales suelen causar â los Acrehedores; De forma que â consulta de la Real Audiencia ha venido V. Magestad repetidas vezes, â la aprobación de semejantes concordias, concediendo â las universidades la imposición de arbitrios, y rediezmos de frutos sobre sus tierras obligando â los Acrehedores censalistas â que las firmassen, y consentiessen â ellas. Por representación de la Audiencia su fecha â onze de Diciembre mill sette cientos diez y seis, otorgó V. Magestad â la ciudad de Cervera el permiso de establecer una concordia con sus Acrehedores, pagando tres mil libras cada un año, que deviessen aplicarse alternativamente un año, para la paga de penciones, y otro para extinción de sus principales; Y por otro informe de catorze de Septiembre mill sette cientos diez y ocho le dio V. Magestad para cumplir en las condiciones de la referida concordia la facultad de imponer, y cobrar un vinteno de todos los granos sobre las tierras de su distrito, en veinte y seis de Abril mil sette cientos veinte y siete, consultó â v. Magestad que la concordia propuesta por la villa de Valls, con sus Acrehedores censalistas, era justa, y conforme â la práctica que la antigua, y presente || [80v] Audiencia guardó, y guarda, aprovándolas en justicia por general alivio de las universidades, y no poca conveniencia de los mismos Acrehedores, expressando, â, V. Magestad que eren infinitos los exemplares antiguos, y modernos, y que assí parecía muy proprio de la

Real clemencia de V. Magestad confirmada con su Real Decreto: Y en veinte de Desiembre mil sette cientos veinte y quatro, sin preceder informe de la Audiencia, aprobó V. Magestad la concordia, que en la forma regular propuso la ciudad de Mataró, à sus Acrehedores censalistas, mandando que los renitentes deviessen guardarla en todo, como en ella se contenía. Fuera de concordias son muchas las consultas en que la Audiencia ha informado sobre varias Reales Zédulas de v. Magestad, por la facultad de imponer arbitrios, y colectas de frutos, para pagar las pensiones de los censos, que atormentavan â las universidades. En una consulta de veinte y nueve de Desiembre mil sette cientos diez y ocho informó, que resultaría en evidente utilidad de la villa de Tàrrega concederle V. Magestad la licencia, para empeñar el medio Diezmo de frutos, por precio de veinte y siste mil libras barcelonesas, que por otro inferior, y moderado tenía ya empenado â la comunidad de Presbíteros de la villa de Valls, y convertido el Precio en redimir censos, y pagar pensiones que antes havia contrahido, exponiendo que al mismo fin, se aplicaría el más valor del nuevo empenyo, y bajo de esta condición, dixo la Audiencia, que se le podía por V. Magestad conceder la facultad como pedía: En otra de doce de Abril mil sette cientos veinte y uno, que juzgava conveniente al alivio de los míseros vecinos || [81r] del lugar de Linyola, fatigados de execuciones en sus propios bienes, que V. Magestad se dignase conceder â este común el permiso que solicitava de reempeñar las hierbas de la villa, en tres mil libras más de lo que estavan empeñadas, con la calidad de que se convirtiessen en la redempción de un censo al hospital de Lérida, y satisfacción de otras deudas, y pensiones atrassadas, exponiendo entre otros motivos, el que eren ciertos los empeños de censos, que la Universidad expressava en su instancia, y que estos empeños de los comunes en el Principado, son regularmente más gravosos â los mismos vecinos, porque al contraerlos el común se solía obligar â las Personas, y bienes de los Particulares, contra quienes â cada passo, se piden execuciones, y que la firmeza de estas obligaciones en los Proprios, y Rentas de las universidades, hasta que V. Magestad se sirvió mandar en el Decreto de la Nueva Planta, y con Real orden de treinta de Marzo mil settecientos diez y ocho que necessitassen de su Real beneplácito se assegurava en la pràctica de Cathaluña, con la sola información que precedía de utilidad ante el ordinario, y su Decreto, de que resultava la pressumpción de causa justa, y de los requisitos necesarios para la validación: En otro de dies y siete de Mayo de mil sette cientos veinte y uno que podía V. Magestad venir en permitir â la villa de Sn. Romà del corregimiento de Pallàs la imposición de un trenteno de frutos, y licencia para venderlo, con condición que el valor, ô Precio se aplicara en el recobro del horno que tenía empeñado, y lo restante en quitación de censales: En otra de primera de Mayo, mil sette cientos veinte y tres, que considerava de utilidad concederse por v. Magestad el permiso, al lugar de Preixana, para empeñar las hierbas, con pacto redemptivo, y dar forma â la paga de || [81v] las pensiones de los censos que tenía contra sí devengadas: En otras dos todas de una misma fecha de veinte y siete de Noviembre mil sette cientos veinte y tres, que era digna de la atención de V. Magestad, y sería muy provechosa la imposición de un veinteno de frutos, y de tres dineros por libra sobre mercaderias que suplicava â V. Magestad la villa de Altafulla, para que dedicándose su producto á la paga de los Acrehedores censalistas, quedasse desahogada de sus instancias y execuciones; como también la concessión de quinseno de frutos, y de un sueldo por libra en el pescado fresco al lugar de Tamarit de la Raqueta, sirviendo

para la extinción de las principales, y paga de las pensiones que se devían, porque de esta manera sanarían de las heridas, y golpes de sus Acrehedores: En otra de treze de Mayo mil sette cientos veinte y quatro que le pareció de mucha importancia dar â la villa de Linyola la facultad de vender sus hierbas â carta de gracia, por precio de siete mil libras, bien que el precio deviesse consumirse en la redempción del censo de mil quinientas libras en propiedad que correspondía al hospital de Lérida, satisfacción de pensiones â los demás Acrehedores y otras deudas que tenía contrahidas: En otra finalmente de veinte y quatro de Junio mil sette cientos veinte y quatro, dixo â V. Magestad, que para librarse la villa de Esparraguera de las rigurosas execuciones que padecía â instancia de sus Acrehedores por las pensiones devidas de sus censales, lograría algun remedio con la facultad || [82r] de imponerse un quarenteno de frutos por espacio de cinco años, aplicándose su producto â la satisfacción de dichos Acrehedores, y bajo de estas circunstancias podía V. Magestad atender â la instancia de la villa. Y en vista de las consultas de la Audiencia, la gran clemencia de V. Magestad ha venido ya en consolar â los más de los mencionados Pueblos en la gracia que solicitavan, gozando como gozan por este camino algun alivio, y reposo en sus trabajos. Corónasse, señor, como irrefragable la prueba de tan verdadera fundada costumbre con la suprema autoridad de V. Magestad en la Real Zédula prohibitoria de treinta de Marzo mil sette cientos diez y ocho, por la qual haviendo Dn. Thomas Melgarexo fiscal del Consejo presentado una petición, en que dezía haver llegado â su noticia, que en las Audiencias de Aragón Cathaluña y Valencia, y por los Juezes ordinarios se concedían facultades â los Pueblos, para tomar caudales â censo, enagenar Proprios, hazer repartimientos entre vezinos y otros arbitrios que les eran permitidos antes de la abolición de fueros, pero que hallándose los referidos Reynos incorporados â la Corona de Castilla, y considerarse que el dar estas facultades, era una de las más supremas regalías de V. Magestad, fuesse V. Magestad servido mandar, como mandó, â dichas Audiencias, y Juezes ordinarios que residían en las cabezas de Partido se abstuviesen de conceder facultades algunas â las ciudades, villas y lugares para enagenar sus Proprios, imponer censos, hazer repartimientos entre vezinos, ni usar de los demás arbitrios, como antiguamente solían. De todo lo que resulta â todas luzes tan evidente, y authorizada la costumbre en Cathaluña, de que las universidades sin el Real permiso de V. Magestad pudiessen cargar censos || [82v] contra sus bienes, y obligar â los particulares, que no queda sombra, ni sospecha de dificultad para disputar, y questionarla, aunque una u otra y muchas vezes (lo que no se sabe, ni se ha visto) huviesse V. Magestad puesto su Real Decreto, no pudiéndose imaginar con fundamento, que por más que las Justicias ordinarias en virtud de la antigua pràctica, tuviessen adquirida esta facultad, la huviesse V. Magestad perdido, ni abdicándose su autoridad, en quien, como fuente, de donde dimana, y participan los Inferiores Ministros, todo el exercicio de jurisdicción reside con excelencia, y superioridad, comunicada sin la menor lesión de sus altas Regalías â las Justicias que la exercen, pues â la asserción, Señor, de V. Magestad, y â la de toda una Audiencia que tan decretoriamente con repetidas consultas lo tiene asegurado â V. Magestad, parece sería justo ceder, el más sublime juízo, sin que deva moverse â la autoridad de uno, ú otro escriptor, que â primera vista lo contradiga; porque â más que puede su Doctrina recibir varias inteligencias, como son que por licencia del Rey, entienda la del Bayle, ô Ministro Real que presidía en el Consejo, y en nombre del Rey ponía su Decre-

to, respecto à que lo mismo entiende en la parte que explica que à las universidades, no era lícito imponer colectas, tener arca común, ni congregarse sin permiso del Rey, y declarándose después asimismo assienta que lo podían con asistencia del Bayle, por residir en este la representación del Príncipe: O bien que la costumbre de que habla, comprehende solamente à las poquíssimas universidades que no tuviessen comunicada la facultad de congregarse: ô, bien que aquella era || [83v] la costumbre en las centurias antecedentes, esto es en lo del Autor por el citado, que floreció en la de mil quatro cientos, ô en la propria que el mismo vivía, que passa de una centuria, de modos los modernos, motivándolo tal vez en la práctica inviolable, ya advierten, que las universidades para tomar à censo necessitavan de la licencia del Rey, ô de sus officiales, singularmente despues de la expressada constitución doze, título de execución de censales: Lo cierto empero es, que mereciera poca estimación esta Doctrina, quando con evidencia resiste la costumbre universal en el último estado, à lo menos de ciento, y más años à esta parte, canonizada con tantos exemplares, consultas de la Audiencia y Dictamen de otros gravíssimos Autores: Y sea lo que fuere de la contraria costumbre del tiempo en que escribió el Autor, la que viene fundada como posterior, debería prevalecer, y tener fuerza de ley viva contra la precedente, que en virtud de la posterior quedó derogada, habiendo podido causar la variación de estas distintas costumbres las urgencias de tan vigorosas successivas guerras, con la Francia, en que continuamente ardía la Provincia, no permitiendo los promptos subsidios, levas de milicias, y socorros con que las universidades devían acudir al Real Servicio, dilaciones en el recurso, para implorar, y obtener el Decreto del Rey, ni el del Lugartheniente General, tolerándose sin duda la introducción de esta observancia, para que no se malograsse, ni padeciesse demora el importante fin del Real Servicio. No desmerece, para el intento, con digna estimación, que los más crecidos, y numerosos censos que comprimen à los Pueblos, proceden de las remotas Guerras con la Francia, habiendo tenido successiva, y devida observancia, en cuyo caso, según la común opinión, en los propios términos aun de faltar el Decreto del ordinario, se || [83v] presume el beneplácito del Príncipe, con el transcurso de treinta años, y observancia subseguida, y toma el contrato de la imposición del censo, un firme estado de validez, como si desde principio se huviesse impetrado; así como por igual diuturnidad del tiempo (o extravagante) se presume el Decreto Apostólico, en las enagenaciones de cosas de Iglesia, y sin autoridad Pontificia, con cláusula irritante prohíbe, y anula el derecho canónico en la constitución, ò extravagante: ambisiosa de rebús ecles. non alien. Dándose, y declarándose por válidas en los Tribunales Regios, y eclesiásticos, con la sola presumpta intervención del Decreto. Quando la obligación de estos empeños, y censos no subsistiesse, ni quedasen asegurados en los propios de las universidades por defecto de facultad Real, es constante, sin contradicción de Autor, que à ellos estarían afectos los bienes de sus habitantes, à los quales pudo obligar la Universidad legítimamente congregada, en quien residía todo el poder, y mandato ex lege boni regiminis, en fuerza de la constitución doze, título de execución de censales, y siendo correos insolidum, en esta forma obligados, qualquier nulidad, que se considerasse en orden à los bienes del común, no inffluiría el mismo vicio en los de sus moradores, y quedando los de estos enteramente hypothecados, no resultaría en utilidad del Público, ni servicio de V. Magestad, el declarar por falta de Real beneplácito, nula la imposición de los censos, en quanto à los Proprios de universidades, antes sí por

indirecto, se seguiría el mismo efecto: Porque en Cathaluña son muy pocas las comunidades que disfrutan rentas ni emolumentos bastantes para satisfacer à los Acrehedores || [84r] porque sacados los gastos ordinarios inexcusables que se necesitan para el Público, apenas sobra por lo General cantidad, que pueda dedicarse à este fin; Por cuyo motivo, se están deviendo, por los más de los Pueblos infinitas sumas, de muchísimas penciones caídas à los Acrehedores, y estos aplicarán todo el conato rigor de justicia, y execuciones contra los singulares, y sus Patrimonios, agotando en breve tiempo sus caudales (que en alguna manera con el abrigo del común, y promesa de satisfacer, y cumplir con algunas pagas, así como se puede lo mantienen, y conservan) obligándoles à la despoblación de los lugares, en que se debe poner sumo cuidado, y procurar su más segura estabilidad, en que tanto se interessa el Rl. Servicio de V. Magestad y causa pública. Considera también la Audiencia por evidente, que si las Universidades, y sus Particulares, que por la imposibilidad en todos tiempos, han sido no menos renitentes, que morosos en satisfacer à los Acrehedores, huviessen conocido (siendo inverosímil lo ignorasen), que por tan fácil camino, podían lograr el remedio de sus penas, y el alivio del peso tan gravoso, que los ha atormentado, y aflige, lo huviessen despreciado, quando en muchos ha sido preciso à los Acrehedores, por cobrar alguna corta porción, valerse del riguroso azote de execuciones, por términos de Justicia, sin haver jamás pensado en decir de nulidad por falta de Assenso Regio, y eximirse de su obligación por este medio, procurando unos la equitativa concordia, que por beneficio público, y suma equidad han abrazado una, y otra Audiencia para universal consuelo de los Pueblos, solicitando otros moratoria de V. Magestad, y otros temporal espera de los mismos Acrehedores, y si alguno de los lugares ha querido intentarlo, ha sido por la Audiencia absolutamente desatendida || [84v] su pretención, tocando con el rigor de la Justicia el desengaño de su cavilosa resistencia en no pagar por este motivo. Contempla igualmente en la práctica, ô admisión de dicha nulidad, una total ruina de las Universidades, singulares, y Acrehedores, grave detrimento de las Iglesias, cuyas rentas en gran parte consisten en esta especie de réditos, y no pocos perjuizios en la sola voz difundida de que llegue tan seriamente à dudarse, y tener algun apoyo: Pues buscando regularmente los lugares, y vecinos por su miseria pretextos por no pagar, todos se negarían al impulso de esta noticia, y sería poner en sobresalto, y confusión à el Principado, encendiendo un fuego general de infinitos Pleytos, respecto que à la contradicción de las universidades, no havían de callarse los Acrehedores; Empobrecer à las Iglesias, reducir los Monasterios de Religiosos, y Religiosas á una estrecha necesidad, fatigará a comunes, y Particulares con insuportables expensas, que por último fin dexarían destruidos á unos, y à otros, quedando los comunes con más crecidas deudas, è impossibilidad de pagarlas; y por último menoscabaría en considerabilíssima porción el Rl. Catastro, porque todos los Acrehedores de estos censos de Universidades contribuyen sin excepción por su contingente; y dándose ohídos al reparo de nulidad en el interin, o por litigiosos, ô por nulos, debería cessar la paga de esta Rl. contribución, ni la gran rectitud de V. Magestad consentiría precisar à los Dueños à pagar por cosas totalmente infructíferas, ô que por inexistentes no desfrutarían. Assentados los fundamentos que establecen la validad de los censos, y excluyen su inulidad, siguiesse la duda que ofrece la segunda Inspección; si para la paga de las penciones vencidas, y que van devengando, pueden los Regidores, sin nueva licencia || [85r] de V. Magestad, después de la citada Real

Zédula de treinta de Marzo mil sette cientos diez y ocho poner colectas, y hazer repartimientos entre sus vecinos; verdad es que al parecerse opone la prohibición de dicha Rl Zédula: Pero reflectiendo â que la misma ley que es la una, título seis, libro siete de la recopilación, procede en Castilla, y no obstante, según la común sentencia de sus expositores, quando el censo fue desde su origen legítimamente impuesto, con facultad Real (que por ley del Reyno es indispensable) està permitido â las Universidades para satisfacción de las penciones, repartir colectas entre sus vecinos sin nueva facultad y permiso: Por quanto el censo una vez legítima, y válidamente fundado con licencia del superior, le tiene consecutivamente inviscerada, ò concedida para la paga de los réditos, y penciones. Lo práctico de esta sentencia, debería con singularidad de razón admitirse en Cathaluña, donde las Universidades, como se dexa expresado, regularmente carecen de Proprios, y emolumentos, que apenas son suficientes para los precisos gastos ordinarios, de que necesita el Pueblo. Y en sentir de los que defienden la nulidad de los censos de Universidades en Cathaluña, se haze innegable â los Regidores esta facultad de repartir entre los vecinos, para la satisfacción de las annuas prestaciones, aunque en este específico caso las rentas de los comunes restarían libres de la hipoteca de los censos, pero no los bienes de sus Particulares, que quedaron || [85v] indisolublemente afectos de aquella obligación por la resolución del Consejo General, firma propia, y mandato, que tácitamente le dieron en conformidad de lo que dispone la Constitución doze, título de ejecución de censales: Luego habiendo como obligados de pagar los Particulares, nadie dudaría, que es más seguro, y justo que los Regidores que llevan la representación del Pueblo, y â quienes se confía el cuidado del Público, y beneficio de todos sus habitantes invigilen, y cuiden de cobrar per ces, et libram de todos los vezinos â proporción de sus haveres, y calidad del Patrimonio el contingente, que les corresponde según reglas de catastro, que de tiempo antiquíssimo tienen establecidas los lugares en Cathaluña, para la Igualdad, y Justicia, que debía guardarse en el reparto de las imposiciones, y colectas, que no que los mismos Particulares deviessen separadamente correr en esta diligencia, que nunca podría concluir, ni lograrse, expuestos continuamente á ser vexados por sus Acrehedores; en cuya razón se funda, que no obstante que la comunidad no tenga el derecho de coleccionar, sin licencia del superior, empero la distribución de las colectas legítimamente impuestas pertenece â los Regidores, por la mejor, y más fácil cobranza, esto procede en Cataluña con más eficaz motivo, porque la Universidad legítimamente congregada, con la sola asistencia del ordinario en la creación de los censos útiles, ò necesarios al común, obligava sin controversia â los vezinos; y según derecho, siempre que los individuos de un lugar están obligados, â alguna deuda legítima, pueden el Consejo, ò sus Regidores ser compelidos por la Justicia en repartir tazas o colectas entre los vezinos con igualdad, havida razón â sus caudales y Patrimonio. En este legal sentido, y distinción || [86r] entendió la Audiencia â la Rl. Zédula de treinta de Marzo mil sette cientos diez y ocho, concibiendo que solo prohibía los nuevos repartimientos, que no tuviesen causa legítima precedente, y justo origen con licencia del Superior. Porque no obstante dicha Rl Zédula, y su literal disposición, respondiendo con dictámenes â dos instancias, una de los Regidores del lugar de Castellar del corregimiento de Mataró, y otra de Isidro Roig, y diferentes particulares de la villa de Cubellas del Partido de Tarragona, que le había remitido el Marqués de Risbourcq, Governador y Capitán General deste Principado de Cathaluña, en

consultas de treinta y uno de Mayo, y onze de Junio mil sette cientos veinte y siete, informó que era justo, y legal que las deudas, y pnciones de censales que corresponden dichas universidades las pagassen sus individuos, en deffecto de bienes del común, por medio de tassas, ò repartimientos â proporción de sus caudales; y que así devía el Marqués de Risbourq, conceder â los Regidores de las expressadas villas, el permiso de repartir tallas entre los vezinos, exigir, y cobrarlas en cantidad, compeliendo â los morosos, y renitentes â la paga de su contingente, con condición que el dinero procedente de la colecta, sin extraviarlo â otro fin, se empleasse únicamente en la paga de pensiones. Assí mismo en repetidas cartas órdenes dirigidas por el Regente, Fiscal, y otros Ministros, de orden del Acuerdo â diferentes Universidades, y villas, á saber es al Bayle, y Regidores de Centellas en ocho de Junio mil sette cientos veinte y quatro, â los de la villa de Llinàs, â los diez y || [86v] nueve de Julio del proprio año; â los de la villa de Prats de Rey en veinte y cinco de septiembre de mil sette cientos veinte y cinco; â los del lugar de Caldes de Montbuy â dose de Desiembre del mismo año mil sette cientos veinte y cinco; A los del lugar de Sn. Ginés de Palafolls en ocho de Mayo, y onze de Junio; A los de la villa de Villalonga, en veinte y seis de Junio todos del año mil sette cientos veinte y seis: A los Regidores de Centellas en diez y seis de Agosto mill sette cientos veinte y siete; y a los del lugar de Veliana en onze de Febrero mil sette cientos veinte y ocho, se les mandó, ò permitió, que para dar forma â la paga de las pensiones de censos devidas â sus Acrehedores, repartiesen entre los vezinos el contingente que les tocasse, y cantidad correspondientes, regulándolo según las tassas, y método, que antiguamente practicaban en los repartos; De lo que visiblemente resulta, que en el Juizio, y Dictámen de la Audiencia la citada Rl. Zédula, de treinta y uno de Marzo mil sette cientos diez y ocho, ha tenido por diez años continuos la uniforme inteligencia de que por ella no se prohibían los repartimientos para la paga de los empeños, y censales legítimamente fundados, y contrahídos antes de la Rl. prohibición, y Decreto de la nueva Planta, si solo las imposiciones y tasas, que se repartiesen por nueva causa, necesidad, ò beneficio de las Universidades. Movida la Audiencia de tan sólidas legales reflexiones, como también persuadida que la Rl. mente de V. Magestad, no sería immutar una ley, y General costumbre que podría turbar el ánimo, Paz, y quietud interior, de tanta multitud de vassallos, como son Acrehedores, desestimando el reparo de nulidad nuevamente excogitado en la fundación originaria de los censos, || [87r] por convencer su validación, y fuerza la antigua universal observancia, uniformidad de Rles. Sentencias en tiempo de una, y otra Audiencia, y successivos actos de aprobación de V. Magestad, fácilmente inclinava â la determinación absoluta de la validad, y subsistencia de los censos, y que en falta de propios del Consejo, de que casi generalmente carecen los Pueblos en Cathaluña, deducidos los indispensables gastos que deven expenderse para la manutención del Pueblo, Iglesias, reparación de fuentes, y otros concernientes al Rl. servicio, alomenos que basten para pagar â sus Acrehedores, â quienes por esta causa se deven quantiosas sumas, de pensiones atrassadas, como en consultas de veinte y nueve de Julio mill sette cientos diez y ocho, y veinte y nueve de Mayo mil sette cientos diez y nueve, informó â V. Magestad la Audiencia, les era permitido â los Regidores usar los repartimientos entre sus vezinos, en continuación de la inteligencia dada por la Audiencia â dicha Real Zédula, y de el estilo antiguo, el qual por si solo está diciendo la falta de Proprios de los comunes, porque ni en los tiempos

pasados se practicavan en otra manera, que en el caso de no tener las Universidades emolumentos, con que pagar, pues no eran tan necios los Particulares, que llevando la administración y gobierno, quiriessen abandonar, ó desperdiciar sus bienes, para conservar los del común, y enriquezer à las Universidades, las quales eran, y son las principalmente obligadas en sus rentas, por ser suya la causa, y necesidad de tomar el censo. Entendiéndolo con la calidad, de que la exacción de estos re || [87v] partimientos se executase con intervención de dos de los vezinos interesados, con caución fidejussoria, y promesa de que todo el producto, sin fraude, collusión, ni extravío, à otros fines y efectos, enteramente se convertiría al de pagar las pensiones de censos á sus Acrehedores; Pero deseando, buscando la Audiencia el feliz acierto, que tiene asegurado en la indefectible resolución de V. Magestad, en cuyo piadosa corazón vive el más fino Paternal amor, con singular propensión al mayor consuelo, y beneficio de sus vassallos, por el respeto, y veneración que religiosamente professa, y debe à V. Magestad, le ha parecido suspenderlo, consultando á V. Magestad, y poniendo en su soberana inteligencia, quanto ha ocurrido, y ocurre para que en su vista se sirva V. Magestad prescribirle la ley, con que en assumpto de tan grave entidad debería gobernarse, y en el interin que sin faltar en oír las instancias de los Acrehedores en Justicia, ni al curso de los Pleytos, que entre partes se siguieren, cessa en todas las providencias gubernativas, tocantes á la distribución de colectas, y repartimientos entre vezinos, espera que V. M. tomará la correspondiente resolución con la brevedad posible, como pide materia de tanta importancia. Sobre que mandará V. Magestad lo que sea más de su Rl. agrado = Dn. Manuel de Toledo Decano = Dn. Ignacio de Rius = Dn. Francisco Borrás y Viñals = Dn. Francisco Bach = Dn. Alonso Uría de Llano = Dn. Joseph Ventura Guell = Dn. Bernardo Santtos = Dn. Gabriel de Roxas y Loyola = Dn. Pedro Gerónimo de Quintana = Dn. Pedro de Hontalba = Y vista por los del nuestro Consejo [y el] Fiscal, por auto que proveyeron en veinte y tres de Julio próximo, se Acordó expedir esta nuestra || [88r] carta: Por la qual os prevenimos, y mandamos no subciteis en essa Audiencia de officio la duda, de si los censos impuestos por las Universidades antes de la nueva Planta de Gobierno son nullos, ô no, sino es que supongáis su validación, aun sin facultad Real, como concurran las demás solemnidades que se requerirán en todos los casos que se ofrecieren á excepción de que siempre que algún interesado quiera ser ohído en Justicia, que en tal caso queremos obréis conforme à derecho; Y los pueblos que se hallaren gravados de censos impuestos antes de la abolición de los fueros con atrassos, sin caudales públicos para satisfacerlos, y obligados sus vezinos particulares, es nuestra voluntad que por ahora ocurran à essa Audiencia, donde justifiquen las calidades de dichos censos, y créditos, que contra si tuvieren, y sus atrassos, que fondos tienen para satisfacerlos, y que necesitan precisamente todos los años para sus gastos, y en vista de las justificaciones que así hizieren, les concedáis las licencias necesarias, para que con el mayor arreglo, y posible moderación, repartan solo lo posible, para la paga de réditos cahídos, atrassos de dichos censos. Entendiéndose que esta facultad, que os concedemos, y comunicamos es, y se entiende con la calidad de por ahora, y por sola una vez, y esta en quanto á repartimiento no más, pues es nuestra voluntad, que en punto de Arbitrios, y concesiones de facultades para nuevas imposiciones, ni en las concedidas, después de la abolición de fueros de || [88v] ese Principado, no [os] incluyáis, ni intrometáis con

pretexto alguno, por deber acudir para ello las partes al nuestro Consejo, donde privativamente toca su conocimiento, concurriendo en todo lo posible, â que para la moderación y paga de solos los atrasos, concuerden los lugares con sus Acrehedores, de forma que resulte algún beneficio â los Pueblos, y mayor facilidad en su cobranza â los Acrehedores. Dada en Madrid â once de Agosto de mil sette cientos treinta y uno. Andrés Arzobispo de Valencia = Dn. Andrés González de Barcia = D. Sancho Barnuevo = Dn. Antonio Francisco Aguado = Dn. Juan Joseph de Mutiola. Yo Dn. Pedro Manuel de Contreras escribano de cámara del Rey nuestro Señor la hize escribir por su mandado, con acuerdo de los de su Consejo.

IMPACTE DEL CONCILI II DEL VATICÀ A L'ESPANYA DE FRANCO

Hilari Ragner
Jurista i historiador

Resum

En un estat oficialment confessional i catòlic, el Concili II del Vaticà va tenir un gran impacte en el nacionalcatolicisme espanyol i, molt particularment, en les relacions entre la jerarquia i molts sacerdots de la base i militants catòlics. Les autoritats espanyoles van intentar influir en les seves decisions, però sense èxit, i després del Concili dues qüestions es presentaven com a especialment conflictives per al règim franquista: reconèixer la llibertat religiosa i admetre la nova organització col·legial de l'episcopat espanyol. L'article repassa també l'especial incidència del moviment conciliar a Catalunya i el País Basc.

Paraules clau: Concili II del Vaticà, Església, Espanya, Franco, llibertat religiosa, col·legialitat, Pau VI.

IMPACTO DEL CONCILIO II DEL VATICANO EN LA ESPAÑA DE FRANCO

Resumen

En un estado oficialmente confesional y católico, el Concilio II del Vaticano tuvo un gran impacto en el nacionalcatolicismo español y, muy particularmente, en las relaciones entre la jerarquía y muchos sacerdotes de la base y militantes católicos. Las autoridades españolas intentaron influir en sus decisiones, pero sin éxito, y después del Concilio dos cuestiones se presentaban como especialmente conflictivas para el régimen franquista: reconocer la libertad religiosa y admitir la nueva organización colegial del episcopado español. El artículo repasa también la especial incidencia del movimiento conciliar en Cataluña y el País Vasco.

Palabras clave: Concilio II del Vaticano, Iglesia, España, Franco, libertad religiosa, colegialidad, Pablo VI.

IMPACT OF THE SECOND VATICAN COUNCIL IN THE SPAIN OF FRANCO

Abstract

In an officially confessional and Catholic state, the Vatican Council II had a great impact on the Spanish National Catholicism and, specially, on the relationships between the hierarchy and many priests and Catholic followers. The Spanish authorities tried to influence their decisions unsuccessfully and after de Council there were two issues that became specially awkward for Franco's regime: recognizing religious freedom and admitting the new Spanish episcopacy collegiate organisation. This article also reviews the importance of the conciliar movement in Catalunya and the Basque Country.

Keywords: Vatican Council II, church, Spain, Franco, religious freedom, collegiality, Paul VI.

IMPACT DU CONCILE VATICAN II DANS L'ESPAGNE DE FRANCO

Résumé

Dans un État officiellement confessionnel et catholique, le Concile Vatican II eut un impact majeur sur le national-catholicisme espagnol et, tout particulièrement, sur les relations entre, d'une part, la hiérarchie et, de l'autre, de nombreux prêtres de base et militants catholiques. Les autorités espagnoles tentèrent d'influencer leurs décisions, mais sans succès, deux questions s'avérant, après le Concile, extrêmement problématiques pour le régime de Franco: la reconnaissance de la liberté religieuse et l'acceptation de la nouvelle organisation collégiale de l'épiscopat espagnol. L'article passe également en revue l'incidence particulière du mouvement conciliaire en Catalogne et au Pays basque.

Mots-clés: Concile Vatican II, Église, Espagne, Franco, liberté religieuse, collégialité, Paul VI.

1. INTRODUCCIÓ

El factor religiós, que havia tingut un paper molt important en els orígens del règim de Franco, el va tenir negatiu a la darrera. Encara que la revolta militar del juliol del 1936 no es va fer pas a favor de la religió, en fracassar el cop militar a la majoria de la Península i degenerar en guerra civil va adquirir ràpidament un caràcter religiós: al bàndol republicà, per la persecució religiosa; al dels insurrectes, pel títol de croada que es van atribuir. Deia Josep Benet que els assassins de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i altres extremistes van servir en safata a Franco el títol de croada, que li seria molt útil.

Fins als últims anys de la dictadura franquista, l'Església va ser un dels suports més fermes del règim i una de les seves principals referències ideològiques. Però l'ostentació que feia el règim de la seva identificació amb l'Església i el seu magisteri va ser desautoritzada quan, amb Joan XXIII i el Concili II del Vaticà, l'Església va fer un gran tomb. Franco es trobava atrapat per les seves reiterades manifestacions d'obediència incondicional a l'Església. No entenia el que estava passant. Podia dir, com el vell príncep de Metternich quan, ja retirat de la política, li va arribar la notícia de l'elecció papal del cardenal Mastai-Ferretti, que tenia fama de liberal: «Tot ho havia previst al Congrés de Viena, menys l'elecció d'un papa liberal» (de fet, Pius IX, que havia iniciat el seu pontificat amb una colla de mesures renovadores, després de la revolució del 1848, amb desesperació dels integristes espanyols, es va convertir en un dels papes més involucionistes: va ser el papa del *Syllabus*, que condemnava tots els errors moderns).

Amb això podem avançar dues característiques de l'impacte del Concili II del Vaticà a Espanya. La primera és que Espanya, malgrat el volum de la seva població oficialment catòlica i el pes de la seva tradició històrica, va tenir molt poca importància en els debats conciliaris; la segona és que, en el cas d'Espanya, cal formular serioses reserves pel que fa a l'afirmació, tan generalitzada, que el Concili II del Vaticà va ser el primer concili ecumènic que no va patir pressions dels governs. El d'Espanya les va exercir a través dels bisbes franquistes.

L'historiador Juan María Laboa va titular «Los años que vivimos peligrosamente» la seva conferència per a inaugurar el curs 2004-2005 a la Universitat Pontifícia de Comillas. Els anys del Concili i del primer postconcili van ser aparentment anys eclesialment triomfals per al nacionalcatolicisme imperant, però hi va haver molta sofrença dels qui volien ser dòcils a l'esperit i la lletra del Concili II del Vaticà, perquè s'havien d'enfrontar no sols amb les autoritats civils, sinó també sovint amb les eclesiàstiques.

L'alemany Joan Baptista Metz, una de les principals autoritats en teologia política, va dirigir la tesi d'Antonio Murcia Santos *Obreros y obispos en el franquismo* (Madrid, HOAC, 1995). Encara que coneixia prou bé les repercussions polítiques i socials que arreu del món suscitava la doctrina del Concili II del Vaticà, va quedar estupefacte en veure en l'obra de Murcia l'impacte que el Concili havia tingut en el

nacionalcatolicisme espanyol i, molt particularment, en les relacions entre la jerarquia i molts sacerdots de la base i militants catòlics. Murcia posava dos textos en el frontispici del seu llibre. El primer, d'un militant obrer, deia: «Te advierto una cosa: si no llegamos a tener fe, mi mujer y yo, de aquello, nada. Porque nosotros ya sabíamos el camino que teníamos que seguir: había una dictadura férrea, había que luchar. Había que pasar torturas, ya te digo, más de diecisiete veces en comisaría. Me rompieron el oído. Tres veces en prisión. Y luego me destierran a Tarancón [...]». Això no succeïa a cristians perseguits a l'altra banda del teló d'acer, sinó a uns militants cristians a la catoliquíssima Espanya. El segon text, totalment diferent, és d'un bisbe consiliari de moviments socials: «Había que evitar la impresión de que la jerarquía estaba dividida [...]. Había que evitar que los movimientos se convirtiesen en cajas de recluta para la militancia subversiva».

2. L'ESGLÉSIA D'ESPANYA EN COMENÇAR EL CONCILI II DEL VATICÀ

De la població que es calcula que hi havia a Espanya el 1962, 33 milions d'habitants, només es registraven com a «no catòlics» uns 95.000,¹ i dels 235.885 matrimonis que aquell any es van celebrar a Espanya, només 40 no ho van fer per l'Església, sinó que es van registrar com a «matrimonios civiles de bautizados apóstatas». Però sota aquesta aparença de sòlida unitat catòlica s'amagava una gran feblesa de la fe i la pràctica religiosa. Poc després d'acabada la Guerra Civil, el 8 d'agost de 1939, com una rèplica a la famosa frase d'Azaña «España ha dejado de ser católica», el cardenal Gomà havia escrit: «España es toda ella católica, pero lo es poco». I en la pastoral titulada *Lecciones de la guerra y deberes de la paz*, del 1940, famosa perquè Serrano Suñer la va prohibir, el cardenal Gomà va escriure: «Y, ¿por qué no indicar aquí que en la España nacional no ha habido la reacción moral y religiosa que era de esperar de la naturaleza del Movimiento y de la prueba tremenda a que nos ha sometido la justicia de Dios? Sin duda, ha habido una reacción de lo divino, más de sentimiento que de convicción, más de carácter social que de reforma interior de vida».²

A l'Estat hi havia seixanta-quatre diòcesis, agrupades en onze províncies eclesiàstiques. Els bisbes, incloent-hi alguns dimissionaris, eren setanta-vuit. Quasi tots ells —exactament, seixanta-quatre— havien estat nomenats després del 1936, per mitjà del dret de presentació exercit per Franco. Per la seva edat o malaltia, una dotzena no van estar en condicions d'assistir als actes conciliars. La mitjana d'edat era de sei-

1. *Anuario Estadístico de España. Año XXXVIII. 1963* (Madrid: Presidencia del Gobierno, Instituto Nacional de Estadística, 1963).

2. Vegeu el text íntegre d'aquesta pastoral a A. GRANADOS, *El cardenal Gomá, primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969, p. 403.

xanta-cinc anys —i la dels ministres del Govern espanyol, de cinquanta-quatre— i dues tercers parts dels bisbes passaven dels seixanta. Els arquebisbes que integren la Junta de Metropolitans (òrgan directiu de la jerarquia espanyola abans que el Concili no instituís les conferències episcopals) eren encara més vells: el primat, Pla i Deniel, tenia vuitanta-sis anys; Pérez Platero, vuitanta, i Arriba y Castro, Delgado i Muñozerro passaven de setanta.

En conjunt, els bisbes espanyols representaven aproximadament el 5 % dels pares conciliars. Procedien majoritàriament de famílies rurals modestes, o fins i tot molt pobres. Quan van ser nomenats bisbes, eren canonges o professors del seminari, o totes dues coses. Però la seva cultura teològica era molt antiquada. S'havien format amb els residus de la decadent cultura eclesialística barroca posttridentina. Era una teologia metafísica, concebuda per a discussions escolars però incapaç d'afrontar els problemes reals de l'Església i del món contemporanis. El pare Yves Marie Congar recordava una escena del Col·legi Espanyol de Roma:

Recordo una vegada que va ser per a mi una mica penosa: era una gran discussió entre un teòleg espanyol —pel que recordo, era el pare Llamera— i Karl Rahner. Llamera —si és que era ell— podia discutir: *distinguo majorem, subdistinguo, nego minorem*, etc.; hauria pogut discutir així, crec, almenys durant dos dies i dues nits; interminable! Molt fort, però alhora molt escolàstic.³

A Espanya els estudis teològics patien un retard secular, però alhora es feia ostentació d'un orgullós aïllament —equivalent a l'*autarquia* de la política econòmica d'aleshores— per respecte als nous corrents del pensament teològic europeu. La renovació apuntava més aviat alguns seglars selectes, com Zubiri, Marías, López Aranguren o Laín Entralgo.

Les respostes dels bisbes espanyols a la consulta que Joan XXIII, després d'anunciar el Concili, va adreçar a l'episcopat mundial i a les universitats catòliques sobre què els semblava la convocatòria del Concili (primer ho va decidir i després va preguntar què els semblava) i quins temes creien que caldria tractar-hi, són pobríssimes. Alguns ni tan sols van respondre, i els qui ho van fer solien dir que el Concili hauria de proclamar més dogmes marians i també condemnar el comunisme. El cardenal primat de Tarragona, l'arquebisbe Arriba y Castro, preocupat perquè alguns dels seus sacerdots no seguien prou fidelment les seves consignes, creia que s'havia de reforçar l'autoritat episcopal, «siquidem non omnes oboediunt evangelio, id est, magisterio et mandatis tum episcoporum, tum ipsius Romani Pontificis». Una excepció interessant és la del bisbe de Gran Canària, Antonio Pildáin Zapiáin. Com tots els

3. Carta del pare Congar al pare Evangelista Vilanova del 20 de setembre de 1989, en la qual explica els seus records del Concili II del Vaticà.

sacerdots bascs procedents del modelic seminari de Vitòria, tenia una sòlida formació dogmàtica, tirant a integrista, però alhora una gran preparació per a la pastoral social. Pensem que aleshores el sindicat obrer predominant a Euskadi era el catòlic, Eusko Langileen Alkartasuna - Solidaridad de los Trabajadores Vascos (ELA). Encara que Pildáin, com veurem, va ser un dels adversaris més forts de la llibertat religiosa, els seus antecedents de catolicista social, de nacionalista basc moderat i d'antifalangista es revelen quan demana que es condemnin:

Ea videlicet quibus adversantur *liberalismus*, *totalitarismus* sive absolutus, sive mitigatus; *statismus*, principium subsidiaritatis penitus parvipendens, omniaque absorbens quae ipsi primario et per se non pertinent: *Nationalismus idolatricus* magnarum nationum, quae iura naturalia parvarum nationalitatum sive regionum criminose conculcant; *laicismus*, *communismus*; item *mammonismus*,⁴ operarii, pauperibusque quod debetur denegans, exitumque negotiorum prae omnibus quaerens, praecipue per societates ut dicunt anonymas, quarum operationibus iniustus, haud pauci catholici cooperantur.⁵

La personalitat més destacada de l'episcopat espanyol, en iniciar-se el Concili, era el cardenal Pla i Deniel, arquebisbe de Toledo i primat. En un primer moment va ser designat per a una vicepresidència, però no la va poder exercir per la seva avançada edat i perquè estava seriosament malalt i quasi sempre feia llit a la seva residència. Va morir el 1968. Encara que durant la Guerra Civil havia estat un dels grans suports de Franco (sobretot amb la seva pastoral *Las dos ciudades*, la més sòlida i contundent de totes les dels bisbes espanyols), era un polític hàbil i un defensor gelós dels drets i les immunitats de l'Església, i amb el temps va anar mostrant una independència creixent de cara al règim franquista i, especialment, la Falange. Sempre dins d'una aprovació global del règim polític imperant, reivindicava enèrgicament la llibertat d'acció, de reunió o associació i d'expressió per a les institucions i els moviments eclesials (però no per a tots els ciutadans). Quan l'arquebisbe de Madrid Morcillo va retirar les llicències sacerdotals a mossèn Torrella, que era consiliari nacional de la Joventut

4. *Mammon*, en el llenguatge jueu i als evangelis, és el déu dels diners o de la riquesa. Aquí designa el capitalisme exagerat.

5. *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando*, sèrie I, *Antepreparatoria*, vol. II, *Consilia et vota episcoporum et praelatorum*, part II, Europa, Typ. Pol. Vaticanis, MCMLX, p. 191-192: «[...] el liberalisme, el totalitarisme, tant l'absolut com el moderat, l'estatisme, que prescindeix del principi de subsidiarietat i absorbeix moltes coses que no li són pròpies; el nacionalisme idolàtric de les grans nacions, que conculca criminalment els drets naturals de les petites nacionalitats i regions; el laïcisme, el comunisme, com també el mammonisme, que nega allò que és degut als obrers i als pobres per cercar només l'èxit econòmic, principalment per mitjà de les societats anomenades anònimes, en els èxits injustos de les quals col·laboren no pocs catòlics».

Obrera Cristiana (JOC) i acabaria essent cardenal arquebisbe primat de Tarragona, Pla i Deniel li va donar llicència per a celebrar missa en el Palacio de Cruzada, un edifici i temple de Madrid que és extraterritorial i depèn de Toledo. També va protegir Rovirosa i les Germandats Obreres d'Acció Catòlica (GOAC, més conegudes per les sigles del seu nom castellà, HOAC).

En certa ocasió, Rovirosa es queixava a Pla i Deniel de l'escàndol que per a molts representava que hi hagués bisbes que eren «procuradores en Cortes» i rebien condecoracions. Pla i Deniel va respondre que ell havia cregut que no havia de renunciar a certes funcions inherents des de feia segles a la seu primada de Toledo, tant més que —deia— el futur d'Espanya quan morís Franco era incert, però no havia acceptat cap càrrec de nova creació ni cap condecoració del règim. Parlaven en castellà perquè el cardenal, quan va ser nomenat bisbe d'Àvila, va decidir no parlar mai més en català per a no perjudicar el seu accent castellà. Rovirosa va preguntar:

«¿Me permite Su Eminencia que lo repita?» La pregunta —em deia Rovirosa— era molt comprometedora, perquè si responia que sí, la faria pública en el número següent de la revista de l'HOAC, i si deia que no, de què servia? Pla i Deniel es va quedar uns moments en silenci i finalment va respondre: «Repítelo, pero no lo pregones».

A falta de Pla i Deniel, va resultar líder dels bisbes espanyols l'arquebisbe de Madrid, Casimiro Morcillo. Com a bisbe de Bilbao i després com a arquebisbe de Saragossa, s'havia mostrat força avançat en el camp del catolicisme social, i també en el de l'ecumenisme: havia autoritzat i fins prologat el llibre del monjo de Taizé Max Thurian *La mère du Seigneur*, cosa notable en el catolicisme espanyol d'aleshores. Però el seu tarannà es va endurir quan va ser promogut a la seu de Madrid, i encara més amb el Concili. Des de la vicepresidència que li va ser assignada va emprendre maniobres retardatàries poc honestes a favor de la tendència conservadora, i sembla que aquesta va ser la causa que, contra tota expectativa normal per a un arquebisbe de Madrid, Pau VI no el fes cardenal.

Sense l'alt nivell jeràrquic de Morcillo, van ser dos bisbes auxiliars els qui més es van moure per a aglutinar els bisbes franquistes en sentit anticonciliar: Laureano Castán Lacoma, auxiliar de Tarragona i més tard bisbe de Sigüenza-Guadalajara, i José Guerra Campos, nomenat auxiliar de Morcillo a Madrid el 1964 i mes tard bisbe de Conca, des d'on, en una actitud d'orgullós aïllament, es vantava de ser l'únic bisbe espanyol plenament fidel a Franco. Amb tot, Guerra Campos era un d'aquells bisbes auxiliars nomenats per Pau VI i el nunci Dadaglio per a renovar l'episcopat espanyol aprofitant que el concordat no preveia el dret de presentació per als bisbes auxiliars, pràctica contra la qual el Govern espanyol sempre va protestar perquè la considerava contrària, si no a la lletra, almenys a l'esperit del concordat. Guerra Campos havia cridat l'atenció amb una primera intervenció sobre l'ateisme que va ser considerada

oberta i valenta, quasi progressista. Amb tot, consta per diferents testimonis que quan el van felicitar per aquella intervenció va respondre: «¿Pues qué se creían ustedes? ¡Los franquistas también somos inteligentes!». ¿A partir de quin moment i per quins motius Guerra Campos va passar a tenir una actitud reaccionària? El pare Jordán Gallego, de l'orde dels predicadors i secretari del Secretariat per a la Unió de les Esglésies, em deia que el canvi es va produir quan, en morir Casimiro Morcillo, de qui era auxiliar, no el van nomenar per a succeir-lo, sinó que la Santa Seu va aprofitar l'avinentesa per a traslladar Tarancón de Toledo a Madrid i destinar honorablement a la seu primada de Toledo Don Marcelo González Martín, que a Barcelona havia suscitat un rebuig general. El pare José Martín Patino, sacerdot jesuïta, aleshores principal expert litúrgic de l'episcopat espanyol i més tard vicari general de Tarancón a Madrid, em va explicar, a propòsit de la darrerria del Concili i de la seva aplicació a Espanya, que Guerra Campos:

[...] lo anotaba todo y dirigía toda la operación [per a mirar d'unificar i disciplinar el grup espanyol en la línia conservadora]; le apoyaban sobre todo Don Marcelo González Martín y Laureano Castán Lacoma, entonces auxiliar de Tarra-gona y después obispo de Sigüenza. La posición de Guerra se endureció aún más en el posconcilio. La mayoría de los obispos eran franquistas y querían mantener en España el Estado confesional. Incluso después de la aprobación de la declaración sobre la libertad religiosa, aquellos obispos quisieron adoptar una posición colectiva cerrada y sostener que en España el Estado confesional era compatible con la declaración conciliar. [...] Guerra, y con él la mayoría del episcopado español, en alguna de las votaciones por mayoría pequeña pero por mayoría, entendían que la fe formaba un todo con la cultura y las instituciones españolas. En cambio Enrique y Tarancón decía que teníamos que dejarnos de política y hacer teología, pero no conseguía imponerse. A pesar del decreto de libertad religiosa, José Guerra publicó en 1966, como Secretario de la Conferencia Episcopal, un documento, que debe conservarse de su puño y letra en el Secretariado del Episcopado, un mes antes del referéndum de Franco sobre las leyes fundamentales, en favor del Estado confesional y diciendo que la Iglesia solo debía intervenir en problemas políticos si se daban flagrantes conculcaciones de los derechos humanos, lo cual, según aquel documento, no ocurría en España. ¡Decía esto en 1966!

En canvi, Tarancón i Elías Yanes —successors, respectivament, de Morcillo a la presidència i de Guerra a la secretaria de la Conferència Episcopal— publicaren, el gener del 1973, un altre document molt diferent, que assumia els textos conciliaris.⁶

6. «Sobre la Iglesia y la comunidad política» (23 gener 1973), a J. IRIBARREN, *Documentos colectivos del episcopado español*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1974, p. 520-554. Insistirem més endavant, a propòsit de la llibertat religiosa, en aquell document de Guerra Campos.

3. DEL CONCORDAT DEL 1953 A LA LLIBERTAT RELIGIOSA

El concordat signat el 25 d'agost de 1953 se situa cronològicament entre l'ingrés d'Espanya a l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO) (30 de gener) i els pactes amb els Estats Units per a la instal·lació de bases militars a Espanya (26 de setembre).

Si en la teologia en general els bisbes espanyols es trobaven fora de joc, en certs temes amb repercussions polítiques a Espanya (ecumenisme, llibertat religiosa, drets humans) la seva posició va ser terriblement dura. Continuaven aferrats a la doctrina encara oficial de l'Església de l'Estat confessional i per a ells el model perfecte de relacions entre l'Església i l'Estat era el del concordat espanyol del 1953, del qual acabava de complir-se el cinquantenari.

Deia el gran mestre en història del dret canònic Gabriel Le Bras, en la seva introducció a la monumental història del dret i de les institucions de l'Església dirigida per ell, que «hi ha separacions cordials i concordats tempestuosos». ¿Va ser cordial o va ser tempestuós el concordat entre Pius XII i Franco? Com l'hem de valorar ara, amb la perspectiva de quasi setanta anys transcorreguts, en els quals hem tingut un concili ecumènic i una transició democràtica?

L'èxit d'aquell concordat, en fer-se públic, va ser delirant, però havia nascut ferit de mort. Va ser el cant del cigne de la *tesi catòlica* de l'Estat confessional. Eloy Montero, catedràtic de dret canònic de la Universitat de Madrid, va afirmar que «es, sin duda, el más conforme a la doctrina de la Iglesia que haya podido ajustarse a través de todas las épocas de la historia». Un altre il·lustre canonista, Laureano Pérez Mier, auditor de la Rota, hi veia «una compenetración de los ordenamientos canónico y civil más cumplida y extensa que la llevada a cabo en los concordatos anteriores con cualesquiera otras naciones». Lamberto de Echevarría, degà de la Facultat de Dret Canònic de la Universitat Pontifícia de Salamanca, opinava que el concordat espanyol era «modelo desde el punto de vista del derecho público eclesiástico». I el pare Fernández Regatillo, sacerdot jesuïta, príncep dels canonistes moralistes, va afirmar solemnement:

Nosotros, después de haber recorrido los 150 convenios o concordatos celebrados entre la Santa Sede y los diversos Estados en el correr de los siglos, después de haber explicado muchos años la asignatura de Concordatos, no creemos aventurado el afirmar que éste se lleva la palma entre todos los de otras naciones y de todos los tiempos.⁷

7. Tots aquests elogis del concordat del 1953 són recollits per Alberto MARTÍN ARTAJO, «Concordato», a Quintín ALDEA VAQUERO, Tomás MARÍN MARTÍNEZ i José VIVES GATELL (dir.), *Diccionario de historia eclesiástica de España*, Madrid, CSIC, Instituto Enrique Flórez, 1972. Amb tot, reconeix que ha quedat anacrònic quan acaba dient que s'hauria de revisar per l'aplicació de la clàusula implícita *rebus sic stantibus*.

Quan Rafael Leónidas Trujillo, dictador de la República Dominicana, desitjós de concertar un concordat amb la Santa Seu, va preguntar al Vaticà quin era el millor model, li van dir que era l'espanyol i el va acceptar sense discutir.

4. LA REACCIÓ A CATALUNYA

L'entusiasme pel Concili va ser des del primer moment universal i, per a dir-ho amb un mot de moda, transversal, perquè s'hi van sumar ambients i mitjans de comunicació laics, però a Catalunya va ser extraordinari. De seguida que van començar les sessions, l'octubre del 1962, alguns sacerdots i un bon equip de laics van emprendre, de manera absolutament desinteressada, dues publicacions d'informació del Concili: una revista mensual i també un butlletí diari, *Vida del Concili*, sobretot amb notícies i comentaris del Concili que no sortien a la premsa espanyola i el qual va arribar a tenir tres mil subscriptors, sempre atents a l'interès especial que aquells podien tenir per a l'antifranquisme i per a Catalunya. Aquells sacerdots i fidels laics es reunien cada vespre després de la feina a la benemèrita llibreria i editorial catòlica La Llar del Llibre, dirigida pels entusiastes germans Fàbrega, i traduïen o resumien les principals cròniques diàries estrangeres, especialment les d'Henri Fesquet a *Le Monde*. El Casal de Montserrat publicava periòdicament *El Concili Avui*. Es multiplicaven a Barcelona les conferències de protagonistes del Concili, com el pare Congar, que no sols omplien l'auditori del Fòrum Vergés, sinó que calia habilitar les sales veïnes i posar-hi altaveus. A Barcelona els documents conciliars es van començar a editar, traduïts al català i comentats, a mesura que es promulgaven. Acabat el Concili, van publicar-se quasi simultàniament dues edicions de tots els documents del Concili II del Vaticà en català. Poc després de la mort de Joan XXIII, el 1964, es van editar en català el seu *Diari de l'ànima* i les entranyables però significatives *Floretes del Papa Joan*, d'Henri Fesquet. Les editorials Estela i Nova Terra van viure una primavera rodona amb la publicació en català de les millors obres franceses, alemanyes i italianes sobre el Concili, sempre en la línia renovadora. Sobretot franceses, perquè Catalunya, país de marca, sempre ha estat pendent de França, no sols pel que fa a la religió, sinó també pel que fa a la literatura, el pensament i l'art, i, a més, aleshores l'Església de França estava al capdavant de la renovació teològica, litúrgica i pastoral.

El 1939 havien prohibit la benemèrita Federació de Joves Cristians de Catalunya (els fejecistes), però l'escoltisme catòlic i altres moviments de joves trobaren empara en l'Església. S'acolliren als locals parroquials o d'entitats eclesiaístiques, com el Casal de Montserrat, i, sense fer propaganda directament política, inculcaven als joves uns valors de responsabilitat, esperit de servei i llibertat difícilment compatibles amb la dictadura feixista. El 1964 es va constituir a la parròquia de Sant Medir la Comissió Obrera de Barcelona. El 1965, en el cinquantenari del Congrés Litúrgic del 1915, que

havia promogut el moviment litúrgic, es va celebrar a Montserrat el II Congrés Litúrgic, que va significar la plena acceptació del català en el culte.

Algú podria dir que això era una manipulació de la religió. La gran manipulació de la religió era el nacionalcatolicisme franquista, i la línia conciliar era més aviat una despolitització. Recordem la crisi dels moviments apostòlics. Ja a França els moviments van topar amb la doctrina del «mandat» (en el sentit jurídic d'allò que algú encarrega a un subordinat). Pius XI havia configurat Acció Catòlica com la participació dels seglars en l'apostolat de l'Església, però havien de fer tot el que i només allò que la jerarquia els encomanés. A Espanya la topada va ser molt més dramàtica, i es pot dir que els moviments apostòlics encara no se n'han recuperat. La Conferència Episcopal Espanyola va destituir i desmantellar els dirigents de tots els moviments apostòlics perquè es van prendre seriosament les directives del Concili II del Vaticà. Uns bisbes que havien canonitzat la *crusada* i eren procuradors a les Corts acusaven de «temporalismo» els qui no pensaven com ells. El Concili II del Vaticà va declarar l'autonomia de les realitats temporals (*Gaudium et spes*, 36).

Alguns bisbes espanyols, preocupats pel que podia passar el dia que faltés Franco, van voler preparar una mena de democràcia cristiana a l'estil d'Andreotti, és a dir, subordinada políticament a la jerarquia, i que l'HOAC fes el paper que a Itàlia feien les *Associazioni Catoliche dei Lavoratori Italiani* (ACLI) com a base de reclutament de militants del partit demòcrata cristià. Com que Rovirosa s'hi va negar en rodó, va ser apartat de l'HOAC. El bisbe de Còrdova, Fray Albino González Menéndez-Reigada, dominic molt franquista però amb una gran sensibilitat social, coneixia i estimava la persona i l'obra de Rovirosa i li va oferir de defensar la seva causa a Roma. Rovirosa no li ho va permetre. Va dir-li: «Un fill no s'ha de defensar de la seva mare. És la mare que ha de defensar el fill».

Per no haver-se prestat al pla d'aquells bisbes espanyols, Guillem Rovirosa va ser apartat de la direcció de l'HOAC i va passar uns anys a Montserrat, on alguns el vam tractar molt. En recordo algunes anècdotes. Aleshores l'activitat intel·lectual dels monjos estava organitzada pel que en dèiem *gremis*, departaments dels diferents àmbits (Sagrada Escripura, Litúrgia, Monàstica, Història de l'Església, Teologia...). Rovirosa, amb tot el respecte per la vocació monàstica, creia que teníem alguna cosa per dir, des del nostre retir, sobre la visió cristiana de les realitats socials i va convèncer l'abat Escarré del que es va anomenar Gremi de Teologia Social.

Rovirosa era membre del Comité Organizador de las Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián, que van ser un interessant fòrum de debat fins que el Govern les va prohibir. En una de les darreres convocatòries, quan al caliu del Concili començaven a multiplicar-se els catòlics antifranquistes, un bisbe espanyol (del qual Rovirosa no em va voler dir el nom, malgrat les meves reiterades peticions) feia grans elogis del règim franquista i s'escandalitzava dels catòlics que el criticaven. Recordava la doctrina de sant Pau a la Carta als Romans, 13, que tota autoritat ve de Déu i que qui resisteix a l'autoritat resisteix a Déu. En acabar, un congressista catòlic

polonès el va felicitar per la seva conferència, però li va demanar que li expliqués com l'havia d'aplicar ell, que vivia sota un règim comunista. Deia Rovirosa que aquell pobre bisbe, que no s'havia planejat cap situació més que la d'Espanya, va quedar tan desconcertat que no li sortien les paraules i balbucejava sense sentit.

5. LA DECLARACIÓ SOBRE LA LLIBERTAT RELIGIOSA

El Govern espanyol era especialment sensible al tema de la llibertat religiosa, que enderrocava els fonaments del règim confessional espanyol, per bé que alhora havia de fer concessions als governs britànic i nord-americà, que s'interessaven per la llibertat de culte dels protestants a Espanya. Va ser aquest el tema sobre el qual es va produir una identificació més plena entre la cúria vaticana, la majoria de l'episcopat espanyol i el Govern de Madrid, però així i tot l'actitud dels bisbes espanyols no va ser tan monolítica com després s'ha dit.

Ho testimonia un informe que el 2 de novembre de 1964, és a dir, pocs dies després de la crisi de l'ajornament de la votació definitiva de la declaració *Dignitatis humanae* (l'anomenada pels renovadors *setmana negra*), l'ambaixador accidental a la Santa Seu, Antonio Elías, va enviar al ministre Castiella. Elías demostra que tenia notícies directíssimes, que li devien comunicar bisbes amics, del que va succeir dins i fora de l'aula de reunions del Concili en aquells dies, encara que incorre en algun error menor. Diu que quan es va anunciar l'ajornament de la votació, es va produir un gran silenci i, immediatament —assegura, segurament exagerant, Antonio Elías—, la majoria dels pares conciliars van abandonar l'aula. Alguns, sobretot nord-americans, que eren els principals promotors de la declaració sobre la llibertat religiosa, tot seguit van començar a recollir signatures per a un escrit que demanava al papa que l'endemà mateix es votés la declaració. L'ambaixador accidental deia que «[l]a maniobra, por decirlo así, del aplazamiento de la libertad religiosa parece que surgió entre algunos miembros de la propia Curia romana, concretamente de mons. Carli [un dels involucionistes més actius], y aun de algunos cardenales. Se les unieron los italianos, algún francés conservador, poco más de una veintena de españoles, así como algunos padres conciliares de varios países». Encara que els espanyols no passaven del 5 % dels signataris, part de la premsa italiana va carregar sobre ells la responsabilitat de l'ajornament. «En cuanto a la posición de los [obispos] españoles, puedo asegurar a V.E. que sólo una minoría de ellos (poco más de veinte) se adherieron a la maniobra iniciada por algún representante de la Curia para aplazar la votación de la libertad religiosa».

Segons l'ambaixador accidental, els bisbes espanyols es van mantenir en aquesta qüestió (com en quasi totes) en una actitud passiva i es van deixar portar pel corrent

general;⁸ només uns pocs tenien un criteri ferm en un sentit o en l'altre. Els bisbes espanyols —continua dient l'informe— que veritablement van ser dirigents del moviment contra la llibertat religiosa foren els bisbes d'Orense, Ángel Temiño Sáiz, de Calahorra-Logroño, Abilio del Campo, i de Ciudad Rodrigo, Demetrio Mansilla Regoyo. Se'ls van afegir alguns bisbes més i també, però només a l'hora de signar la petició al papa, el cardenal de Santiago de Compostel·la, Quiroga Palacios, per bé que aquest va mantenir sempre una actitud «correcta i discreta», amb la qual cosa Antonio Elías suggeria que els altres bisbes espanyols no havien actuat així, com es pot veure per l'incident que tot seguit referia. Creia, en canvi, que el grup dels partidaris de la llibertat religiosa era més compacte. El formaven —assegurava— els arquebisbes de Saragossa, Pedro Cantero Cuadrado (bisbe de Huelva en començar el Concili), i d'Oviedo, Javier Lauzurica y Torralba, i els bisbes de Cadis, Tomás Gutiérrez Díaz, de Girona, Narcís Jubany (més tard arquebisbe de Barcelona i finalment cardenal), l'auxiliar de Màlaga, Emilio Benavent Escuin, l'auxiliar de València, Rafael González Moralejo (més tard bisbe de Huelva), el de Sogorb-Castelló, Josep Pont i Gol (més tard arquebisbe primat de Tarragona), el bisbe de Salamanca, Mauro Rubio Repullés, nomenat feia poc, l'auxiliar de Sevilla, José M. Cirarda Lachiondo, i els dos auxiliars de Madrid, Maximino Romero de Lema i José Guerra Campos (que ben aviat seria ferotgement conservador i franquista). Pel que fa a l'arquebisbe de Madrid, Casimiro Morcillo González, l'informe el situava «en cierto modo próximo a éstos, aunque en una posición especial».

Però «detrás de todos ellos [els espanyols partidaris de la llibertat religiosa], de manera discreta, está el cardenal de Sevilla, Bueno Monreal». A continuació referia l'incident al qual abans hem al·ludit, esdevingut al Col·legi Espanyol, a la Via di Torre Rossa, on s'hostatjaven quasi tots els bisbes espanyols. El Secretariat per la Unitat, per a accelerar els debats, havia demanat a tots els episcopats que li presentessin conjuntament les propostes d'esmenes a l'esquema sobre la llibertat religiosa. Això va ser causa que el parer de la minoria contrària a l'esquema quedés ofegat pel de la majoria de partidaris. El president de la Conferència Episcopal Espanyola, el cardenal Quiroga Palacios, va convocar una reunió d'urgència al Col·legi Espanyol, després de sopar. No hi pogueren assistir els qui residien en altres llocs (Bueno Monreal, Romero de Lema, González Moralejo i Rubio Repullés). El secretari de l'episcopat espanyol, Guerra Campos, va donar compte als presents de la petició del Secretariat per la Unitat. Cantero Cuadrado, que formava part del Secretariat, va presentar la qüestió i va proposar accedir a la petició i presentar una proposta conjunta de tots els bisbes espanyols, però va ser interpel·lat pel bisbe de Lleida, Aurelio del Pino, ultraconservador, franquista

8. Però no va ser aquesta l'actitud de la majoria dels pares del Concili? Al principi, com ja hem vist, la majoria eren tradicionals i conservadors i només una minoria eren renovadors, però en poc temps, sobretot pel carisma de Joan XXIII, la minoria renovadora va esdevenir majoria.

fanàtic i una mica desequilibrat, que el va increpar violentament. Altres bisbes se li van sumar. «La violencia de algunos de los obispos contra Monseñor Cantero hizo que algunos más abandonaran molestos y de manera ostensible la sala, entre ellos el de Astorga [aleshores ho era el futur arquebisbe de Barcelona, Marcelo González Martín] y el de Gerona [Narcís Jubany]».

La posició intransigent del pintoresc bisbe Del Pino sobre la llibertat religiosa s'il·lustra amb una anècdota de Joan XXIII. Quan aquest era encara patriarca de Venècia, va peregrinar a Santiago de Compostel·la l'any jacobeu 1954. Roncalli va explicar al pare Albareda, amic seu, que, de retorn, passant per Lleida, va anar a saludar el bisbe Del Pino, qui li va dir, entre altres coses, que patien una gran sequera deguda al fet que hi havia molts maçons i protestants.

Quan el 7 de desembre de 1965 es va aprovar la declaració *Dignitatis humanae* sobre la llibertat religiosa, alguns dels bisbes espanyols que s'hi havien oposat es van rendir noblement a l'evidència. El cardenal de Tarragona, Arriba y Castro, home de no gaire intel·ligència però molt piadós, quan en iniciar-se el Concili es va començar a parlar de la llibertat religiosa, estava convençut, d'acord amb els llibres de teologia que havia estudiat al seminari i a la universitat, que es tractava d'una heretgia i que, per tant, l'Esperit Sant no permetria que s'aprovés. Durant els debats conciliaris referia molt satisfet a altres bisbes que no feia gaire que un «obispo protestante de Cataluña» (?) havia acudit al palau episcopal i li havia demanat de ser rebut. Li va fer dir que, abans de decidir res, havia de pregar. Va estar una bona estona agenollat davant del Santíssim i després va dir al secretari: «Dígale que si viene para abjurar de sus errores, o si me quiere pedir algún favor personal que no tenga nada que ver con la religión, le recibiré con mucho gusto, pero en otro caso no le puedo recibir». El dia de la votació indicativa sobre la llibertat religiosa es va quedar estupefacte i aclapat en veure que quasi la totalitat de l'episcopat mundial aprovava el text. S'enfonsaven no sols la seva teologia i la seva noció del catolicisme, sinó també la seva idea d'Espanya. En el viatge de tornada en autobús amb altres bisbes que residien al Col·legi Espanyol, va dir a un col·lega: «Yo creo en el Espíritu Santo que asiste al Concilio, y si el Concilio aprueba la libertad religiosa la aceptaré, pero esto no quita que hoy es el día más triste de mi vida». I aquell dia no va dinar.

Un sacerdot de Barcelona que també residia al Col·legi Espanyol, mossèn Josep Bardés, em va referir que era a la capella donant gràcies després d'haver celebrat la missa (encara no hi havia concelebració) i no va poder evitar de sentir una curiosa conversa que tenien, al passadís, els cardenals Arriba y Castro i Bueno Monreal. Arriba y Castro es mostrava escandalitzat perquè li semblava que alguns bisbes espanyols joves eren una mica progressistes. Bueno Monreal, navarrès però que havia caigut molt bé a Sevilla pel seu bon humor, li va respondre:

No exageremos, Eminencia. Estos obispos jóvenes que le preocupan, en el seminario eran muy estudiosos y sacaron las mejores notas, como usted y yo. Eran

muy piadosos, como usted y yo. Después obtuvieron sus doctorados en Comillas, Salamanca o la Gregoriana de Roma con *summa cum laude*, como usted y yo. La diferencia es que ellos han continuado estudiando, y en cambio nosotros, reconozcámoslo, no hemos abierto un libro desde que terminamos la carrera.

En ple clima de preparació conciliar, el secretari de la Comissió Episcopal Espanyola sobre Ortodòxia i Moralitat, monsenyor Zacarías Vizcarra (bisbe de l'Acció Catòlica i creador de la paraula *hispanidad*, va enviar una circular a cada bisbe on els preguntava quines eren les qüestions que més preocupaven en la seva diòcesi, per tal d'elaborar un informe sobre tot Espanya. Arriba y Castro va respondre que el que més el preocupava era la moralitat de les platges públiques, les cases de prostitució i les capelles protestants.⁹

Un altre cas patètic és el del bisbe de Gran Canària Antonio Pildáin Zapiáin, el qual ja hem elogiat abans. Tenia setanta-cinc anys quan el Concili va aprovar la declaració sobre la llibertat religiosa. Com a sacerdot basc, estava vinculat al catolicisme social. El 1931, quan era sacerdot, va ser elegit diputat per la minoria basconavarresa per a les Corts Constituents de la República. Dos mesos abans d'esclatar la Guerra va ser elegit bisbe de Gran Canària, en un d'aquells nomenaments que la Santa Seu va poder fer lliurement perquè la República havia denunciat unilateralment el concordat vigent.

El marquès de Magaz, que ja havia estat ambaixador al Vaticà durant la dictadura de Primo de Rivera i que el 1936 el general Cabanellas, president de la Junta de Defensa de Burgos, va enviar a Roma com a representant seu prop de la Santa Seu, es va esforçar per a impedir que Pildáin fos consagrat bisbe i prengués possessió de la seva seu, però no ho va aconseguir perquè Pius XI tenia una simpatia especial pels catòlics bascs, encara que creia que políticament estaven equivocats, i Pildáin va ser consagrat bisbe a Roma el 14 de febrer de 1937, en una cerimònia on actuà com a bisbe co-consagrant Múgica, el prelat de Vitòria expulsat.

Magaz s'ho va haver d'empassar, va assistir a l'acte i al banquet que el va seguir i, encara, segons la tradició, va regalar al nou bisbe tots els costosos ornaments episcopals, malgrat la seva penúria econòmica, però en el seu informe deia que se n'havia venjat «dirigiendo durante todo el ágape pullas y ataques contra el regionalismo».¹⁰ Encara que socialment i també pastoralment era avançat (es va fer aplaudir al Concili per tota l'aula quan va proposar de suprimir les diferències de classe en l'administració dels sagraments i en els enterraments), teològicament Pildáin era un integrista. Quan Castiella, ministre d'Afers Estrangers, per raons de conveniència diplomàtica

9. Aquesta resposta es troba a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona, Fons Arriba y Castro.

10. Informe de Magaz, «Asunto: consagración del obispo electo de Canarias», 2 de febrer de 1937, Archivo de la Embajada de España cerca de la Santa Sede.

i especialment per les pressions dels governs nord-americà i britànic, va publicar un projecte de «Reglamento para acatólicos» que obria un petit marge de tolerància al culte dels protestants, Pildáin va publicar una carta pastoral on el criticava i ordenava que al final del res del rosari s'afegís un parenostre amb la intenció que no prosperés aquell projecte. Deia:

Hablándoos con libertad os digo: El proyectado Reglamento sería gravemente nocivo para el catolicismo en España, sin ninguna compensación ventajosa para el catolicismo mundial; y habría de dar origen, entre nosotros, a una espantosa guerra civil espiritual. Sería en verdad lamentable y absurdo hablar de la unidad católica de España, una vez implantado ese lamentable Reglamento.

¡Cómo habrán de crujir en sus tumbas, el día que ese Reglamento se implante, los huesos de Balmes, de Manterola, de Monescillo, de Vázquez de Mella y de Menéndez y Pelayo, y los millares y millares de españoles que, en defensa de la unidad católica de España, y a fin de impedir la entrada en ella de los falsos cultos y falsas religiones, han venido dando su sangre a través de los siglos!

A fin de que ese día no llegue y para que nuestros esfuerzos sean eficaces, ordenamos que en todas las iglesias parroquiales de nuestra Diócesis se rece, a continuación del santo rosario de cada día, un Padrenuestro, con la intención expresa de que no llegue a implantarse en España el Reglamento para católicos, preparado por el Ministerio de Asuntos Exteriores.¹¹

El dia que es va aprovar la declaració *Dignitatis humanae* sobre la llibertat religiosa, un testimoni digne de tota confiança assegura que Pildáin plorava desconsoladament a la capella del Col·legi Espanyol: «Cuando entré en la capilla y vi a Mons. Pildáin llorando, le pregunté si le pasaba algo o estaba enfermo. Él me contestó: “Acaban de aprobar en el Concilio todo lo contrario a lo que yo siempre he predicado, escrito y enseñado en mi diócesis”». El bisbe Cirarda, aleshores auxiliar de Sevilla i futur arquebisbe de Pamplona, explica en les seves memòries:

Los obispos españoles que no teníamos coche íbamos en autobús a la basílica de San Pedro. Antonio Pildáin, persona extraordinaria, hombre de Dios, inteligente, socialmente avanzadísimo, eclesialmente conservador, era ya anciano. Le acompañé a subir al coche, nos sentamos juntos y me dijo: «Don José María, usted no se escandalizará si le digo una cosa. Yo estoy convencido de que la declaración de la libertad religiosa es un enorme error». «¿Por qué?», le dije. «Porque

11. Carta pastoral de l'11 d'abril de 1964, «El Reglamento para acatólicos preparado por el Ministerio de Asuntos Exteriores»; citada per Agustín CHIL ESTÉVEZ, *Pildáin. Un obispo para una época*, Las Palmas de Gran Canaria, Caja Insular de Ahorros de Canarias, 1988, p. 129.

la Iglesia ha enseñado siempre lo contrario. Y yo también he dado un documento en Las Palmas contra la libertad religiosa.» Se refería a la libertad religiosa que había tratado de imponer en España, en la España de entonces, con muchísimas limitaciones, el ministro Castiella [...]. Y me siguió diciendo el obispo Pildáin: «Don José María, yo he enviado una propuesta al Concilio que empieza diciendo *Utinam ruat cupula sancti Petri super nos...*, ¡Ojalá se derrumbe la cúpula de San Pedro sobre nosotros antes de que aprobemos esto!». El coche avanzaba, y continuó: «Oiga, pero si el Concilio lo aprueba, yo iré a Las Palmas, me pondré mitra y báculo con todo el juego pontifical y diré: Fieles cristianos, yo estaba equivocado, yo os enseñé lo contrario de lo que enseña el Concilio. El Concilio tiene razón». Le repliqué: «Don Antonio, no hará usted eso. Usted irá —porque la Declaración la vamos a aprobar—, y dirá: Yo os expuse la doctrina sobre la libertad religiosa considerándola desde los valores objetivos de la verdad y la Iglesia ahora se ha puesto a considerar el tema desde los valores de la persona humana y relaciones de la persona con la verdad y las relaciones de algunas personas con otras, etc.». Me cortó con palabra firme: «No, porque yo enseñé lo contrario».¹²

6. «SPAIN IS DIFFERENT»

No tots els bisbes espanyols tenien la bona fe de Pildáin. El 1965, després d'aquella votació indicativa sobre la llibertat religiosa i pocs dies abans de la seva aprovació definitiva, un grup de bisbes espanyols van enviar a Pau VI un escrit extens i apassionat en què li demanaven que intervingués amb la seva autoritat suprema per a impedir que es posés a votació aquell document (tal com va fer amb el celibat sacerdotal o la transsubstanciació eucarística). Li deien que si ells, fins al darrer moment i contra l'opinió dominant al Concili, s'havien mantingut tenaçment fidels a la tesi catòlica tradicional, era perquè la Santa Seu sempre els havia ordenat defensar-la. Afegien que, a Espanya, trencar aquella línia tradicional seria motiu d'escàndol:

Si éste [el decret *Dignitatis humanae*] prospera en el sentido en que ha sido hasta ahora orientado, al terminar las tareas conciliares los obispos españoles volveremos a nuestras sedes como desautorizados por el concilio y con la autoridad mermada ante los fieles [...]. Todo esto, Beatísimo Padre, nos duele y nos preocupa: lo decimos con sinceridad y sencillez. Pero no nos arrepentimos de haber seguido ese camino. Preferimos habernos equivocado siguiendo los senderos que nos señalaban los Papas que haber acertado por otros derroteros. Preferimos haber

12. José María CIRARDA, «Recuerdos de un padre conciliar», *Scripta Theologica*, vol. xvii, núm. 3 (setembre-desembre 1985), p. 821.

llegado a un desengaño por haber seguido la norma de sentir con la Iglesia, que a un éxito situándonos al margen de sus directrices.

Però tot i afirmar que «sabremos seguir siendo los primeros cuando se trata de amar, secundar y defender al Vicario de Cristo», no deixaven de formular una amenaça de caràcter polític tot al·ludint a la reacció negativa que podrien tenir les autoritats espanyoles:

No podemos asegurar, en cambio, con tanta firmeza que esa misma sea la reacción de todos los católicos españoles, sobre todo de algunos de los que han dedicado sus mejores esfuerzos a los asuntos públicos. Estarán más o menos acertados en sus posturas acerca de problemas siempre contingentes, pero es indudable que en momentos en que la profesión de la fe católica exigía heroísmos, no vacilaron en mantener una actitud de constante defensa de la Iglesia. Ellos saben perfectamente que la orientación del Estado en lo relacionado con las materias que ahora se discuten fue exigencia de la Santa Sede; saben también que la fidelidad a esas directrices ha costado a España incomprensiones y animosidades internacionales y daños perceptibles incluso de orden material. El habersele negado muchas ayudas económicas exteriores, precisamente en el momento en que su economía quebrantada por la guerra las necesitaba con urgencia, tuvo ésta como una de sus causas más decisivas [...].¹³ Mucho es de temer que si ven que se condena doctrinalmente por el concilio una actitud y una norma de conducta que les fue impuesta por la Iglesia, se produzcan hondos sentimientos de desconfianza y hasta acaso de resentimiento contra la Sede Apostólica, que no superarán fácilmente algunos sectores.¹⁴

Pau VI va deixar que l'assemblea conciliar decidís lliurement sobre la qüestió i, finalment, la declaració *Dignitatis humanae* va ser promulgada el 8 de desembre de 1965. Però ni així es van donar per vençuts aquells bisbes i van considerar que aquella doctrina era vàlida per a tota l'Església universal menys per a Espanya. Recordem que aquella carta d'uns bisbes espanyols franquistes al papa s'oposava a l'aprovació de la declaració sobre la llibertat religiosa fos com fos que es formulés, però com un mal menor acceptaven que el Concili la proclamés basant-se en raons oportunistes o de conveniència. És a dir: l'error (el protestantisme) no pot tenir cap dret, només té drets la veritat (el catolicisme); però per tal que la veritat catòlica fos respectada als països

13. Evidentment, si Espanya no va participar dels beneficis del Pla Marshall va ser perquè era una dictadura amiga de les dictadures de Hitler i Mussolini vençudes i perquè no s'hi respectaven els drets humans, un dels quals era la llibertat de consciència, però no pas l'únic. La situació dels protestants a Espanya no era ni de bon tros la raó principal de la marginació de l'Espanya de Franco.

14. J. IRIBARREN, *Documentos colectivos del episcopado español*, p. 224-225. Segons José Luis Martín Descalzo, aquesta carta a Pau VI va ser redactada pel cardenal Larraona.

de majoria protestant, es podria concedir una tolerància *de facto* a l'error protestant als països de majoria i tradició catòliques. Però el document conciliar proclamava la llibertat religiosa no com un mal menor, per raons d'oportunisme o de conveniència, sinó com un bé en si mateixa, per la profunda raó teològica que l'acte de fe només pot sortir d'una consciència lliure. Això és el que aquells bisbes integristes no acceptaven, i fins després de promulgada la declaració conciliar pretenien que podia ser vàlida per a altres països, però no per a Espanya.

Aquesta excepcionalitat hispànica va ser defensada solemnement en un altre tema, potser el que tenia més repercussió directament política: el document sobre l'Església en el món, que primer en van dir «Esquema 13» i finalment va ser la constitució *Gaudium et spes*, que comportava una condemna del règim franquista. Un cop acabat el Concili, es va constituir a Espanya, com en altres països, la Conferència Episcopal nacional. Guerra Campos, que ja havia consumat el seu tomb cap a la dreta, va ser-ne el primer secretari i, excedint-se en les seves atribucions, en nom de la Comissió Permanent va redactar i publicar el 29 de juny de 1966 un extens document titulat *La Iglesia y el orden temporal a la luz del Concilio*. Després d'una llarga introducció que resumia, una mica tendenciosament, la doctrina conciliar sobre les realitats polítiques, a l'última part s'ocupava de l'aplicació d'aquells principis a l'Estat espanyol¹⁵ i, amb unes citacions del document conciliar fora del seu context, volia justificar el règim franquista, n'eludia tota crítica i rebutjava la desconfessionalització de l'Estat:

La sociedad española vive hace algún tiempo un proceso continuado de transformaciones y de maduración interior [...]. Supuesta la voluntad operante de acercar las formas institucionales vigentes lo más que sea posible a dicho ideal, la Iglesia no tiene por qué emitir ningún juicio sobre la estructura de las mismas. Valorar sus ventajas e inconvenientes actuales, determinar las correcciones o desarrollos que pudieran recibir, trazar las líneas que debieran prevalecer en su futuro, entra en el campo de las apreciaciones prudentiales, corresponde a la técnica, cada día más complicada, del gobernar y a la prudencia y experiencia de gobernantes y gobernados. No es materia en la que deban dictaminar los pastores de la Iglesia [...]. Además de las orientaciones y recomendaciones ya expresadas, la Iglesia tendría que dar su juicio moral sobre las instituciones político-sociales sólo en el caso de que, por la índole misma de su estructura o por el modo general de su actuación, lo exigiesen manifiestamente los derechos fundamentales de la persona y de la familia, o la salvación de las almas, es decir, la necesidad de salvaguardar (*Apostolicam actuositatem*, núm. 24).

15. *La Iglesia y el orden temporal a la luz del Concilio*, ap. 7, «Las instituciones españolas y el juicio de la Iglesia».

No creemos que éste sea el caso de España. Pensando en el futuro, los dos motivos de orden moral y sobrenatural que acabamos de citar nos obligarían a rechazar de antemano, bien un sistema de arbitrariedad opresora [cf. *Gaudium et spes*, núm. 75], bien un sistema fundado en el ateísmo o en el agnosticismo religioso, en contra de la profesión de fe de la mayoría de los españoles. Es nuestro deber amonestar a todos los fieles para que de ninguna manera, ni con ningún pretexto, contribuyan a fortalecer las condiciones que pudieran facilitar la implantación de tal sistema. Les recordamos las palabras del Concilio: «Hay que rechazar la infausta doctrina que pretende edificar la sociedad prescindiendo en absoluto de la religión, y que ataca y destruye la libertad religiosa de los ciudadanos» (*Gaudium et spes*, núm. 36).

Els que s'havien entusiasmat amb la doctrina del Concili es van indignar davant d'aquest intent de tergiversar-la i així anticipar-se a tota crítica dels catòlics contra el règim. Guerra Campos havia invocat l'article 22.7 dels Estatuts de la Conferència Episcopal, que deia: «Son atribuciones de la Permanente [...] hacer declaraciones sobre temas de urgencia, sobre los cuales informará previamente la Santa Sede». Guerra Campos va publicar el seu document, com hem dit, el 29 de juny de 1966, i el 10 de juliol s'havia de reunir l'assemblea plenària. Un grup de bisbes, amb la intenció d'invalidar aquell document, van preguntar al Consell de Presidència de la Conferència Episcopal si hi havia una urgència que justificués la publicació d'un escrit tan extens, d'elaboració lenta i de transcendència nacional, si deu dies més tard es podia haver sotmès a l'aprovació del ple de la Conferència. El fet havia arribat a coneixement d'una certa premsa, i el president de la Conferència, el cardenal de Santiago Quiroga Palacios, volgué evitar que semblés que l'episcopat estava dividit i va demanar als bisbes que, en votació secreta, s'adherissin a la declaració de la Comissió Permanent, tot precisant que aquesta adhesió no volia dir que estiguessin d'acord amb el document i que podien tenir reserves sobre certs punts. Per majoria, l'assemblea plenària es va adherir al document.

7. LA COL·LEGIALITAT

Un altre tema que per les seves implicacions polítiques preocupava el Govern de Madrid, i els bisbes que més simpatitzaven amb ell, era el de la col·legialitat episcopal. Tot i que no significava pas que l'Església es convertís en una democràcia parlamentària representativa, certament no afavoria el règim imperant a Espanya. Uns quants bisbes auxiliars joves van exercir un paper important en defensa de posicions avançades. El cardenal Jubany va referir al pare Evangelista Vilanova que, com que era bisbe auxiliar de Barcelona, tenia assignat un torn per a parlar a favor del diaconat permanent, però va rebre la visita de González Moralejo, que aleshores era auxiliar

de València i després va ser bisbe de Huelva, i li va dir que s'oblidés del diaconat, que era una qüestió secundària, i aprofités el torn per a defensar la col·legialitat, que era molt més important i havia d'influir en la reforma del govern de l'Església. Jubany es va deixar convèncer i va llegir un text, preparat pel jesuïta Alfaro, a favor de la col·legialitat. Jubany va començar la seva intervenció dient que parlava en nom d'onze bisbes espanyols. Aquell migdia, de retorn en autobús al Col·legi Espanyol, Jubany va sentir que un bisbe conservador deia, indignat: «¡Ya quisiera yo saber los nombres de estos once traidores!».¹⁶ Efectivament, consta per altres conductes¹⁷ que els bisbes espanyols simpatitzants amb la línia renovadora eren exactament onze de setanta-vuit. Cal dir que la situació de l'Església italiana era encara pitjor: segons el diari inèdit del Concili del cardenal Döpfner, que el professor Wittstadt ha estudiat, a principis del Concili II del Vaticà Döpfner va preguntar a Montini, aleshores arquebisbe de Milà, amb quants bisbes italians, que en total eren més de tres-cents, creia que podrien comptar per a tirar endavant el projecte de renovació conciliar, i Montini li va respondre que amb prou feines una vintena, és a dir, una proporció encara pitjor que l'espanyola.¹⁸

8. LA DIPLOMÀCIA FRANQUISTA

Quan Joan XXIII va ser elegit, era ministre d'Afers Exteriors Fernando María Castiella y Maíz. Abans, mentre era ambaixador al Vaticà, havia aconseguit arribar al concordat del 1953. Probablement per aquest èxit, Franco, en el canvi de govern del 25 de febrer de 1957, el va nomenar ministre d'Afers Estrangers, en substitució d'Alberto Martín Artajo. Es va mantenir en aquest càrrec en els governs del 10 de juliol de 1962 i del 7 de juliol de 1965, és a dir, durant tot el temps del Concili II del Vaticà. El 29 d'octubre de 1969 va succeir-lo Gregorio López Bravo. Els antics estudiants que residien al Col·legi Espanyol de Roma expliquen divertits les visites que Castiella els feia i els discursos que els adreçava, com si fos un cardenal o un pare de l'Església. Per raó del seu càrrec d'ambaixador i també per les seves conviccions religioses personals, Castiella va seguir amb tot l'interès el curs dels debats conciliaris. Va tenir durant els anys del Concili dos ambaixadors al Vaticà que el van succeir al Palazzo Spagna. El primer va ser Francisco Gómez de Llano, que havia presentat les cartes credencials un any abans de l'elecció de Joan XXIII, el 25 de juny de 1957. Era una persona més

16. Entrevista del pare Evangelista Vilanova amb el cardenal Jubany, arquebisbe emèrit de Barcelona, el 1959.

17. Confidència del bisbe de Huelva González Moralejo, aleshores bisbe auxiliar de València.

18. Comunicació del professor Klaus Wittstadt en el simposi sobre les fonts del Concili II del Vaticà celebrat a Lovaina l'octubre del 1989.

aviat moderada i no gaire perspicaç. Tres anys després de l'anunci del Concili, quan ja només en faltava mig per a la inauguració, desorientat segurament pels prelatats espanyols amb els quals tenia més relació, encara no s'havia adonat de la transcendència de l'esdeveniment. Gómez de Llano afirma:

Arriesgándonos a un pronóstico sobre los fines del Concilio, se puede afirmar que a pesar de las recientes pruebas de «mera cortesía» que ha tenido el Vaticano con Kruscev, el Concilio será muy duro para el Comunismo, así como para el materialismo en todas sus formas, bien sean éstas de esencia marxista o, como sucede en América, impregnado de un espíritu de dominación [...]. Otro pronóstico que puede hacerse es que el Concilio se esforzará por conseguir, bien directamente o por otros medios, de [sic] limitar la influencia italiana en el gobierno de la Iglesia.¹⁹

Gómez de Llano informava al principi Castiella que el personatge clau del Concili seria el cardenal Larraona, prefecte de la Congregació de Ritus (dita després del Culte), per la seva sòlida preparació com a canonista. Aviat es va desenganyar. El pare Anselm Albareda, benedictí de Montserrat i antic prefecte de la Biblioteca Vaticana, havia sentit dir al cardenal Larraona durant el període preparatori que si participaven en el Concili bisbes dels països de l'Est, tindrien comunistes infiltrats a les sessions conciliars.²⁰ Deia també que amb el Concili s'havia de fer com quan plou: obrir el paraigua i esperar que escampi.

El segon ambaixador espanyol a la Santa Seu durant el Concili va ser José María Doussinague y Teixidor. Segons la documentació del Ministeri d'Afers Estrangers que he pogut veure, Dossinague apareix com un doctrinari fanàtic, quasi un visionari delirant. Amic personal de l'omnipotent cunyat de Franco, Ramón Serrano Suñer, i ben considerat pel mateix *Caudillo*, va encapçalar un equip de diplomàtics que des del Ministeri d'Afers Estrangers van elaborar un pla grandios que pretenia posar Espanya al capdavant d'un nou ordre internacional, suposadament basat en les idees que Pius XII havia exposat en el seu missatge de Nadal del 1939 com a condicions per a una pau estable.²¹ Després de l'atemptat de Begoña, en el qual uns falangistes van fer esclatar una bomba que el general Varela, monàrquic carlista i aleshores ministre

19. Carta de Gómez de Llano a Castiella, 21 de març de 1962, Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ref. R/7190, núm. 2.

20. Diari personal del pare Alexandre Olivar, monjo de Montserrat, aleshores secretari particular del cardenal Albareda.

21. En realitat, el missatge de Pius XII havia suscitat inquietud a Madrid. L'ambaixador Yanguas Messía, en una audiència amb el secretari d'Estat, el cardenal Maglione, va exigir explicacions de les paraules del papa sobre el respecte a les minories nacionals, perquè donarien argument a les reivindicacions de bascs i catalans.

de l'Exèrcit, va considerar un atemptat contra la seva persona, Serrano Suñer va ser reemplaçat en el Ministeri d'Afers Estrangers pel general comte de Jordana, que va retenir Doussinague com a col·laborador de confiança. Com a tal, Doussinague va acabar de preparar un pla que, pel seu nom, es va anomenar «Plan D». Espanya, el país més catòlic del món, encapçalaria una concertació amb altres països catòlics, i per descomptat amb tota l'Amèrica espanyola, per a crear un nou ordre internacional basat en aquell discurs de Nadal de Pius XII, i així Espanya tornaria a ser una gran potència internacional. Però ni la Santa Seu ni cap estat es van prendre seriosament aquell pla demencial.²² Podem imaginar-nos fàcilment la decepció de Doussinague, autor principal d'aquell projecte basat en la creença que Espanya era el primer país catòlic del món i que Déu li havia confiat una missió providencial en l'Església i en l'ordre internacional, quan va comprovar que l'Església espanyola, que a Trento havia tingut un gran paper, en aquell moment era insignificant.

Però no només Doussinague va experimentar aquell desengany. Albert Bonet, sacerdot català fundador de la Federació de Joves Cristians de Catalunya (fejocistes), nomenat perit conciliar, anotava en el seu diari íntim que en una recepció diplomàtica havia sentit que els tres agregats militars (de terra, mar i aire) de l'ambaixada d'Espanya prop de la República Italiana comentaven molt negativament el curs dels debats conciliaris, inquietants per al règim franquista. Un d'ells va arribar a dir: «Tendremos que repetir el sacco de Roma».²³

9. CATALANS I BASCS AL CONCILI: «EL INCENDIO QUE SE VE VENIR»

Quan s'estava acabant el Concili, un grup clandestí de catòlics catalans va preparar i distribuir a tots els bisbes, perits i auditors del Concili, un manifest contra el règim de Franco, on es denunciaven el seu caràcter dictatorial i l'opressió a què sotmetia bascs i catalans. El sacerdot periodista José Luis Martín Descalzo, el més famós dels cronistes del Concili en llengua espanyola, en una entrevista que em va concedir el 12 de novembre de 1999 a casa seva, quan ja estava amb diàlisi diària i a punt de morir, em va donar sobre aquest incident informacions interessants que miraré de resumir. El manifest dels catalans «sentó fatal» als bisbes espanyols, sobretot a Morcillo i a Cantero Cuadrado. Van redactar una rèplica molt dura i la van lliurar al director de

22. Vegeu José M. DOUSSINAGUE, *España tenía razón (1939-1945)*, Madrid, Espasa-Calpe, 1950; Antonio MARQUINA BARRIO, *La diplomacia vaticana y la España de Franco (1936-1939)*, Madrid, CSIC, 1983, p. 315-330, «El plan D».

23. Del diari del Concili del Dr. Albert Bonet i Marrugat, conservat a l'Arxiu d'Història Eclesiàstica Contemporània del seu nebot, el sacerdot Joan Bonet i Baltà.

l'Oficina Espanyola de Premsa del Concili, el sacerdot Jesús Iribarren, que era també el director de la revista *Ecclesia*. Iribarren es va almar i va convocar els seus dos col·laboradors principals del Centre d'Informació, els sacerdots Antonio Montero i Martín Descalzo, que van coincidir amb ell que aquella rèplica no s'havia de publicar. Per a trobar suport van anar tots tres a veure el cardenal Pla i Deniel, vicepresident del Concili però que, ancià i malalt, no hi podia assistir i feia llit a la seva residència. Conservava encara el geni de sempre i es va oposar a la publicació del document de Morcillo i Cantero Cuadrado «por dos razones. Primero porque el manifiesto de los catalanes es un anónimo, y un anónimo no se contesta nunca. Segundo, porque dicen que hablan en nombre de todo el episcopado español. ¡Soy el primado y no me han dicho nada!». El ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga, que precisament havia promogut i finançava l'Oficina d'Informació Espanyola del Concili amb la intenció de controlar l'opinió pública sobre el Concili a Espanya, s'ho va prendre molt malament i, segons Martín Descalzo, per això va fer que Iribarren fos destituït de la direcció de la revista *Ecclesia*.

Més ressonància encara que el manifest dels catalans va tenir, poc després, un altre manifest signat per més de tres-cents sacerdots bascs, entre els quals hi havia alguns bisbes bascs de missions. L'ambaixador Doussinague va reaccionar enèrgicament. Va dedicar a l'afer diversos informes. En el del 3 d'octubre de 1963 explicava a Castiella que estava en contacte amb l'episcopat espanyol per tal que donés suport a les gestions que ell emprendria prop de la Secretaria d'Estat. Assegurava que, dels tres-cents trenta-nou signataris del document, molts ja se n'havien penedit. Convindria espantar els restants, cosa a la qual contribuirien les amenaces de penes canòniques que alguns bisbes ja havien anunciat, de manera que es reduís el nombre dels recalcitrants, per tal de poder-los castigar amb menys rebombori:

En vista de ello he solicitado —siempre basándome en mis conversaciones con varios prelados españoles— que se mande inmediatamente un sacerdote visitador con facultades especiales de la Santa Sede para imponer sanciones. Su finalidad tiene que ser ante todo desmontar el tinglado levantado por los sacerdotes separatistas desde hace años favoreciendo a los suyos y tratando de relegar a los españoles. Hay que limpiar los seminarios de las tres provincias vascas, todos ellos más o menos inficionados. Y hay que restablecer plenamente la autoridad del ordinario hoy desconocida, soslayada con distingos y burlada con argucias; de tal manera que los prelados de estas diócesis tienen la impresión de que ni siquiera la suspensión sería acatada, pues los afectados por ella consultarían a un canonista y se formarían una conciencia tranquilizadora sobre la base de que no están obligados a acatar la decisión.

El sacerdote visitador debe ir impregnado del más profundo sentido de prudencia y moderación, castigando sólo los casos más graves en que sea de estricta e ineludible justicia. Opinan los obispos a que nos referimos que bastan unos

pocos, muy pocos casos, para que todo entre en orden y no vuelva a pasar nada en lo porvenir. En efecto, el visitador tendrá en su mano el arma decisiva, a la que tienen verdadero miedo los separatistas vascos, pues éste es un movimiento puramente sentimental y no lógico. Esa arma es la de hacerlos salir del país vasco e incardinarlos en una diócesis lejana, cosa que sólo puede hacer la Santa Sede y en su nombre el visitador. Todos opinan que esta pena, considerada por los interesados como dolorosísima, si se aplica a los instigadores de culpabilidad evidente, saneará la situación de manera definitiva [...]. Por otra parte, siendo muy contadas las sanciones, se evitará el escándalo internacional, se quitará importancia al caso presente y, en suma, se apagará en ciernes el incendio que se ve venir.²⁴

Davant del tomb que l'Església havia emprès a partir del Concili II del Vaticà i atesa la submissió, fins i tot institucional, que el règim franquista prestava al magisteri de l'Església, Franco va encarregar a Antonio Garrigues y Díaz-Cañabate, que havia estat ambaixador al Vaticà, que preparés una revisió dels *Principios Fundamentales del Movimiento* de manera que s'adaptessin a la doctrina conciliar. La tasca encomanada era molt difícil perquè en realitat no hi havia manera de conciliar-los. Quan Franco va rebre Garrigues en audiència, a bord del iot *Azor*, Garrigues li va preguntar què considerava essencial dins del Movimiento. Franco va dir: «¿Quiere usted saber cuál es para mí la esencia del Movimiento?». Garrigues va respondre (o diu ara que va respondre): «Si algo quisiera saber en esta vida, es precisamente cuál es para Su Excelencia la esencia del Movimiento». Franco va contestar: «Para mí el Movimiento es como la claqué. En un espectáculo teatral o musical ha de haber algunos que arranquen a aplaudir, para que todo el público les siga. Esto es lo que hace el Movimiento dentro del régimen con el pueblo español».²⁵ Era tant com dir-li que podia incorporar tranquil·lament tot el que calgués de la doctrina conciliar, perquè el règim no es basava en uns principis ètics o de filosofia política i, per tant, es podia adaptar a qualsevol ideologia i situació, i ho va fer moltes vegades al llarg de la seva vida. És el que Paul Preston ha descrit com «les mil màscares de Franco».

El franquisme era només l'adhesió incondicional i perpètua a la persona de Franco.

24. Carta de Doussinague a Castiella, 3 d'octubre de 1963; Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ref. R/7190, núm. 2.

25. Antonio Garrigues y Díaz Cañabate, testimoniatge en el simposi «Pablo VI y España», organitzat per l'Istituto Paolo VI de Brescia i la Universidad Pontificia de Salamanca, Madrid, 20-21 de maig de 1994.

EL IMPACTO DE LA LEGISLACIÓN APROBADA EN CORTES EN EL DISEÑO DE LA ADMINISTRACIÓN TERRITORIAL DEL PRINCIPADO DE CATALUÑA. UNA PRIMERA APROXIMACIÓN

Ricard Torra-Prat

Alexander von Humboldt Fellow

Ludwig-Maximilians-Universität München

Resumen

Este estudio se propone discutir hasta qué punto las bases para el crecimiento de la Diputació del General de Catalunya durante la segunda mitad del siglo *xvi* y las primeras décadas del *xvii* fueron consecuencia de la legislación acordada por los estamentos catalanes en el seno de la Cort General del Principat de Catalunya. Para ello, se analiza sucintamente esta legislación tocante a los siglos *xv* y *xvi*. Finalmente, se plantean algunos de los interrogantes que ulteriores investigaciones deberían tratar de resolver.

Palabras clave: Cort General, Diputació del General, Principat de Catalunya, historia institucional, historia del parlamentarismo.

L'IMPACTE DE LA LEGISLACIÓ APROVADA A LES CORTS EN EL DISSENY DE L'ADMINISTRACIÓ TERRITORIAL DEL PRINCIPAT DE CATALUNYA. UNA PRIMERA APROXIMACIÓ

Resum

Aquest estudi es proposa discutir fins a quin punt les bases per al creixement de la Diputació del General de Catalunya durant la segona meitat del segle *xvi* i les primeres dècades del *xvii* foren conseqüència de la legislació acordada pels estaments catalans en el si de la Cort General del Principat de Catalunya. Per això, s'analitza succintament aquesta legislació pel que fa als segles *xv* i *xvi*. Finalment, es plantegen alguns dels interrogants que investigacions ulteriors haurien de tractar de resoldre.

Paraules clau: Cort General, Diputació del General, Principat de Catalunya, història institucional, història del parlamentarisme.

THE EFFECT OF THE LAWS APPROVED BY THE COURTS
ON THE DESIGN OF THE TERRITORIAL ADMINISTRATION
OF THE PRINCIPALITY OF CATALUNYA. INITIAL APPROACH

Abstract

This study aims to discuss to what extent the growth of the Diputació del General de Catalunya during the second half of the 16th Century and the first decades of the 17th Century was a consequence of the legislation passed by the representatives within the Catalan Court of the Principality of Catalonia. In doing so, it briefly analyses the laws approved during the 15th and the 16th Centuries. Finally, it addresses a few of the questions that future research concerning this topic should answer.

Keywords: Catalan Court, Diputació del General, Principality of Catalonia, institutional history, parliamentary history.

L'IMPACT DE LA LÉGISLATION APPROUVÉE PAR LES COURS
SUR LA CONCEPTION DE L'ADMINISTRATION TERRITORIALE
DE LA PRINCIPAUTE DE CATALOGNE. UNE PREMIÈRE APPROCHE

Résumé

Cette étude vise à se demander dans quelle mesure les bases du développement de la Diputació del General de Catalogne dans la seconde moitié du XVIe siècle et les premières décennies du XVIIe furent une conséquence de la législation accordée par les états catalans au sein de la Cour General de la Principauté de Catalogne. À cette fin, elle analyse succinctement cette législation aux XVe et XVIe siècles. Enfin, elle soulève certaines des questions que des recherches ultérieures devraient tenter de résoudre.

Mots-clés: Cour General, Diputació del General, Principauté de Catalogne, histoire institutionnelle, histoire du parlementarisme.

1. INTRODUCCIÓN

Con el nombre de Diputació del General o Generalitat de Catalunya nos referimos a la comisión permanente de los tres estamentos de la Cort General del Principat de Catalunya. Es por todos conocido que la Diputació fue creada en 1359 con el objetivo de recaudar el donativo que las cortes habían ofrecido a Pedro el Ceremonioso (1319-1387), rey de la Corona de Aragón. Sin embargo, este objetivo inicial fue modificándose de manera progresiva en las asambleas sucesivas, hecho que confirió a la institución no solo estabilidad a largo plazo gracias a la creación de deuda pública garantizada sobre los impuestos que debía recaudar —las *generalitats*—, sino también prerrogativas a nivel político, muy especialmente en lo que respecta a ejercer un control constitucional sobre las actuaciones de la monarquía contrarias al ordenamiento jurídico vigente en el Principado.¹

A lo largo de las últimas décadas, numerosos trabajos se han ocupado del estudio del devenir histórico de la Diputació del General, desde sus orígenes hasta nuestros días. En este sentido, son hitos destacables las historias de la Generalitat de Catalunya editadas por la editorial Enciclopèdia Catalana y por la propia Generalitat y el Institut d'Estudis Catalans en los años 2003 y 2011, respectivamente.² También es preciso mencionar la reciente edición de los *llibres de l'ànima del General*, los cuales constituían la base electoral de la institución entre 1493 y 1714.³ Junto a estas obras de carácter general, varias monografías han desmenuzado la actividad de la Diputació en espacios de tiempo más reducidos, lo que es especialmente cierto por lo que se refiere a los trabajos de Isabel Sánchez de Movellán y Miquel Pérez Latre.⁴ En el caso de Isabel Sánchez de Movellán, su monografía dedicada a la Diputació del General durante la primera mitad del siglo xv arroja luz, entre otras muchas cuestiones, sobre los procesos de cimentación de la institución como autoridad pública independiente de las cortes catalanas, que no debemos olvidar que fueron la fuente de poder que origi-

1. VÍCTOR FERRO, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, esp. p. 244. Sobre los orígenes de la Diputació del General de Catalunya, véase MARIA TERESA FERRER MALLOL, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, 2009.

2. JOSEP MARIA SOLÉ I SABATÉ (dir.), *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, 2 vol., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003; JOSEP M. ROIG (coord.), *Història de la Generalitat de Catalunya: Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans, 2011.

3. EVA SERRA I PUIG (coord.), *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*, 2 vol., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015.

4. MIQUEL PÉREZ LATRE, *Entre el rei i la terra: El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo, 2003; MIQUEL PÉREZ LATRE, *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*, Catarroja, Afers, 2004; ISABEL SÁNCHEZ DE MOVELLÁN TORENT, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans, 2004.

nariamente legitimó la creació de la Diputació. Por lo que respecta a las monografías de Miquel Pérez Latre, ambas han evidenciado el fuerte crecimiento de la Diputació durante la segunda mitad del siglo xvi, sus amplias competencias políticas y fiscales, su funcionamiento interno y las relaciones no siempre cordiales con los otros poderes jurisdiccionales de la Cataluña moderna.

Una de las cuestiones recurrentes en los diversos estudios dedicados a la Diputació del General es el proceso de expansión y control del territorio por parte de la institución. En este sentido, a las ya mencionadas contribuciones de Isabel Sánchez de Movellán y Miquel Pérez Latre cabría añadir los estudios pioneros de Antoni Jordà⁵ y Eva Serra⁶ sobre la participación en los arriendos de los impuestos de la Generalitat, así como las aportaciones de Mercè Gras,⁷ Albert Estrada-Rius⁸ y también Eva Serra⁹ referentes a la distribución de la institución a lo largo del territorio del Principado de Cataluña. Gracias a estas investigaciones se han podido identificar dos elementos, a nuestro modo de ver, fundamentales: por un lado, la organización interna de la institución a nivel territorial; por el otro, la existencia de un período de claro crecimiento de la Generalitat durante la segunda mitad del siglo xvi, asentado, pensamos, sobre la red fisco-territorial de la institución.

Sin embargo, debemos reconocer que en gran medida todavía nos son desconocidos los orígenes de este crecimiento característico del siglo xvi. Aunque la mayoría de los autores coinciden en identificarlo como una de las consecuencias de la bonanza económica típica del siglo xvi europeo —y, muy particularmente, del mundo hispánico—, consideramos que sería del todo pertinente preguntarse hasta qué punto la legislación aplicable a la Diputació aprobada en el marco de la Cort General del Principat de Catalunya influyó en la creación del marco legal necesario para la posterior expansión territorial de la institución.

El objetivo de esta investigación es analizar la legislación aprobada por la Cort General del Principat de Catalunya durante el siglo xv y la primera mitad del xvi referente a la administración territorial de la Diputació del General de Catalunya.

5. Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, «Els ingressos fiscals de la Generalitat de Catalunya a la segona meitat del segle xvii», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 10 (1982), p. 163-204.

6. Eva SERRA I PUIG, «Diputats locals i participació social en les bolles de la Diputació del General (1570-1638). Una mostra i una reflexió», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13-1 (1993), p. 259-274.

7. Mercè GRAS CASANOVAS, «Territori i fiscalitat a la Catalunya moderna. Col·lectes i veredes», en *V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya: L'estructuració territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai*, Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 399-409.

8. Albert ESTRADA I RIUS, «La Deputació del General de Catalunya i el territori del Principat: notes per al seu estudi», *Ius Fugit: Revista Interdisciplinària de Estudis Històric-jurídics*, núm. 8-9 (1999-2000), p. 75-94.

9. Eva SERRA I PUIG, «Territori i inspecció fiscal: la visita del General del 1600», en Jaume DANTÍ (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles xvi i xvii*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2011, p. 169-284.

Pretendemos mediante ello conocer qué grado de influencia cabría atribuir al parlamentarismo histórico catalán en el proceso de articulación del territorio del Principado y, en definitiva, hasta qué punto la legislación emanada de la Cort General sirvió como plataforma para el posterior crecimiento experimentado por la Generalitat durante la segunda mitad del siglo xvi. En aras de conseguir una mayor claridad en nuestra exposición, la hemos dividido cronológicamente en dos grandes apartados, dedicados, respectivamente, al siglo xv y a la primera mitad del xvi. Gracias a ello, en lo que al cuatrocientos atañe, podremos observar la gran importancia que tuvieron los ordenamientos de 1413 y 1481: el primero a la hora de establecer las líneas maestras para el desarrollo de la Diputació del General; el segundo en tanto que primer gran *redreç* dedicado principalmente a los oficiales territoriales de la institución. Por lo que respecta al siglo xvi, el estudio de la legislación sancionada en las cortes nos permitirá constatar tanto la existencia de ciertas dificultades a la hora de controlar la actuación de los oficiales territoriales de la Generalitat —hecho que favoreció la reintroducción de mecanismos de control de estos servidores—, como el papel central que la asamblea tuvo a la hora de negociar con el reino de Aragón el estatus fiscal de los aragoneses para con la Generalitat de Catalunya. Para terminar, plantharemos las conclusiones pertinentes, en las que aprovecharemos para exponer los retos que, bajo nuestro punto de vista, deberían afrontarse en futuras investigaciones.

2. LA CORT GENERAL Y LA ADMINISTRACIÓN TERRITORIAL DEL PRINCIPADO DE CATALUÑA DURANTE EL SIGLO XV

2.1. LA PRIMERA ORDENACIÓN DEL TERRITORIO: LA LEGISLACIÓN DE 1413

Como ya se ha apuntado en la introducción, el momento fundacional de la Diputació del General tuvo lugar en la Cort General de Cervera de 1359. Durante las siguientes cortes, la nueva institución fue afianzando su posición dentro del entramado político del Principado de Cataluña. No obstante, no fue hasta la Cort de 1413 que los estamentos, aprovechando tanto la inexperiencia del flamante rey Fernando I, como la delicada situación política que atravesaba la nueva dinastía de los Trastámara ante el inesperado levantamiento de Jaume d'Urgell —otro de los pretendientes al trono en el Compromiso de Caspe—, redefinieron las atribuciones políticas y fiscales de la Generalitat. Como ha apuntado recientemente Antoni Riera, aunque es muy probable que parte de la normativa relativa a la Generalitat sancionada por la Cort de 1413 fuera la confirmación de prácticas plenamente consolidadas, en muchas otras ocasiones estaríamos ante leyes redactadas expresamente para la ocasión.¹⁰

10. ANTONI RIERA I MELIS, «La Diputació del General de Catalunya, 1412-1458. Desenvolupament

La legislación de la Cort General de Barcelona de 1413 la conocemos en buena medida gracias al *Llibre dels quatre senyals del General*, la recopilación legislativa que durante las siguientes centurias fueron confeccionado los sucesivos consistorios de diputados y oidores de cuentas de la Generalitat y que fue publicada en 1634 por orden de los visitadores de la Generalitat de 1632-1633.¹¹ Por lo que a la temática de nuestra comunicación se refiere, las constituciones aprobadas en la Cort de 1413 se dividieron entre las referentes a los oficiales de la Generalitat, las de los «drets de entrada i eixida» —los impuestos sobre las importaciones y exportaciones—, las del «dret de joies» —los impuestos sobre los bienes de lujo— y las de los «drets de bolla i segell de cera» —los impuestos sobre la producción textil catalana.¹²

Del total de ciento sesenta y cuatro capítulos que certificaron las competencias fiscales y territoriales de la Diputació del General, cabría destacar, bajo nuestro punto de vista, tres. En primer lugar, el capítulo 9 de las ordenaciones de 1413 (9/1413), donde se fijaban por primera vez los criterios de elección de los diputados locales de la Generalitat, es decir, los máximos representantes de la institución en las principales localidades del Principado de Cataluña. En este sentido, se acordaba que los diputados locales fueran nombrados por los diputados de Barcelona por un periodo de tres años, hecho que significaba que su mandato y autoridad quedaban ligados a los de sus homónimos barceloneses. La promulgación del capítulo 9/1413, en definitiva, revistió de autoridad a la figura de los diputados locales, que, si bien sus primeras actuaciones se remontaban a la Cort de Barcelona-Tortosa-Lleida de 1364-1365, su poder se había fundamentado principalmente en las concesiones de jurisdicción hechas por los diputados de Barcelona.¹³ En segundo lugar, cabría destacar el capítulo 6/1413, del *dret de joies*, que *grosso modo* determinaba que los impuestos pagados en uno de los puntos de recaudación que la Generalitat tenía repartidos por el Principado de Cataluña no tuvieran que volverse a pagar en otro punto de recaudación.¹⁴ Finalmente, cabría destacar también el capítulo 13/1413, del *dret de la bolla*, en el que se disponía

de les estructures i ampliació de les competències», en Josep M. ROIG (coord.), *Història de la Generalitat de Catalunya: Dels orígens medievals a l'actualitat*, p. 43-72, esp. p. 46.

11. *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya, contenint diversos capítols de cort, ordinations, declaracions, privilegis i cartes reals fahents per lo dit General*, Barcelona, Jeroni Margarit, 1634.

12. *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya*, p. 3-31, 56-84, 85-98 y 99-141, respectivamente.

13. *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya*, p. 18-19. Acerca de los orígenes del oficio de diputado local de la Generalitat, véase Albert ESTRADA RIUS, «Apunts per a l'estudi dels deputats locals del General de Catalunya (dels primers testimonis a la Cort de Barcelona de 1413)», en Josep SERRANO DAURA (ed.), *El territori i les seves institucions històriques: Actes de les Jornades d'Estudi*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 703-743.

14. *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya*, p. 89.

que los guardas de estos impuestos —una suerte de policía fiscal— en un territorio determinado fueran oriundos de dicho territorio.¹⁵

2.2. RETOCANDO LA ADMINISTRACIÓN CENTRAL: LAS CORTES CATALANAS DE MEDIADOS DEL SIGLO XV

Como hemos visto, la Cort General de Barcelona de 1413 se caracterizó por la promulgación de una legislación dirigida a delimitar tanto las prerrogativas fiscales de la Generalitat como las atribuciones de sus principales oficiales. Sin embargo, ante la evidencia de crecientes disfunciones en la administración de la Generalitat —«el dit General e encara la Casa de la Deputació del dit General havia mester alguna reformació e reparació»—,¹⁶ los estamentos reunidos en la Cort General de Barcelona de 1431-1434 consideraron la necesidad de emprender una primera reforma general de los acuerdos tomados en 1413. Para ello nombraron una comisión de los tres estamentos conformada por nueve parlamentarios —conocida como *Comissió dels Nou*— que durante varios meses fiscalizó la actividad de los oficiales de la Diputació del General, estudió el funcionamiento de la institución y, finalmente, propuso unas ordenaciones para reconducir los «deffalliments ha en la dita casa». Ni cabe decir que tanto las atribuciones de los comisionados como las reformas que plantearon no fueron del agrado de los diputados, que, a pesar de las protestas presentadas ante los estamentos y los intentos de paralizar las sesiones de la asamblea, tuvieron que conformarse con la aplicación de un gran paquete legislativo que supuso una reforma general de la Generalitat. Los *Capítols e ordinations novellament fetes per la Cort general del Principat de Catalunya que-s celebrà en lo any mil quatre cents trenta y tres*¹⁷ modificaron cuestiones centrales para el devenir de la institución, como, por ejemplo, la forma de arrendar los impuestos (capítulos 1- 9), los salarios de los oficiales (capítulos 10-12 y 18-24) o el proceso de elección de los diputados y oidores de cuentas (capítulos 14-15). Menor peso tuvieron las reformas tocantes a la administración territorial de la Generalitat, que se centraron en la introducción de un nuevo sistema de elección de los diputados locales. En este sentido, el capítulo 17/1433 empezaba denunciando que el sistema de provisión concretado en la Cort de 1413 había

15. *Libre dels quatre senyals del General de Catalunya*, p. 117. Así mismo, Antoni Riera ha recordado que también durante esta corte se intensificó el nombramiento de agentes recaudadores en las zonas de frontera del Principado para garantizar el control efectivo de los derechos recaudados por la Diputació del General. Antoni RIERA I MELIS, «La Diputació del General de Catalunya, 1412-1458», p. 50.

16. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. XVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1913, esp. p. 329; por lo que respecta a la explicación que sigue, véanse las p. 330-426.

17. *Libre dels quatre senyals del General de Catalunya*, p. 250-290.

sido obviado sistemáticamente. Para evitar que aquello pudiera volverse a producir, se acordó que el nombramiento de los diputados locales se hiciera quince días después del juramento de los diputados y oidores de cuentas, y que cada nuevo consistorio de la Diputació se responsabilizase de renovar por completo todas las diputaciones locales. A partir de este momento, los diputados locales estaban obligados a residir en la localidad sede de la diputación local y, una vez finalizado su mandato, se les obligaba a esperar tres años antes de poder acceder de nuevo al oficio.¹⁸

El control sobre los agentes de la Generalitat en el territorio y sobre la percepción de los ingresos fiscales parece haber sido uno de los principales problemas que tuvo que afrontar la institución en las décadas centrales del siglo xv. Más allá de la inestabilidad política que terminaría desembocando en la Guerra Civil Catalana (1462-1472) y los distintos alzamientos *remences*, lo cierto es que en la Cort de Barcelona de 1454-1458 los estamentos optaron por eliminar las *cerques dels safrans* y visitas anuales a las *taules* de la Generalitat, mecanismos de control de los puntos de recaudación de impuestos que la institución tenía repartidos por el territorio, porque se consideraban poco rendibles.¹⁹ Esta decisión se sumaba a la práctica cada vez más usada a medida que nos acercamos a mediados del siglo xv de acudir al arrendamiento de los impuestos de la institución, situación perfectamente descrita por Antoni Riera para la cuarta década del siglo xv.²⁰ Esto lleva a plantearnos algunas preguntas: ¿si se trasladaba la exacción de los impuestos a manos privadas, qué sentido podía tener ejercer un control sobre unos recaudadores que no eran designados por los diputados, máxime cuando los ingresos de la institución parecían garantizados?, ¿hasta qué punto esta creciente política de arrendamientos tuvo consecuencias a largo plazo para el funcionamiento de la institución en el territorio?, ¿y si las tuvo, se adoptaron medidas para revertir esta situación?, ¿cuáles?

2.3. LOS TAULERS DEL GENERAL Y EL GRAN REDREÇ DE 1481

Todo parece indicar que, en efecto, existieron estas consecuencias a largo plazo y que los estamentos catalanes intentaron revertirlas mediante la aprobación de una extensa legislación sobre los impuestos de la Generalitat y los oficiales responsables de su recaudación en la Cort de Barcelona de 1481. Las valoraciones sobre esta corte a lo largo de las últimas décadas han resultado ser dispares: mientras que Jaume Vi-

18. *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya*, p. 276-277.

19. Capítulo 7/1457 de los *Capítols e ordinations qui foren fetes per la Cort general de Cathalunya celebrada en lo monastir de Santa Anna de la Ciutat de Barcelona, a XXII de iener del any MCCCCLIX*, en *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya*, p. 302-303.

20. Antoni RIERA I MELIS, «La Diputació del General de Catalunya, 1412-1458», p. 59.

cens Vives vio en la gran reforma fiscal de la Diputación la influencia de Fernando el Católico —asimilándola a la que años después le llevaría a modificar el régimen electoral de la institución mediante la introducción del sistema de la insaculación—,²¹ más recientemente Eva Serra ha considerado que, aunque la legislación aprobada en 1481 merecería una atención especial tanto por el hecho de haber sido aprobada en plena postguerra como por el de gozar de un carácter de auténtica restauración de la autoridad fiscal de la institución, sería asimismo importante reconocer que estaríamos básicamente ante una confirmación y una reactualización de la actividad fiscal y administrativa de la Generalitat anterior a la crisis de mediados del siglo xv.²²

Sea como fuere, el alcance y la importancia de las reformas estarían fuera de toda discusión fundamentalmente por tres motivos. En primer lugar, porque por vez primera se regularon las competencias de algunos de los principales agentes territoriales de la Diputación.²³ Fue el caso, por ejemplo, de los *taulers* del General, los encargados de recaudar los impuestos de la Generalitat a lo largo y a lo ancho del Principado desde los orígenes mismos de la institución. En el capítulo 49/1481 a lo largo de veintisiete puntos se estipulaban cuestiones como, por ejemplo, cómo debían recolectar los impuestos los *taulers*, sus obligaciones administrativas y la idiosincrasia de las principales sedes fiscales de la Diputación, y también se reproducían varios ejemplos de la documentación que debían cumplimentar durante el ejercicio de su oficio.²⁴ Así mismo, los *guardes del General* vieron sus competencias reguladas: baste como muestra el capítulo 81/1481, por el cual estos oficiales pasaban a estar obligados a realizar inspecciones semanales en días aleatorios en las tiendas de los comerciantes de ropas para comprobar que sus mercancías estaban debidamente *bollades*, es decir, contaban con el sello de la Generalitat conforme habían pagado los impuestos correspondientes. El mismo capítulo 81/1481 también supeditaba el oficio de guarda a los de diputado —local y general— y *defenedor* del General —el oficial encargado de juzgar los frau-

21. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, tesis doctoral, vol. II, Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936, esp. p. 26.

22. Eva SERRA I PUIG, «La Generalitat. De les reformes del segle xv al creixement institucional del segle xvi», en Josep M. ROIG (coord.), *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens medievals a l'actualitat*, p. 141-161, esp. p. 146. Por su parte, recientemente Francesc Xavier Riera Hernández y Ernest Belenguier han considerado que tanto a nivel económico como político la Diputació del General salió reforzada de esta asamblea. Cfr. Ernest BELENGUER, *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2012, esp. p. 111, y Francesc Xavier RIERA HERNÁNDEZ, *Ferran II i la Generalitat de Catalunya (1479-1494)*, tesis doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2015, esp. p. 205-208.

23. La legislación de 1481 se puede consultar en la compilación siguiente: *Capítols dels drets y altres coses del General del Principat de Catalunya y Comtats de Rosselló y Cerdanya, fets en Corts generals del any MCCCCLXXXI fins en lo any MDLXIII inclusive, y dels drets que per pràctica y altrament se paguen*, Barcelona, Casa Mathevat, 1670, f. 2r-60v.

24. *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 20r-25r.

des hechos a la Generalitat, siempre y cuando la causa no fuese reclamada por los diputados—,²⁵ a los cuales tenía la obligación de comunicar los fraudes detectados en el plazo máximo de veinticuatro horas; de lo contrario, podían llegar a perder su oficio.²⁶

En segundo lugar, porque algunos de los capítulos aprobados en la Cort de Barcelona de 1481 certificaban la voluntad de los estamentos en aras de controlar la producción textil catalana, especialmente a nivel territorial. En este sentido, los capítulos 101 i 102/1481 prohibían que los tejidos producidos en una determinada circunscripción fiscal de la Generalitat salieran de la misma para la fase de acabado, a no ser que la localidad de destino distara menos de dos leguas de la de origen. Con ello quería evitarse que la producción escapara al control rutinario de los agentes de la Diputación.²⁷ Más interesante aun si cabe nos parece el capítulo 110/1481, por el cual se organizaba el control sobre la producción y el comercio de mercancías textiles y joyas a través tanto del juramento de buena voluntad que los productores y tenderos de todo el Principado tenían la obligación de realizar en la estación fiscal de la Generalitat más próxima a sus establecimientos, como de la comunicación de cualesquiera cambios realizados en los productos, nuevas adquisiciones, etcétera.²⁸

Finalmente, la importancia de la legislación de 1481 reside también en el hecho —bajo nuestro punto de vista para nada baladí— de que permitió la regularización de unas actuaciones que hasta el momento se sostenían, en todo caso, solamente por la práctica cotidiana de los oficiales y que eran, por lo tanto, susceptibles de ser alteradas bajo cualquier pretexto. Por lo tanto, se concretaron las actividades de los oficiales dotándolas de seguridad jurídica, hecho que, por otro lado, significaba que a partir de entonces todas aquellas prácticas que se desviaran del ideal marcado por la norma eran susceptibles de ser fiscalizadas mediante los mecanismos de rendición de cuentas previstos dentro del marco jurisdiccional del binomio cortes-Generalitat.

25. Cfr. *Capítols resultants de las sentències fetas per los molts Illustres Senyors Visitadors del General de Catalunya acerca dels càrrechs dels oficials de la Casa de la Deputació y General de Barcelona y altres publicadas en lo any MDCXXI*, en *Directori de la Visita del General del Principat de Catalunya y Comptats de Rosselló y Cerdanya*, Barcelona, Rafel Figueró, 1698, p. 159-162.

26. *Capítols resultants de las sentències fetas per los molts Illustres Senyors Visitadors*, f. 40v-41r.

27. *Capítols resultants de las sentències fetas per los molts Illustres Senyors Visitadors*, f. 47r-48r.

28. *Capítols resultants de las sentències fetas per los molts Illustres Senyors Visitadors*, f. 54r-60v.

3. LAS RELACIONES FISCALES CENTRO-TERRITORIO Y LA DELIMITACIÓN DE LA FRONTERA OCCIDENTAL DEL PRINCIPADO DE CATALUÑA DURANTE LAS PRIMERAS DÉCADAS DEL SIGLO XVI

A través de la legislación analizada hasta el momento podríamos concluir que la actuación de las cortes catalanas del siglo xv para con la administración territorial de la Generalitat tuvo como principales objetivos la creación de la red de oficiales territoriales encargados de la recaudación de sus tributos y la delimitación de sus competencias, para con ello vehicular la presencia de la institución a lo largo y a lo ancho del territorio del Principado de Cataluña. Por el contrario, durante la primera mitad del siglo xvi, si bien es cierto que en algunos casos se perfilaron las atribuciones de los oficiales territoriales de la Generalitat, la mayoría de disposiciones inciden sobre dos aspectos fundamentales: el modo de proceder de los oficiales intermedios encargados de trasladar la recaudación de las sedes territoriales a la sede central de Barcelona, y la voluntad de ejercer una autoridad fiscal incontestable sobre Cataluña, cuestión evidenciada muy especialmente a través de la concordia acordada con el reino de Aragón en 1547.

3.1. LA LEGISLACIÓN ACERCA DE LAS ATRIBUCIONES DE LOS *SOBRECOLLIDORS* DEL GENERAL

En el escrito preliminar de los capítulos «per la bona administratió de les pecúnies del General» acordados en las Corts Generals celebradas en Monzón en 1512, los estamentos hacían una breve recapitulación acerca de los hitos legislativos conseguidos a lo largo de la centuria precedente y aseguraban que «jatsia ab multiplicades ordinations e capítols de cors [sic] passades sia proveit a la bona administratió de les pecúnies del dit General, axí en la exactió com encara en la despesa de aquelles».²⁹ Sin embargo, la gestión cotidiana de la Generalitat durante los últimos años había evidenciado pequeñas disfunciones que debían ser corregidas, especialmente en lo que atañía a la administración de los impuestos recaudados por los oficiales de la institución.³⁰

En este sentido, si nos fijamos en los oficiales que la Generalitat tenía repartidos por el territorio, cabe destacar las diversas normas que entre 1512 y 1547 se aprobaron

29. *Capítols per la bona administratió de les pecúnies del General, fets y publicats per les devall crites corts a dos de setembre, any de la Nativitat del Senyor MDXII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 61r-71r.

30. *Capítols per la bona administratió de les pecúnies del General*, f. 61r-61v: «[L]experientia ha mostrat que als Deputats del General del dit Principat ha convengut e encara és estat vist ésser necessari ordenar algunes coses perquè les pecúnies no's perden en mans de ministres de dit General».

con el objetivo de regularizar y delimitar las competencias de los *sobrecollidors* del General, los oficiales encargados de trasladar la recaudación del territorio a la sede central de la Generalitat en Barcelona.³¹ Por lo que a la Cort General de Monzón de 1512 respecta, el capítulo 9/1512 estipulaba que los *sobrecollidors* tenían que depositar la recaudación de su circunscripción fiscal mediante un solo pago y especificaba a qué puntos de recaudación y a qué cantidades correspondía el pago; el capítulo 10/1512 les obligaba a cuadrar y cerrar las cuentas trimestrales antes de partir hacia los puntos de recaudación del territorio para recolectar los nuevos tributos, y el capítulo 22/1512 otorgaba poder a los diputados para ordenarles la realización de inspecciones fiscales —«visitas»— a las *sobrecollidors* cuando se considerara oportuno.³²

Siguiendo la línea iniciada en la Cort General de Monzón de 1512, en el marco de la Cort de Barcelona de 1519-1520 los estamentos acordaron un total de tres capítulos referentes a las atribuciones de los *sobrecollidors*.³³ Por el capítulo 5/1520 se les obligaba a viajar a un total de tres veces al año —cabía la posibilidad de que se ampliara el número de viajes a cinco— a las circunscripciones fiscales bajo su jurisdicción y se vinculaba su salario al hecho de que, efectivamente, hicieran efectivas las inspecciones. El capítulo 19/1520 volvía a incidir en la necesidad de especificar las cantidades y su origen en el momento en el que los *sobrecollidors* las ingresaban en la cuenta que la Generalitat tenía en el banco de la ciudad de Barcelona. Asimismo, se les instaba a anotar —o, en su defecto, hacer anotar— esta misma información en los libros de cuentas de la Diputación en aras de un mejor control sobre las finanzas de la institución. En este sentido, el capítulo 23/1520 incidía en la necesidad de trasladar no solo el dinero recaudado en las *taules*, sino también los libros de cuentas de los *taulers* o, en su defecto, un albarán que certificara el motivo por el que no se entregaban.³⁴

Durante las cortes celebradas en la década de 1530, el protagonismo de los *sobrecollidors* en las reformas introducidas en el funcionamiento de la recaudación de los impuestos de la Generalitat siguió haciéndose patente. Así, por ejemplo, el capítulo 15/1533 aumentaba la frecuencia con la que los *sobrecollidors* tenían que acudir a las circunscripciones: de tres a cuatro veces al año.³⁵ El capítulo 1/1537 determinaba

31. Acerca de la figura de los *sobrecollidors* del General, véase *Capítols resultants de las sentències fetas per los molts Illustres Senyors Visitadors*, p. 143-152.

32. *Capítols per la bona administració de les pecúnies del General*, f. 64v-65r y 69v-70r.

33. Sobre el contexto general de irregularidades contables en el seno de la Diputació del General que propició la reforma de 1520, véase Àngel CASALS, *L'Emperador i els catalans: Catalunya a l'Imperi de Carles V: 1516-1543*, Granollers, Editorial Granollers, 2000, esp. p. 81 y sig.

34. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets y publicats per les devall scrites Corts a XVIII de ianer, any de la nativitat del senyor MDXX*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 74r, 80v-81r y 82v, respectivamente.

35. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets y publicats per les Corts del any MDXXXIII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 99v-100r.

que en adelante los *sobrecollidors*, cuando fueran a sus demarcaciones fiscales, llevaran un libro de cuentas en el que deberían anotar qué documentos les entregaban los oficiales recaudadores, qué cantidades de dinero recibían y en qué día se realizaba la transacción.³⁶ Ante el incremento del coste de los viajes de los *sobrecollidors*, el capítulo 2/1537 les reducía el salario a un total de veinte libras barcelonesas al año, mientras que el capítulo 4/1533 especificaba que las transacciones con los *taulers* se debían realizar en los hogares de estos últimos y debían evitarse a toda costa los hostales u otros lugares públicos, que se consideraban poco seguros.³⁷

Finalmente, cabría destacar también el capítulo 3/1542.³⁸ Esta norma en particular es interesante no tanto por las reformas introducidas —que reformulaban cuestiones como, por ejemplo, los plazos para entregar la recaudación a los diputados una vez finalizada la inspección en su demarcación fiscal—, sino por su preámbulo, ya que en él se denunciaba que toda la normativa previa referente a los *sobrecollidors* estaba siendo ignorada por estos oficiales, hecho que perjudicaba enormemente la hacienda de la Generalitat. Bajo nuestro punto de vista, esta confesión plasmada en el ordenamiento guarda relación por lo menos con dos problemáticas para nada baladíes: en primer lugar, la insistencia a lo largo de las primeras décadas del siglo XVI en legislar acerca de las atribuciones y características del oficio de *sobrecollidor* del General, insistencia que quizás debería atribuirse más a la incapacidad de los estamentos para conseguir que estos oficiales cumplieran la ley que no al hecho de seguir mejorando sus protocolos de actuación; en segundo lugar, cabría preguntarse si las reiteradas faltas cometidas por los *sobrecollidors*, que vendrían a sumarse a las irregularidades cometidas por otros muchos oficiales de la Generalitat, habrían conducido, junto con la cada vez mayor distancia entre convocatorias de cortes, a la emancipación del mecanismo de control que los estamentos imponían sobre la Generalitat, la conocida como *visita del General*. En este sentido, la promulgación del capítulo 15/1542, que daba forma a la visita, se justificaba ante la necesidad de que los «capítols y altres ordinations de la Cort deuen ésser observats, axí per Deputats com per altres qualsevol officials».³⁹

36. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets per les devall scrites Corts en L'any MDXXXVII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 110r-111r.

37. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets per les devall scrites Corts en L'any MDXXXVII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 111r-112r.

38. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió fets per la Cort General celebrada per la dita S.C.C.R. Magestat del Emperador y Rey don Carles en Montsó l'any MDXXXII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, f. 117v-118v.

39. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió fets per la Cort General celebrada per la dita S.C.C.R. Magestat del Emperador y Rey don Carles en Montsó l'any MDXXXII*, f. 124v-125r. Sobre el proceso de desvinculación de la visita del General respecto de la Cort General, véase Ricard TORRA PRAT, «Visitar, estudiar, discutir i legislar. L'acció fiscalitzadora de les Corts Catalanes durant el segle XVI», en Sebastià SERRA BUSQUETS i Elisabeth RIPOLL GIL (ed.), *El parlamentarisme en perspectiva històrica*:

3.2. LAS CONCORDIAS CON EL REINO DE ARAGÓN DE 1547 Y 1564: ¿UN REFLEJO DEL AUMENTO DEL PODER DE LA INSTITUCIÓN SOBRE EL TERRITORIO?

El último de los elementos que cabe considerar respecto a las políticas emprendidas por las sucesivas cortes durante la primera mitad del siglo XVI en aras de favorecer el crecimiento político y fiscal de la Generalitat de Catalunya no fue otro que la promulgación de la concordia entre catalanes y aragoneses acerca de los tributos de la Generalitat, promulgación que tuvo lugar en la Cort General de Monzón de 1547.⁴⁰ A nuestro modo de ver, tanto esta concordia como la que se firmó en 1564 representaron una reafirmación de la autoridad fiscal otorgada por las cortes catalanas a la Generalitat y venían a completar el desarrollo del aparato administrativo y fiscal aprobado a lo largo de las décadas inmediatamente precedentes. En este mismo sentido cabe interpretar, pues, el escrito preliminar de la concordia de 1547, en el que se evidenciaba que el pacto fiscal entre catalanes y aragoneses lo certificaban los «tres braços de la Cort General de Catalunya» con el objetivo de «tenir y servir tota eualtat, conformitat y bon tractament ab los del regne de Aragó» en lo tocante a los derechos de la Generalitat. Es por ello que los aragoneses pasaban a beneficiarse de varias exenciones con respecto a estos tributos, exenciones que se detallaban a lo largo de diez capítulos.

Los cuatro primeros capítulos hacían referencia a las mercancías y propiedades que estaban exentas de pagar derechos a la Generalitat siempre y cuando se demostrara que eran para uso particular. Se permitía, pues, la libre circulación de bestias de carga, animales de caza, vajillas de oro y plata, joyas, vestidos y alimentos.⁴¹ El capítulo quinto de la concordia permitía la saca de moneda, también bajo el supuesto de uso particular y siempre y cuando fuese declarada en uno de los principales puntos de recaudación fiscal de la Generalitat, esto es, la sede de la Diputación en Barcelona o las sedes de las distintas diputaciones locales. Sin embargo, toda cantidad que excediera aquella considerada como constitutiva de uso particular tenía que pagar los mismos derechos «que paguen y són obligats pagar los Cathalans en Catalunya».⁴² El sexto capítulo de la concordia, por otra parte, permitía que un aragonés pudiera presentar una reclamación ante los diputados generales u locales en el supuesto de que considerara que se le había perjudicado en la estimación de una saca de ropas. Mas

Parlaments multinivell, vol. II, Mallorca, Institut d'Estudis Autonòmics i Parlament de les Illes Balears, 2019, p. 1239-1256.

40. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets per les Corts Generals celebrades en Montsó per lo Sereníssim Príncep D. Phelip, primogènit y lloctinent general de la dita S.C.C.R.M. del Emperador y Rey Don Carles en l'any MDXXXVII*, en *Capítols dels drets y altres coses del General*, 129r-157v; el capítulo de la concordia es el 18/1547.

41. *Ibidem*, f. 147v-148r.

42. *Ibidem*, f. 148r-148v.

aún, si el valor de la mercancía superaba los mil sueldos barceloneses, el afectado tenía la posibilidad de apelar contra una eventual sentencia adversa pronunciada en una oficina local ante los diputados del General.⁴³ De manera análoga, el capítulo noveno permitía que se pudieran denunciar las contravenciones de la concordia cometidas por los arrendatarios de la Generalitat, hecho que evidenciaba la voluntad de control de la fiscalidad por parte de las cortes catalanas a pesar de haber permitido que se entregase secularmente la recaudación de los impuestos a particulares.⁴⁴ El capítulo siete otorgaba seguridad jurídica a los mozos u terceros encargados del comercio de ropas a la hora de declararlas ante las autoridades fiscales de la Generalitat, puesto que se aceptaba su juramento a pesar de no ser los titulares de las mercancías.⁴⁵ El siguiente epígrafe, el número octavo, advertía del hecho que cualesquier aragonés que incumpliera los capítulos de la concordia u la otra legislación aprobada en cortes sería juzgado según lo estipulado por las constituciones y los capítulos de corte catalanes.⁴⁶ En última instancia, el capítulo décimo ordenaba que la concordia fuera observada inmediatamente después del solio de clausura de la Cort General de Monzón, momento a partir del cual también empezaban a observarse los capítulos que de manera análoga había aprobado el reino de Aragón respecto a la situación fiscal de los catalanes dentro de sus fronteras.⁴⁷

Como bien puede observarse a partir de este resumen de los capítulos de la concordia de 1547, el principal elemento que debería destacarse acerca de la misma es la ausencia de cualquier referencia a la jurisdicción del monarca en relación tanto con la fiscalidad de la Generalitat como con la administración del territorio del Principado de Cataluña. Esto no representaría en ningún caso una cuestión menor, máxime teniendo en cuenta el progresivo distanciamiento entre las posiciones de los estamentos —defensadas básicamente desde las bancadas de las cortes y de la Generalitat— y las de la monarquía durante la segunda mitad del siglo xvi, alejamiento que acabaría desembocando en la ruptura de 1590-1593. Dicho de otra manera, el poder que terminó delimitando la frontera fiscal —y política— entre Cataluña y Aragón a mediados del siglo xvi fue el representado por el binomio cortes-Generalitat, y ello fue posible, como hemos visto, en gran parte gracias a la política de expansión de la administración territorial en el Principado de Cataluña organizada por las cortes a lo largo del período comprendido entre el siglo xv y las primeras décadas del xvi.

43. *Capítols sobre [lo] Redrés del General y Casa de la Deputatió, fets per les Corts Generals celebrades en Montsó per lo Sereníssim Príncep D. Phelip, primogènit y lloctinent general de la dita S.C.C.R.M. del Emperador y Rey Don Carles en l'any MDXXXVII*, f. 148v-149r.

44. *Ibidem*, f. 149r-149v.

45. *Ibidem*, f. 149r.

46. *Ibidem*.

47. *Ibidem*, 149v.

4. CONCLUSIONES

En el momento de encarar el gran crecimiento institucional que sería una de las señas de identidad de la Generalitat de Catalunya durante la segunda mitad del siglo XVI, las bases sobre las que este tenía que cimentarse eran sólidas. A lo largo del siglo XV, tanto la experiencia directa en la gestión fiscal del territorio catalán como las sucesivas reformas acordadas en el seno de las cortes catalanas habían ido configurando una red de oficiales recaudadores cuyas atribuciones eran cada vez más precisas, lo que favorecía un mejor funcionamiento del aparato fiscal. En este escenario, la reforma aprobada en el seno de las cortes de 1481 supuso el mayor hito por lo que a oficiales territoriales de la Generalitat se refiere. Por su parte, durante las primeras décadas del siglo XVI los estamentos parecían haber focalizado su atención en asegurar una correcta conexión del territorio con el centro político y fiscal representado por la sede barcelonesa de la Diputación a través de las reformas introducidas en el oficio de *sobrecollidor* del General. La culminación de este proceso y, en definitiva, de las atribuciones jurisdiccionales de la Generalitat que habrían de permitir el ya mencionado crecimiento de la segunda mitad del quinientos vendría representado por la concordia con el reino de Aragón promulgada en la Cort General de Monzón de 1547.

Como hemos apuntado en la introducción, quisiéramos aprovechar este espacio para señalar aquellos elementos el análisis de los cuales consideramos indispensable a la hora de abordar futuros trabajos que traten sobre la influencia del parlamentarismo catalán en la administración territorial del Principado de Cataluña. En primer lugar, resultaría indispensable la consulta de los procesos de cortes de todas las asambleas del siglo XV y de las primeras décadas del siglo XVI⁴⁸ con el objetivo de conocer en profundidad los debates existentes en el seno de los estamentos para con esta cuestión. Segundamente, cabría analizar la documentación producida por la Generalitat, que, recordemos, era la institución encargada de aplicar las disposiciones acordadas por las cortes. En este sentido, el análisis de la correspondencia entre la sede central de la institución y los oficiales repartidos por el territorio debería tener un carácter primordial. Para terminar, bajo nuestro punto de vista resultaría también interesante tratar de constatar cuál fue el punto de vista de la monarquía en esta cuestión: ¿realmente tuvo un papel tan central como el que le otorgó en su momento Jaume Vicens Vives?,

48. Para el siglo XV existe la edición de la Real Academia de la Historia: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. XI-XXVI, Madrid, Real Academia de la Historia, 1907-1922. En lo que respecta a las asambleas celebradas entre 1481 y 1547, véase RAFAEL CONDE, ANA HERNÁNDEZ, SEBASTIÀ RIERA y MANUEL ROVIRA, «Fonts per a l'estudi de les Corts i els Parlaments de Catalunya. Catàleg dels processos de Corts i Parlaments», en *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 25-61, esp. p. 45-52.

¿o tal vez fue más partidaria de un *laissez faire* que, a la postre, terminaría por volverse en su contra?⁴⁹ Sea como fuere, esperamos poder ocuparnos de estos interrogantes en estudios venideros.

49. Francesc Xavier Riera Hernández parece apuntar en esta dirección en las conclusiones de su tesis doctoral, dedicada a las relaciones entre Fernando el Católico y la Diputació del General de Catalunya. Véase Francesc Xavier RIERA HERNÁNDEZ, *Ferran II i la Generalitat de Catalunya (1479-1494)*, p. 541.

ORDENANZAS DE *MOSTASSAFERIA* SOBRE LOS PANADEROS Y HORNEROS EN LA CIUDAD DE MALLORCA (SIGLOS XV-XVIII): UN ESTUDIO DE LARGA DURACIÓN

Miguel Gabriel Garí Pallicer
Universitat de les Illes Balears
Pau Josep Alcover Cateura
Universitat de Barcelona

Resumen

El presente artículo presenta una visión completa de las ordenanzas que rigieron la relación entre el *mostassaf* y los panaderos y horneros de la ciudad de Mallorca entre los siglos xv y xviii, así como su transcripción. A través del análisis de los libros del *mostassaf*, de algunos capítulos gremiales y de otras normativas, se dará cuenta de las atribuciones del cargo y de su relación con los profesionales encargados últimos del abasto del pan, principal alimento de la población urbana.

Palabras clave: *mostassaf*, Mallorca, Corona de Aragón, historia de la alimentación, historia urbana.

ORDENANCES DE *MOSTASSAFERIA* SOBRE ELS FLEQUERS I FORNERS A LA CIUTAT DE MALLORCA (SEGLES XV-XVIII): UN ESTUDI DE LLARGA DURADA

Resum

El present article presenta una visió completa de les ordenances que van regir les relacions entre el *mostassaf* i el gremi de fornens i flequers de la ciutat de Mallorca entre els segles xv i xviii, així com la seva transcripció. A partir de l'anàlisi dels llibres del *mostassaf*, dels capítols gremials i d'altres normatives, es delimiten les funcions de l'exercici del càrrec i la seva relació amb els professionals clau per a l'abastiment del pa, principal aliment de la població urbana.

Paraules clau: *mostassaf*, Mallorca, Corona d'Aragó, història de l'alimentació, història urbana.

MOSTASSAFERIA ORDINANCE IN RELATION TO BAKERS IN THE CITY
OF MALLORCA (XV-XVIII CENTURIES): A LONG TERM STUDY

Abstract

This article presents a complete vision of the norms that rule over the relations between the *mostassaf* (market police officer) and the baker's guild in the city of Palma from the 15th century to the 18th century. Analysing the *mostassaf*'s norms books, some baker's guild rules and other normative, it will be delimited the post functions and, also, the relations with the bakers, the professionals carrying the last steps of bread production, the main food for urban population.

Keywords: *mostassaf*, Mallorca, Crown of Aragon, food history, urban history.

ORDONNANCES DE LA *MOSTASSAFERIA* SUR LES BOULANGERS
ET FOURNIERS DANS LA VILLE DE MAJORQUE (XVE-XVIIIE SIÈCLES):
UNE ÉTUDE DE LONGUE DURÉE

Résumé

Cet article présente une vision exhaustive des ordonnances qui régissent les relations entre le *mostassaf* et les boulangers et fourniers de la ville de Majorque entre les xve et xviiie siècles, ainsi que leur transcription. À travers l'analyse des livres du *mostassaf*, de certains règlements corporatifs et autres normes, il rend compte des attributions de cette charge et de ses relations avec les professionnels ayant la responsabilité ultime de l'approvisionnement en pain, principal aliment de la population urbaine.

Mots-clés: *mostassaf*, Majorque, Couronne d'Aragon, histoire de l'alimentation, histoire urbaine.

1. INTRODUCCIÓN

Durante la época preindustrial el pan era el alimento clave de cualquier población urbana en Europa occidental. Este producto no era únicamente la base de las dietas diarias, sino que de él dependían muchas actividades económicas, así como ritos, y frecuentemente formaba parte de las discusiones y actividades políticas. Su posición clave en el devenir de la vida cotidiana de las ciudades se plasmó en toda una serie de normativas que delimitaban las distintas fases de su producción y venta. Las dos principales bases que legislaban el trabajo de hacer y distribuir el pan eran, por una parte, las normativas de las autoridades locales dedicadas al control del mercado y, por otra, los reglamentos internos de los oficios de panadero y hornero. El cumplimiento de las normativas oficiales dependía de la autoridad local. Así, en todo el Mediterráneo preindustrial encontramos magistraturas encargadas de esa labor. La historia de este tipo de cargos se remonta a la antigüedad, con ejemplos como el de los ediles romanos. A partir de esta figura y de otras, surgieron en Oriente Próximo los *muhtasib*, magistratura que se estableció en toda sociedad urbana musulmana del Mediterráneo. De esta manera, en todas las zonas de contacto entre el islam y los reinos cristianos se mantuvieron cargos que eran evoluciones de los *muhtasib*, como en los territorios templarios de Oriente, en la Creta veneciana o los reinos de la península Ibérica. Se crearon jueces y policías de pesos y medidas análogos.¹ En cada territorio sus funciones se fueron definiendo y diferenciando. Así, mientras en Castilla a lo largo del tiempo el almotacén castellano perdió atribuciones en favor de otros cargos menores, como los fieles, en la Corona de Aragón los *mostassafs* y *almutaçafs* mantuvieron amplios poderes y capacidad para penalizar y juzgar multitud de actividades urbanas, incluyendo el aprovisionamiento de pan.

El presente artículo se ocupa específicamente de la relación entre el *mostassaf* y el control de la producción y venta de pan realizadas por los horneros y panaderos de la ciudad de Palma. Así, se plantea cuál fue la base normativa durante el periodo de formación que ocupa aproximadamente la primera mitad del siglo xv y cómo respondió y se modificó en dos momentos de cambio como fueron el final del siglo xvi, marcado por los efectos del fortalecimiento del poder real y las dificultades para conseguir trigo en la isla dadas las cambiantes condiciones climáticas y los enfrentamientos con Francia y el islam, y el periodo 1678-1688, que coincide con algunos cambios relevantes en la estructura económica insular. Para concluir, se hará

1. Sobre el origen del cargo, véanse: Thomas F. GLICK, «*Muhtasib* and *Mustasaf*: a case study of institutional diffusion», *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, núm. 2 (1971), p. 59-81, y Pedro CHALMETA GENDRÓN, *El señor del zoco*, Madrid, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1973. Teresa de CASTRO MARTÍNEZ, «La organización del comercio alimentario en el Reino de Granada en la Baja Edad Media: ¿una deuda con Al-Andalus?», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 31/2 (2001), p. 843-866.

mención a algunos asuntos que acabaron por dirimirse en un contexto legal distinto en el siglo XVIII.

2. EL MOSTASSAF Y LOS OFICIOS DEL PAN

Para el desarrollo del trabajo se partirá de la figura del oficio de *mostassaf* y de los oficios encargados de la elaboración del pan. En 1939 Antoni Pons² definió este oficio en la ciudad de Mallorca con las siguientes palabras:

Uno de los cargos más importantes en el gobierno de Mallorca era el de *mustaçaf* o *mostassaf*, palabra árabe que significa juez de pesos y medidas, o también *almudaçaf* o *almotacén*, fiel ejecutor, el cual estaba investido de la autoridad que actualmente compete al repeso o policía urbana [...]. Era obligación del *mostassaf* intervenir en las cuestiones relacionadas con la policía urbana: calles, torrentes, puentes, pozos públicos, legalidad de pesos y medidas, paredes, edificación y reparación de casas, ventanas y claraboyas (*lluernes*) y albañales, que fallaba de acuerdo con el dictamen de los inspectores (*veedors*), y también en las ventas y compras de las cosas dolosas, verificadas en tiendas y plazas públicas. Cuidaba de la limpieza de las calles y puertas [...]. El *mostassaf* era además un magistrado, investido de jurisdicción civil, ejercida con independencia de cualquier autoridad, mientras no saliese del marco de sus atribuciones privativas.

Por la definición de Pons se aprecia el gran número de competencias que tenía este oficial. La labor del *mostassaf*, en inicio, se encontraba fijada por las determinaciones de los jurados, del Gran i General Consell y de los privilegios reales. Cuando la normativa local (ordenanzas, capítulos, *establiments*, bandos y pregones) y la general (privilegios) del cargo se fueron incrementando, las autoridades locales recopilaron las normativas más relevantes. Estas recopilaciones se conocieron como *Libros del mostassaf*.³ Esta tipología documental puede encontrarse en la mayor parte de las poblaciones de la Corona de Aragón.⁴ Para el caso de la ciudad de Mallorca, entre el si-

2. Antonio PONS PASTOR, *Libre del Mostassaf*, Palma, CSIC, 1949, p. XVIII-XXIV.

3. Arcadio GARCÍA, «El *Libre del Mustaçaf* de Vich», *Ausa*, núm. 11 (1955), p. 18-24.

4. Muchos de estos libros han sido objeto de estudio o transcripción. Sobre los libros del *mostassaf* editados, nos remitimos a Pedro CHALMETA GENDRÓN, «El almotacén a través de los *Libre del Mustaçaf*», *Aragón en la Edad Media*, núm. 20 (2008), p. 203-223. Podemos añadir: FRANCISCO ALMELA VIVES (ed.), *Libre del mustaçaf de la ciutat de València*, Valencia, Ayuntamiento de Valencia, 2003; JOAQUIM APARICI MARTÍ, *Llibres del Mostassaf i altres documents en la història d'Atzeneta del Maestrat (1433-1867)*, Castellón, Ayuntamiento de Castellón, 2013, y SANDRINE VICTOR, «Gestion municipale de l'espace urbain: le rôle du *Mostassaf* dans la régulation des pollutions en ville, selon l'exemple Catalan au bas Moyen Âge», en Jo-

glo xv y el xvii se ha dado noticia de hasta ocho libros del *mostassaf*. De ellos, se han conservado cinco.⁵ El resto se documentan por noticias en los otros volúmenes, pero no han llegado hasta nuestros días.⁶ En el artículo se utilizarán tres de estos documentos custodiados en el Archivo del Reino de Mallorca que abarcan el periodo estudiado.⁷ En concreto, se estudian las normativas dirigidas a los miembros del gremio de panaderos y horneros de la ciudad, creado en 1415-1417.

A pesar de que la fabricación del pan parezca una de las preparaciones culinarias más simples, en realidad hacer pan en la cantidad y calidad mínimas es una tarea de gran complejidad, especialmente en un contexto como el medieval.⁸ La incerteza de disponer de materias primas de calidad y en cantidad suficiente, la tecnología, las condiciones de los hornos, las expectativas de los consumidores, las exigencias del mercado y la perspectiva comercial de los productores, convertían este trabajo en una labor de gran especialización. Así, en origen existían tres oficios relacionados con el pan: el de *flequer*, el de *former* y el de *former pastador*. El primero amasaba el pan, el segundo lo horneaba y el tercero podía ocuparse de ambas tareas, pues amasaba y horneaba.⁹ Estas denominaciones fueron evolucionando a lo largo del tiempo.

Durante el siglo xv el componente femenino fue muy importante. Tanto en la nomenclatura del gremio como en las ordenanzas aparecen mencionadas las panaderas, las horneras, las bizcocheras y las harineras. El oficio de *flequer* era sobre todo femenino, mientras que los otros dos eran exclusivamente masculinos.¹⁰ Madres e

sefina MUTGÉ VIVES et alii (ed.), *La Corona catalanoaragonesa, l'islam i el Món mediterrani: Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer Mallol*, Barcelona, CSIC, 2013, p. 697-705.

5. El Archivo del Reino de Mallorca se cita como ARM y el Archivo Municipal de Palma como AMP en este artículo. Los cinco libros son: ARM, códex 26; ARM, códex 27; ARM, códex 28; ARM, códex 71; AMP, códex Co. 49. El ARM, códex 26 contiene privilegios de los siglos xiv y xv sobre el *mostassaf* y el *executor*. El ARM, códex 27 recopila documentos desde 1418 hasta finales del siglo xvi. La primera redacción es de 1449. Este volumen es el editado por Antonio Pons. El ARM, códex 28 incluye privilegios, *establiments* y ordenanzas datados en el siglo xvii. La primera redacción es del año 1678. El ARM, códex 71 tuvo una primera redacción del año 1422 y se usó unos treinta años, porque a partir de 1449 se usó el ARM, códex 27. Finalmente, el AMP, códex Co. 49 consiste en un volumen de ordenanzas documentadas desde inicios del siglo xiv hasta la segunda mitad del mismo. Los dos volúmenes más completos y más usados a lo largo del tiempo son ARM, códex 27 y ARM, códex 28. Además, son los que recopilan el mayor número de ordenanzas.

6. Antonio PONS PASTOR, *Libre del Mostassaf*, p. llii y lvii.

7. Antoni MUT CALAFELL y Ricard URGELL HERNÁNDEZ, «Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal», en *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Documents i compilacions legals*, Palma, Parlament de les Illes Balears, 2003, p. 237-239.

8. Françoise DESPORTES, *Le pain au Moyen Âge*, París, Olivier Orban, 1987, p. 43.

9. Antoni RIERA MELIS, *Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2017, p. 355-363.

10. Antoni RIERA MELIS, *Els cereals i el pa*, p. 186.

hijas amasaban regularmente el pan casero y lo llevaban a cocer a un horno. A partir del siglo XII estas cocineras se especializaron en la elaboración de pan: así surgió el oficio.¹¹ El panadero cobraba a sus clientas el *dret de puja* quedándose uno de cada veinte panes por el horneado.¹² Las otras dos profesiones las realizaban hombres, en parte por los tabús en torno a la menstruación y la cocción de pan. La mujer con menstruación era impura y todo lo que tocara se quemaba porque era foco de transmisión de enfermedades. No podía tocar nada de los oficios del otro género, como la pala del panadero.¹³ La evolución del oficio vinculada a las necesidades urbanas de la producción de pan llevó a que en el caso mallorquín la intitulación del oficio, que en inicio había sido plural e incluía todos estos oficios y también su versión femenina, se fuera simplificando. Así, ya a mediados del siglo XV se perdió la mención femenina de los oficios, mientras que a mediados del siglo XVI fue la palabra *flequer* la que desapareció de la documentación oficial.¹⁴

3. EL MOSTASSAF Y LOS HORNEROS DE PALMA DURANTE EL SIGLO XV Y LA PRIMERA MITAD DEL XVI

El cargo de *mostassaf* existió en la isla desde el siglo XIII, aunque la primera regulación que precisaba su naturaleza, alcance y funciones se fecha en el XIV.¹⁵ Estos privilegios reales de 1334, 1343 y 1349 y otros recogidos en el *Llibre de Rosselló* regulaban el oficio, pero sus actividades se encuentran en los libros del *mostassaf*.¹⁶ La primera recopilación de capítulos del *mostassaf* mallorquín data de 1448. Estas normativas coinciden en el tiempo con la consolidación de los oficios de panadero y hornero en la ciudad, constituidos a través de dos decretos virreinales entre 1415 y 1417. A partir de estos dos hechos, podemos situar en el inicio del siglo XV el origen de la construcción de las bases legales del mercado de la producción y

11. Antoni RIERA MELIS, *Els cereals i el pa*, p. 186.

12. Antoni RIERA MELIS, *Els cereals i el pa*, p. 184.

13. Agradecemos esta información a Toni Valls, director de la Escola de Flequers de Barcelona. Estos tabús duraron hasta inicios del siglo XX. En el siglo XIV se han documentado en Igualada. Véase Gabriel CASTELLÀ I RAICH, *Llibre de la Mostaçaferia: ordinacions de la Vila d'Igualada*, Igualada, Centro de Estudios Comarcales, 1954, p. 70. Muy probablemente, en Mallorca había los mismos.

14. Miguel G. GARÍ PALLICER, «El gremio de horneros y el monopolio de la cocción de pan en la Ciutat de Mallorca (1476-1597)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 68 (2012), p. 91-106.

15. Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, «Los orígenes de la *mostassaf* y su introducción en la ciudad de Mallorca», en *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions I*, Palma, IEB, 1989, p. 7-14; Margalida BERNAT ROCA, «Sens llicència de *Mostassaf*. Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del segle XIII (1230-1300)», en Pau CATEURA BENNÀSSER (coord.), *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, IEB, 1998, p. 291-311.

16. Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *Legislación histórica mallorquina*, Madrid, BOE, 2018, p. 99-100.

distribución del pan que iban a regir en la ciudad, con algunas modificaciones, hasta el final del siglo XVIII.

El libro del *mostassaf* de Mallorca de 1448 recoge tres recopilaciones de normas referentes a panaderos y horneros. El primero de ellos se puede fechar con anterioridad al año 1424. El segundo correspondería a mediados del siglo XV, mientras que el tercero recoge una normativa dictada en 1479 y otras de 1542.

Las primeras menciones a la producción y venta de pan aparecen en la segunda recopilación del libro de 1448 y se refieren a los panaderos y panaderas («flaquers i flaqueres»).¹⁷ Son un total de trece capítulos, nueve de los cuales se pueden datar con anterioridad a julio de 1424. De estos, ocho limitaban la adquisición de cereal a los panaderos y los bizcocheros, delimitaban los lugares de compra y prohibían la reventa y el acaparamiento.¹⁸ De los cinco restantes, tres tenían el objetivo de evitar la venta de pan falto de peso.¹⁹ Estos tres capítulos parece que se fueron sucediendo en el tiempo. El noveno disponía la pena contra la venta de pan falto de peso (*naquis*). Este capítulo se actualizó en 1424: se añadió que el pan se debía amasar y cocer al modo de Barcelona y se ordenó la revisión del pan fabricado al *mostassaf* y a dos horneros, que debían ser elegidos por los jurados, y no por el propio gremio. El capítulo treceavo reitera estas mismas disposiciones, pero elimina la mención al pan de Barcelona y añade la posibilidad de fabricar sin un peso estipulado productos como «casques, crespells, bescuit blanc».²⁰ Las penas basculaban desde los cinco sueldos, en los casos menos graves, hasta una libra. Solo el segundo capítulo, que prohibía la compra de cereal fuera de la plaza o del muelle, superaba esa cantidad y la incrementaba hasta las cinco libras.

El segundo bloque cronológico es el que en el libro se recoge con el número XLI y con el título «Dels forners».²¹ Este apartado incluye diez capítulos que pueden fecharse hacia 1448. Si los primeros capítulos responden a la defensa de criterios generales de la concepción del mercado preindustrial sobre la importancia del peso, el precio, la calidad o el acaparamiento, en este caso la mayoría de los capítulos tratan con mayor detalle aspectos propios de la labor del hornero y su relación con la clientela. La mitad de los capítulos se refieren a la cocción y distribución de los panes de poya (*puja/puga*), el pan que los clientes llevaban en forma de bolas de masa para que el hornero las cociera.²²

17. Antonio PONS PASTOR, *Libre del mostassaf*, p. 14-16.

18. En concreto, los capítulos 1-6, 8 y 12.

19. Capítulos 9, 10 y 13.

20. Sobre algunos de estos productos, véase Antoni CONTRERAS MAS, *Capítols dolços de cuina mallorquina*, Palma, Documenta, p. 15, 99 y 113.

21. Antonio PONS PASTOR, *Libre del mostassaf*, p. 122-124.

22. Sobre estos panes, véase Miguel G. GARÍ PALLICER, «El gremio de horneros y el monopolio», p. 91-106.

Los cinco capítulos dedicados a este tipo de trabajo del hornero previenen las penas por cocer incorrectamente el pan y la cantidad de panes de poya que los horneros podían tomar de cada cliente en pago por la cocción.²³ Otras dos disposiciones hacen mención a la relación con la clientela al obligar a los horneros a la cocción periódica y gratuita de otros productos, como empanadas, cazuelas (*cassoles*) y una preparación de masa con requesón (*formatjades*), a los clientes de sus hornos.²⁴ Los tres capítulos restantes se refieren a aspectos propios de la labor de hornero pero que conectan con conceptos generales del funcionamiento del mercado y de la vida urbana. Uno de ellos extiende la orden dada a los panaderos de hacer pan de acuerdo con las tasas de los panes, otro les obligaba a llevar luz cuando fueran por la calle por las noches, dada la nocturnidad de una parte de su jornada, y, finalmente, un capítulo estaba dedicado a la compra de materia prima.²⁵ Este capítulo es especialmente interesante, pues prohibía a los horneros adquirir masa, harina o pan a cautivos.

La mención a este colectivo se repite a lo largo de este bloque, en el que le impone multas pecuniarias y de azotes ante los incumplimientos. Esto responde a la presencia de cautivos de los horneros o de los arrendadores de hornos, a quienes solían encomendarse las tareas de cocción, dadas las duras condiciones de trabajar en esos espacios.²⁶ Mientras en los capítulos redactados en torno a 1424 y referidos a los panaderos las menciones a las mujeres son constantes, en el caso de los capítulos dedicados a los horneros son inexistentes, lo cual se puede achacar, como se ha dicho anteriormente, a la especialización de ambas tareas, pero también a la profesionalización de la producción de pan, como muestra el interés por la propiedad de cautivos que trabajaran en el horno junto al maestro o a cuenta de un tercero. Las penas pecuniarias se establecían en cinco sueldos, salvo en un caso en el que ascendían a una libra.

El último bloque de capítulos recogidos en el primer libro del *mostassaf* referentes al oficio de hornero se aprobó entre 1479 y 1542.²⁷ El capítulo de 1479 es uno de los más importantes en la historia del aprovisionamiento de pan, ya que la ciudad obligaba a los horneros a tener siempre las plazas abastecidas de pan. Este capítulo también pasó a formar parte de las normativas gremiales.²⁸ Se trató de una cuestión

23. Concretamente, los capítulos 1 y 3-7.

24. Capítulos 9 y 10. Sobre la historia de estas preparaciones en Mallorca, véanse Antoni CONTRERAS MAS, *Capítols de cuina mallorquina*, Palma, Documenta, 2014, p. 53 y 117, y Antoni CONTRERAS MAS, *Capítols dolços de cuina mallorquina*, p. 51.

25. Capítulos 2, 6 y 8.

26. El trabajo esclavo en los hornos es una constante en el periodo. Andreu SEGUÍ BELTRÁN, *¿Unas islas asediadas? La defensa de las Baleares (1480-1620)*, vol. I, tesis doctoral inédita, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2018, p. 668.

27. Antonio PONS PASTOR, *Libre del mostassaf*, p. 17-19.

28. En concreto, aparece como el capítulo 67 del oficio. Biblioteca Bartolomé March (BBM), B 102-V2-4.

fundamental para el desarrollo del gremio y, como se verá a continuación, en su relación con el *mostassaf* y con las autoridades locales hasta el siglo XVIII, pues la pena de diez libras por hora era la más gravosa de todas las previstas en el libro del almotacén. El resto de regulaciones de este bloque son de 1542. Los tres primeros, en realidad, no tratan del oficio, sino que se refieren a las ubicaciones de la plaza de la Quartera, donde se vendían los cereales, y la plaza del Peso del Carbón, mientras que la última norma reubicaba la venta y reventa de estos productos. Dentro de esta normativa de ocupación y uso del espacio, el último capítulo se dedica a los horneros.

Recuperando uno de los capítulos aprobados hacia 1424, se indica que los productores de pan y otros alimentos hechos con masa de cereal debían tener prioridad y derecho de tanteo sobre cualquier compraventa de trigo candeal (*xexa*), el de mejor calidad. La pena se elevaba a diez libras. En estos capítulos habían desaparecido el término *panadero* («flaquer») y cualquier mención a la mujer.

En definitiva, todas las normativas iban encaminadas a preservar los principios de los intercambios en los mercados según la mentalidad medieval. El *mostassaf* debía garantizar la honestidad de las compraventas, asegurar que la cantidad y la calidad de las ventas eran las óptimas, que había suficiente producto en las plazas públicas, que se cumplían otras normas superiores, como las tasaciones de precios y pesos municipales, y, también, que se respetaban las preferencias de los consumidores.²⁹ Las normativas del siglo XV constituirían la base que regiría las relaciones entre el magistrado y los horneros.

4. EL CÓDEX DE FINALES DEL SIGLO XVI E INICIOS DEL XVII

Entre finales del siglo XVI e inicios del XVII la Administración local de Mallorca trató de renovar algunos aspectos del gobierno relativos a los abastos, tanto para mejorar las funciones del propio gobierno urbano como, en un sentido más amplio del gobierno del territorio, para evitar cualquier injerencia jurisdiccional en ese campo por parte de otras instituciones como la real, la inquisitorial o la eclesiástica. Entre las medidas tomadas se contaron la modificación de espacios de almacenamiento y compraventa, la reorganización de los cuerpos ejecutivos del abastecimiento de cereal o la renovación del sistema de financiación a través de reales pragmáticas de 1600 y 1614. Otras de las acciones contempladas fueron la modificación de la normativa del *mostassaf* y la defensa de su naturaleza como agente universal y no real. El intento de renovación conllevó una nueva recopilación de privilegios del *mostassaf* de la que no

29. James DAVIS, *Medieval market morality. Life, law and ethics in the English marketplace, 1200-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, p. 176-177.

se conoce la fecha exacta.³⁰ El códice de trescientos cincuenta folios titulado *Libre de privilegis, stabliments e ordinations del molt magnific mustaçaff de la Ciutat i Regne de Mallorca* se conserva en el Archivo del Reino de Mallorca (ARM).³¹ Este documento recoge, además de las normativas medievales, normas actualizadas creadas a lo largo del siglo XVI, algunos privilegios del cargo en la ciudad de Valencia y normativas gremiales.³²

En lo que respecta a la producción de pan, los capítulos se dividen entre los dedicados a los hornos y los dedicados a los panaderos (*flequers*), recuperando una palabra que a partir de la segunda mitad del siglo XV se había empezado a dejar de lado, pues se prefería en la documentación oficial el término *hornero* (*forner*). A los hornos se dedican dos capítulos que se incluyen entre los dedicados a los molinos y los baños.³³ El primero de ellos prohibía que los hornos cocieran los domingos y el Viernes Santo. El segundo limitaba la poya a un pan de cada veinte o una cantidad acordada entre el hornero y el cliente, y en el caso de las empanadas y cazuelas se limitaba a dar una malla.³⁴ Estos dos capítulos actualizan otros de mediados del siglo XV. Sobre los panaderos, se adjuntaron cinco capítulos:³⁵ uno sobre la obligatoriedad de tener pesos y medidas, otro sobre la obligatoriedad de amasar, dos sobre el peso del pan amasado y del pan cocido y, el último, sobre la prohibición de mezclar distintas masas. Las actuaciones penalizadas se retrotraen a las aprobadas durante la edad media y, en definitiva, a cualquier normativa urbana en torno al trabajo de panadero y hornero de una ciudad europea, y se relacionan con la fabricación de un pan con el peso y la calidad exigidos por los ensayos.³⁶

Las penas recogidas en el caso de las infracciones relacionadas con el peso eran de varias libras, multas que se fueron actualizando, por ejemplo, a través del pregon de la *universitat* de 1576, que multaba a los horneros con tres libras por hacer panes de poco peso o malos y hacía al *mostassaf* responsable de juzgar tales casos.³⁷

30. Esta recopilación forma parte de otras obras análogas que tenían en parte la misma finalidad, como la *Recopilació de les franqueses i dret municipal de Mallorca* de 1622 o las historias de Mallorca de Joan Binimelis y Joan Dameto. Antoni PLANAS ROSSELLÓ, *Legislación histórica mallorquina; Joan Binimelis: historiador de Mallorca, 1539-1616*, catálogo de la exposición «IV Centenari de la redacció de la *Història del present Regne de Mallorca. 1593-1993*», Palma, Museu de Mallorca-SAL, 1994; Gabriel ENSENYAT PUJOL, «Historia de Mallorca. Historia del Reino Baleárico, Joan Dameto: Palma, 1633, 3 llibre. Historia del Reyno de Mallorca, Vicenç Mut, Palma, 1650, 12 llibres», en Antoni SIMON TARRÉS, *Tendències de la historiografia catalana*, Valencia, PUV, 2009, p. 423-429.

31. ARM, códex 28.

32. Sobre este códice, véase Margalida BERNAT ROCA, «Sens llicència de *Mostassaf*», p. 291-311.

33. ARM, códex 28, f. 65r-65v.

34. La unidad monetaria más pequeña, equivalente a medio dinero.

35. ARM, códex 28, f. 115v-117r.

36. James DAVIS, *Medieval market morality*.

37. ARM AH 429, f. 157.

En el libro del *mostassaf*, la multa por lo mismo, en el caso del pan crudo, era también de tres libras. Cantidades suficientes para coartar, en la teoría, infracciones reiteradas. Los capítulos del *mostassaf* se pregonaban cada año tras la jura del nuevo ocupante del cargo en los lugares habituales para ponerlos en conocimiento del público.³⁸

La relación entre el gremio de horneros y el *mostassaf* fue conflictiva durante el siglo XVI y a lo largo del XVII.³⁹ Uno de los temas que entrañó más dificultades y conllevó quejas y pleitos cruzados fue el de las compras de cereal. Por ejemplo, hay quejas de este tipo en 1577,⁴⁰ 1606,⁴¹ 1620⁴² y 1666⁴³ porque los horneros mezclaban cereales de la Administración con otro comprado en la plaza o porque se negaban a comprar el trigo de la *universitat*. Otro problema que existió siempre fue el de la fabricación de pan falto de peso o mal cocido. En 1578 el *mostassaf* denunció a todos los horneros por hacer pan crudo.⁴⁴ Así, entre, por lo menos, 1648 y 1650 se sucedieron las protestas por embargos hechos por el *mostassaf* contra horneros que habían cocido mal el pan.⁴⁵ En 1672 un caso particular, el de la viuda Joana Cabrer, quien fue sancionada por hacer pan de peso inferior al obligado por el ensayo, acabó con una defensa cerrada del cargo y con las prerrogativas del *mostassaf* frente al gremio.⁴⁶

5. EL LIBRO DEL *MOSTASSAF* DE 1678

En 1677 la *universitat* decidió recopilar en un nuevo documento las normativas vigentes del cargo. La justificación de esta nueva recopilación se ha de buscar en la necesidad de las autoridades de mantener el control en un momento de cambio de la actividad urbana, de la cultura de la alimentación y de la necesidad de actualizar los supuestos penados y las cuantías de las penas impuestas, desfasadas de la evolución económica general. El 7 de agosto de 1678 se presentaron al virrey y al Real Consejo

38. Por ejemplo, en 1677. ARM, EU 81, f. 95: «El qual ha representat que se li ha entregat la poliça dels capítols ab que's deu governar i que per la sua observancia necessitaren de publicar [...] resolgueren que en continent se publiquen per los llocs acustumats per la sua observancia».

39. Sobre la actividad general del *mostassaf* en los siglos XVI-XVII, véase Miguel G. GARÍ PALLICER, «El control del mercado y del espacio urbano en la Edad Moderna: la labor del *mostassaf* de Palma de Mallorca (siglos XVI-XVII)», en *Familia, cultura material y formas de poder en la España moderna*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2016, p. 713-723.

40. ARM, AH 5986 10/25.

41. ARM, Suplicacions 59, f. 6v.

42. ARM, Suplicacions 65, f. 91v.

43. ARM, EU 77, f. 237v.

44. ARM, AH 5987 10/33.

45. ARM, Suplicaciones 69, f. 283.

46. ARM, Suplicacions 75, f. 32.

para que fueran sancionadas.⁴⁷ Las normativas fueron aprobadas por el virrey a finales de ese mes y se imprimieron para ponerlas en conocimiento de todos los habitantes de la ciudad bajo el título *Capítols per lo exercici de la jurisdicció del magnífich moste-saph, decretats per su Il·lustríssima del Senyor Virrey a XXXI, agost MDCLXXVIII a petició dels ilustres i molt magnífichs senyors D. Fernando Gual i Moix, donsell, Francesch Armengol, Andreu Rossinyol de Defle, ciutadans, Miquel Fiol, Francesch Serra, mercaders, i Damià Cassà, ferrer, Jurats de la Universitat, Ciutat i Regne de Mallorca.*

Este documento recopilaba un total de ciento veinticinco ordenanzas que trataban los temas clásicos propios de la magistratura, desde el ordenamiento de los oficios de la alimentación y la venta al por menor hasta los aspectos relacionados con la salubridad y la movilidad urbana. La principal diferencia respecto a las recopilaciones anteriores es que se privilegiaba la actuación del *mostassaf* en el mantenimiento de calles e inmuebles y en el mercado de alimentos, pero perdía presencia en el control de algunas industrias y en el intercambio comercial.

El total de capítulos dedicados a los horneros en el documento es de siete, los capítulos 74-81, a los que se puede sumar el capítulo 45, dedicado a regular el trabajo de los vendedores de pan. El número de normativas era menor que el de las dedicadas a la carne, el aceite y la limpieza de las calles. A partir de la aprobación del libro de 1678, tras la jura de los *mostassafs* fueron estos capítulos los pregonados y los que debían ser cumplidos por la población.⁴⁸ El interés por los oficios de panadero y hornero en estos capítulos fue menor que el dedicado a otros oficios y productos, como la carne y el aceite, aunque la preocupación por la venta y la transformación del trigo y otros cereales está muy presente a través de normas específicas dedicadas a cribadores, pesadores, molineros, vendedores y revendedores. Las nueve normas dedicadas al pan se preocupan por los asuntos básicos para garantizar el suministro de pan venal con la calidad y el peso justos conforme a los ensayos.⁴⁹

Los capítulos 45 y 74 tratan de garantizar que todo el pan que teóricamente debía salir a la venta a la plaza lo hiciera y de evitar que los horneros acapararan grano. Los capítulos 75, 78, 79 y 80 se relacionan con la necesidad de que el pan se fabricara y se vendiera según el peso establecido en los ensayos. El capítulo 75 era una penalización general sobre cualquier pan venal por debajo de peso, con penas que se incrementaban exponencialmente con cada falta, y el capítulo 80 era específico para

47. ARM, Suplicacions 63, f. 316-332.

48. ARM, EU 81, f. 253. En 1679 la *universitat* decidió lo siguiente: «Llegits los capítols decretats per Su Il·lustríssima del Senyor Virrey als 31 d'agost 1678, hagut madur col·loqui, unànimes resolgueren que's publich lo pregó ab la forma acustumade d'ordre de Sa Magnificència per los llochs acustumats i si acàs s'ofereix en el discurs de l'any determinar, corregir o menjar cosa ninguna consernent al bé públich, i a son ofici de mostasaph l'ha propós i digue Su Senyoria pera que junts prenguem la resolució que convinga».

49. Véanse los apéndices.

dos tipos de panes concretos: los de *companya* y los de *talla*.⁵⁰ A su vez, los capítulos 78 y 79 se relacionaban con los pesos de los panes y obligaban a que en cada obrador hubiera medidas para pesar el trigo, en concreto almudes y barchillas, y balanzas para pesar el pan, con sus pesos bien afinados. Los capítulos 76 y 77 se dedicaban a establecer las penas correspondientes al amasado, la cocción y la venta de pan contrahecho que presentara defectos de forma y peso. Según su estado, el *mostassaf* podía prohibir que los panes se vendieran en los porches de la plaza de Santa Eulalia. Finalmente, el capítulo 81 recoge, de nuevo, el principal de los capítulos históricos del *mostassaf*, incluido también en 1479 en el libro de capítulos del gremio⁵¹ referidos a los horneros y panaderos: la obligación de tener siempre las plazas abastecidas de todo género de pan.

Las penas fijadas para cada una de las infracciones actualizaron las cantidades que debían pagar los infractores de las normas. Además, en todos los casos, salvo en el capítulo 45, no destinado principalmente a horneros y panaderos, sino a vendedores, y los capítulos 78 y 79, dedicados a los instrumentos de pesaje, se preveía un incremento por cada vez que se produjera el hecho o se añadía la pérdida del producto. Todos los capítulos dedicados a la producción y a garantizar el respeto a la calidad y el peso fijados en los ensayos preveían que, por cada vez que se produjera el delito, se aumentara en una libra la multa, además de perder el producto. El capítulo 81, el que se demostraría más conflictivo, establecía una pena de diez libras por cada hora que pasara la plaza sin pan, cantidad fijada por el virrey en noviembre de 1671 tras un pleito entre los horneros y la *universitat*.⁵² Estas cantidades tendrían consecuencias en las relaciones futuras del *mostassaf* con los agremiados, ya que se trataba de penas altas que podían, con facilidad, reducir drásticamente las ganancias de los horneros.

Este libro del *mostassaf* se mantuvo vigente durante el resto del siglo XVII, sobrevivió a los decretos de Nueva Planta y conformó la base normativa por la que se regía el cargo de almotacén. Por ello, fue nuevamente impreso a lo largo de todo el periodo, como, por ejemplo, en 1796, para ponerlo en conocimiento de la población.⁵³ A pesar de ello, no se trató de una normativa fosilizada y se fueron introduciendo algunos matices. Entre otros, algunos relativos al trabajo del oficio de hornero a partir de un acuerdo entre jurados y oficios del pan bajo el arbitraje del Real Consejo en 1687.

50. Según la definición del *Diccionari català-valencià-balear*, el pan de *companya* era un pan de muy mala calidad, mientras que el pan de *talla* era de buena calidad.

51. BBM, 102-V2-4. Se trata del capítulo 67 del libro.

52. ARM, Suplicacions 74, f. 293v-302r. En 1479 la pena era de tres libras/hora.

53. Fue corregido y reimpresso en la Imprenta Real de Palma.

6. EL ACUERDO DE 1687

El contenido del acuerdo de 1687 y su aplicación por parte de los *mostassafs* produjeron el descontento del gremio de horneros, el cual inició una protesta para tratar de reformar esta normativa que, además, se unía a las protestas para conseguir un nuevo ensayo de pesos y precios del pan, protestas iniciadas a finales de 1678 y que en enero de 1679 se pusieron en conocimiento del virrey.⁵⁴ Estas protestas canalizadas a través de quejas ante el virrey y con episodios de clara oposición al trabajo del *mostassaf* como representante en el terreno de la *universitat*, respondían a multitud de cuestiones que afectaban el trabajo de los horneros. El final de las guerras con Francia en 1659 y el descenso de los avituallamientos a armadas reales, unidos a un mejor acceso al cereal en la isla y a la creciente presencia de pan rural en la ciudad, entre otros factores, preocupaban a los horneros urbanos, que veían como el último ensayo de los precios de 1644 recortaba, ahora, sus beneficios. Además, el libro del *mostassaf* de 1678 atacaba duramente cualquier pérdida de peso en el pan, ignorando cuestiones técnicas que impedían un control total y seguro de todas las cocciones, aún más con la tecnología del momento.⁵⁵ Entre 1683 y 1687 se fueron sucediendo los desencuentros entre gremio y *universitat* a cuenta de la realización de un nuevo ensayo en 1684 en el que no se había tenido en cuenta el pan blanco y por otras cuestiones como la fijación de cantidades máximas en la adquisición de trigo, el pago de impuestos o las multas que se podían recibir.⁵⁶

Finalmente, a lo largo de 1687 se llegó a nuevos pactos.⁵⁷ En enero se decidió hacer un nuevo ensayo de los pesos y precios del pan y ya en julio se llegó a un acuerdo con los jurados, arbitrado por el virrey, sobre las normativas del *mostassaf*.⁵⁸ Las negociaciones para alcanzar el acuerdo se pueden rastrear desde principios de junio, cuando los jurados hicieron la propuesta para dejar de pleitear en la Real Audiencia a cambio de hacer una nueva tarifa del pan de *xexa* y revisar algunas cuestiones de los capítulos del *mostassaf*.⁵⁹ El día 6 los horneros nombraron a cuatro negociadores que debían velar, sobre todo, que los aspectos técnicos del ensayo se hicieran bien y

54. ARM, Suplicacions 70, f. 99.

55. Este era un problema recurrente en todas las épocas y los escenarios. Por ejemplo, en la Barcelona de finales del siglo XVIII los horneros se quejaban del apremio y las multas a las que eran sometidos por el *mostassaf* de la ciudad. Irene CASTELLS OLIVÁN, «Els rebomboris del pa de 1789 a Barcelona», *Recerques: Història, Economia i Cultura*, núm. 1 (1970), p. 61 y 62.

56. ARM, Suplicacions 79, f. 79v, 174r y 294v.

57. ARM, AA 96, f. 155r-165r.

58. ARM, Suplicacions 79, f. 375r-376v, y AMP, códex 38.

59. ARM, AA 96, f. 156r-158r.

se tuvieran en cuenta las necesidades prácticas de la fabricación de pan.⁶⁰ El 17 de julio ambas partes aceptaron el acuerdo final,⁶¹ que firmaron el 22 de julio. Finalmente, el día 30, tras la revisión de Melchor Cisternas, regente de la Cancillería, de toda la documentación presentada, el gremio obtuvo el decreto virreinal que certificaba y ponía el acuerdo bajo la autoridad real.⁶²

El pacto alcanzado se plasmó en un documento que incluía una nueva tarifa del precio del pan de candeal (*xexa*) y un acuerdo de diez puntos que se convirtió en la normativa de obligado cumplimiento en las relaciones entre los agremiados y el magistrado, sustituyendo o complementando algunos de los capítulos del libro del *mostassaf* de 1678. Cuando los representantes de las partes, el notario de la *universitat*, Antoni Moll, y los mayordomos del oficio de hornero, Miquel Gelabert y Rafel Guardia, presentaron el texto final para obtener el plácet virreinal, aseguraron que el convenio tenía por objetivo garantizar «la bona administració, justícia i rectitut de lo pa venal» «per a que el pobla pugue menjar al pa que públicament s'expose venal de millor qualitat i més cuit sens faltar el pes» y que se había conseguido tras el «acuerdo de muchas personas de sciència i experiència», para lo cual habían recogido el testimonio de «muchas personas ancianes de govern i economia, i preses moltes informacions, com se requereix en matèria tant grave».⁶³ Legalmente, esto suponía reformar los capítulos del *mostassaf* y modificar la relación entre precio y peso del pan blanco.

En la práctica, el contenido se refiere tanto a la relación entre autoridad y gremio como a las prácticas de los horneros y su relación con el abasto de pan en la ciudad. Ambos puntos se recogen en el marco del acuerdo, que reitera que los aspectos objeto del documento son: reglar las relaciones entre la *universitat* y los horneros y solucionar las discrepancias en relación con los precios y los pesos. El pacto consta de diez puntos⁶⁴ y los acuerdos tratan las dos cuestiones más problemáticas de los capítulos de 1678: la obligatoriedad de mantener abastecida la plaza en todo momento, lo cual provenía del capítulo de 1479, y el peso de las diferentes categorías de panes, que ya había sido el tema principal de los capítulos de 1424. El primer asunto quedaba asegurado a través del punto segundo del acuerdo, que ratificaba la obligación del gremio de mantener abastecidas las plazas de pan. A través de los puntos 4 y 5 se aceptaban algunas de las exigencias de los horneros, que venían demandando, por lo menos desde 1671,⁶⁵ ocho horas para hacer la producción necesaria antes de que empezaran a ser amonestados y la reducción de las multas por cada hora sin pan, por lo que se

60. ARM, AA 96, f. 158r-159r. Los representantes fueron los horneros Simeón Riera, Antoni Carreras, Josep Riutort y Joan Barceló.

61. ARM, AA 96, f. 156r-158r.

62. ARM, AA 96, f. 164v-165r.

63. ARM, AA 96, f. 155v y 157v.

64. AMP, códex 38.

65. ARM, Suplicacions 74, f. 300r-302r.

pasó de las diez libras previstas en el libro de 1678, a seis. Los puntos 3, 6, 7, 8 y 9 se refieren a la obligatoriedad del cumplimiento de los pesos y precios fijados en los ensayos y a la manera en que el *mostassaf* debía ejercer el control de los obradores. Los horneros se comprometían a aceptar los ensayos antiguos, de 1644, de los pesos del pan de trigo y el ensayo nuevo sobre el pan negro y el pan blanco de candeal (*xexa*). A su vez, el *mostassaf*, cuando fuera a revisar el peso de los panes, debía respetar una serie de normas para evitar interrumpir el trabajo del obrador y debía tener en cuenta cuestiones técnicas como las diferencias en el amasado y la cocción de los distintos tipos de pan o el efecto del calor veraniego en las masas. Los puntos 1 y 10 ratificaban el acuerdo de ambas partes y permitían su puesta en vigor inmediata, pues se obligaba al gremio a deponer el litigio que había interpuesto ante la Real Audiencia, a la vez que la *universitat* se veía impelida a derogar los capítulos del *mostassaf* que pudieran oponerse a los aprobados.

En definitiva, se trató de un acuerdo que, en apariencia, podía satisfacer a ambas partes. Por una parte, los horneros, responsables últimos del abasto de pan, se comprometían a respetar los dos asuntos básicos del abastecimiento perseguidos por la autoridad municipal: garantizar la presencia de pan en la plaza y el cumplimiento de la producción con las normativas de peso y calidad. Por otra parte, la autoridad de la Administración local, garantizados el control del abasto y los principios que lo sustentaban, como el sistema de ensayos o la figura del almotacén, incorporaba aspectos técnicos y prácticos a las multas y la vigilancia previstas por la normativa. Estos capítulos, como otros textos que regulaban el régimen orgánico y la Administración local,⁶⁶ tuvieron cierta expansión al ser impresos ya en 1687 por la imprenta Guasp.⁶⁷ Además, siguieron vigentes a lo largo del siglo XVIII, como demuestra el hecho de que fueran reimpresos en 1729 con el título *Capítols novament formats en conformitat de l'Acuerdo pres entre su Senyoria dels Il·lustres i molt Magnífichs Senyors Jurats i lo Ofici de Forners, que ha de fer observar i guardar lo Magnífich Mostesaph en orde del pes i preu del Pa de xexa i de blat que s'han confirmat ab presidal Decret de su Il·lustríssima del Senyor Virrey als 30 Iuliol de 1687, commutant los Capítols antichs quant sian disformes als presents, dexant los demès en son vigor i forsa primitiva*.⁶⁸

A su vez, este periodo de la segunda mitad del siglo XVII y el inicio del XVIII supuso un momento de gran actividad respecto a la creación de nueva normativa interna del gremio. Los capítulos aprobados hacían referencia mayoritariamente a cuestiones de organización interna, tales como el acceso a la maestría o la gestión económica del

66. Antonio PLANAS ROSSELLÓ, «La publicidad de las normas en la Mallorca de los Austrias», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 80 (2010), p. 124.

67. Copias de estos capítulos se pueden encontrar actualmente en diversas bibliotecas y archivos. Por ejemplo, en la Biblioteca Nacional de Cataluña (BNC, F. Bon. 11329) y en el Archivo Municipal de Palma.

68. Hay una copia impresa de 1726 en AMP, LN 2028/2.

colegio. En relación con las cuestiones prácticas del oficio, tan solo se puede mencionar uno de los capítulos aprobados en enero de 1688.⁶⁹ Esta normativa, la número 93 de la historia del oficio, daba respuesta a un problema irresuelto por el libro del *mostassaf* de 1678 y el acuerdo de 1687 y relativo al pesaje y la tenencia de la botiga de los horneros, que distribuía materia prima entre los cofrades, de trigo proveniente de diezmo.

7. ALGUNAS CUESTIONES DEL SIGLO XVIII

Esta normativa siguió rigiendo las relaciones entre el oficio y el *mostassaf* y su heredero, el almotacén o regidor de mes, durante el siglo XVIII.⁷⁰ Hasta ahora se había creído que la normativa del *mostassaf* se había fosilizado con el cambio de régimen jurídico que supusieron los decretos de Nueva Planta en los territorios de la Corona de Aragón; en el caso de Mallorca, siguiendo una resolución del día 6 de septiembre de 1718. En esta fecha, un informe real que respondía algunas dudas surgidas en la aplicación del Decreto, suprimía el oficio.⁷¹ En realidad, si bien se suprimía la magistratura, todas sus capacidades se trasladaron al regidor de mes, quien tendría entre sus funciones las de almotacén.⁷² Prueba de esta permanencia es el hecho de que durante el siglo XVIII hubo diversos intentos desde el ayuntamiento borbónico de Palma de modificar y actualizar la normativa de 1678 y los acuerdos de 1687.

Ya en junio de 1723 el Ayuntamiento de Palma preveía que cuando en las ordenanzas del *mostassaf* hubiera casos no contemplados o penas demasiado moderadas, fuera necesario hacer propuestas de renovación a la Real Audiencia.⁷³ Poco después, el 15 de noviembre, el Ayuntamiento hizo la petición al fiscal para cambiar dieciocho capítulos del libro de 1678 y añadir uno nuevo según la propuesta de los regidores Francisco Palou y Jaime Custurer.⁷⁴ En relación con los horneros, se trató de introducir un capítulo nuevo que preveía penar con diez libras la fabricación y venta de pan que

69. ARM, códex 54, f. 8v-9r.

70. Eduardo PASCUAL RAMOS, «Higiene y salud pública en la ciudad de Palma en el siglo XVIII (1718-1812)», *Ambitos. Revista de Estudios de Ciencias Sociales y Humanidades*, núm. 42 (2019), p. 11-24.

71. Carlos ÁLVAREZ NOVOA, *La justicia en el antiguo reino de Mallorca*, Palma, Gráficas Miramar, 1971, p. 72. La resolución indica: «[...] cesa el oficio de Almotacén por ser su incumbencia parte del gobierno económico y político de dicha ciudad peculiar de su Ayuntamiento, la qual se debe repartir por meses por comisión entre los regidores, como se practica en Zaragoza y Valencia».

72. Eduardo PASCUAL RAMOS, «De jurados a regidores. La designación de los primeros regidores del Ayuntamiento de Palma», *Millars*, núm. 34 (2011), p. 60.

73. ARM, AA 666/7.

74. AMP, AH 2076, f. 178v.

contuviera salvado u otras mezclas prohibidas.⁷⁵ Esta propuesta concreta fue una de las que el fiscal de la Real Audiencia aceptó para actualizar el libro del *mostassaf*, bajo la condición de que se aumentase la pena.

Los problemas relacionados con la labor de los horneros continuaron, por lo que se exigieron nuevas modificaciones de los acuerdos de 1687. Por ejemplo, en 1764 el regidor de mes se quejaba al Ayuntamiento sobre el abuso que los horneros hacían del capítulo 8 de los acuerdos de 1687.⁷⁶ En la reunión del 14 de febrero de ese año se denunciaba que los horneros, en los panes morenos que pesaban menos de veintisiete onzas, escatimaban sistemáticamente una onza, lo que iba en contra de los pobres, principales consumidores de ese tipo de pan. Para solucionarlo, el Ayuntamiento solicitó a la Real Audiencia que se sancionara con pérdidas de media onza a quienes hicieran panes morenos menores de veintisiete onzas.

8. CONCLUSIONES

A través del presente texto se ha podido observar la evolución de la normativa del *mostassaf* palmesano y, en particular, su relación con la labor del gremio de horneros y panaderos de la capital mallorquina entre los siglos xv y xviii.

El inicio del siglo xv es un momento fundamental para la concreción de la normativa que regía la producción de pan urbano en la ciudad de Palma. Así, a la normativa generada con la creación del colegio de horneros en 1415-1417, se añadieron toda una serie de disposiciones específicas del cargo de *mostassaf* que se fueron ampliando hasta ser compiladas en la primera recopilación de 1448, con las inclusiones posteriores de un capítulo en 1479 y otros en 1542. El interés de estas normas se centraba en controlar todas las fases de la producción de pan, incluyendo la obtención de la materia prima, cereales y salvado, las características de peso y calidad del producto y su distribución. Este conjunto de normas constituyó la base de la relación normativa entre las autoridades y los colegiados hasta la desaparición del gremio a inicios del siglo xix.

Para la época moderna se han podido distinguir cuatro fases. La primera fase está marcada por los capítulos de 1542, tras casi un siglo de inactividad normativa, y la recopilación de finales del siglo xvi e inicios del xvii, en la que una buena parte de las normativas estaban influenciadas por la experiencia valenciana y por el enfrentamiento

75. ARM, AA 666/7: «Por quanto repetidas veces se ha visto pan fabricado con mezcla de salvado y otras indignidades de forma que el pan no es comestible sin riesgo de los que lo comprehen por ser de mala calidad; se ordena y manda que de aquí en adelante el hornero o cualquier otra persona que vendiere el pan fabricado con mezcla de salvado o con indignidades que el pan no sea vendible. Incurriendo en pena de 10 libras».

76. AMP, AH 2093, f. 21r-22r.

to directo entre la *universitat*, en apoyo de la figura y jurisdicción del *mostassaf*, y las prácticas económicas de los profesionales del pan, que iban generando conflictos y estos, a su vez, ayudaban a consolidar y generar normativas. Una segunda fase, coincidente con la siguiente recopilación de los privilegios del *mostassaf*, de agosto de 1678, insistía en el control del peso y la calidad del pan. Un tercer hito es el acuerdo entre jurados y gremio en 1687 para tratar de acomodar las prerrogativas de la Administración local en el control del producto que se ponía a la venta, a las peculiaridades del negocio de los horneros y las prácticas y técnicas concretas de la producción de pan. Finalmente, se ha hecho mención a la existencia de cierta actualización de la normativa del almotaçén a lo largo del siglo XVIII, lo que matiza la idea de su fosilización tras los decretos de Nueva Planta.

APÉNDICE

Ordenanzas de *mostassaferia* sobre el pan⁷⁷

I

?-1424

II. Capítols dels flaquers e de les flaqueres

1. Ordonaren los senyors Jurats que negun flaquer ne flequera ne bescuyter ne bescuytera, no gos entrar dins lo porxo de la Quartera per comprar forment. E qui contra farà, pagarà de ban per cascuna vegada 20 sous o estarà en la presó fins que pagats los haia.

2. Ítem que algun flaquer ne flequera ne bescuyter ne bescuytera, ne fariner ne farinera per si o per interposada persona, no gos comprar ne fer comprar forment en algun lloch de la ciutat ne en tot lo terme de la ciutat sino en les botigues qui són en torn de la Quartera e al Moll, axí com és ordenat. E qui contra farà pagarà de ban per cascuna vegada 100 sous.

3. Ítem que algun bescuyter ne flaquera no gos comprar segon per alguna manera ne altra persona qui'n comprarà no gos revendre, sots pena per cascuna vegada de pagar de ban 20 sous.

4. Ítem que tot patró qui l'ich treurà, pagarà per cascuna vegada 20 sous.

5. Ítem que el barquer qui'l carregarà, pagarà de ban per cascuna vegada 5 sous.

77. ANTONIO PONS PASTOR, *Libre del Mostassaf*, p. 14-16, 17-19 y 123-124.

6. Ítem que el corredor qui lo mercat farà, pagarà de ban per cascuna vegada 10 sous.

7. Ítem que tota flequera e tot altre hom qui faça pan blanch o pan ros per vendra, deia fer e posar en aquell pa son senyal sabud. E qui contra farà, pagarà de ban per cascuna vegada 10 sous. E no deien fer del pan ros pan dobler sens llicència del Mostassaf.

8. Ítem que algun flaquer ne flequera ne bescuyter ne bescuytera, d'aquí avant no gos comprar ne tenir més de quaranta quarteres de forment o de farina sots pena per cascuna vegada de perdre lo forment o farina qui més avant serà trobat de la dita quantitat.

9. Ítem que alguna flequera ne fornera ne altra persona qui tanga pan per vendre que no tanga pa naquis en casa ne fora casa si no'l té trencat. E si per ventura en la quantitat del pa que tendrà per a vendre seran atrobats més de tres pans naquis sia tengut de pagar 5 sous de ban per cascuna vegada e lo pan naquis serà donat per amor de Déu. Lo qual pa naquis se haia a pesar en presència del senyor qui aquell vendrà.

Aprés divendres a vii de juliol mcccc e vint e quatre per lo Consell menor de Trenta, al qual era estat remès per lo Gran e General Consell del Regne de Mallorques fou revocat, cancel·lat e foragitat cert capítol com aquell fos atrobat damnós al públich de dit Regne e en lloch d'aquell fou fet e ordenat lo capítol del tenor següent:

10. Ítem que algun flaquer ne flequera ne bescuyter ne bescuytera, no gos pastar o fer pastar pa ne bescuit per vendre a menys pes sino al for que e al pes que posat e ordenat hi és e que lo pa de fleca sia en tot cars bé cuyt e bé pastat, axí com se pasta e es cou a Barcelona. E açò a coneguda del honrat mostassaf e de dos forners elegidors per la major part dels honorables jurats. E qui contra açò farà, pagarà de ban, cascuna vegada, 5 sous e lo pa atrobat minve de pes e mal pastat e mal cuyt sia perdut e dat tot per amor de Déu.

11. Ítem que alguna persona no gos fer alguna mescla en algun forment, mas que sia en lo sach aytal damunt com davall. E qui contra farà, pagarà de ban per cascuna vegada 20 sous e haurà cobrar tot lo forment.

12. Ítem que d'aquíavant algun hom ne alguna persona estranya ne privada de qualque condició sia, no gos comprar ne fer comprar forment ne ordi per revendre dins la illa de Mallorques. E qui contra farà perdrà lo forment e ordi que comprat haurà.

13. Ítem que algun flaquer ne flequera ne bescuyter ne bescuytera, de qualque condició sia, no gos pastar ne fer pasta ne fer bescuyt per vendre a menys pes, sino al for e al pes qui posat hi és, continuadament. E qui contra farà, pagarà de ban per cascuna vegada 5 sous e lo pa sia perdut e dat per amor de Déu. Declarat, emperò que sia legut a tot flaquer o flequera e a qualsevulla altra persona, sens incorriment de alcuna pena fer casques, crespells, bescuyt blanch e aquell

vendre sens pes, axí com mils ab la gent se poran avinentar com semblants coses comunament, se fassen per malalts e per persones desmenjades e aquells venents a pes e forma de l'altre pa, les flaqueres ne altres no hi porien llurs treballs salvar.

II

1479-1542

III. Dels forners

És lo original de lo present capítol en lo extraordinari de la casa, del any M. CCCC. LXXIX a XXVII de desembre en Mallorques.

Item, que d'assí avant los forners, qui fan o faran flaca, haien a tenir cascun dia les taules o venedores bastes de pa, proveint e ordinant que tota hora, que al Mostessaf aparrà, les dites taules e venedores no star bastes de pa, haze a denunciar als sobreposats del dit ofici la dita fretura de pa, e manar a aquells, que pasten e fassen pastar, e si assò no faran, e les taules e venedores no staran bastes de pa, pes casuna vegada pagaran de ban los dis sobreposats deu lliures, los quals puxen compartir entre los forners, qui tendran culpa. Alvaro Uniç. Joan Dusay.

Es lo original dels presents capítols en lo extraordinari de la casa, del any M. D. XLII, a X de noembre en cartes 257.

Noverint universi quod anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo XLII die, autem, veneris decima mensis novembris intitulata, coram multum expectabili et nobili domino Locum tenenti generali et presentis Regni Gubernatori. Comparuit honorabilis et discretus Perotus Mulet, notarius, syndicus Universitatis Majoricarum et, dicto nomine, atulit suplicationem sequentem, una cum capitulis inferius ordinatis.

Molt spectable senyor Loctinent general.

La experiència ha mostrar que lo negoci de venedors de la Cortera, los quals estaven en aquella com a venedors comuns, per tots los qui volien fer vendre blat, xexa i altres lavors, era molt danyós y prejudiós al bé públich, y per los magnífichs jurats, desitjosos de conservar y aumentar la cosa pública, segons llur possibilitat, han tengut per bé que fossen prohibits dits venedors de la Cortera, y per la mateixa causa y raó es estat vist esser molt utilós prohibir les botigues y botigues de xexa per los grans abusos que's feyan en aquelles y per so es estat ordenat per dits magnífichs Jurats, que fos fet un porxo o Cortera del blat, en lo loch on estava lo pes del carbó, y per dita causa han mudat lo pes del carbó a plaça del Mercadal, a on han fet edificar un porxo per pesar dit carbó, y perque dites coses, axí com són molt utiloses al bé públich, axí mateix tinguen

aquella força y habilitat que's necessària per a que sien conservades y tinguen la solemnitats requisides, per a deguda eficàcia y validitat, per so supliquen dits magnífichs Jurats plàcia a vostra spectable senyoria loar y aprovar aquelles, juxta la capitulació subsegüent, interposant sobre aquells la autoritat y decretde son spectable y noble ofici. Et licet etc. Duritor, mostesaf. Altissimus.

1. Primerament ordenaren los magnífichs Jurats que no sien venedors de blat en Cortera, ans volen y ordenen que no sien venedors de blat en Cortera, ans volen y ordenen que si algú voldrà vendre blat o xexa, que ell haja vendre per si matex o per persona de casa casa o familiar sua, specialment posada per lo senyor de dit blat o xexa per a vendre aquell o aquella, y axí matex sia entès en los ordis o civades, que's vendran dins la Cortera.

2. Item, ordenaren dits magnífichs Jurats que sien levades y prohibides les botigues de xexa, ordenant que aquella se haja de vendre en lo porxo o Cortera, novament feta, prop de la Cortera de blat, en lo lloch on estava lo pes del carbó.

3. Item, ordenaren que lo pes del carbó sia mudat en la plaça del Mercadal, en lo porxo novament fet, ordenant que de cent noranta lliures restants de les quatre centes extraordinàries, se hajen de pagar tres lliures cascun any an el senyor de les cases a on està recolat lo porxo de dit pes del carbó, novament fet, y per l'ampriu del porxo y voltes de dita casa. Aquestes tres lliures cens se esguarden al discret Pere Joan Arques, notari per compre ne ha fet de Pere Steva, peraryre, senyor de dites cases, segons apar ab contracte rebut per lo discret en Ramon Gil Notari a IX febrer de MDXLIII.

4. Item, ordenaren dits magnífichs Jurats que la facultat que los flaquers y bescuyters de comprar la xexa, encara que aquella fos la compra per algun particular, com tinguesen opció de aturarse aquella per lo matex preu, ordenen dits magnífichs Jurats, que dita facultat tinguen dits flequers o flaqueres, bescuyters o bescuyteres, tant solament fins a quatre hores de dia, y après de les quatre hores tinguen facultat tothom, tant flaquers com flaqueres, bescuyters com bescuyteres, com encara los altres particulars casolans, comprar sens impediment algú. E qui contra farà en los predits capítols y casú de aquells cayga en pena de deu lliures, pagadores lo terç an el senyor rey, y lo terç al magnífich Mostaçaf, y lo terç a sos ministres y acusador.

Quibusquidem suplicatione et capitulis oblatis et dicto spectabili et nobili domino Locum Tenenti generali, lectis et presentatis, qui illorum tenore percepto et tento quod predicta capitula commodum et utilitatem presentis Universitatis et illius singularium respicere videntur et bona publica eiusdem Universitatis Majoricarum ad modum conferencia, illa tamquam utilia laudat, approbat et confirmat suam supra illis interponendo auctoritatem pariter et decretum. Vidit. Ferrera, Regens.

III

Mediados del siglo xv⁷⁸

XLI. Capítols dels forners

1. Primerament ordonaren que tots los forners degen reebre lo pa a compte, ans que'l enforne, e que'l degen retra a compte com serà bé cuyt. E si fer no ho volrà e aquell de qui serà lo pa, se haurà a clamar, que pach lo forner e restitueixca lo pa que'n falrà, e pach de ban deu sols. E si és catiu e no porà pagar los dits deu sols, que prenga cinquanta açots a la porta del forn, e lo senyor, qui tenrà lo forn, restitueixca lo pa. x ss.

2. Item, que algun forner no gos comprar ne prendre pasta ne farina de algun catiu ne de algun missatges ne pa cuyt, sots la pena damunt dita de deu sols. x ss.

3. Item, que algun forner no gos prendre puja de pa de forment més de la vintena e mestall a la setzena e ordí a la dotzena e que algun forner no gos dir que no a alguna persona per enfornar lo pa, mentre gens n'hi càpia al forn, sots pena de deu sols. x ss.

4. Item, que tot forner deia coure bé e suficientment lo pa, e si'l traurà ne'l afolla, en guisa que'l pa sia cremat o gastat, que'l deia esmenar. E si aquell, de qui serà, se haurà a clamar, que pach la pena damunt dita de deu sols. x ss.

5. Item, que algun forner no deia prendre per bragues pa algun de vint e cinch parells avall; mas de vint e cinch parells amunt, aytant com sia, se puixa prendre un pa e no pus. E qui contra farà, pagarà de ban cinch sous. Emperò, no puixa retenir bragues sinó a Nadal, a Pasqua, a Quinquagesma, e a Tots Sants. Emperò, si és catiu e pagar no'ls porà, que prenga cinquanta açots e pagarà lo açotador. v ss.

6. Item, que algun forner no gos fer algun pa per vendre si donchs no fo fa al pes qui és ordonat a les flaques. E qui contra farà, pagarà de ban, pes cascuna vegada, cinch sols. v ss.

7. Item, que tot forner, de la pasta que haurà per bragues, que'n deia fer bragues, e que la puja sia venuda per pa de pugues. E qui contra farà, pagarà de ban, per cascuna vegada, cinch sols. v ss.

8. Item, que algun foner, pus lo seny haurà sonat, no gos anar menys de lum; e que aquell qui ho farà, si es cristià, pagarà de ban, per cascuna vegada, vint

78. Agradecemos al Dr. Ignasi Baiges, catedrático de paleografía de la Universidad de Barcelona, su ayuda en la datación de este documento.

sols, o starà a la presó, tro que pagats los haurà; e si és serraí o batejat, prendrà cinquanta açots e pagarà lo açotador. I libra.

9. Item, que tot forner deia coure a sos parroquians dues panades o dues cassoles o formatjades, franques, en la semana, exceptat a Carnestoltes e a Pasqua, sots pena de cinch sols. E si és catiu, e pagar no'ls porà, prenga vint e cinch açots. v ss.

10. Item, si lo dit forner darà, perdent, caçola o panada o formatjada alcuna, que pach la valor de ço que perdent darà, e pach deban dos sols per casuna de les coses que, perdent darà. E si serà catiu e pagar no'ls porà, reebrà cinquanta açots e pach lo açotador. II ss.

IV

Privilegios del *mostassaf* recopilados entre finales del siglo XVI e inicios del XVII (ARM, códex 28, f. 115-117)

Dels flequers

Fur del Rey en Jaume Primer posats sots rúbrica de pa qui és de menor pes. Capítol 2º

1. Tinguen pes en los forns. Si els senyors dels forns no tindran balances en los forns per pesar lo pa de les flaqueres donen 5 sous per pena.

2. Del flaquer que sens avisar deixarà de pastar. Ítem com los flequers de qualsevol pa que sien obligats per fur e ordinació donar lo pes del pa a aquells assignat. E a les vegades dits flaquers deixen de pastar. Per ço los dits mags. jurats provehexen, estatuhexen i ordenen que qualsevol flaquer o persona acostumada a pastar que cessarà de son exercici sens causa necessària e justa e tot frau cessant, encorrega en pena de 10 lliures, executadora e partidora lo terç a l'acusador e los dos terços al comú de la ciutat executadora per lo dit magnífich mustaçaff.

3. Pa en pasta minve. Ítem estatuheixen i ordenen que tots temps que per lo magnífich mustaçaff e lloctinent d'aquell serà fet pesar pa en pasta de qualsevol sort e manera que sia e serà trobat minve del pes que deu tenir e conforme al ensaig son obligats los qui tal pa pastaran a fer aquell. Encorreguen los contrafaents en pena de 60 sous e perdició del pa trobat minve. Executadora e partidora ut supra.

4. Pa cuyt minve. Ítem estatuheixen i ordenen que tot pa cuyt minve de pes, ara sia de ros ara sia de qualsevol altra manera, aquell tal sia perdut e lo amo del pa encorrega en pena de 5 sous. La coneixença i examen del tal pa cuyt pertanga al magnífich mustaçaff a consell dels vehedors de l'ofici de flequers o d'altres persones expertes que dit mustaçaff elegirà.

5. Que no's faça mescla ninguna de pa que's dit repastat. Ítem proveheixen, ordenen, estatuheixen e estableixen que ningun forner així de la present ciutat com fora d'aquella no faça, ni mescle, lo pa menut ne troços de pasta per fer los altres pans majors ne d'altre qualsevol, sino tan solamente prenga cascuna puja per los segons que per les casolanes li serà donada e lliurada sens mescla ninguna de farina ne mesclar uns troços ab altres. Sots pena de 10 sous e lo pa perdut. Aplicadors ut suprra. E açó per llevar frauds, engans e malenconies que fent-se dites coses se podrien seguir. E açó sia observat en tots los forns de dita present ciutat e contribució d'aquella.

V

Capítulos del libro de ordenanzas gremiales del colegio de horneros que mencionan al *mostassaf* (BBM, B 102-V2-4)

Capítol 67. 1479⁷⁹

Ítem que d'essi avant los forners qui fan e faran fleca haien a tenir cascun dia les taules e venedoras bastes de pa. Provehint i ordenant que tota hora que al *mostassaf* aparrà les dites taules e venedores no estar bastes de pa, haie denunciar als sobreposats del dit ofici la dita fretura de pa, e manar a aquells que pasten e fassen pastar, e si assó no faran e las taules e venedoras no estaran bastes de pa, per quiscuna vegada pagaran de ban los dits sobreposats deu lliures, las quals puxen compartir entre los forners qui tendràn culpa. Àlvaro Unís. Juan Dusay.

Capítol 93. 15 gener 1688 (ARM, códex 54, f. 8v-9r)

Ítem s'estatueix i ordena que per quant lo Magnífich Mostassaph quant pren ludes per pujar o abaxar lo pa no pren ludes dels grans de delma i en lo ensayt ultimadament fet, tampoch se prengué xexa de delma; que de vuy en havant lo botiguer ni Sobreposats no puguen comprar blat, ni xexa de delme per entrar en la botiga dels Forners. Sots pena de 10 lliures per quiscuna vegada compreran de dits grans, repartidora un ters a l'acusador, altre al fisch i lo altre a la almayne de l'ofici.

79. Primer capítulo del libro del *mostassaf* dedicado a los horneros. Antonio PONS PASTOR, *Libre del Mostassaf*, p. 17.

VI

Ordenanzas de *mostassaferia* sobre el pan⁸⁰

1678

1. Capítol 45. Venadors de pa. Ítem, s'estatueix, que qualsevol persona qui tinga Pa per vendre, no tinga Pa amegat, sino patent, en pena de 20 sous per cada vegada aplicadora com de sobre.

2. Capítol 74. Forners. Ítem, s'ordena i mana que ningun forner, ni qualsevol altre persona qui farà pa per vendre, no pugue ni gos comprar, ni tenir més de cinquanta quarteras de forment o xexa, si ja dons no fos se cullita, en qual cas porà tenir lo que cullirà. Las quals haje de denunciar al Magnífich Mostesaph perquè se Magnificència pugue aportar compta en son llibre, denunciand de qui ha comprat i a quin preu. Sots pena de 5 lliuras per cade vegade que's trobarà haver-se contrafet en la forma susdita, i lo blat o xexa perdut.

3. Capítol 75. Forners. Ítem, se mana que qui pasta Pa per vendre, tinga obligació de donar i posar a cada pa lo just pes del ensayt corrents. Sots pena que, qui fa los pans minves i arribarà a tresa pesades, de perdre tot lo pa, i de 3 lliures per la primera vegada i, la segona vegada, de perdre tot lo pa i 6 lliuras i, la tercera vegada i demès, pena de 9 lliuras. Si els pans, emperò, minves no arriberan en el nombre de tretza, los qui seran atrobats minves seran tansolament perduts i las penes aplicadores com de sobre.

4. Capítol 76. Forners. Ítem, que per quant se pot esdevenir que los forners i altres personas, qui fan pa per vendre fassen alguns pans minves, cremats i alizos en qualsevol manera diferents de l'ensayt corrent per descuyt, vel alios, se mana que, en continent, que ferà semblant pa, antes de treure'l de casa, tinga obligació de assenyalar-lo ab una creu en la cara i aquell no podrà vendre sens llicència expressa del magnífich Mostesaph, perquè se magnificència pugue assenyalar-los preus en la quantitat o qualitat del defecte. I en tal cas, no podrà vendre dit pa en altres parts, sino devant lo Porxo de Plaça. Sots pena de 20 sous per cade vegade aplicadora ut supra.

5. Capítol 77. Forners. Ítem, s'estatueix, ordena i mana que, qui pasta pa per vendre, tinga obligació de fer pestar lo pa segons l'ensayt corrent, que sia ben pastat i ben acondicionat. Sots pena que per la primera vegada paguerà 20 sous i, la segona vegada, pagarà 2 lliuras, la tercera vegada, pagarà 3 lliuras i, demès, pagarà 4 lliuras aplicadora la pena com de sobre.

80. Antonio PONS PASTOR, *Libre del Mostassaf*, p. 17-19 y 123-124.

6. Capítol 78. Forners. Ítem, s'estatueix, ordena i mana que qualsevol forner, flaquer o bascuyster tinga obligació de tenir almut i barcella pagellat que sia propi i no manllevar per vendre lo segó, sots pena de 20 sous, aplicadora com de sobre; i sots la matexa pena degue fer cade qual dels dits fornens lo acostumat senyal que solen en el seu Pa.

7. Capítol 79. Forners. Ítem, se mana que qualsevol Forner, Flaquer o Bes-cuyter tinga obligació de tenir balanças bonas i netes ab sos pesos de ferro o bronso, pagellats, i no puguen pesar que no tinguen la llengua d'una balança franca en la ma. I tenint balança penjada ab fil, ha de ser dos dit més llarch a la part del pes. Sots pena de 20 sous, aplicadora ut supra.

8. Capítol 80. Forners. Ítem, s'ordena que qualsevol forner, qui fassa pa de companya i talla, tinga obligació de fer dit Pa de pes de 6 unsas cuit, sots pena de 3 lliuras i lo pa perdut per cade vegada que serà trobat en frau i que no pesarà lo just pes. I per haver incorregut en la pena, haurà d'haver faltat ab tretza panets minves, i no arribant al dit nombre de tretza, no incorrerà en pena pecuniària, sino en la de perdre los pans minves.

9. Capítol 81. Forners. Ítem, s'estatueix, ordena i mana que sempre que los fornens no tindran las plasas bastides de tot genero de pa, estigue a arbitre del magnífich Mostesaph executar lo provehit per su Senyoria Il·lustríssima del senyor Virrei i Real Consell. In dorso de suplicació als 10 novembre 1671 que són 10 lliures per cade hora, aplicadoras ut supra.

Acuerdo de 1687

30 de julio de 1687 (Archivo Municipal de Palma [AMP], códex 38)

Capítols novament formats en conformitat de l'Acuerdo pres entre su Senyoria dels Il·lustres i molt Magnífichs Senyors Jurats i lo Ofici de Forners, que ha de fer observar i guardar lo Magnífich Mostesaph en orde del pes i preu del Pa de xexa i de blat que s'han confirmat ab presidal Decret de su Il·lustríssima del Senyor Virrey, als 30 Iuliol de 1687, commutant los Capítols antichs quant sian disformes als presents, dexant los demès en son vigor i forsa primitives.

1. *Renunciació del plet*. Primo. Que lo dit ofici i col·legi de fornens haje de renunciar lo dit plet aportava en la Real Audiència a relació del Magnífich Gabriel Simó, Doctor del Real Consell, escrivà Garcias, Pere Sabater, notari, i qualsevol altre que puga intentar, en orda a demanar ensait nou, tant del Pa blanch com del Pa negra i la nova respecta del Pa blanch. I açó perpètuament ab tot sciencie, tot lo dret, via o rahó cogitada o incogitada.

2. *Retificació de tenir las plaças bastes.* Secundo. Que lo dit Col·legi i ofici de forners ha de rectificar la obligació de tenir las Plaças bastas de tot gènere de Pa i, quan manaster fos, contrectar-la de nou.

3. *De la tarifa antiga.* Tersio. Que s'ha de donar per fixa, acertada i perpetua la tarifa antiga de forments i, també mateix, la tarifa nova de la Xexa segons las quals se dona al pes el pa negra i al preu al pa blanch, de manera que en nin-gun temps se pugue pretendre alteració alguna. Las quals tarifas són estempades apart i contingudas dins lo acta.

4. *De l'ensait.* Quarto. Que en conformitat de lo que s'ha experimentat en dit ensayt, respecta del temps que se hague manaster per cendre, posar llevat, pastar, i coura al forn s'as vist esser desmesiadament accelerat el termini de sis horas que fins el present s'ha acostumat donar el ofici i confreres forners per tenir las Plaças bastas i casi impossible, per molt urgent que sia la necesidat i molta la importànsia de tenir las plaças bastas. Que d'assí al davant sa donan dos horas més de manera que los mandatos que se oferiran hauran-sa de fer a dit ofici, hagen d'esser de vuyt horas i que no pugan ser més accelerats respecta del pa blanch, restant el termini antich de las sis horas par el pa negra, atès no se han de manaster tant de temps per aquest com par el pa blanch.

5. *De falta de pa.* Quint. Que en raó de falta de Pa en las Plaças, i s'hajen de fer mandatos dins los terminis de sobre assanyalats, de que tingan las Plaças bastas, no obstant fins ara sia en tot ab cominació de deu lliuras de pena. D'ui al davant haje d'esser ab conminació de pena de sis lliuras que incorreran contrevanir a dit mandato, reiterant axí com s'acostuma en contumació, però incorrent semblant pena de sis lliuras i no més.

6. *De faltas en el pa.* Sexto. Que per assegurar-se de que no falta al just pes en el Pa, axí blanch com negre, i, per altre part, que un i altre pugue ser més cuyt en benefici i utilitat publica, pugue el Magnífich Mostesaph, tots los dias que li aparaxerà i en casa de qualsevol forner o flaquer, pesar lo Pa en pasta, are sia blanch, are sia negre, i per quant se ha tingut atenció que seria gran destorbo, treball i molèstia del Forner o flaquer si s'hagués de pesar tot lo pa. Per ço se limite a deu pesades només. I axí que pugua dit Magnífich Mostesaph pesar deu pesadas només de pa cruu de la sort que elegirà i de las posts o post que alegrirà, tot a son arbitre i voluntat. I trobant tres pesades de las deu ab falta de pes, incorregue el Forner en pena de tres lliures. I trobant menos de tres pesades no incorrega en pena alguna. Però trobant més de tres pesades minves de pes i ab falta de pugua, lo Magnífich Mostessaph fer pesar altres deu pesades de pa de la matexa calitat del primer, ço és de blanch o negre, de qualsevol sort sia i trobant alguna pesade minva destas deu pesades segonas incorrega lo forner en pena de 15 lliuras i degue el Magnífich Mostessaph fer tornar tota la pasterada a la pastera i lo Forner que'l refonga per la presumpció de que tota o major part té falta de pes. Però no trobant falta alguna en las deu pesades que en segon lloch farà pe-

sar, no l'haje d'augmentar la dita pena de tres lliures, encare que sien més de tres pesades las minvas que's trobaràn en las primeras deu pesadas, advertint que, per quant la experiència ha ensenyat que el Pa tou pesa menos que el qui no és tou, que per ço quant el Magnífich Mostessaph anirà a pesar lo pa en pasta i trobarà lo Pa blanch tou, encareque pes un quart i poca cosa més, menos de les devuyt unses que ha de pesa cade pesade de Pa, ço és un doble, dos senars i tres sensillos, que no incorrega en pena lo forner.

7. *El pa negra no té pes cert.* Septimo. Que per quant el Pa negre no té pes cert perpetuo sino que s'augmenta o disminueix segons lo preu del Forment, i acostumen los forners posar dos, tres o quatre unsas en pasta més de lo que tenan de pesar las vuytenas després de cuytas, açó és, quant cuytas han de pesar fins a devuyt unsas, posen dos unsas més en pasta, si emperò han de pesar de devuyt fins a vint i set unsas, posen tres unsas més en pasta i últimament quant han de pesar més de vint i set unsas, posen quatre unsas més en pasta. Que per ço quant lo Magnífich Mostesaph anirà en casa de qualsevol Forner o Flaquer a pesar el Pa negre en pasta, degue aquell pesar dos unsas més de lo que ha de pesar cuyt fins a devuyt unsas, quant emperò las vuytenas cuytes han de fer de pes de devuyt fins a vint i set unsas, han de pesar en pasta quatre unses més. I faltant aquell pes en la conformitat del antecedent Capítols haje de incòrrer en pena de tres lliures o de quinze lliuras i refondre el pa segons stà acordat en lo Capítols entecedent: Ab la matexa advertencia que si el Magnífich Mostesaph trobàs el Pa negre tou encareque faltàs un quart, quant se posen dos unsas més, i mitje unsa quant se posen quatre unsas més en pasta, un quart i mitg quant se posen tres unsas més i mitje unsa quant se posen quatre unsas més en pasta segons lo que se ha explicat de sobre, que en tal cas lo Forner o Flaquer no incorrega en pena alguna, advertint també que tot lo que's diu de la Vuitenas s'haje de entendre també de las quernas i dels panets de doblar.

8. *Que no pach el digut pes en el pa.* Octavo. Que per major seguretat de que no falt es digut pes en el Pa, axí blanch com negra, no obstant s'haje donat la sobredita providència, ab que pareix estar bestantment previngut, pugue el Magnífich Mostesaph pesar tot lo pa cuyt, axí blanch com negra, conforma s'ha acostumat fins are. I per quant lo intent principal és que el Pa sia més cuyt del que és estat fins are, en benefici públich, trobant dit Magnífich Mostesaph el pa blanch doble de pes de quinse unsas, dos senars de catorze unsas i tres quarts, i tres panets sensillos de catorze i mitja i las vuytenas cuytas, havent de pesar fins a vint i set unsas, trobant una unsa menos. I havent de pesar una de vint i set unses trobant una unsa i mitja menors i del damés pa negra, d'altre sort no incorrerà lo forner i flaquer en pena alguna, atanent que la falta de dit pes és i serà per las sopries de cuyt. Però si al pa cuyt, axí blanch com negra, se trobàs ab major falta de pes, en aquell cas, trobant-se la dita falta en tretza pesadas de pa incorrega el forner o flaquer en pena de tres lliuras i Pa perduts com fins are se ha acostumat,

però no arribant a tretza pesadas, no sia el Pa perdut com fins are s'ha acostumat, no obstant noy agués ban, sino que degue al Magnífich Mostesaph tellar lo dit pa minore perque el forner nol pugue vendre ab engany de tercer, o en cas lo vulla vendra, sia a menor preu que conserterà ab lo comprador com a sia castigat per falta de digut pes.

9. *Que lo pa en lo discurs del temps llarch.* Nono. Que per quant l'experiència té ensenyat que lo Pa en lo discurs del temps llarch se diseca i axuga, i par aquell accident falta al degut pes, senyaladament en lo estiu. Que per ço, no puga al Magnífich Mostesaph pesar al Pa cuyt, sinó és desde el matí fins al mix dia, desde al dia de Pasqua de l'Esperit Sant fins al dia de Sant Miquel fins en dita Pasqua de dematí fins a tocadés vespres. I en cas lo pesas després i troba falta de pes no incorrega lo forner en pena alguna, si ja dons no fos que en execució de mandatos de tenir las plaçes bastas se pastàs de part de tarde, en al qual cas, podrà pesar lo dit Magnífich Mostesaph lo dit Pa fins a la nit qualsevol hora sia, tant com hi haurà del dit Pa en la Plaça.

10. *Capítols del Magnífich Mostesaph conserments a los forners.* Decimo. Que tots los Capítols del Magnífich Mostesaph conserments als forners o flaquers, que s'han observat fins are i decretats ab Presidals Decrets qui miran a dits forners i s'oposen a los sobredits, no tingan afecta algú, si solament los sobredits, restant los demès en se força i valor.

Capítols que deven observar los forners estreçats de los que per lo exercici de la jurisdicció del Magnífich Mostessaph decretà el Ill. Sr. Virrey a 31 agost de 1678 a petició dels Il·lustres Magnífichs Senyors Jurats de la Universidat, Ciutat i Regna de Mallorca. Capítols: 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80 y 81.

FUENTES Y BIBLIOGRAFÍA

- ALMELA VIVES, Francisco (ed.). *Llibre del mustaçaf de la ciutat de València*. Valencia: Ayuntamiento de Valencia, 2003.
- ÁLVAREZ NOVOA, Carlos. *La justicia en el antiguo reino de Mallorca*. Palma: Gráficas Miramar, 1971.
- APARICI MARTÍ, Joaquim. *Llibres del Mostassaf i altres documents en la història d'Atzeneta del Maestrat (1433-1867)*. Castellón: Ayuntamiento de Castellón, 2013.
- BERNAT ROCA, Margalida. «Sens llicència de Mostassaf. Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del segle XIII (1230-1300)». En: CATEURA BENNÀSSER, Pau (coord.). *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*. Palma: IEB, 1998, p. 291-311.
- CASTELLÀ I RAICH, Gabriel. *Llibre de la Mostaçaferia: ordinacions de la Vila d'Igualada*. Igualada: Centro de Estudios Comarcales, 1954.
- CASTELLS OLIVÁN, Irene. «Els rebomboris del pa de 1789 a Barcelona». *Recerques: Història, Economia i Cultura*, núm. 1 (1970), p. 51-81.
- CASTRO MARTÍNEZ, Teresa de. «La organización del comercio alimentario en el Reino de Granada en la Baja Edad Media: ¿una deuda con Al-Andalus?». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 31/2 (2001), p. 843-866.
- CHALMETA GENDRÓN, Pedro. *El señor del zoco*. Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1973.
- CHALMETA GENDRÓN, Pedro. «El almotacén a través de los *Llibre del Mustaçaf*». *Aragón en la Edad Media*, núm. 20 (2008), p. 203-223.
- CONTRERAS MAS, Antoni. *Capítols de cuina mallorquina*. Palma: Documenta, 2014.
- CONTRERAS MAS, Antoni. *Capítols dolços de cuina mallorquina*. Palma: Documenta, 2018.
- DAVIS, James. *Medieval market morality. Life, law and ethics in the English marketplace, 1200-1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- DESSPORTES, Françoise. *Le pain au Moyen Âge*. París: Olivier Orban, 1987, p. 43.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel. «Historia de Mallorca. Historia del Reino Baleárico, Joan Dameto: Palma, 1633, 3 llibre. Historia del Reyno de Mallorca, Vicenç Mut, Palma, 1650, 12 llibres». En: SIMON TARRÉS, Antoni. *Tendències de la historiografia catalana*. Valencia: PUV, 2009, p. 423-429.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel V. «Los orígenes de la mostassafia y su introducción en la ciudad de Mallorca». En: *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions I*. Palma: IEB, 1989, p. 7-14.
- GARCÍA, Arcadio. «El *Llibre del Mustaçaf* de Vich». *Ausa*, núm. 11 (1955), p. 18-24.
- GARÍ PALLICER, Miguel G. «El gremio de horneros y el monopolio de la cocción de pan en la *Ciutat* de Mallorca (1476-1597)». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 68 (2012), p. 91-106.

- GARÍ PALLICER, Miguel G. «El control del mercado y del espacio urbano en la Edad Moderna: la labor del *mostassaf* de Palma de Mallorca (siglos XVI-XVII)». En: *Familia, cultura material y formas de poder en la España moderna*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2016, p. 713-723.
- GLICK, Thomas F. «Muhtasib and Mustasaf: a case study of institutional diffusion». *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, núm. 2 (1971), p. 59-81.
- Joan Binimelis: *historiador de Mallorca, 1539-1616*. Catàleg de l'exposició «IV Centenari de la redacció de la *Història del present Regne de Mallorca (1593-1993)*». Palma: Museu de Mallorca i Societat Arqueològica Lul·liana, 1994.
- MUT CALAFELL, Antoni; URGELL HERNÁNDEZ, Ricard. «Regests de documents i de compilacions d'interès històric i legal». En: *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Documents i compilacions legals*. Palma: Parlament de les Illes Balears, 2003, p. 27-261.
- PASCUAL RAMOS, Eduardo. «De jurados a regidores. La designación de los primeros regidores del Ayuntamiento de Palma». *Millars*, núm. 34 (2011), p. 59-76.
- PASCUAL RAMOS, Eduardo. «Higiene y salud pública en la ciudad de Palma en el siglo XVIII (1718-1812)». *Ámbitos. Revista de Estudios de Ciencias Sociales y Humanidades*, núm. 42 (2019), p. 11-24.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio. «La publicidad de las normas en la Mallorca de los Austrias». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 80 (2010), p. 115-132.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio. *Legislación histórica mallorquina. Época medieval y moderna*. Madrid: BOE, 2018.
- PONS PASTOR, Antonio. *Libre del Mostassaf*. Palma: CSIC, 1949.
- RIERA MELIS, Antoni. *Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2017.
- SEGUÍ BELTRÁN, Andreu. *¿Unas islas asediadas? La defensa de las Baleares (1480-1620)*. Vol. I. Tesis doctoral inédita. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2018.
- VICTOR, Sandrine. «Gestion municipale de l'espace urbain: le rôle du Mostassaf dans la régulation des pollutions en ville, selon l'exemple Catalan au bas Moyen Âge». En: MUTGÉ VIVES, Josefina et al. (ed.). *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer Mallol*. Barcelona: CSIC, 2013, p. 697-705.

COMTAT DE BARCELONA I PRINCIPAT DE CATALUNYA. SOBRE L'ÚS HISTORIOGRÀFIC ANÒMAL DEL VOCABULARI POLÍTICOJURÍDIC HISTÒRIC

Cristian Palomo Reina
Universitat Jaume I

Resum

El present estudi exposa alguns dels problemes causats per un ús excessiu, en època contemporània, del concepte de *comtat* com a categoria politicojurídica definitiva de la Catalunya de l'Antic Règim, en detriment del concepte de *principat*. Aquest, malgrat que entre els segles XIV i XIX és la categoria politicojurídica per excel·lència de la comunitat política catalana, sovint ha romàs oblidat, ignorat o tergiversat per part d'una historiografia que no s'ha interessat gaire en la història conceptual. Per a demostrar la preponderància històrica del concepte de *principat* enfront del de *comtat* en relació amb la Catalunya baixmedieval i altmoderna, en aquest article es reconstrueix sintèticament la història conceptual de *comtat de Barcelona* i de *Principat de Catalunya* per a, a continuació, fer una anàlisi de la utilització d'ambdós conceptes en els dietaris de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona a l'inici del segle XVIII. Finalment, s'ofereix una hipòtesi sobre les raons històriques que han generat aquesta problemàtica historiogràfica.

Paraules clau: història conceptual, Principat de Catalunya, comtat de Barcelona, edat mitjana, edat moderna, historiografia, dietaris.

CONDADO DE BARCELONA Y PRINCIPADO DE CATALUÑA. SOBRE EL USO HISTORIOGRÁFICO ANÓMALO DEL VOCABULARIO POLÍTICO-JURÍDICO HISTÓRICO

Resumen

El presente estudio expone algunos de los problemas causados por un uso excesivo, en época contemporánea, del concepto de *condado* como categoría político-jurídica definitiva de la Cataluña del Antiguo Régimen, en detrimento del concepto de *principado*. Este, a pesar de ser entre los siglos XIV y XIX la categoría político-jurídica por excelencia de la comunidad política catalana, a menudo ha permanecido olvidado, ignorado o tergiversado por parte de una historiografía que no se ha interesado demasiado en la historia conceptual. Para de-

mostrar la preponderancia histórica del concepto de *principado* en frente del de *condado* en relación con la Cataluña bajomedieval y altomoderna, en este artículo se reconstruye sintéticamente la historia conceptual de *condado de Barcelona* y de *Principado de Cataluña* para, a continuación, realizar un análisis de la utilización de ambos conceptos en los dietarios de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona a inicios del siglo XVIII. Finalmente, se ofrece una hipótesis sobre las razones históricas que han producido esta problemática historiográfica.

Palabras clave: historia conceptual, Principado de Cataluña, condado de Barcelona, edad media, edad moderna, historiografía, dietarios.

COUNTY OF BARCELONA AND CATALUNYA PRINCIPALITY.
ABOUT THE UNUSUAL HISTORIOGRAPHY USE OF POLITICAL
AND LEGAL HISTORIC VOCABULARY

Abstract

This review shows some of the issues caused by an excessive use, in the contemporary period, of the concept *county* instead of *principality* as a political and legal category to define the Catalunya of the Old Regime. Although, *principality* was the most common juridic and legal category for the political community in Catalunya, it often remained forgotten, ignored or distorted by a historiography that was never interested in the historical meaning. To prove the historical importance of the concept *principality* versus *county* referring to the Late Middle Age and Early Modern Age Catalunya, this article reconstructs the historical concept of *Barcelona County* and *Principality of Catalunya* and goes on to analyze the use of both concepts in the diaries of the Diputació del General de Catalunya and the Consell de Cent at the beginning of the XVIIIth century. Finally, it offers an hypothesis about the historical reasons that caused this historiography issue.

Keywords: conceptual history, Principality of Catalunya, Barcelona county, Middle Age, Modern Age, historiography, dairies.

COMTÉ DE BARCELONE ET PRINCIPAUTÉ DE CATALOGNE.
SUR L'USAGE HISTORIOGRAPHIQUE ANOMAL DU VOCABULAIRE
POLITICO-JURIDIQUE HISTORIQUE

Résumé

La présente étude expose certains des problèmes soulevés par l'usage excessif, à l'époque contemporaine, du concept de *comté* comme catégorie politico-juridique définitoire de la Catalogne d'Ancien Régime, au détriment du concept de *principauté*. Ce dernier, bien qu'il ait constitué la catégorie politico-juridique par excellence de la communauté politique catalane entre les XIVe et XIXe siècles, a été souvent oublié, ignoré ou dénaturé par une historiographie

ne s'interessant guère à l'histoire conceptuelle. Pour démontrer la prédominance historique du concept de *principauté* sur celui de *comté* en ce qui concerne la Catalogne du Moyen Âge tardif et de la haute modernité, cet article retrace synthétiquement l'histoire conceptuelle de *comté de Barcelone* et de *principauté de Catalogne*, pour se livrer ensuite à une analyse de l'usage de ces deux concepts dans les journaux de la Diputació del General de Catalogne et du Consell de Cent de Barcelone au début du XVIIIe siècle. Enfin, il propose une hypothèse sur les raisons historiques qui ont provoqué cette problématique historiographique.

Mots-clés: histoire conceptuelle, Principauté de Catalogne, comté de Barcelone, Moyen Âge, Âge Moderne, historiographie, journaux.

1. INTRODUCCIÓ

Resulta prou comú que les persones que habiten els territoris de parla catalana, com a mínim les que sintonitzen les retransmissions sobre meteorologia de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals, identifiquin l'expressió *el Principat* amb *Catalunya*, concretament amb la part de Catalunya que es troba dins del Regne d'Espanya. Així, el nom *principat* s'empra per a distingir la Catalunya austral de la part més septentrional del país, que roman des del 1659 sota domini francès, així com també de la resta de territoris catalanòfons: illes Balears i Pitiüses, País Valencià, Franja de Ponent a l'Aragó i, fins i tot, Andorra, a despit que aquest estat pirinenc posseeix oficialment la categoria política de *principat*.

També resulta habitual trobar aquesta assimilació del corònim *Catalunya* amb *principat* en diversos àmbits del món de l'ensenyament i del món acadèmic catalans. Per a il·lustrar aquesta realitat he repassat el llibre de text sobre història d'Espanya i de Catalunya de quan cursava batxillerat i he pogut observar que, de tant en tant, s'empra el mot *Principat* com a sinònim de *Catalunya*, però sense que mai s'expliqui per què Catalunya fou un principat, ni si aquesta denominació era gaire emprada o, inclús, era políticament oficial en les èpoques medieval i moderna.¹

Hom pot pensar que aquesta mancança és ben normal en un manual d'història d'educació secundària, on, d'una banda, els autors han de ser molt sintètics i, de l'altra, no s'acostuma a fer història conceptual. No obstant això, el mateix fenomen es produeix tant en obres actuals de divulgació d'història de Catalunya² com en rellevants obres de consulta i formació de primer ordre. Així, per exemple, malgrat que el *Diccionari d'història de Catalunya* conté l'entrada «principat», no diu res de la relació de la paraula amb la comunitat política catalana de l'Antic Règim, ja

1. Agustí ALCOBERRO (coord.), *Batxillerat. Història*, Barcelona, Teide, 2006, p. 53, 65, 90, 97 i 101.

2. José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Informe sobre Catalunya. Una història de rebel·lia (777-2017)*, Barcelona, Rosa dels Vents, 2018.

que només indica que el nom *principat* fou emprat per a denominar els ducats d'or encunyats a Barcelona i Perpinyà des del regnat de Ferran II d'Aragó,³ mentre que el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans recull les accepcions següents:

1 m. [LC] Dignitat de príncep. *Aspirar al principat*. 2 m. [LC] Territori subjecte a la sobirania d'un príncep, especialment petit estat el sobirà del qual porta el títol de príncep. *El Principat de Mònaco*. 3 m. [RE] [usat generalment en pl.] En angelologia tradicional cristiana, àngel que pertany al primer cor de la tercera jerarquia. 4 m. [NU] Moneda catalana d'or feta encunyar per Ferran II de Catalunya-Aragó, amb igual pes i llei que els ducats venecians i un valor de 12 rals o croats.⁴

Observant aquest oblit envers l'històric Principat de Catalunya, resulta fàcil deïdur que som davant d'una anomalia historiogràfica. I és que, encara que *principat* fou durant l'Antic Règim la categoria oficial i predominant per a definir políticament el territori català —com queda profusament patent en la documentació històrica entre la segona meitat del segle XIV i l'inici del XIX—, al llarg de l'època contemporània en l'àmbit de l'ús públic de la història s'ha fomentat la concepció que la terra catalana fou un comtat perquè *Catalunya* i *comtat de Barcelona* eren termes politicojurídics i geopolítics equivalents. Aquest fet, sense els matisos històrics escaients, ha comportat, en primer lloc, una representació historiogràfica exagerada de la categoria de *comtat* en detriment de la de *principat* i, en segon lloc, que s'arribi a divulgar com a certa l'existència del fictici *comtat de Catalunya* i, àdhuc, que tot plegat sigui aprofitat per publicacions acadèmiques que es dediquen més a nodrir picabaralles politicoidentitàries que no pas a la recerca i a la divulgació rigorosa.

En tenim un exemple en la confecció de la lletra que avui dia es considera la versió antiga de l'himne nacional de Catalunya. Abans que Emili Guanyavents escrigués la lletra actual de l'himne *Els segadors* (1897), que comença amb «Catalunya triomfant, tornarà a ser rica i plena», el compositor Francesc Alió publicà la versió antiga (1892), basant-se en les versions històriques recollides pel cèlebre sacerdot osonenc Jacint Verdager unes dècades abans. Tanmateix, Alió hi afegí diversos canvis. Un d'ells fou la substitució del primer vers de les versions recopilades per mossèn Cinto, que s'iniciaven amb «Ai ditxosa Catalunya, qui t'ha vista rica i plena!» i «Catalunya, Catalunya, Catalunya rica i plena!», per «¡Catalunya, comtat gran, qui t'ha vista rica y plena!». D'aquest canvi es queixava, coetàniament, el canonge vigatà Jaume Collell, bon coneixedor de les balades històriques, tot recordant «[...] que mai s'ha dit Com-

3. Jesús MESTRE (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 851.

4. *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 1357.

tat á Catalunya, sinó Principat, que fou la reunió de tots los antichs Comtats de la terra catalana».⁵ La seva protesta, però, no fou presa en consideració.

Així, mentre que no es qüestiona la categoria de *comtat* per a la Catalunya preliberal, certa historiografia —que no s'està d'emprar la història conceptual com a eina de combat ideològic— sí que posa en dubte la natura política del sintagma *principat de Catalunya*. Com a mostra citem un llibre del 2016 escrit per un quartet de doctors en economia (Gabriel Tortella, José Luis García Ruiz, Clara Eugenia Núñez, Gloria Quiroga) amb l'objectiu de combatre l'independentisme català, ja que, segons diuen, «la testarudez obcecada de los separatistas se debe en gran parte a una interpretación falsa de la historia de Cataluña».⁶ En relació amb el Principat de Catalunya, els mateixos autors indiquen:

[...] hablar, como hacen algunos historiadores nacionalistas, del Principado de Cataluña como un reino independiente no tiene mucho sentido ni fundamento. El Condado de Barcelona quedó unido a Aragón por vía matrimonial (la misma por la que se unirían tres siglos más tarde Castilla y Aragón) y sus herederos y descendientes serán reyes de todo el territorio (Aragón, Condado de Barcelona, más las tierras reconquistadas); nunca fue *Principado* oficialmente, sino que los condes de Barcelona se asignaban este título por considerarse Barcelona el *primero* o *principal* de los condados catalanes, título que siglos después serviría para referirse a esta zona (dado que había otros reinos en la Corona de Aragón, como Valencia y Mallorca), pero sin las connotaciones políticas que los nacionalistas han querido darle.⁷

Davant d'aquest panorama, hem considerat oportuna —si no imperiosa— la redacció d'aquest article, en què:

a) S'exposa l'estat actual de l'estudi de la història dels conceptes politicojurídics de *comtat* o *principat* baixmedievals i altmoderns a Catalunya.

b) Es reconstrueix sintèticament la història conceptual del *comtat de Barcelona* i del *principat de Catalunya*.

c) Es comparen la semàntica i l'ús d'ambdós conceptes a inicis del segle XVIII a partir dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (d'ara endavant, DGC)⁸ i del

5. Jaume AYATS, *Els Segadors: de cançó eròtica a himne nacional*, Barcelona, L'Avenç, 2011, p. 29-31 i 36.

6. Gabriel TORTELLA *et al.*, *Cataluña en España. Historia y mito*, Madrid, Gadir, 2016, p. ix.

7. Gabriel TORTELLA *et al.*, *Cataluña en España*, p. 13-14.

8. Aquesta sèrie documental fou redactada pels successius escrivans racionals de la Diputació del Principat entre el mes d'octubre del 1411 i el de gener del 1710, moment a partir del qual ja no es disposa de la versió final, sinó que existeixen únicament els esborranys del dietari que serviren de base per a la redacció final, els quals arriben fins al dia 10 de desembre de 1713. Per a aquest estudi hem utilitzat la versió

Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní (a partir d'ara, MNA),⁹ documentació confegida per dues institucions protagonistes de la història política catalana del període: la Diputació del General de Catalunya i el Consell de Cent de Barcelona, respectivament. En aquests dietaris s'annotaven diàriament les notícies de caràcter polític, administratiu, econòmic, militar i simbòlic que eren considerades rellevants per a l'administració del país i, així mateix, s'hi cosia i/o s'hi copiava la correspondència que els governs de Barcelona i de la Diputació mantenien amb la resta d'institucions i autoritats de Catalunya, incloent-hi la Corona, i, en general, amb altres de la monarquia hispànica i d'alienes a aquest imperi dinàstic. Per tant, les anàlisis realitzades en ambdues fonts poden aproximar-nos a l'ús que donaven als conceptes que ens ocupen tant l'elit dirigent catalana com la del conjunt hispànic i, en certa manera, la de l'uropeu.

d) Finalment, s'ofereix una hipòtesi sobre el menysteniment historiogràfic del nom *principat de Catalunya*.

2. LA HISTÒRIA CONCEPTUAL APLICADA A LA CATALUNYA MEDIEVAL I ALTMODERNA

Per motiu de la gran mutabilitat del llenguatge i la semàntica, el coneixement del vocabulari històric resulta clau per a l'avenç científic del coneixement de les èpoques pretèrites. Tanmateix, la història conceptual i l'estudi dels conceptes de tipus geopolític i politicojurídic com *comtat*, *principat*, *regne* o *corona*, per a esmentar-ne alguns, no ha estat, fins fa ben poc, quelcom que inquietés gaire els historiadors que tracten sobre la història de la Catalunya anterior a l'ensulsiada del 1714.

En relació amb els conceptes geopolítics existeixen treballs desiguals de medievalistes, modernistes i iushistoriadors com Jesús Lalinde,¹⁰ Flocel Sabaté,¹¹ Stefano

editada per Josep Maria SANS I TRAVÉ (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 10 v., vol. IX i X (1689-1714) Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994-2007.

9. Els dietaris del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona o *Manual de novells ardots* són una sèrie documental redactada pels successius escrivans racionals del consistori barceloní entre els anys 1390 i 1714 i continuada per l'Ajuntament de Barcelona fins l'any 1839. Per a confeccionar el present estudi ens hem servit de la versió editada per Frederich SCHWARTZ Y LUNA i Francesch CARRERAS I CANDI (ed.), *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, edició a cura de l'Ajuntament de Barcelona, 28 v., Barcelona, Impremta de'n Henrich y Companyia, en Comandita, 1892-1975, la qual recull la cronologia que va de l'any 1390 al 1714. Particularment, hem utilitzat els volums XXIII-XXVIII, que corresponen al període 1698-1714.

10. Jesús LALINDE, «Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón», a Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 433-458.

11. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al*

Maria Cingolani¹² i Jaume Sobrequés¹³ per al període medieval, així com Aquilino Iglesia¹⁴ i Maria Grau¹⁵ per al segle XVII. Una característica compartida per tots aquests estudis és la tendència a centrar-se més en l'aspecte semàntic que no pas en la quantificació sistemàtica, tasca més àrdua però sens dubte vital per a comprendre la importància dels conceptes per a la societat i comparar-los entre ells. En aquest sentit, els estudis d'Elisabet Mercadé,¹⁶ Xavier Torres¹⁷ i Cristian Palomo¹⁸ posen èmfasi tant en els aspectes quantitius com en els sistemàtics.

Tot i l'eixut panorama —ja que entre el més antic i el més modern d'aquests treballs han transcorregut quatre dècades—, en el cas concret de *principat* l'etimologia del concepte i la història de com aquest es convertí en l'estatus geopolític definitori de Catalunya són ben coneguts en l'àmbit acadèmic.

llarg de l'edat mitjana, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, p. 339-340; Flocel SABATÉ, «Identitat i representativitat social a la Catalunya baixmedieval», a Àngel CASALS (dir.), *El Compromís de Casp: negociació o imposició?*, Cabrera de Mar, Galerada, 2013, p. 53-93; Flocel SABATÉ, *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2016; Flocel SABATÉ, «Maison et Couronne d'Aragón», a Jean-Pierre JARDIN, Annabelle MARÍN, Patricia ROCHWERT-ZUILLI i Hélène THIEULIN-PARDO (dir.), *Histoires, femmes, pouvoirs. Péninsule Ibérique (IXe-XVe siècle): Mélanges offerts au Professeur Georges Martin*, París, Classiques Garnier, 2018, p. 763-777.

12. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2015.

13. Jaume SOBREQUÉS, *Consolidació i majoria d'edat del fet identitari català (1410-1714)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2015.

14. Aquilino IGLESIA, «Pau Claris y la soberanía nacional catalana. Notas», a *Actas del IV Symposium de Historia de la Administración*, Madrid, Instituto Nacional de la Administración Pública, 1983, p. 401-450.

15. Maria GRAU, «Feliu de la Peña, una visió actual de Catalunya com a país», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 7 (1987), p. 125-145.

16. Elisabet MERCADÉ, «Una aproximació a la idea de Catalunya a partir de l'anàlisi del vocabulari polític emprat per anomenar-la, 1701-1702 i 1705-1706», a Mamés CISNEROS, Mercè MORALES i Mercè RENOM (coord.), *L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2007, p. 275-288.

17. Xavier TORRES, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008.

18. Cristian PALOMO, «Nació, pàtria, província i terra. Conceptes del vocabulari polític i patriòtic en el *Dietari de l'Antich Consell Barceloní* durant la Guerra de Successió (1705-1714)», dins Ramon GRAU (coord.), *Ciutat, monarquia i formacions estatals, segles XIII-XVIII: XIV Congrés d'Història de Barcelona, 2015. Comunicacions*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 215-229; Cristian PALOMO, *Identitat i vocabulari polític a Catalunya durant la Guerra de Successió*, tesi doctoral, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona, 2018; Cristian PALOMO, «Denominaciones históricas de la Corona de Aragón. Balance crítico e historiográfico», *eHumanista/IVITRA*, núm. 16 (2019), p. 160-180; Cristian PALOMO, «Una comparativa dels conceptes "Espanya" i "Catalunya" a inicis del segle XVIII: el seu ús en els dietaris institucionals de Barcelona i del General de Catalunya», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, núm. 14 (2019) p. 83-107, i Cristian PALOMO, «De les constitucions i altres drets de la pàtria. Aproximació al concepte "pàtria" i al dret públic català anterior al 1714», *Revista Catalana de Dret Públic*, núm. 60 (2020), p. 212-227.

D'una banda, sabem que la paraula catalana *principat* prové de la forma masculina del substantiu llatí *principatus*, que en l'antiguitat significava 'preeminència', 'supremacia', 'sobirania' o 'poder', i el qual, al seu torn, deriva de l'adjectiu *princeps*, *-īpis*, és a dir, 'capdavanter' o 'principal'.¹⁹ Un mot, *princeps*, que en la cristiandat romangué íntimament associat de manera genèrica amb el poder sobirà dels monarques, arran del seu ús per part dels antics emperadors romans.

D'altra banda, tenim ben documentats els conceptes de *princep* i *principat* en l'àmbit medieval català, els quals es poden resseguir des de les seves primeres aparicions fins al moment en què *principat* quedà afermat com el títol polític oficial del conjunt territorial català.

3. DUES CATEGORIES POLITICOJURÍDIQUES PER A UNA MATEIXA TERRA: COMTAT DE BARCELONA I PRINCIPAT DE CATALUNYA

Originàriament, l'expressió *comtat de Barcelona* feia referència només al seu territori estricte (en els primers temps, les zones del Vallès i el Maresme i les planes litorals de Barcelona, del Maresme i del Llobregat, i, més endavant, també el territori del Penedès, incloent-hi les cadenes muntanyoses de totes les àrees esmentades), sobre el qual el comte exercia el seu poder com a oficial del rei franc i, ja clarament de l'onzena centúria en endavant, com a sobirà. En el transcurs dels segles X-XII els comtes de Barcelona esdevingueren sobirans hereditaris dels comtats de Girona, Osona, Besalú, Cerdanya, Rosselló i Pallars Jussà. Tanmateix, almenys ja en el segle XII, els comtes barcelonins no actuaven respecte a aquests dominis com a comtes autònoms de Girona, de Besalú o de Pallars Jussà, ja que —fora dels moments immediatament posteriors a les incorporacions de nous comtats catalans al domini dels comtes barcelonesos— les noves titulacions comtals foren subsumides en la titulació barcelonesa. De la mateixa manera, els territoris islàmics de Tortosa (1148) i Lleida (1149), conquerits pel comte Ramon Berenguer IV, també passaren a formar part del comtat de Barcelona.²⁰

Doncs bé, és just en la segona meitat del segle XII quan comencem a trobar en la documentació el mot *Catalunya* com una suma de comtats: els d'Empúries, Pallars Sobirà i Urgell més el de Barcelona. Un gran comtat, aquest darrer, que incloïa en el seu si, com acabem d'exposar, els territoris de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Lleida, Tortosa, Pallars Jussà, Cerdanya, Rosselló i, a temporades, Ribagorça.

Pel que fa a *principat*, ja en els segles X i XI podem documentar de manera esporàdica *princeps* com a titulació honorífica no lligada a un territori no transmissible,

19. Antoni SEVA (dir.), *Diccionari llatí-català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2007, p. 1112.

20. Flocel SABATÉ, «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 44-65.

emprada per diversos comtes d'arreu del comtats catalans,²¹ tot i que amb pas el temps és cada cop més acaparada pels comtes de Barcelona.²² Posteriorment, entre els segles XII i XIV, el significat monàrquic d'arrel imperial del mot *princeps* rep una gran embranzida a les corts d'Europa amb l'arribada del dret d'arrel romana adaptat al món feudal. En el cas del nord-est de la península Ibèrica, observem que durant el regnat de Ramon Berenguer IV (1131-1162), aquest comte de Barcelona no dubtà a intitular-se *princeps aragonensis* com a solució per a proclamar-se sobirà d'Aragó sense emprar el títol de *rex*, mitjançant fórmules com «regnante comes Barchinone in Aragon» o «regnante comes Barchinonensis et princeps Aragonensis»,²³ mentre que en els *Usatges de Barcelona* —escrits en temps d'aquest comte o del seu fill, el rei Alfons I— el comte barceloní és anomenat *princeps* i l'espai català on teòricament exerceix la seva autoritat pot ser anomenat ocasionalment *principatum*.²⁴

Ja en el segle XIII, l'acumulació de comtats per part del comte de Barcelona i la seva pretensió sobirana sobre tot Catalunya comportaren la consolidació del fet que el sintagma *comtat de Barcelona* se cenyís no només al territori català sota domini directe del comte de Barcelona, sinó també als territoris de la resta de comtes catalans. Així, el rei Jaume I d'Aragó establí els límits territorials del «comitatum Barchinone cum universa Catalonia a Salsis usque Cincham» (1244).²⁵ Aquesta Catalunya, en què restaven inclosos els comtats de Ribagorça i Pallars Sobirà, era l'herència que el rei Jaume —abundós en descendència— pretenia llegar al futur comte de Barcelona, el seu fill secundogènit Pere,²⁶ el qual fou jurat com a futur «dominum naturalem Cathalonie et dominum naturalem et comitem Barchinone» (1251) i qui més tard fou directament anomenat «heredi Catalonia» (1257 i 1258).²⁷ En la segona meitat de la tretzena centúria resultava tan clara la inclusió de la resta de comtats catalans a Catalunya que el mateix comte barcelonès, el rei Jaume I d'Aragó, en el capítol 392 de la seva crònica rememora un discurs que feu l'any 1264 on digué que a Catalunya «hi ha quatre comtes, ço és, lo comte d'Urgell e el comte d'Empúries e el comte de Foix e el comte de Pallars», sense comptar-se a si mateix com a comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya perquè era, allora, rei d'Aragó, Mallorca i València.²⁸

21. Josep Maria SALRACH, «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», a Pascual MARTÍNEZ SOPENA i Ana RODRÍGUEZ (ed.), *La construcción medieval de la memoria regia*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011, p. 21-32.

22. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya*, p. 101-104 i 110.

23. Vegeu aquests i altres exemples a Cristian PALOMO, «A propòsit de les teories de la creació de la corona d'Aragó mitjançant el casamiento en casa i l'extinció del llinatge barceloní el 1137», *Revista de Dret Històric Català*, vol. 17 (2018), p. 11-58, esp. p. 56.

24. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya*, p. 143.

25. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya*, p. 168.

26. Flocel SABATÉ, *Percepció i identificació*, p. 46.

27. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya*, p. 168.

28. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*, revisió

D'altra banda, en el transcurs del segle XIII la concepció romanista del *princeps* com a monarca de la seva terra es va afermant en textos catalans cabdals del període, com les *Commemoracions* tradicionalment atribuïdes al jurista Pere Albert o el *Llibre del rei en Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats*, de Bernat Desclot. En el primer es pot veure que Catalunya comença a prendre dimensió d'una *res publica* per la qual el sobirà vetlla a mode de *princeps terrae*,²⁹ mentre que en la crònica se'n parla de l'usatge de Barcelona que obliga «los hòmens de sa terra» a ajudar el «príncep de Catalunya, comte de Barcelona» en la guerra.³⁰

Els reis d'Aragó del segle XIII i de la primera meitat del XIV no proclamaven pas que eren només prínceps sobirans dels comtats que dominaven directament en la seva condició de comtes de Barcelona, sinó que ho eren de tot Catalunya. Els comtes catalans del període —els d'Urgell, Empúries, Pallars, Prades, Rosselló-Cerdanya i el de Foix, en la seva condició de vescomte de Castellbò— havien de reconèixer el comte barceloní i rei aragonès com a senyor feudal i sobirà terrenal en els territoris de la Corona d'Aragó. Llavors, no sembla pas casual que el pas fonamental per a establir oficialment Catalunya com a *principat* sigui en el marc d'un gravíssim conflicte entre el sobirà catalanoaragonès i el comte català més poderós després d'ell: el rei de Mallorca. L'any 1343, en el seu procés judicial contra Jaume III, rei de Mallorca i comte de Rosselló i Cerdanya, el rei d'Aragó Pere III el Cerimoniós no s'estigué d'identificar-se com a «Príncep de Cathalunya»,³¹ tot declarant sobre els comtats septentrionals que:

[...] los dits comtats et terres són de, et dins, Cathalunya et del Principat de Cathalunya en lo qual nós, axí con a hereu universal d'aquell Senyor Rey En Jacme [I d'Aragó] per mijà de nostres predecessors Reys d'Aragó havem succeït et regnam [...] Rosselló tots temps sia estat dins les limitacions del Principat de Cathalunya, et axí u dien les leys et constitucions de la pàtria, ço és, que Cathalunya és de Montsó a Salses inclusive.³²

filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 413. Observem que entre els comtes de Catalunya esmentats pel sobirà catalanoaragonès no apareix el comte Nunó Sanç de Rosselló i Cerdanya (cosí germà del rei d'Aragó Pere I el Catòlic, pare del rei Jaume) perquè, segons el mateix Jaume, aquestes paraules foren pronunciades a les Corts de Saragossa de l'any 1264 i el predit comte havia mort l'any 1241, per la qual cosa els seus comtats passaren al domini directe de Jaume I. En canvi, el comte de Foix, malgrat que no era un comte català, és identificat pel rei com un dels comtes de Catalunya perquè el de Foix també era vescomte de Castellbò.

29. Elisabet FERRAN, *El jurista Pere Albert i les «Commemoracions»*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2001.

30. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Bernat Desclot. Llibre del rei en Pere*, Barcelona, Barcino, 2010, cap. 139.

31. Manuel de BOFARULL (ed.), *Colección de documentos inéditos*, vol. 30, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1866, p. 304.

32. Manuel de BOFARULL (ed.), *Colección de documentos inéditos*, p. 303-308.

A partir de llavors l'expressió *principat de Catalunya* comença a sovintejar en la documentació fins al punt que en el darrer quart del segle XIV *principat* s'ha consolidat com a categoria politicojurídica i geopolítica de Catalunya, igual que el concepte de *regne* serveix per a categoritzar l'Aragó, València i Mallorca en els àmbits polític, jurídic i territorial. Així, l'any 1376 el rei Pere III, parlant a les Corts de Montsó reunides per a la defensa de Catalunya en vista d'un atac de Lluís, duc d'Anjou i comte de Provença, exposa:

En nom de Déu. Sàpïen tuyt que-l General de Cathalunya, ço és, los tres braçes del Principat de Cathalunya ajustats solempnament et constituïts en les Corts general [s], les quals lo senyor rey de present celebre als habitants de tots sos regnes et terres [...]. Per ço los dits III braços de Cathalunya, qui representen tot lo General del dit Principat, constituïts en les dites Corts generals [...].³³

Pocs anys després, en les Corts del regne d'Aragó de l'any 1381 es va voler expulsar el noble Hug d'Anglesola perquè «es notoriament catalan e domiciliado et heredado en el principado de Cataluenya, et catalan ne otro ninguno strangero del dito regno non podian seyer en las ditas Cortes».³⁴ El mateix sentit polític, jurídic i geogràfic el trobem el 1383 quan en les Corts de Montsó són mencionats al rei Pere III els «furs, privilegis, constitucions et altres libertats atorgats als vostres Regnes, Principat et terres»,³⁵ i també en les Corts de Montsó dels anys 1388-1389 quan, en relació amb els seus quatre vicereines reials, el rei Joan I d'Aragó ordena que «.I. sia del regne d'Aragó, altre del regne de València, altre del regne de Mallorques e altre del principat de Cathalunya».³⁶

Recapitulant i sense entrar en per què per a Catalunya s'escollí la categoria de *principat* en comptes de la sinònima i molt més habitual de *regne*, tema del qual ja he tractat profusament en una altra publicació,³⁷ ja a l'inici del segle XIV restava totalment consolidat el fet que ésser comte de Barcelona equivalia a posseir el domini superior sobre tot el territori català, mentre que en el tombant del segle XIV ja trobem plenament consolidada la concepció política que Catalunya és un *principat* i que el príncep sobirà d'aquest *principat* és el rei d'Aragó, com a portador de les titulacions comtals

33. Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya*, p. 241. Els parèntesis i els claudàtors són de Stefano M. Cingolani.

34. José Ángel SESMA (dir.), *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo V*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2009, p. 37.

35. José Ángel SESMA (dir.), *Acta Curiarum Regni Aragonum*, p. 219.

36. José Ángel SESMA (dir.), *Acta Curiarum Regni Aragonum*, p. 330.

37. Vegeu una explicació detallada sobre aquesta qüestió a Cristian PALOMO, «Noves perspectives per a una qüestió no resolta: per què Catalunya fou un principat i no un regne?», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 50/1 (2020), p. 323-352.

de Barcelona, Rosselló i Cerdanya. Per consegüent, en les Corts de 1413 el bisbe de Barcelona feu una suplicació en nom del braç eclesiàstic per a defensar la preeminència règia davant dels magnats, nobles i cavallers, al·legant que:

No és versemblant que algú no hagués en lo dit principat de Catalunya potestat de fer llei sinó lo comte de Barcinona així com a príncep e senyor del principat de Catalunya, per lo qual foren fets los usatges de Barcinona; lo qual posà llei entre los magnats, comtes, nobles e cavallers.³⁸

Aquesta equivalència que feia sinònims *Catalunya*, *comtat de Barcelona* i *principat de Catalunya* es mantingué a través del temps, com ens mostra el jurista i cronista Andreu Bosch el 1628:

[...] dir Catalunya, o lo Comtat de Barcelona tot es una cosa, y aixi ho entengueren apres les constitucions, è Historiadors, com baix mes clar se provarà. Tambe se troba practicat que a Cathalunya donan titol de Principat tant les historios [sic] com los mateixos usatges antichs, constituscions noves, provisions Reyals sens fer differència en dir, Cathalunya, o Comtat de Barcelona, o Principat de Cathalunya, que tot es una cosa.³⁹

No obstant això, l'ús de *comtat* o *comtat de Barcelona* per a anomenar Catalunya es convertí, ja en els darrers segles medievals, però sobretot en els moderns, en un cultisme més propi d'obres històriques o jurídiques que no pas del món polític ni, encara menys, de la vida quotidiana dels catalans. Aquests es referien a Catalunya amb la categoria política de *principat* abans que no pas amb l'erudita i vetusta de *comtat de Barcelona*, i encara menys amb la inexistent categoria de *comtat de Catalunya*.

De fet, els únics territoris catalans de jurisdicció reial que a Catalunya conservaren ben viu el títol de comtat i una certa singularització del conjunt territorial català foren el Rosselló i la Cerdanya. D'aquesta manera, el nom polític oficial de Catalunya, almenys fins a la integració d'aquests comtats septentrionals en el regne de França l'any 1659, fou *principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya*. Tanmateix, l'autonomia d'aquests comtats septentrionals respecte de Catalunya era més formal i nominal que efectiva, ja que, malgrat que disposaven d'institucions reials pròpies, com el governador o els jutges d'apel·lacions, el Rosselló i la Cerdanya

38. Ricard ALBERT i Jordi GASSIOT (ed.) (1928), *Parlaments a les Corts Catalanes*, Barcelona, Barcino, 1928, p. 117.

39. Andreu BOSCH, *Summari, index o epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello y Cerdanya y de les gracies, priuilegis, prerrogatiues, preheminiencies, llibertats è immunitats gosan segons les propries y naturals lleys*, Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628, p. 98.

no només es definien com a part de Catalunya, sinó que es regien pel dret constitucional català, eren governats pel mateix virrei que el Principat, els seus representants participaven en les corts catalanes i la Diputació del General de Catalunya tenia jurisdicció sobre ells.

Així doncs i contràriament al que succeeix amb *comtat de Barcelona*, amb el pas del temps l'ús de *principat* augmentà tant com a sinònim de *Catalunya* que o bé gairebé sempre acompanyava el corònim o bé, si anaven per separat, era més emprat que la segona.⁴⁰ Per consegüent, entre la segona meitat del segle XIV i al llarg del segle XV, el concepte de *principat* anà consolidant-se com a nom oficial i popular d'un dels dominis polítics de la península Ibèrica, equivalent, per exemple, als regnes d'Aragó, València, Castella, Navarra o Portugal. De fet, el principat català, que estigué vinculat primer a la monarquia dinàstica de la Corona d'Aragó i, més tard, també a la monarquia d'Espanya dels Àustria i, àdhuc, a la monarquia de França dels Borbó durant part de la Guerra dels Segadors, es trobava en peu d'igualtat, com a entitat política, no només amb altres comunitats polítiques ibèriques, sinó també amb les d'arreu de la cristiandat,⁴¹ com ara els regnes d'Anglaterra, Escòcia, Hongria, Sicília, Nàpols o Bohèmia. Així doncs, resulta totalment justificat parlar del Principat de Catalunya com a comunitat política independent en el marc, inicialment, de la Corona d'Aragó i, posteriorment, també de la monarquia hispànica dels Àustria, perquè aquestes entitats no eren regnes unificats i centralitzats, sinó *monarquies compostes* de múltiples regnes i principats autònoms entre ells però governats coordinadament pel mateix monarca, que legalment havia de cenyir-se al règim politicojurídic de cadascun d'ells com si fos el seu sobirà en exclusiva.⁴²

Per tant, no hem de confondre el Principat de Catalunya amb una altra mena de principats: els senyorijs pertanyents als infants reials que han d'heretar la corona. Per influència estrangera, des del pas del segle XIV al XV es començà a atorgar el títol de príncep als infants hereus dels reis cristians d'Espanya, cosa que motivà que el conjunt de terres que els diferents reis cedien als seus futurs successors com a senyors feudals rebessin el nom de *principat*: el principat d'Astúries, per a l'hereu del rei de Castella i

40. Jaume SOBREQUÉS, *Consolidació i majoria d'edat*, p. 351.

41. Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2015.

42. El concepte historiogràfic de *monarquia composta* ha estat bastit per historiadors prestigiosos com Helmut G. Koenigsberger, John H. Elliott i Conrad Russell. Vegeu «Dominium politicum et regale», una conferència de Koenigsberger al King's College de Londres editada a Helmut G. KOENIGSBERGER, *Politicians and virtuosi: Essays in Early Modern History*, Londres, The Hambledon Press, 1986; John H. ELLIOTT, «A Europe of composite monarchies», *Past & Present*, núm. 137/1 (1992), p. 48-71; John H. ELLIOTT, «Catalunya dins d'una Europa de monarquies compostes», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 13-1 (1993), p. 11-24, i Conrad RUSSELL (coord.), *Las monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid, Complutense, 1996.

Lleó, el principat de Viana, per a l'hereu del rei de Navarra, i el principat de Girona, per a l'hereu del rei d'Aragó i comte de Barcelona. Precisament, el principat gironí era un senyoriu atorgat al primogènit de la Corona d'Aragó que s'ubicava dins del Principat de Catalunya.

Cal dir que l'arrelament del nom *principat de Catalunya* fou extremament fort, atès que fins i tot amb la integració *manu militari* de Catalunya en la Corona de Castella —que la convertí en una província del Regne d'Espanya dels Borbó—, *principat* continuà essent el nom del territori, com testimonia el Decret de Nova Planta del 1716. I aquesta situació es mantingué fins que, amb la implantació del liberalisme a l'inici del segle XIX, es va dividir el territori català en les quatre províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona. D'aquesta manera, el terme que ens ocupa desaparegué per sempre de la realitat politicoadministrativa i jurídica del país.

Exposat tot això, és necessari destacar que, malgrat que disposem de tots aquests coneixements sobre la semàntica del principat català i del comtat barceloní, en el moment de redactar aquest article només tinc constància de la publicació d'una anàlisi quantitativa sobre els conceptes de *principat* i *comtat*. Es tracta de la comunicació d'Elisabet Mercadé, en què, mitjançant recerques diacròniques (1576-1585, 1668-1677 i 1701-1705) en els dietaris del Consell barceloní, l'autora ni es planteja de cercar *comtat* aplicat al de Barcelona, sinó que només analitza el concepte en plural i referit només als comtats de Rosselló i Cerdanya,⁴³ mentre que sobre *principat* ens indica que «[a]l segle XVI la veu més utilitzada és *Catalunya*, seguida de *Principat*; en canvi, al segle XVII i els inicis del segle XVIII s'inverteixen els termes».⁴⁴

Davant del buit d'estudis terminològics sobre *principat de Catalunya* i *comtat de Barcelona*, a continuació s'ofereix una breu anàlisi que segueix el model metodològic de la meua tesi doctoral,⁴⁵ que s'inspira, d'una banda, en els mètodes de recerca seguits per reconeguts experts internacionals en la matèria, com, per exemple, els investigadors de l'escola de Cambridge,⁴⁶ Reinhart Koselleck,⁴⁷ Javier Fernández Sebastián i

43. Elisabet MERCADÉ, «Una aproximació a la idea de Catalunya», p. 284.

44. Elisabet MERCADÉ, «Una aproximació a la idea de Catalunya», p. 283.

45. Cristian PALOMO, *Identitat i vocabulari polítics*, 2018.

46. Sobre el col·lectiu d'autors coneguts com a escola de Cambridge, entre els quals figuren Quentin R. D. Skinner i John G. A. Pocock, entre d'altres, així com per la seva metodologia, vegeu E. RABASA, «La Escuela de Cambridge: historia del pensamiento político. Una búsqueda metodológica», *En-Claves del Pensamiento*, núm. 9 (2011), p. 157-180.

47. Reinhart KOSELLECK, «Historia de los conceptos y conceptos de historia», *Ayer*, núm. 53 (2004), p. 27-45, i Reinhart KOSELLECK, *Historias de conceptos. Estudios sobre semántica y pragmática del lenguaje político y social*, Madrid, Trotta, 2012 (1a ed.: 2006).

Cecilia Suárez,⁴⁸ i també Francesco Benigno;⁴⁹ i, d'altra banda, en la pauta metodològica emprada pels pioners, i ja citats, estudis en l'àmbit de la història conceptual de Catalunya de Mercadé i Torres, els quals se centren en l'examen de conceptes geopolítics i politicojurídics propis de la Catalunya del segle XVII i l'inici del XVIII.

Amb tot, abans de començar l'anàlisi és imprescindible fer un parell de constatacions: d'una banda, escollir els anys 1700-1714 no ha estat una vel·leïtat, sinó que respon, en primer lloc, al fet que al començament del segle XVIII els conceptes estudiats ja han pogut desenvolupar-se semànticament durant diversos segles⁵⁰ i, en segon lloc, al fet que per a les nostres fonts dietarístiques els anys 1700-1714 són un període riquíssim en informació, el temps de zenit de les institucions que confeccionaven els dietaris, les quals, després de diversos segles d'evolució, foren abolides amb la conquesta borbònica de Barcelona de l'any 1714.

D'altra banda, malgrat que els resultats d'aquest estudi marquen unes tendències claríssimes i que la documentació treballada és extremament representativa del llenguatge polític, jurídic i administratiu català de l'època, cal ser prudent i no perdre de vista que només són dues fonts documentals.

4. COMTAT DE BARCELONA I PRINCIPAT DE CATALUNYA EN ELS DIETARIS INSTITUCIONALS DEL SEGLE XVIII

Pel que fa a *comtat de Barcelona*, les nostres fonts documentals ens permeten constatar que *comtat* és un concepte poc emprat per la classe dirigent catalana d'inicis del segle XVIII. Només l'hem comptabilitzat 203 vegades entre les dues fonts amb les formes *comtat*, *comptat*, *condado*, *comtats*, *comptats* i *condados*, amb una clara diferència entre els dietaris de la Diputació, on el concepte apareix 165 cops (81,28% del total), enfront de les 38 vegades (18,72%) que el trobem en els dietaris barcelonins.

Quant al significat, el més habitual és que el concepte s'utilitzi per a fer referència als comtats de Rosselló i Cerdanya, però també apareixen diversos comtats catalans de jurisdicció nobiliària, com ara els d'Empúries, Centelles, Erill o Prades, entre d'altres.

48. Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN i Cecilia SUÁREZ (coord.), *La subversión del orden por la palabra. Tiempo, espacio e identidad en la crisis del mundo ibérico, siglos XVIII-XIX*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2015.

49. Francesco BENIGNO, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid, Cátedra, 2013.

50. Tal com va indicar Koselleck, en el temps transcorregut entre l'alta edat mitjana i l'època de les Llums, el més habitual era que les paraules del llenguatge polític, social i jurídic acumulessin un gran nombre de significats. Reinhart KOSELLECK, «Historia de los conceptos y conceptos de historia».

Dins del còmput global, el nombre d'al·lusions al comtat de Barcelona és molt escàs. Del total de 203 aparicions de *comtat* entre ambdós dietaris, el mot només fa al·lusió —explícita o implícita— al comtat barceloní en 27 ocasions (el 13,3 %). En aquests darrers casos, *comtat de Barcelona* sempre apareix en singular, en textos de caràcter històric i jurídic —sobretot per a referir-se a antigues disposicions legals i privilegis— i algunes vegades fent d'equivalent de mots i expressions com *principat*, *Catalunya* o *principat de Catalunya*, fet que exemplifica la tradicional vinculació i equiparació entre Catalunya, el principat català i el comtat barceloní.

Per exemple, l'any 1701 es menciona en els dietaris del Consell de Cent un privilegi del rei Pere III el Cerimoniós que regulava com havien d'actuar els successors al tron en el marc de Catalunya:

[...] no puga lo nou successor dins lo present Principat y comtat de Barcelona exercir jurisdicció contenciosa per sí ni per interposada persona fins a tant que dit nou successor hage jurat no sols la dita carta de bovatge, sinó també tots altres statuts y ordenacions fetas en corts generals.⁵¹

El 1702, en un vot cosit al dietari de la Diputació del General podem llegir el següent:

Consta que en lo capítol setanta de las Corts del any 1599, la Cort General suplicà a sa magestat que ningun prèp pugués ser tret del Principat per qualsevol motiu, raó o causa, encara que en aquell no hagués delinquit ni se li hagués format procés, ans bé, que de tots los delictes dels presos del Principat y comtat de Barcelona se hagués de conèixer dins de ell.⁵²

El 1704 es cus al dietari de la Diputació un document «què [sic] conté la genealogia dels senyors reys de las Espanyas»⁵³ en el qual s'assenyala que «Phelip ters de Castella y segon de Aragó, per mort de Phelip segon, pare, succehí als dominis de la monarchia de Espanya y al comtat de Barcelona»;⁵⁴ el 1705 els consellers de Barcelona exposen al nou rei «que los gloriosos predecesores de vuestra magestad [des de l'any 1299], en el ingreso de la sucession del condado de Barcelona o en Catalunya, se dignaron favorecerla jurando la observancia» dels privilegis de la ciutat;⁵⁵ mentre que l'any 1708 es cus al mateix dietari un document que, tot tractant sobre la Vall d'Aran, indica:

51. MNA, vol. xxiii, p. 178-179.

52. DGC, vol. x, p. 1522.

53. DGC, vol. x, p. 453.

54. DGC, vol. x, p. 1741.

55. DGC, vol. x, p. 1945-1946.

[...] que la Vall de Aran per real privilegi del rey don Joan lo primer dat al primer mars 1387, en foli 44 del llibre dels Privilegis de la Vall, confirmatori de altre real privilegi del senyor rey don Pere ters son pare de 21 de octubre 1381, se troba perpètuament unida e incorporada a la Real Corona de Aragó y ab lo principat de Catalunya y comtat de Barcelona, de forma que per ninguna causa, motiu ni rahó pot la Vall ni ningú de sas vilas y llochs ésser separada de dit principat y comtat.⁵⁶

Pel que fa a *principat*, en totes dues fonts n'hem trobat 7.811 ocurrences, de les quals 3.204 corresponen al volum ix del dietari de la Diputació, mentre que 3.620 les hem comptat en el volum x de la mateixa font.

Així, sumen un total de 6.824 ocurrences que apareixen en la font de la Generalitat amb les següents formes escrites:

- En català: «principat» (4.736) i «principats» (5) (total: 4.741).
- En castellà: «principado» (1.705) i «principados» (2) (total: 1.707).
- En llatí: «principatus» (329), «principatum» (7), «principatui» (1) i «principatu» (39) (total: 376).

En els dietaris del Consell de Cent de Barcelona, les aparicions totals del concepte es xifren en 987, les quals desgranem segons el volum: volum XXIII, 223; volum XXIV, 208; volum XXV, 158; volum XXVI, 162; volum XXVII, 116, i volum XXVIII, 120.

Les formes escrites són les següents:

- En català: «principat» (595) i «principats» (1) (total: 596).
- En castellà: «principado» (386) i «principados» (1) (total: 386).
- En llatí: «principatus» (3) i «principatum» (2) (total: 5).

Les proporcions entre ambdues fonts documentals resten en un clar desequilibri: del total de 7.811 aparicions del concepte, 6.824, o sigui, el 87,36 %, corresponen als dietaris de la Diputació del General, mentre que les 987 ocurrences restants, el 12,64 %, són dels dietaris del consistori de la capital del Principat.

La comparació entre les 203 ocurrences de *comtat*, especialment les 27 referides al comtat de Barcelona, i els milers d'ocurrences de *principat* és abismal. Un *principat* que gairebé sempre apareix en singular, cenyint-se geopolíticament a Catalunya.

En la documentació dietarística el Principat de Catalunya posseeix una evident faceta territorial, que permet expressions com la que indicava l'anomalia del fet que «lo senyor llochtinent general [el virrei comte de Starhemberg] se troba estar fora del present Principat».⁵⁷

Tot i això, el territori del Principat està delimitat políticament des de l'època medieval i la seva terra és habitada per una comunitat —la catalana— que es considera i és considerada com a política. Una comunitat conformada pels «indivíduos del

56. DGC, vol. x, p. 2266.

57. DGC, vol. x, p. 1314.

Principat»,⁵⁸ la majoria dels quals no sols eren geogràficament oriünds del territori del Principat, sinó també políticament i jurídica naturals d'aquest pel fet d'haver-hi nascut. Ara bé, dic la majoria perquè no tothom que feia vida a Catalunya —durant un temps o de manera permanent— n'era pas natural. Per aquesta raó, en textos del 1705 es distingeix entre «los naturals, habitants y estrangers que's troban en la present ciutat [de Barcelona], Principat [de Catalunya] y comptats [de Rosselló y Cerdanya]»⁵⁹ i es fan especificacions com la «prohibició a tots los naturals, habitants y habitants, domiciliats y no domiciliats en lo present Principat» de comprar «textits de plata y or y galons y robas forasteras».⁶⁰

Continuant amb els habitants de Catalunya, cal dir que a l'època se'ls presuposava, almenys als naturals, un grandíssim zel pel sistema politicojurídic del país. A tall d'exemple, veiem que l'any 1713 els Tres Comuns de Catalunya demanaren a l'almirall Jennings, de la flota britànica, que intercedís per aconseguir el compromís del general borbònic Grimaldi de conservar les *Constitutions y altres drets de Catalunya*. L'almirall, mitjançant el seu intèrpret, els respongué que sobre «l'assumpto expresat se dedicaria com si fos natural y fill del Principat, que se condolia sumament de sos haogos, considerant ser medi just mirar per la conservació de sas llibertats y Privilegis».⁶¹

Ara que tractem del sistema politicojurídic, és necessari recordar que en l'àmbit institucional el Principat de Catalunya era equivalent als altres regnes autònoms, com el d'Aragó o el de València, i, per tant, posseïa l'administració pròpia d'un regne: des del rei, que governava a Catalunya amb el títol particular de comte de Barcelona i ho feia a través de tot un entramat d'oficials delegats, com el «comte Estaramberg, virrey y capita general del present Principat» o «lo excel·lentíssim senyor governador, comendant del Principat»,⁶² fins als oficials municipals, passant pels de les grans institucions regnícoles catalanes, com el «fidelíssim senyor don Francisco de Solà de Sant Esteve, deputat militar del General del present principat de Catalunya»⁶³ o el «marques de Monnegre, embaxador del Principat, a l'emperador y rey, nostre senyor».⁶⁴

58. MNA, vol. xxviii, p. 245.

59. Com ja s'ha indicat, el comtat de Rosselló i part del de Cerdanya ja no formaven part dels territoris de la corona d'Espanya des de l'any 1659 i el fet que es recorri a aquesta fórmula s'ha interpretat com una manifestació dels anhels de les institucions catalanes per recuperar uns territoris que el rei Felip IV d'Àustria havia entregat a la corona borbònica de França sense el consentiment dels representants del Principat. Elisabet MERCADÉ, «Una aproximació a la idea de Catalunya», p. 279.

60. Vegeu les tres citacions a DGC, vol. x, p. 629.

61. MNA, vol. xxviii, p. 235.

62. MNA, vol. xxviii, p. 67 i 107.

63. DGC, vol. x, p. 1322.

64. MNA, vol. xxviii, p. 75.

I continuant amb les qüestions de caire polític, el príncep sobirà i el Principat, els dos pols de poder a Catalunya, mantenien una relació simbiòtica i, alhora, dicotòmica. El conjunt dels súbdits del Principat podia ser definit amb l'expressió *General de Catalunya* i era representat pels braços estamentals davant del monarca durant la celebració de les corts catalanes.⁶⁵ Ara bé, quan les corts eren closes, la representació del General, i amb ella la del Principat, requeia en la Diputació del General (i, extraordinàriament, també en una junta de braços estamental) i era reforçada pel pes polític de les altres dues grans institucions o comuns de Catalunya: el Consell de Cent de Barcelona i el Braç Militar de Catalunya.

En aquest sentit, el 12 gener de 1713 la mateixa emperadriu (consort i virreina de Carles d'Àustria, comte de Barcelona que en aquell temps també ostentava el títol d'emperador del Sacre Romà Imperi) no s'estigué de dir al conseller en cap de Barcelona —qui li havia entregat un escrit per a l'emperador en el qual la ciutat l'informava de l'estat crític en què es trobava Catalunya, envaïda per dos exèrcits dels Borbó— que ella mateixa acompanyaria el predit escrit amb una carta seva a fi que l'emperador acceptés «con major benignidad y zelo» la demanda de les ordres més convenients per a la Diputació, el Consell de Cent i el Braç Militar, els quals la sobirana anomena, respectivament, «el Principado, Ciudad y noblesia de Cataluña».⁶⁶

Pel que fa a l'àmbit semàntic, resta afegir que el Principat també fou, en paraules de Xavier Torres, «aquella persona *imaginada*, compuesta, ficta o independiente de sus miembros o componentes individuales, y susceptible, por eso mismo, de convertirse en sujeto político o de derechos colectivos».⁶⁷ Tanmateix, aquest autor indica que aquella persona era designada amb les veus *terra*, *pàtria*, *província* o *Catalunya*, però no inclou el terme *principat*, tot i que apareix personalitzat en la documentació històrica.

A tall de mostra, el 29 d'abril de 1713 un síndic del Consell de Cent entrega al virrei Starhemberg una representació en què queda palesada literalment la «invencible repugnancia que conserva est Principat en apartar-se del suau domini de sa magestat cesàrea»,⁶⁸ mentre que el 16 d'agost de 1713 els resistents de Barcelona deixen clar per escrit als seus assetjadors que, enfront dels seus insults i les seves amenaces, «[...] el general que manda estas tropas [Antonio de Villarroel] y el Principado, que sigue conseqüente la guerra para mantener indemne su fidelidad y vassallage, se harán mantener con la espada y el fusil la veneración que se les debe assí por el rey a quien sirven, como por lo que por si propios se saben merecer».⁶⁹

65. Oriol OLEART, «La terra davant del monarca. Una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 25-2 (1995), p. 593-615.

66. Vegeu ambdues citacions a MNA, vol. xxviii, p. 52.

67. Xavier TORRES, *Naciones sin nacionalismo*, p. 89.

68. MNA, vol. xxviii, p. 75.

69. MNA, vol. xxviii, p. 257.

5. CONCLUSIÓ I HIPÒTESI SOBRE L'ANOMALIA HISTORIOGRÀFICA

Mercès a la història conceptual, en aquest article queden demostrats un parell de fets històrics:

a) La documentació certifica, d'una banda, que *principat* fou la categoria política oficial de Catalunya entre mitjan segle XIV i inicis del XIX i, de l'altra, que el Principat de Catalunya fou una entitat amb una natura política intrínseca.

b) El món acadèmic en general i la historiografia catalana d'època contemporània en particular han presentat una anomalia a favor del concepte de *comtat de Barcelona* i en detriment del concepte de *principat de Catalunya*, en no divulgar socialment la rellevància d'aquest darrer en la història política catalana de les èpoques baixmedieval i moderna.

El perquè d'aquest fet potser l'hauran d'explicar els acadèmics especialistes en la societat catalana dels segles XIX i XX. Tanmateix i com a simple hipòtesi, penso que la qüestió roman relacionada amb la construcció de l'estat nació espanyol i amb l'establiment d'una història nacionalista espanyola que ha pretès retrotreure l'esmenat estat nació espanyol unificat al temps dels Reis Catòlics o, fins i tot, al temps dels reis visigots.⁷⁰ Per a aquesta concepció, pot resultar molt més molest el concepte de *principat* que no pas el de *comtat*. No s'ha de perdre de vista que a l'Europa dels se-gles XIX, XX i XXI existeixen tres estats independents amb la categoria de principat: Andorra, Liechtenstein i Mònaco. En canvi, però, no hi ha cap comtat sobirà, de manera que resulta fàcil l'associació pseudohistòrica de l'antic comtat sobirà de Barcelona —i, per tant, de Catalunya— amb comtats de jurisdicció nobiliària creats mitjançant privilegis reials, com podrien ser els comtats de Prades (1324), d'Aranda (1508) o de Creixell (1691). Això facilita conceptualment Catalunya com un ens subordinat i subsumit en el regne d'Aragó des del segle XII i en el d'Espanya des de l'any 1479.⁷¹

Tot plegat, doncs, ens condueix a suposar que hi pot haver diversos motius pels quals el món acadèmic ignora aquesta anomalia: per seguidisme de la predita concepció historiogràfica del nacionalisme espanyol, per a evitar enfrontaments amb els qui en són partidaris o, senzillament, per menysteniment de la història conceptual. Sigui com vulgui, si volem apropar-nos de la manera més rigorosa i menys anacrònica possible a realitats històriques llunyanes i a la mentalitat dels pretèrits que les van viure, cal esmenar anomalies com aquesta i fomentar el conreu de la història conceptual.

70. Cristian PALOMO, «Reflexions a l'entorn de la Guerra de Successió espanyola. La legitimació històrica d'un Estat espanyol mig mil·lenari», *Revista de Catalunya*, núm. 308 (2019), p. 102-114.

71. Aquesta concepció ha estat analitzada a fons a Vicent BAYDAL i Cristian PALOMO (coord.), *Pseudo-història contra Catalunya. De l'espanyolisme a la Nova Història*, Vic, Eumo, 2020.

LES CORTS REPUBLICANES A SANT CUGAT DEL VALLÈS: L'ACTIVITAT PARLAMENTÀRIA EN EL CAMÍ CAP A L'EXILI

«I tan a prop de deu ser que baixa el capità
i intenta no semblar nerviós
mentre acaba la instrucció:
“Concentreu-vos, soldadets, sigueu prudents
i arrapeu-vos a la vida
amb les ungles i amb les dents”.
[...] I fa un amén, poc convençut, el soldadet,
i acaricia el seu fusell,
intentant no pensar en res.
Des de proa es van fent grossos els turons,
“soldadet, valor, valor,
que depèn de gent com tu la sort del món”.»
Cançó del soldadet – Manel

A l'avi, que va perdre la joventut (i un braç) per defensar la República.
A l'Emili.

Elisabet Velo i Fabregat
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

El cop d'estat del 1936 va trasbalsar la vida social, econòmica i política de la Segona República, governada pel Front Popular segons el resultat electoral d'aquell mes de febrer. En aquest treball es tractaran diferents qüestions normatives i polítiques derivades d'aquest fet: l'existència d'una dualitat d'ordenaments jurídics, amb una realitat normativa diferenciada al territori segons qui el dominava, és a dir, l'exèrcit sollevant o el Govern de la República. Davant l'avenç de les tropes rebels, el Govern i les Corts republicanes van canviar de seu: de Madrid a València i d'allà a Barcelona, on es van celebrar diversos plens del Congrés dels Diputats, entre els quals consta el que es va fer al monestir de Sant Cugat del Vallès, aleshores Pins del Vallès, el 30 de setembre de 1938. En aquest treball s'analitzarà què es va dir en aquella sessió i quins van ser els elements de debat més rellevants, entre els quals es troba un conflicte competencial entre els governs espanyol i català que va fer dimitir el ministre d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), Jaume Aiguadé, i el del Partit Nacionalista Basc (PNB), Manuel de Irujo.

Paraules clau: exili, Guerra Civil, història contemporània, història del dret, Sant Cugat del Vallès / Pins del Vallès, Segona República.

LAS CORTES REPUBLICANAS EN SANT CUGAT DEL VALLÈS:
LA ACTIVIDAD PARLAMENTARIA CAMINO AL EXILIO

Resumen

El golpe de estado del 1936 cambió la vida social, económica y política de la Segunda República, gobernada por el Frente Popular según el resultado electoral de ese mes de febrero. En este trabajo se tratarán diferentes cuestiones normativas y políticas derivadas de este hecho: la existencia de una dualidad de ordenamientos jurídicos, con una realidad normativa diferenciada en el territorio según quién lo ocupaba, eso es, el ejército sublevado o el Gobierno de la República. Ante el avance de las tropas rebeldes, el Gobierno y las Cortes republicanas cambiaron de sede: de Madrid a Valencia y de allí a Barcelona, donde se celebraron diferentes plenos del Congreso de los Diputados, entre ellos uno en el monasterio de Sant Cugat del Vallès, entonces Pins del Vallès, el 30 de septiembre de 1938. En este trabajo se analizará qué se dijo en esa sesión y cuáles fueron los elementos de debate más relevantes, entre los que se encuentra un conflicto competencial entre los gobiernos español y catalán que hizo dimitir al ministro de ERC, Jaume Aiguadé, y al del PNB, Manuel de Irujo.

Palabras clave: exilio, Guerra Civil, historia contemporánea, historia del derecho, Sant Cugat del Vallès / Pins del Vallès, Segunda República.

THE REPUBLICAN PARLIAMENT IN SANT CUGAT DEL VALLÈS:
PARLIAMENTARY ACTIVITY WAY TO EXILE

Abstract

The coup of 1936 changed the social, economic and political life of the Second Republic, governed by the Popular Front according to the electoral result of that month of February. This work will deal with different normative and political questions derived from this fact: the existence of a duality of legal systems, with a normative reality differentiated in the territory according to who occupied it: the rebel army or the Government of the Republic. Before the advance of the rebel troops, the Government and the Republican Courts changed their headquarters: from Madrid to Valencia and from there to Barcelona, where they held different plenary sessions of the Congress of Deputies, including at the Monastery of Sant Cugat del Vallès, then Pins del Vallès, on September 30, 1938. This paper will analyse what was said in that session and what were the most relevant elements of debate, including a conflict of jurisdiction between the Spanish and Catalan governments which made resign the ERC minister, Jaume Aiguadé, and the PNB minister Manuel de Irujo.

Keywords: exile, Spanish War, contemporary history, history of law, Sant Cugat del Vallès / Pins del Vallès, Second Republic.

LE PARLEMENT REPUBLICAIN À SANT CUGAT DEL VALLÈS: ACTIVITÉ PARLEMENTAIRE MANIÈRE D'EXILER

Résumé

Le coup d'État de 1936 a changé la vie sociale, économique et politique de la Deuxième République, gouvernée par le Front populaire selon le résultat électoral de ce mois de février. Cet ouvrage traitera de différentes questions normatives et politiques dérivées de ce fait: l'existence d'une dualité de systèmes juridiques, avec une réalité normative différenciée sur le territoire selon qui l'occupe: l'armée rebelle ou le gouvernement de la République. Avant l'avancée des troupes rebelles, le gouvernement et les tribunaux républicains ont changé de siège: de Madrid à Valence et de là à Barcelone, où ils ont tenu différentes séances plénières du Congrès des députés, y compris au monastère de Sant Cugat del Vallès, puis Pins del Vallès, le 30 septembre 1938. Cet article analysera ce qui a été dit lors de cette session et quels ont été les éléments les plus pertinents du débat, y compris un conflit de juridiction entre les gouvernements espagnol et catalan qui a fait démissionner du ministre de l'ERC, Jaume Aiguadé, et du ministre de la PNB, Manuel de Irujo.

Mots clés: exil, Guerre Civile, histoire contemporaine, histoire du droit, Sant Cugat del Vallès / Pins del Vallès, Seconde République.

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball s'analitzarà un dels capítols del camí cap a l'exili del Govern i les Corts republicanes que va tenir episodis importants a Catalunya, com ara la sessió del ple del Congrés dels Diputats a Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental), població que en aquell moment responia a la nomenclatura laica de Pins del Vallès. Aquestes sessions parlamentàries, que es van celebrar en diferents indrets, van permetre que l'activitat política republicana continués d'acord amb el que manava la Constitució del 1931, malgrat que l'escenari bèl·lic feia preveure una derrota més o menys imminent de les forces democràtiques. Aquesta sessió no va ser l'única en terres catalanes, atès que se'n van celebrar a Barcelona, al monestir de Montserrat, a Sabadell i a Figueres, aquesta última poc abans que el Govern i els diputats republicans traspassessin la frontera cap a França.

Abans d'arribar a Catalunya, les reunions de les Corts republicanes es van celebrar en emplaçaments com Madrid el 30 de setembre de 1936, el seu emplaçament original, i la Llotja de la Seda de València, el 30 de setembre de 1937. Les sessions van ser recollides i explicades, alhora que per la premsa que se citarà més endavant, per Ma-

tilde de la Torre, diputada per Astúries pel Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), qui va assistir a les últimes reunions de les Corts republicanes compaginant-les amb les visites a la ciutat francesa de Marsella per cuidar el seu germà malalt.¹

En els seus escrits reflexionava sobre la democràcia com a sistema polític i la «necesidad de mantener activa la vida parlamentaria, un poder legalmente constituido que sustenta la moralidad en política, tan necesaria para la supervivencia de una nación».² Una salut democràtica que no es va descuidar per part del Govern i les Corts republicanes, que van aprovar les normes que consideraven necessàries per al moment que s'estava vivint i van sotmetre el Consell de Ministres i el seu president a la confiança de la cambra quan així s'estimava necessari.

La importància de la sessió del Congrés dels Diputats celebrada a Sant Cugat del Vallès rau en la confirmació de la confiança de la cambra del Govern del Dr. Juan Negrín, així com en el debat que s'hi va esdevenir. Un debat que amplia l'acta d'aquella sessió a quaranta-vuit pàgines, en les quals es plasmen diferents punts de vista sobre els fets que es van succeir fins al setembre d'aquell 1938: el transcurs de la guerra, la provisió d'aliments, l'escenari internacional que amenaçava amb una segona guerra mundial, la sol·licitud de retirada dels brigadistes internacionals i —fet que ens ha cridat especialment l'atenció— el debat competencial entre Catalunya i Espanya arran de l'aprovació de tres decrets. Una desavinença política profunda a causa de la diferent interpretació de l'Estatut d'autonomia del 1932 i la Constitució republicana del 1931 que va comportar la dimissió del ministre d'ERC d'aquell moment, Jaume Aiguadé, i del ministre del PNB, Manuel de Irujo. Com es podrà comprovar, malgrat la República i malgrat la guerra, els conflictes competencials i de relació entre Catalunya i Espanya continuaven vigents.

La singularitat d'aquell acte també va tenir la seva faceta més propagandística: tal com s'ha pogut conèixer a través de la premsa de l'època, el monestir de Sant Cugat es va engalanar amb banderes, tapissos i flors, i els discursos dels portaveus intervinents, així com el del president Negrín, van tenir la millor oratòria política de l'època. El 30 de setembre de 1938 Pins del Vallès va ser el centre de l'activitat republicana. Una república que, malgrat la situació bèl·lica, encara creia en la victòria de les forces democràtiques seguint el lema de Negrín «resistir es vencer». En aquest sentit i descrivint aquella sessió, Matilde de la Torre va destacar, entre d'altres, la personalitat i les actuacions del president del Consell de Ministres, Juan Negrín, de qui va ressaltar la valentia amb la qual va mantenir la seva política de resistència, «justificada por la

1. S. TAVERA, «La memoria de las vencidas», *Ayer*, vol. 4, núm. 60 (2005), p. 209.

2. F. VILCHES DE FRUTOS, «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas durante la Guerra Civil Española», *Anales de la Literatura Española Contemporánea*, vol. 40, núm. 1 (2015), 40th Anniversary: *Studies in Honor of Luis T. González del Valle / Homenaje a Luis T. González del Valle*, p. 455.

esperanza de una reconciliación nacional que prescindiera de discrepancias políticas y se base en la defensa de la identidad».³

En l'assumpte que radica en una anàlisi més tècnica de la història legislativa en el transcurs de la Guerra Civil, es veurà com va afectar la divisió territorial sorgida del cop d'estat del 18 de juliol de 1936 i que va separar l'Estat espanyol en dues faccions: la *nacional* i la republicana. Aquesta divisió va anar canviant en el transcurs de la guerra i va tenir com a conseqüència l'aplicació de les normes promulgades pels dos bàndols, que es publicaven als butlletins oficials respectivament, com es veurà més endavant. Tot i que l'objectiu principal d'aquest treball és analitzar el que va ocórrer a les Corts republicanes celebrades al lloc que aleshores s'anomenava Pins del Vallès, s'entén que no es pot deixar passar l'ocasió de tractar el camí cap a l'exili d'un govern i una cambra legislativa escollits a les urnes, per a —sí més no— plasmar una idea de la doble legalitat existent durant la Guerra Civil a l'un i l'altre bàndols, atès que l'exèrcit sollevat també va produir normes en el transcurs del conflicte. On s'aplicaven aquelles normes? Quina vigència van tenir les normes aprovades per les Corts de la República que ja tenia les hores comptades al territori espanyol? Com va ser la translació entre una legalitat i l'altra, segons qui dominava el terreny? Les preguntes són moltes i, malgrat que en aquest treball no s'ha trobat una resposta a totes, sí que s'han apuntat algunes qüestions sobre la matèria.

El cop d'estat del 18 de juliol⁴ de 1936, iniciat el dia abans a Melilla, el van dur a terme militars d'ideologia reaccionària descontents amb la Segona República i les seves polítiques, com, per exemple, la «devolució» de certa capacitat d'actuació a les nacionalitats històriques, motiu pel qual aleshores es van derogar els estatuts d'autonomia basc i català.⁵ Precisament, aquesta capacitat d'actuació de les nacionalitats va ser un punt de discussió amb el Govern català que s'explica en aquest treball. Aquest cop d'estat pretenia, doncs, trencar la legalitat republicana i les seves conseqüències, com ara l'autonomia política i normativa de les nacionalitats històriques.

La resistència del Govern al cop d'estat va comportar que la República, com apuntava Ángel Viñas, «no desapareció barrida por la fuerza de las armas»,⁶ sinó que va derivar en una guerra civil, a més del seguiment de la política republicana. El nombre de morts i ferits arran de la guerra iniciada el juliol del 1936 va ser molt elevat, així com la pobresa i la fam instaurades entre les classes populars. Moltes famílies van perdre casa seva pels bombardeigs sobre la població civil que l'exèrcit autoanomenat *nacional* va dur a terme amb l'ajuda de la Itàlia de Mussolini i l'Alemanya de Hitler,

3. F. VILCHES DE FRUTOS, «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas», p. 460.

4. Ángel Viñas situa com a punt de partida del cop d'estat el dia 16 de juliol, data de l'assassinat, ordenat per Franco, del general Amando Balmes, comandant militar de Gran Canaria. Á. VIÑAS, *La otra cara del Caudillo. Mitos y realidades en la biografía de Franco*, Barcelona, Crítica, 2015, p. 19 i 40.

5. Á. VIÑAS, *La otra cara del Caudillo*, p. 11.

6. Á. VIÑAS, *La otra cara del Caudillo*, p. 39.

amb especial incidència a Barcelona i Gernika, entre altres poblacions. En el cas de Mussolini, el 1934 ja havia estat informat sobre els moviments dels conspiradors contra la República i s'havia compromès a donar-hi suport, i el 1935 va establir vincles de col·laboració econòmica amb Falange, l'organització fundada per José Antonio Primo de Rivera.⁷

L'escenari internacional també va ser part important del debat celebrat al monestir vallesà. Europa i el món miraven de reüll el que passava en aquell conflicte, que seria el pròleg de la Segona Guerra Mundial. El Govern de la República va rebre armament de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS)⁸ a pesar de la política de no-intervenció promociionada per França i Anglaterra l'agost del 1936, per a la qual es constituí a Londres el Comitè de No-Intervenció, on hi participaven tots els estats europeus, a excepció de Suïssa. Aquest acord, que prohibia «la exportación directa o indirecta, la reexportación y el tránsito a España de toda clase de armas, municiones y material de guerra, incluyendo aviones, montados o desmontados, y todo barco de guerra», va ser incomplet per Alemanya i Itàlia, de qui precisament es volia evitar la intervenció i els quals no van dubtar a donar suport al cop militar dels rebels.⁹ De la mateixa manera, l'arribada d'armament de l'URSS es va veure afectada per aquesta política internacional, i per això altres països no van acudir a socórrer la República.

Malgrat el posicionament de les institucions europees, la República va rebre els brigadistes internacionals, homes i dones voluntaris que arribaven d'arreu del món i que es van implicar en el conflicte per a aturar el feixisme posant el cos a primera línia de la batalla, tant a la trinxera com amb la tasca imprescindible als hospitals de campanya. Els brigadistes, que van tenir un paper molt important a la batalla de l'Ebre, es van veure obligats a entregar les armes i retirar-se en compliment del pacte de la Societat de Nacions de l'1 d'octubre de 1938, per la qual cosa s'acomiadaren en un acte a Barcelona el dia 28 d'aquell mes.¹⁰ Aquella retirada de les tropes voluntàries va ser sol·licitada pel Govern de Negrín i la va defensar a les Corts celebrades a Sant Cugat del Vallès, com es veurà més endavant.

7. D. VAQUERO, «La intervención de la Italia fascista en la Guerra Civil española: su aportación a la conspiración, apoyo material y humano posterior y negocios con la República», a J. SÁNCHEZ (ed.), *El pacto de la no intervención. La internacionalització de la Guerra Civil espanyola*, Tarragona, Edicions de la Universitat Rovira i Virgili, 2009, p. 61 i 62.

8. L'URSS va ser el país on el Govern de la República va enviar l'or de l'Estat, ja que va ser l'únic que va acceptar rebre'l, malgrat que es va intentar enviar-lo a França i Anglaterra. El 1956 el Dr. Juan Negrín, que presidia el Govern quan va marxar a l'exili, va retornar l'or a l'Estat espanyol. A. AGUADO i M. F. MANCEBOA, «Entrevista a Carmen Negrín. Historia y memoria del último presidente de Gobierno de la Segunda República», *Arenal* (Granada), vol. 15, núm. 2 (2008), p. 375 i 376.

9. A. MARQUINA, «Las potencias occidentales y la Guerra Civil Española», *UNISCI Discussion Papers* (Madrid), núm. 11 (maig 2006), p. 224.

10. F. BONAMUSA, «Els estrangers i la batalla de l'Ebre, 1938», a J. SÁNCHEZ (ed.), *El pacto de la no intervenció*, p. 179.

2. LA DOBLE LEGALITAT DURANT LA GUERRA CIVIL: 1936-1939

El cop d'estat del 1936 i la reacció popular, política, sindical i governamental en defensa de la República, que va derivar en una guerra civil que va durar tres anys, va dividir el territori en dues faccions: la republicana i la *nacional*, és a dir, l'ocupada pel bàndol colpista. Un mateix estat amb dues realitats polítiques ben diferenciades: la democràcia republicana i la dictadura autoritària implementada pels militars sollevats, inspirats en principis reaccionaris que ja es van plasmar en els «26 puntos de Falange».¹¹ A mesura que l'exèrcit *nacional* avançava, la realitat del territori canviava i la repressió contra qui hagués defensat la República es començava a executar per part de l'Exèrcit. Com explica Àngel Viñas, la repressió va ser un dels elements estructurals del règim.¹²

El 20 de juliol de 1936 els territoris que van quedar sota el comandament dels militars colpistes van ser Sevilla, derrotada ràpidament pel general Gonzalo Queipo de Llano,¹³ Cadis, Còrdova, Granada, el territori del protectorat del Marroc, les illes Canàries, Toledo, Lleó, Palència, Burgos i els territoris d'influència, Navarra, sota el comandament dels requetès, Vitòria, Oviedo, Galícia quasi per complet, Valladolid, Burgos, Saragossa, Osca, Mallorca, Eivissa i Formentera.¹⁴

La promulgació de decrets militars va ser immediata. La *Gaceta de Madrid* del 22 de juliol de 1936 publica un decret promulgat per Manuel Azaña, president de la República, i el general Castelló, ministre de Defensa, que anuncia la baixa de l'Exèrcit dels generals colpistes, entre els quals es trobaven Franco, Queipo de Llano, Goded, Fanjul, Cabanellas i Saliquet.¹⁵ L'endemà mateix, el 23 de juliol, des de Burgos es promulga a la *Gaceta de Madrid* la creació de la Junta de Defensa Nacional mitjançant un decret que firma Emilio Mola, general de l'Exèrcit del Nord, i es designa president

11. Aquest programa polític es va publicar en l'edició de l'ABC del 30 de novembre de 1934, disponible en línia a: www.filosofia.org/hem/dep/abc/9341130.htm (última consulta: 7 juliol 2020).

12. À. VIÑAS, *La otra cara del Caudillo*, p. 25. Sobre la repressió davant el Tribunal de Responsabilitats Polítiques, vegeu D. VALLÈS, «Maria Soteras: un ejemplo de represión sexuada en la aplicación de la Ley de Responsabilidades Políticas franquista», a M. J. ESPUNY, D. VALLÈS i E. VELO (coord.), *La investigación en derecho con perspectiva de género*, Madrid, Dykinson, 2020, i E. VELO, «Una aproximación al estudio de la represión sobre las mujeres durante el franquismo desde la historia del derecho: las juzgadas en el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas», *Locus: Revista de Historia*, vol. 26, núm. 1 (2020).

13. Queipo de Llano va ser el responsable directe, a través del seu discurs emès per Radio Sevilla, de la greu repressió exercida contra les dones en aquell territori, que es va manifestar de diferents maneres: rapats de cabell, ingesta obligada d'oli de ricí, violacions i execucions sumàries. P. SÁNCHEZ, *Individuas de dudosa moral*, Barcelona, Crítica, 2009, i I. ABAD, «Las dimensiones de la “represión sexuada” durante la dictadura franquista», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 84 (2009), p. 65-86.

14. R. de la CIERVA, *Francisco Franco: Un siglo de España*, Madrid, Editora Nacional, 1973, p. 453, 454 i 462.

15. R. de la CIERVA, *Francisco Franco: Un siglo de España*, p. 467.

Miguel Cabanellas, el militar de més edat, segons el que es desprèn del text. L'endemà s'aprova un altre decret en el qual «se asumían todos los poderes del Estado y la representación legítima del país ante potencias extranjeras». A continuació es llisten els militars que formen part de la Junta de Defensa, on no hi consta Franco.¹⁶ No és fins l'1 d'octubre de 1936 que serà investit com a cap d'Estat per la mateixa Junta de Defensa Nacional. L'acte va tenir lloc a la Capitania de Burgos.¹⁷

La norma que va aprovar aquest nomenament va ser el Decret de la Junta Nacional de Defensa número 138, «Nombrando Jefe del Gobierno del Estado Español al Excelentísimo Sr. General de División don Francisco Franco Bahamonde, quien asumirá todos los poderes del nuevo Estado», decret que va ser publicat al *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España* del 30 de setembre de 1936. Aquest butlletí, promulgat a Burgos i que corresponia al número 32, en el disseny de la seva capçalera contenia l'escut de la República i hi constava l'organisme administrador: el Govern Civil de Burgos.¹⁸ Després d'haver pres possessió del càrrec, Francisco Franco va promulgar les primeres normes com a cap d'estat.

Aquestes disposicions normatives es van publicar el 2 d'octubre de 1936 al diari oficial, que des d'aquell moment va adoptar el nom de *Boletín Oficial del Estado*, cosa que donava una aparença d'unitat a l'Estat, que entenien comandat legítimament per la Junta de Defensa Nacional contra el Govern marxista republicà. L'índex d'aquell número 1 del *Boletín Oficial del Estado* (BOE) contenia lleis i decrets de diferent naturalesa, com ara l'organització administrativa de la «nueva estructuración del Estado», l'organització de les forces de l'exèrcit nacional i els nomenaments de càrrecs militars.¹⁹ Paral·lelament, es continuava publicant el *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional*, on constaven les ordres promulgades per Federico Muntaner en nom de la Junta. Per a posar un exemple, en el suplement número 33, del 2 d'octubre de 1936, es publica l'Ordre 267 del dia anterior, en la qual s'assenyala el següent: «De conformidad con lo propuesto por el Rectorado de la Universidad de Valladolid, la Junta de Defensa Nacional ha acordado [que] quede suspenso de empleo y sueldo el personal de los Centros docentes de ese Distrito Universitario, incluido en la adjunta relación, que comienza con D. Enrique Pons Irureta y termina con Dña. Luisa Díaz de Sarralde».²⁰

La depuració de mestres i professorat de tots els rangs educatius que, després de passar per un procediment administratiu, es declaraven com a «desafectos al Glorioso

16. R. de la CIERVA, *Francisco Franco: Un siglo de España*, p. 469.

17. R. de la CIERVA, *Francisco Franco: Un siglo de España*, p. 519.

18. *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, núm. 32 (30 setembre 1936).

19. *Boletín Oficial del Estado*, núm. 1 (2 octubre 1936).

20. *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, núm. 33 (2 octubre 1936), suplement.

Movimiento Nacional», va ser una constant durant tota la Guerra Civil i els primers anys de la dictadura franquista.²¹

La publicació d'un butlletí oficial propi per part de la Junta de Defensa Nacional sota el títol de *Boletín Oficial del Estado* va ser una clara declaració d'intencions sobre la seva missió salvadora de la pàtria, ja que s'apropiava de la denominació d'*Estat* com si el seu butlletí fos l'únic vàlid per a la totalitat del territori. Es pot interpretar que, amb aquell títol, el missatge que volien transmetre era que l'Estat eren ells, i no el Govern de la República, amb la qual cosa subsumien el règim democràtic en l'alteritat. Ens podem preguntar si el suport del sector monàrquic al cop d'estat va ser un element important per a aquesta legitimació política i militar imposada.

La confluència en un sol bàndol del sector que donava suport al sistema polític que havia desaparegut amb la República i d'aquells altres que es rebel·laven contra les polítiques republicanes i les seves actuacions a favor de les nacions històriques que podien «romper la Patria», va conformar un «el Estado somos nosotros» que va tenir com a exponent gens dissimulat el butlletí en el qual promulgaven les normes i les actuacions administratives i militars.

La producció normativa del Govern republicà i de les Corts es continuava publicant a la *Gaceta de Madrid*. Aquest era el títol que rebia el butlletí oficial de l'Estat des del 1697, si bé n'havia tingut d'altres des de la seva creació el 1661. Des del cop d'estat del 1936 va incloure el subtítol *Diario Oficial de la República* i a partir del 10 de novembre d'aquell any i fins a finals de març de 1939 la capçalera es va titular *Gaceta de la República. Diario Oficial*.²² En el mateix sentit que la reflexió anterior, el fet que aquest butlletí dugués el terme *República* al títol el podia presentar com un diari d'una part. És a dir, només del sector republicà i per a la República, com si no es dirigís a la totalitat del territori, com sí que es podia transmetre amb el títol del butlletí del bàndol sollevant.

Finalitzada la Guerra Civil, el butlletí oficial en el qual es publicaren les normes, els edictes i altres anuncis de l'Administració va ser el *Boletín Oficial del Estado*, denominació que ha arribat fins als nostres dies.

Els anys en què va transcórrer la Guerra Civil, la producció legislativa i les qüestions de caràcter administratiu de cada territori es publicaven en els mitjans oficials, cosa que deixava palesa la dualitat normativa que existia en un mateix estat, que tant el Govern republicà, de caràcter legítim, com el colpista entenien com a propi. Per tant, l'aplicació normativa en el territori variava segons si el domini era governamental o *nacional*. I les normes, doncs, s'inspiraven en principis polítics ben diferenciats. L'Es-

21. Sobre la depuració de mestres durant el règim franquista, vegeu F. MORENTE, «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión», *Hispania*, vol. 61, núm. 208 (2001).

22. S. NÚÑEZ DE PARDO, «De la *Gaceta de Madrid* al *Boletín Oficial del Estado*», *Historia y Comunicación Social*, vol. 7 (2002), p. 155.

tat espanyol tenia dues realitats i dos *corpus* normatius que es disputaven l'hegemonia i que variaven la vida quotidiana de la població segons el territori on es trobava.

A mesura que avançava la guerra, els colpistes anaven avançant i prenent capitals de província, on s'aplicaven les normes promulgades per la Junta de Defensa Nacional en el transcurs de la Guerra Civil. Com a exemple, en el transcurs del conflicte s'aprovaren normes tan importants com la designació de Franco com a cap d'estat, explicada anteriorment, el Decret número 108, del 13 de setembre de 1936, «Declarando fuera de la Ley a los partidos o agrupaciones políticas que desde la convocatoria de las elecciones celebradas el 16 de febrero último han integrado el llamado Frente Popular, señalándose las medidas y sanciones que habrán de adoptarse tanto sobre aquéllas como sobre los funcionarios públicos y los de empresas subvencionadas por el Estado», el *Fuero del Trabajo* del març de 1938, el Decret de 27 de desembre de 1938, «de obreras en paro», i la *Ley de Responsabilidades Políticas* del 9 de febrer de 1939.

Aquesta última norma va ser fonamental per a il·legalitzar les organitzacions polítiques contràries al règim, cosa que ja s'havia iniciat el 1936 en aplicació de l'article citat anteriorment, així com per a implementar la repressió contra les persones que en seu judicial s'estimés que havien realitzat alguna actuació contra el «Glorioso Movimiento Nacional» o que havien comès altres conductes de caràcter polític recollides en la norma.

L'avenç territorial dels sollevats va comportar la implementació del que anomenaren el «Nuevo Estado», això és, deixar enrere la legalitat republicana i instaurar les normes aprovades des de la seu de la Junta de Defensa Nacional de Burgos. Així doncs, la victòria *nacional* esborrava la legalitat republicana per a deixar pas a la legalitat de la dictadura franquista. Una nova legalitat que va implementar una altra manera d'entendre l'Estat, amb uns primers anys d'autarquia²³ i unes seqüeles indestruïbles de la Guerra Civil, ja que era una societat de vencedors i vençuts, de dones que, quan es casaven, complien el seu destí de mestresses de casa i mares²⁴ i, com a conseqüència, d'homes que havien de mantenir econòmicament la seva família.²⁵ La legislació fran-

23. M. A. del ARCO BLANCO, «“Morir de hambre”: autarquía, escasez y enfermedad en la España del primer franquismo», *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 5 (2006), p. 241-258.

24. La declaració II.1 del *Fuero del Trabajo*, del 9 de març de 1938, estipulava el següent: «[...] y liberará a la mujer casada del taller y de la fábrica». Com a conseqüència, les *Reglamentaciones Nacionales de Trabajo*, les normes laborals aplicables per sectors i empreses, incloïen la figura jurídica de l'excedència forçosa per matrimoni del personal femení, que es va modificar a partir d'una reforma de les relacions laborals de les dones del 1961. D'aquesta manera, quan una dona treballadora es casava, havia d'abandonar el lloc de treball a canvi d'un dot. Vegeu M. J. ESPUNY, «Aproximación histórica al principio de igualdad de género (III): las reglamentaciones de trabajo, observatorios de la desigualdad», *Iuslabor*, núm. 2 (2007), i E. VELO, *Dones i treball al Poble Sec durant el franquisme*, Barcelona, Edicions del 1979, 2017 (Llevat).

25. Apartar les dones que es casaven del mercat de treball implicava que el *pater familias* havia d'aportar els recursos econòmics necessaris per a mantenir esposa i fills, és a dir, exercir de *man breadwinner* ('l'home que guanya el pa'). D'aquesta manera, les mateixes reglamentacions que expulsaven les

quista va centrar-se a organitzar la societat, l'educació, el mercat de treball²⁶ i tots els aspectes privats de la societat que fos possible, consolidant una organització patriarcal i masclista, en la qual les dones passaren a un segon pla. El castellà, la religió catòlica i la formació política s'imposaren a les aules d'acord amb les lleis educatives.²⁷ Una legalitat que, amb els anys, va consolidar la societat imaginada pels militars colpistes i va deixar enrere el que havia estat la Segona República.

3. EL CAMÍ CAP A L'EXILI DEL GOVERN DE LA REPÚBLICA

El 6 de novembre de 1936 el Govern presidit per Largo Caballero²⁸ es va traslladar a València, coincidint amb l'acostament de les tropes colpistes a Madrid. A partir d'aquell moment, la capital de la República va ser aquesta ciutat, fins que a l'octubre

dones del mercat de treball, establien els anomenats *punts*, un suplement econòmic del salari que variava d'acord amb el nombre de fills que tenia el treballador i tenint en compte, també, l'esposa que no podia obtenir recursos econòmics per si mateixa. Aquests punts es regularien, per a la seva aplicació a les *Reglamentaciones*, en l'*Orden de 29 de marzo de 1946 por la que se unifican las normas para la aplicación del Plus de Cargas Familiares, establecido por la Orden de 19 de junio de 1945* (BOE, núm. 89, 30 març 1946). Igualment, en el cas que el marit autoritzés l'esposa a treballar, possibilitat que es preveia en l'article 11d de la *Ley de Contrato de Trabajo de 1944*, l'article 58 de la mateixa norma autoritzava el cònjuge a oposar-se que fos la treballadora qui percebés el seu propi salari, de manera que era el marit qui rebia el sou. Vegeu M. J. ESPUNY, «Aproximación histórica al principio de igualdad de género (III)», i E. VELO, *Dones i treball al Poble Sec durant el franquisme*.

26. Una de les qüestions que va estar més controlada per l'Estat franquista va ser la sindicació dels treballadors i productors. La declaració XII del *Fuero del Trabajo* del 1938 estipulava la creació de l'Organización Sindical Española (OSE), més coneguda com a Sindicato Vertical. Vegeu P. TOBOSO, «Redes y grupos empresariales en el Sindicato Vertical franquista», *Ayer*, núm. 105 (2017 (1)), p. 114.

27. En la base IV, «Enseñanzas», de la *Ley de Enseñanza Media*, del 20 de setembre de 1938 (BOE, núm. 85, 23 setembre 1938), s'estipulava el següent: «*Religión y Filosofía*.—Estudio cíclico de los principios fundamentales de la Religión Católica: las primeras nociones del Catecismo, en recuerdo de las adquiridas de la Enseñanza Primaria: Moral: Evangelios: Liturgia: Historia de la Iglesia y Apologética. La Filosofía será cursada en los tres últimos años, con arreglo a la distribución expresada en el cuadro final. [...] *Lengua y Literatura Española*.—Estudio, durante los siete años, de nuestro idioma, realizado sobre los textos clásicos. Análisis y deberes de composición y de redacción. Estudio de nuestra Literatura y nociones, en los dos últimos años, de las Literaturas extranjeras». Sobre la formació política a les aules, vegeu C. FUERTES, «La educación política franquista en la enseñanza media», *Historia Social*, núm. 94 (2019), p. 115-130.

28. Largo Caballero va ser un destacat dirigent de la Unió General de Treballadors (UGT) i del PSOE. Va ser deixeble del fundador de la UGT, Pablo Iglesias. Madrileny d'origen humil, va estar molt vinculat a la lluita sindical i revolucionària, i ocupà els càrrecs de regidor a l'Ajuntament i de diputat a les Corts des de jove. Empresonat en diferents ocasions per la seva activitat revolucionària, va ser ministre de Treball al gabinet d'Alcalá Zamora i president del Govern del Front Popular, fins al relleu de Negrín després dels fets de maig de 1937. Julio ARÓSTEGUI, «Largo Caballero y la herencia de Pablo Iglesias», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. extra 1 (2007), p. 25-33.

del 1937²⁹ es va traslladar a Barcelona. Aquell govern estava conformat per representants de tendències polítiques diverses, també dels anarquistes. Frederica Montseny, de la Confederació Nacional del Treball (CNT), va ser la ministra de Sanitat i Assistència Social i la primera dona que va ocupar aquest càrrec a l'Estat espanyol.³⁰ El maig del 1937, després dels fets ocorreguts a Barcelona, en els quals a la rereguarda es van enfrontar comunistes i anarquistes, inclús entre diferents sectors del comunisme,³¹ la representació de la CNT va abandonar el Govern de la República i el doctor Juan Negrín, del PSOE, va ser designat president per Manuel Azaña. El president de la República havia marxat de Madrid el 19 d'octubre de 1936 per la proximitat dels colpistes. Es va traslladar a Barcelona i pocs dies més tard va fixar la seva residència al monestir de Montserrat.³²

L'1 de novembre de 1937 el president de la Generalitat, Lluís Companys, va difondre una nota de premsa en la qual donava la benvinguda al Govern espanyol el dia en què s'instal·lava de manera oficial a Barcelona. Aquell mateix dia es va publicar el primer número de la *Gaceta* des de Barcelona.³³ En un primer moment, la convivència del funcionariat que pertanyia al Govern central i el de la Generalitat no va ser pacífica, fins al punt que el Ministeri de Governació va publicar una nota que obligava al respecte envers el català i establia sancions per als funcionaris que infringissin qualsevol dany a aquest idioma.³⁴ Pel que fa a les Corts republicanes, el 6 de novembre es va acordar que s'instal·larien a la seu del Parlament de Catalunya i el dia 9 d'aquell mateix mes el Parlament va revalidar el mandat del president Companys. Aquell mateix dia es va celebrar el primer Consell de Ministres a la capital catalana, en el qual s'agraí l'acollida a la Generalitat, a l'Ajuntament de Barcelona i a la ciutadania barcelonina.³⁵ Des d'aquell moment, el destí del Govern espanyol i el de la Generalitat de Catalunya anirien lligats, per bé que l'acollida catalana també es va estendre al Govern basc, que havia arribat a Barcelona el 22 de juliol de 1937.³⁶ Catalunya era el primer destí d'intel·lectuals i persones arribades d'arreu de l'Estat que buscaven refugi, fugint d'una guerra que els estalonava. I Barcelona va ser una de les ciutats que va patir més bombardeigs sobre la població civil.³⁷ El gener del

29. A. AGUADO i M. F. MANCEBOA, «Entrevista a Carmen Negrín», p. 379.

30. S. TAVERA, *Frederica Montseny: La indomable*, Madrid, Temas de Hoy, 2005, p. 205.

31. J. L. MARTÍN, «A vueltas con los sucesos de mayo de 1937 en Barcelona», *Ayer*, núm. 69 (2008 (1)), p. 303-321.

32. S. JULIÀ, *Vida y tiempo de Manuel Azaña (1880-1940)*, Madrid, Taurus, 2008.

33. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, Barcelona, Biblioteca de La Vanguardia, 1986, p. 177.

34. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 178.

35. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 179.

36. L. MEES, «Tan lejos, tan cerca. El Gobierno vasco en Barcelona y las complejas relaciones entre el nacionalismo vasco y el catalán», *História Contemporánea*, núm. 37 (2008), p. 559.

37. J. VILLARROYA, *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.

1938 se n'havien comptabilitzat dos-cents dotze des d'avions i disset des de vaixells de guerra. Així mateix, algunes poblacions van organitzar colònies per a acollir els infants vinguts d'altres territoris.³⁸ La tasca realitzada pels governs per a subministrar alimentació i roba va intentar cobrir les necessitats d'una població assetjada per la violència bèl·lica i la fam.

En aquell període, les Corts republicanes es van reunir a Montserrat, on residia el president Azaña. Una d'aquestes reunions va tenir lloc l'1 de febrer de 1938 i va assistir-hi Dolores Ibárruri, *la Pasionaria*,³⁹ en representació del Partit Comunista.⁴⁰ Aquell mateix febrer Terol va caure en mans de l'exèrcit nacional i el 10 de març van recuperar Belchite: s'acostaven a Catalunya.⁴¹ Aquelles dues ciutats van ser les úniques que l'exèrcit republicà va poder recuperar, però per a poc temps. El 1938 l'ofensiva militar colpista prenia terreny a Catalunya i va ser decisiva la caiguda de Lleida el mes d'abril.⁴² Aquell mateix mes es va constituir un nou Govern de la República en el qual el Dr. Juan Negrín assumia la cartera de Defensa després de mantenir diferències amb Indalecio Prieto,⁴³ qui l'havia ocupat fins aleshores.

Des del moment en què l'exèrcit colpista trepitja terra catalana el mes d'abril del 1938, té lloc una demostració de la dualitat legislativa existent entre els territoris

38. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 199-201.

39. Dolores Ibárruri va ser una dirigent molt important del Partit Comunista durant la Guerra Civil, així com a l'exili, i va ser el símbol del retorn de la seva formació al Congrés dels Diputats durant la Transició, juntament amb el poeta Rafael Alberti. Durant el conflicte bèl·lic, a més d'ocupar càrrecs orgànics en el si de la seva organització, també va ocupar-ne d'institucionals, com s'explica en aquest treball. Esposa d'un miner i mare de sis fills, la figura singular d'Ibárruri també es va evocar a través del mite de la mare que ella mateixa i el seu partit van fomentar: la mare de tots els espanyols i dels revolucionaris, fent d'aquest mite la imatge de la feminitat clàssica. Igualment, la seva activitat política la va portar a trencar, en certa manera, aquest estereotip i a assumir un rol masculinitzat. Vegeu M. LLONA, «La imagen viril de Pasionaria: los significados simbólicos de Dolores Ibárruri en la II República y la Guerra Civil», *Historia y Política. Ideas, Procesos y Movimientos Sociales*, núm. 36 (2016), p. 263-287.

40. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 212.

41. Á. ALCALDE, «La "gesta heroica" de Belchite: construcción y pervivencia de un mito bélico franquista (1937-2007)», *Ayer*, núm. 80 (2010).

42. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 256.

43. Indalecio Prieto, gallec d'origen humil, va ingressar al PSOE el 1899, quan es trobava a Bilbao amb la seva família i on treballava de taquígraf al diari *La Voz de Vizcaya*. Va ser escollit diputat a les Corts per Madrid el 1911 amb Largo Caballero, amb qui va mantenir diferències estratègiques en el si del partit. Anys més tard va ser diputat per Bilbao. La primavera del 1936 va ser proposat per Azaña per a formar govern, encàrrec que va refusar per l'oposició del PSOE, en aquell moment dirigit majoritàriament per afins a Largo Caballero, més propers a tesis revolucionàries i allunyades de les de Prieto, que advocava per una aliança entre socialistes i republicans. El setembre del 1936 va ocupar la cartera de Marina i Aire en el Govern de Largo Caballero i el 1937 va passar a ser ministre de la Defensa Nacional amb Negrín, qui va succeir-lo en el càrrec després de la seva dimissió. Vegeu O. CABEZAS, *Indalecio Prieto, socialista y español*, Madrid, Algaba, 2005, i G. VALIENTE, «Indalecio Prieto en la Guerra Civil: su visión humanitaria a través de la alocución a las milicias de 1936», *Historia Digital*, vol. XVI, núm. 28 (2016).

ocupats per cada bàndol: mentre que des de ponent els *nacionals* deroguen l'Estatut d'autonomia de Catalunya, des de Barcelona el Consell Executiu de la Generalitat manifesta la seva plena vigència i qualifica aquell intent de derogació de «demostració de odi y rencor contra las libertades catalanas».⁴⁴ El règim d'autonomia nacional de Catalunya i el País Basc va ser un dels motius, entre molts d'altres, que van propiciar el cop d'estat del 1936. Per tant, una de les mesures que van dur a terme en arribar a Catalunya va ser derogar la norma estatutària que reconeixia la singularitat i l'autonomia catalanes, atès que significava un atac a la unitat d'Espanya, com així seria al llarg del règim franquista. Per tant, mentre que en terres lleidatanes l'Estatut ja no estava vigent, ni, amb aquest, tota la normativa que se'n derivava, en territori republicà continuava plenament vigent.

La batalla de l'Ebre, iniciada el mes de juliol del 1938 i la qual es va allargar fins al mes de novembre, va ser decisiva per a la derrota republicana.⁴⁵ Aquell mes d'agost el Govern republicà pateix una altra crisi i canvia la seva composició; a més a més, Negrín expropia la indústria bèl·lica catalana, fet que provoca la dimissió dels ministres basc i català.⁴⁶

4. LES CORTS REPUBLICANES A SANT CUGAT (PINS) DEL VALLÈS

La reacció de Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental) al cop d'estat del 1936 va ser respondre-hi amb les armes. El Comitè Local de Milícies Antifeixistes de Sant Cugat va aplegar elements de la Confederació Nacional del Treball - Federació Anarquista Ibèrica (CNT-FAI), de la Unió General de Treballadors (UGT), del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), del Partit Republicà Democràtic Federal i una representació de la Unió de Rabassaires. Com va ocórrer en diferents llocs de la geografia, hi va haver enfrontaments amb l'Església, materialitzats en un assalt al monestir, on van cremar diferents talles que s'albergaven en el temple, com les de sant Cugat i sant Pere, datades al segle XVI. Fins i tot van arribar a assassinar els rectors de Valldoreix i Sant Cugat. Finalment i per a evitar mals majors, la Generalitat va expropriar el monestir, un dels emblemes del poble. Així mateix, les milícies també van expropriar cases d'estiueig de Valldoreix, de les quals eren propietaris grans tenidors i persones referents de la dreta monàrquica, pertanyents a Acció Catòlica.⁴⁷

44. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 258.

45. R. SALVADÓ, «La batalla de l'Ebre. Consciència i record», *Recerca*, núm. 14 (2012).

46. J. TARRADELLAS, *La indústria de guerra a Catalunya (1936-1939). L'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació*, Barcelona, Pagès, 2008 (Guimet; 101), i G. TAUSTE, *Les indústries de guerra a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1938). Estat de la qüestió*, Girona, Universitat de Girona, 2016.

47. J. F. MOTA, «La revolució política i social: del Comitè de Milícies Antifeixistes al consell mu-

El 14 d'octubre d'aquell mateix any el jutge municipal de Sant Cugat, Ramon Mas, va convocar una sessió del ple de l'Ajuntament seguint les directrius del Decret de la Generalitat del 9 d'octubre. Aquell decret, firmat pel conseller primer, Josep Tarradellas, imposava la dissolució dels comitès locals i altres organismes del mateix àmbit territorial, fos quina fos la seva denominació i composició, constituïts per a fer front al cop d'estat del mes de juliol.⁴⁸ La nova composició de l'Ajuntament va ser: sis regidors del Partit Republicà Democràtic Federal, sis de la CNT, quatre del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), dos del POUM, dos d'Acció Catalana Republicana (ACR) i dos de la Unió de Rabassaires.⁴⁹ Una de les primeres mesures que es van prendre va ser el canvi de nom del poble per a llevar-ne la referència religiosa. És per això que es va escollir el nom de Pins del Vallès, ja que el pi és l'arbre característic de la població i el seu entorn.⁵⁰ Aquest canvi es va dur a terme, segons l'Acta municipal del 19 d'octubre de 1936, «tenint en compte el sentiment general de la població, els moments de transformació que estem vivint, les noves tendències del país i el sentiment popular allunyat de tot signe d'insinuació religiosa».⁵¹

A partir d'aleshores, la moneda de curs legal del poble duria el nom de Pins del Vallès.⁵² Aquest canvi de nom, cosa que també van fer altres poblacions catalanes, es va aprovar per un decret del Departament de Seguretat Interior datat el 29 de desembre de 1936. En el text, firmat pel conseller de Seguretat Interior, Artermi Aiguadé i Miró,⁵³ i el conseller primer, Josep Tarradellas,⁵⁴ s'informava de la recepció dels infor-

nicipal». *Nodo 50*, actualitzat el 16 de juny de 2020. Disponible en línia a: www.nodo50.org/casc/mota/La-revolucio-politica-i-social-del#Cmaf (última consulta: 4 juny 2020).

48. Decret del 9 d'octubre de 1936, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 285 (11 octubre 1936) p. 137-138.

49. J. F. MOTA, «La revolució política i social».

50. J. F. MOTA, «La revolució política i social».

51. J. F. MOTA, «La revolució política i social».

52. A. SEGURA, «Els Pins del Vallès: el dia en què Sant Cugat del Vallès va canviar de nom», *La Torre. Nació Digital* (en línia), 9 d'octubre de 2007. Disponible en línia a: www.naciodigital.cat/sabadell/noticia/14086/pins/valles/dia/sant/cugat/valles/va/canviar/nom (última consulta: 5 juny 2020).

53. Polític d'ERC que va ocupar diferents càrrecs durant la Segona República i la Guerra Civil, entre els quals hi ha el de conseller de Seguretat Interior. Vegeu P. BROUÉ, «El Partido Comunista y el Frente Popular», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 3 (1985), p. 31.

54. Josep Tarradellas va ocupar diferents càrrecs al llarg de la Segona República, la Guerra Civil, l'exili i la Transició, i va ser un dels polítics catalans més prolífics del segle xx. Va viure de prop l'aprovació de l'Estatut del 1932, va ser conseller de Governació i de Finances, diputat a les Corts constituents republicanes i al Parlament de Catalunya, i va exercir de conseller en cap de Companys. Ja a l'exili, va ocupar el càrrec de president de la Generalitat fins a la seva tornada a Catalunya durant la Transició, quan va liderar els pactes amb Adolfo Suárez, qui aleshores era el president del Govern espanyol. Vegeu J. ESCULIES, «Tarradellas, fin de partida del sueño bilateral catalán», *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. 7, núm. 13 (2018), p. 257-278.

mes dels diferents ajuntaments i l'aprovació dels respectius canvis de nom.⁵⁵ Aquesta denominació continuà vigent fins a l'entrada de les tropes franquistes a la població i el seu triomf definitiu l'abril del 1939.

El 30 de setembre de 1938 les Corts republicanes es van reunir al monestir —aleshores— de Pins del Vallès en compliment del precepte constitucional; el febrer d'aquell mateix any ja s'havien reunit a Montserrat.⁵⁶ L'acte de Sant Cugat del Vallès es va revestir d'una notorietat pública singular: a la celebració d'aquelles corts, s'hi va convidar els ministres del Govern, diputats, diplomàtics, premsa i públic en general. En aquella sessió es va voler donar a la comunitat internacional un missatge sobre la legitimitat de la legalitat republicana i el reconeixement i l'ajuda de les democràcies europees.⁵⁷

El sumari i l'ordre del dia de la sessió presentaven diferents qüestions de caràcter pragmàtic. Pel que fa al sumari, s'hi trobaven qüestions laborals, amb assumptes com l'assegurança obligatòria de vellesa per a assalariats a empreses agrícoles, industrials i comercials, professionals liberals, treballadors a domicili i servei domèstic, la simplificació de la inspecció dels emigrants a bord de vaixells i el treball subterrani de dones; a més, es van limitar les hores de treball a les mines de carbó aplicant el principi de la setmana de quaranta hores, entre d'altres. L'activitat legislativa i política continuava vigent, per bé que la importància d'aquella sessió radicava en el vot de confiança del Govern de la República després dels fets succeïts en els últims mesos.

Va obrir la sessió el president del Congrés dels Diputats, el Sr. Diego Martínez Barrio,⁵⁸ recordant que la reunió s'esdevenia per obligació constitucional i fent una crida a la conducta «abnegada y austera» dels diputats, atès que era el propòsit comú, així com el del país, la victòria. Tot seguit, esmentà els herois del front i la rereguarda, i recordà el sacrifici dels soldats i el patiment de la població, conducta que havia de ser exemplar per als diputats. A continuació reafirmà la legitimitat de la composició del Congrés:

Tengo la firme convicción de que ahora, como en ocasiones análogas, el Parlamento español sabrá, por la disciplina de su actuación, por la eficacia de sus acuerdos y por la firmeza de sus convicciones, ofrecer el ejemplo de que, legisla-

55. Decret del 29 de desembre de 1936, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1, any v, vol. I (1 gener 1937), p. 7-8.

56. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 209.

57. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 289.

58. Martínez Barrio va ser un destacat polític andalús durant la Segona República. Membre del Partit Radical i maçó, va formar part del Govern de Lerroix fins que les seves diferències amb els membres de la CEDA van ser insalvables i va dimitir. Va ocupar diferents càrrecs com a ministre de les Corts republicanes i va ser-ne president, càrrec amb el qual va marxar a l'exili. L. ÁLVAREZ, «La forja de un republicano: Diego Martínez Barrio (1883-1962)», *Ayer*, núm. 39 (2000).

dores el año 36, antes de que se produjera la rebelión militar, devenida más tarde en una guerra, gozando entonces de la confianza del país, al cabo de dos años y medio de la sangrienta prueba a la que vive sometida la Patria, somos dignos de la misma confianza que entonces el pueblo español nos otorgó: antes, porque teníamos un programa que coincidió con la voluntad general: ahora, porque, unida a ese programa está la conducta de los legisladores que han sabido acallar todas sus diferencias para servir, en una obra común, los altos intereses de la nacionalidad y de la Republica.⁵⁹

Amb aquesta declaració, el president del Congrés remarcava la legitimitat democr tica de la cambra parlamentària republicana davant de les personalitats convidades a la sessió. En aquell moment la República ja havia perdut una part important del territori. Aquelles paraules solemnes van finalitzar amb aplaudiments de suport.

En el primer punt de la discussió del sumari es va acordar la incorporació al diari de sessions de diferents punts de l'acte anterior, com ara la pr rroga de trenta dies de l'estat d'alarma declarat el 17 de febrer de 1936,⁶⁰ prorrogat per primer cop a Madrid l'1 d'octubre de 1936,⁶¹ quan ja s'havia iniciat el conflicte b lic. Una altra q estiu rellevant va ser l'aprovació de la pr rroga fins al 15 de setembre per a la presentació als centres de reclutament de tots els individus que formessin part de relleus mobilitzats no incorporats, aix  com dels que haguessin abandonat o fossin voluntaris. També es donà compte del relleu en diferents carteres ministerials.

Entrant en l'ordre del dia de la sessió del 30 de setembre, s'escolliren la vicepresidència quarta de la cambra, que va recaure en Dolores Ibárruri, i la tercera secretaria, que va correspondre a Eduardo Frapolli Ruiz de la Herr n.⁶² Tot seguit es detallava la

59. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 2.

60. En la sessió de la diputació permanent del Congrés dels Diputats del 21 de febrer de 1936 es llegeix una declaració sobre els estats d'alarma i de guerra. Malgrat la seva inclusió en el sumari i l'explicació en l'acta, no s'inclou la reproducció del que el Govern va exposar en relació amb aquest assumpte en la declaració de l'estat d'alarma a tota la nació i l'estat de guerra a les províncies d'Albacete, Alacant, València i Saragossa. Sessions de la diputació permanent de Corts, sessió del 21 de febrer de 1936, p. 1. Es pot deduir, però, que la declaració d'aquest estat d'alarma i de guerra anterior al cop d'estat del 1936 va tenir lloc per causa dels nombrosos episodis violents que es van esdevenir els primers mesos d'aquell mateix any. Vegeu R. CIBRI N, «Violencia política y crisis democr tica: España en 1936», *Revista de Estudios Políticos*, núm. 6 (1978).

61. *Congrés dels Diputats*, núm. 61, extracte oficial de la sessió celebrada l'1 d'octubre de 1936, p. 6.

62. Catedràtic a l'Escola d'Estudis Mercantils de M laga, on va impartir classe. Com a polític, va exercir de diputat el 1933 pel Partit Republicà Radical i el 1934 per la Unió Republicana amb Martínez Barrios. Va marxar a l'exili i va ser jutjat pel Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Madrid. Disponible en línia a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/129366> ( ltima consulta: 6 juliol 2020).

proposta de reorganització de membres titulars i suplents de les comissions de treball parlamentàries del Govern de minoria socialista.⁶³ A continuació, el diputat Muñoz Martínez⁶⁴ defensà la proposició de llei per a atorgar una pensió anual a la viuda i la filla d'Àngel Pestaña, anarcosindicalista que va ser nomenat subcomissari general de Guerra arran del cop d'estat del 18 de juliol. Aquesta pensió, que s'atorgà en consideració a la precària situació econòmica en què quedà la família del dirigent anarcosindicalista, s'aprovà per la quantia anual del salari que Pestaña va percebre com a subcomissari. Com en el cas de Pestaña, foren altres les pensions atorgades a familiars de combatents morts de manera violenta, per bé que aquelles pensions s'havien de revisar i cobrir per la Comissió de Pensions nomenada en aquell mateix acte parlamentari.⁶⁵ La concessió d'aquestes pensions s'esdevingué, doncs, com una circumstància pròpia dels fets d'una guerra, com l'aprovació dels comptes de despeses realitzades en la reparació dels danys causats per l'aviació feixista a l'edifici de l'Ajuntament de València.

El següent punt de la sessió s'obrí amb el discurs del president del Consell de Ministres i ministre de Guerra, el Dr. Juan Negrín, qui sotmetia el seu Govern a la confiança de la cambra. En la seva intervenció va fer un repàs dels esdeveniments dels últims mesos i va defensar la seva gestió política. Abans d'iniciar aquest repàs, però, feu un esment de l'emplaçament que acollia la sessió, el monestir de Sant Cugat, alhora que recordà la trajectòria geogràfica obligada del Govern de la República:

Por esta migración obligada de nuestras asambleas, a que nos llevan las vicisitudes de la guerra, nos encontramos hoy en un recinto pletórico de reminiscencias y de las que solo quiero destacar a un primer plano el recuerdo de que este Monasterio de San Cucufate fué uno de los últimos baluartes de la resistencia contra la invasión musulmana, y de que bajo estos mismos techos conspiraron, ahora justamente hace ciento treinta años, las Juntas de patriotas que, con temple sereno, supieron ofrendar su vida arrojando el decono del general Duhesme y de

63. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 5.

64. Manuel Muñoz Martínez fou un militar andalús amb una intensa activitat política dins el Partit Republicà Radical Socialista. Més endavant va participar en la fundació d'Izquierda Republicana, formació de la qual va ser diputat a les Corts republicanes per la província de Cadis. Es va exiliar a París, on el van detenir els nazis el 1940 a petició del règim franquista, ja que a Espanya tenia diverses causes obertes i hi havia testimonis que l'acusaven de ser còmplice de la massacre de la presó Model de Madrid l'agost del 1936 contra presoners de dretes. Vegeu G. BREY, «Fernando Síglor Silvera, *Cautivo de la Gestapo: legado y tragedia del dirigente republicano y masón gaditano Manuel Muñoz Martínez*», *Cahiers de Civilisation Espagnole Contemporaine* (en línia), núm. 8 (2011); <http://journals.openedition.org/ceec/3846> (última consulta: 6 juliol 2020).

65. De cara a futurs treballs, seria interessant poder comprovar si aquestes pensions atorgades pel Govern de la República en temps de guerra van ser mantingudes pel règim franquista o si, per contra, van ser retirades i les famílies dels cessats van restar en situació de precarietat econòmica.

Mishowitzer, con sus huestes, en defensa de nuestra independencia. Hoy, por cuarta vez en su historia, acogen las naves de esta iglesia la celebración de unas Cortes. ¡Pueda la posteridad recordar con encomio y nosotros con orgullo, la tarea para la que aquí nos congregamos!⁶⁶

En aquest primer fragment s'esmenten tant el que va anomenar «invasión musulmana» com la Guerra de la Independència o Guerra del Francès (1808-1814), que va tenir un dels seus capítols catalans al monestir. Aquesta primera referència solemne al lloc on s'estava desenvolupant la sessió donà pas a l'explicació sobre els canvis esdevinguts en el Consell de Ministres des del mes de febrer, alguns esdevinguts a conseqüència dels fets de maig del 1937 i altres, de posteriors. Aquells canvis ministerials havien comportat que Negrín assumís la cartera de Defensa Nacional en successió d'Indalecio Prieto, a qui reconegué la tasca de transformació de les milícies polítiques del que seria l'Exèrcit Popular.

En aquest punt s'aturà a explicar de manera detallada la dimissió del ministre de Treball i Seguretat Social d'ERC, Jaume Aiguadé,⁶⁷ i, de retruc, del ministre del PNB, Manuel de Irujo,⁶⁸ a causa de l'aprovació en el Consell de Ministres del 16 d'agost d'aquell any dels tres decrets següents: militarització de les indústries de guerra, militarització dels tribunals especials de justícia i creació, a Barcelona, d'una sala especial dependent directament del Ministeri de Justícia del Govern de la República per a la persecució del contraban i l'evasió de capitals. La Generalitat de Catalunya interpretà aquells decrets, en especial el d'expropiació de les indústries de guerra, com una invasió de competències que feia palesa la falta d'entesa constant entre els dos governs.

Els dos decrets objecte de controvèrsia, els relatius a la indústria de guerra i al trasllat a Barcelona de la sala especial per a la persecució del contraban i l'evasió de

66. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 16-17.

67. Metge de professió, Jaume Aiguadé va ser un dels fundadors d'ERC i alcalde de Barcelona per aquesta formació durant la Segona República, època en la qual va intervenir en la ciutat a favor de la formació obrint nous centres educatius. Va ser ministre amb Largo Caballero, sense cartera, i amb Negrín, del gabinet del qual va dimitir per l'assumpte examinat en aquest treball. Vegeu D. IÑIGUEZ i A. E. WILLSON, «La Barcelona d'ERC, 1931-1939. Imatge i patrimoni», *Èbre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, núm. 9 (2019), i V. MORERA, *Les «Monografies Mèdiques» (1926-1937): medicina i país*, Alacant, Universitat Miguel Hernández, 2016.

68. Manuel de Irujo va ser un destacat dirigent del PNB, del qual va modernitzar l'organització, i també va ser un gran defensor de l'Estatut d'Euskal Herria durant el primer bienni republicà. Així mateix, Irujo i la seva organització dissentien de les organitzacions socialistes i progressistes republicanes en la qüestió religiosa, fet que va ser un dels motius per a l'absència del partit nacionalista en el Pacte de Sant Sebastià del 1930. Irujo també va impulsar Galeuzka, una plataforma de coordinació d'activitats de Catalunya, Euskadi i Galícia com a mostra de germanor dels «nacionalismos periféricos» de l'Estat. Vegeu J. L. GRANJA, «Manuel Irujo y la II República española (1931-1936)», *Vasconia*, núm. 32 (2002), p. 39-62.

capitals, es van aprovar en el Consell de Ministres celebrat a Barcelona el 16 d'agost i es van publicar en el número 230 de la *Gaceta de la República*, publicat el 18 d'agost de 1938. El relatiu a la indústria de guerra, que és el que va centrar gran part del debat, establia que totes les fàbriques i tallers productors d'armes, municions, pólvores, explosius i artificis de guerra, passaven a formar part de la Subsecretaria d'Armament. S'entenen compresos en aquell decret els tallers i les fàbriques que estiguessin funcionant i també els que estiguessin en construcció o muntant-se.⁶⁹

En el seu discurs, Negrín explicà els fets ocorreguts i va reconèixer que va intentar convèncer personalment Aiguadé per a retenir-lo al Govern. Per a Negrín, la indústria de guerra no havia de ser objecte d'una disputa com aquella perquè no era matèria inclosa en el repartiment de competències, ja que al seu parer ni en la Constitució ni en l'Estatut no hi havia cap precepte sobre aquesta matèria a favor del Govern central o de la Generalitat, per la qual cosa el més convenient era aglutinar la indústria de guerra en un sol comandament:

[...] pero que los servicios de guerra (yo mismo estaba convencido de ello y lo había estado desde hacía mucho tiempo y antes que yo lo había estado también mi predecesor, el señor Prieto) estimaba que era necesario, de alta conveniencia, colocarlos bajo un solo mando y dar una mayor rapidez a estos centros fabriles, que en el fondo no se sostenían más que por un apoyo económico del Gobierno y por el suministro de materias primas y de divisas para la elaboración de productos que el Gobierno Central daba.⁷⁰

Pel que fa a la lletra de la norma, l'article 14 de la Constitució del 1931 estipulava les matèries que eren competència legislativa i executiva exclusiva de l'Estat, i l'article 15, les matèries que eren competència legislativa de l'Estat i competència executiva de la Generalitat. En el seu punt onzè, la Constitució estipulava el següent: «Derecho de expropiación, salvo siempre la facultad del Estado para ejecutar por sí sus

69. Artículo primero.- A partir de la publicación del presente Decreto en la GACETA DE LA REPUBLICA, todas las fábricas y talleres productores de armas, municiones, pólvoras, explosivos y artificios de guerra que todavía no se han incorporado a la órbita de acción y dirección de la Subsecretaría de Armamento, bien pertenezcan en la actualidad a organismos centrales, ya a organismos de la región autónoma y, asimismo, aquellas que habiendo sido instaladas por infinitiva particular de unidades militares, funcionan con independencia, pasarán a formar parte de la expresada Subsecretaría, a cuyo efecto del titular o a éste o persona en quién delegue, se dará cargo de los citados talleres y fábricas. Artículo segundo.- A los efectos de este decreto se entenderá que están comprendidos en él, todos los talleres y fábricas, tanto los que en la actualidad están funcionando, como los que se encuentren en construcción o montaje. Asimismo, se entenderá que el concepto de fábrica o taller comprende edificios, maquinarias, planos y todos los demás efectos indispensables pertenecientes para el normal funcionamiento de la producción.

70. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 18.

obras peculiares».⁷¹ Pel que fa a l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 1932, l'article 5 regulava les matèries en les quals la Generalitat tenia la facultat d'execució de la legislació estatal. En el seu punt novè, anunciava: «Dret d'expropiació, salvada sempre la facultat de l'Estat d'executar per si mateix les seves obres peculiares».⁷² Per tant, la interpretació dels dos textos podia ser prou àmplia perquè cadascuna de les parts ho defensés a favor seu, tal com va passar. D'aquesta manera, per a Negrín la seva actuació va ser lleial als principis constitucionals i d'autonomia estatutària, que ja havien estat motiu de disputa al llarg del període republicà, i no va cessar en el transcurs de la guerra malgrat el posicionament lleial del Govern de la Generalitat reconegut pel mateix president del Consell de Ministres. En paraules de Negrín, les dues administracions tenien les millors relacions de cordialitat, ja fos per la necessitat de la guerra i el suport de Catalunya al Govern republicà, ja fos per les relacions històriques:

Y si no existiera por una posición política y por una convicción firme, tendría que haber sido engendrada por el efecto que en nosotros tiene que producir y ha producido la labor que han desempeñado no sólo los partidos políticos en Cataluña, que se han puesto todos, casi todos, como un solo hombre, al lado del Gobierno en esta rebelión, sino más que nada por la ejemplar conducta del pueblo catalán, cuyos sentimientos, cuyas tendencias, cuyas particularidades, siempre, pero ahora después de esta guerra más que nunca, estamos obligados a respetar todos los españoles. Yo lo hago por convicción y por raciocinio, pero lo hago también, después, por un sentimiento profundo y arraigado que no ha surgido después de esta guerra. Así pues, me vi yo privado de la colaboración de dos queridos amigos, el señor Aiguadé y el señor Irujo, que, desde el primer momento, como antes el señor Largo Caballero, han compartido conmigo en el Gobierno instantes duros, difíciles, y han asumido conmigo, muchas veces quizá discrepando de mi criterio, máximas responsabilidades históricas que, a ellos, por haber sabido subordinar su propio criterio y su propia personalidad a una dirección, les honoran, les honrarán.⁷³

D'aquest fragment, crida l'atenció que vincula l'obligació dels espanyols de respectar els sentiments, les particularitats i les tendències del poble català —que ja havien de ser observats prèviament—, al suport inequívoc de quasi tots els partits polítics catalans al Govern de la República, com si l'observança de l'Estatut d'autonomia, una

71. Constitució de la República espanyola del 1931, disponible en línia a: www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (última consulta: 6 juliol 2020).

72. Estatut d'autonomia de Catalunya del 1932, disponible en línia a: www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/9_Estatut_1932.pdf (última consulta: 6 juliol 2020).

73. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 19.

norma política de rang superior, i el respecte a les tendències polítiques diferents, que és un element estructural en una democràcia com la defensada per Negrín, depenguesin del suport català al seu Govern. De fet, Negrín en el seu discurs obvia que Francesc Cambó, màxim dirigent de la Lliga Regionalista, va donar suport als sollevats⁷⁴ i que hi va haver catalans a les files rebels.⁷⁵ Per tant, el poble català no va respondre de manera unànime donant suport a la República, si bé podia ser el sentiment majoritari. La qüestió de l'autonomia catalana estigué ben present en el transcurs de la guerra i segons Negrín havia de ser respectada, així com el sentiment nacional del poble català. Es reconeix de manera implícita que el conflicte competencial entre els dos governs li va comportar un trencament dolorós, ja que per al Govern republicà era necessari tenir la col·laboració de la Generalitat, que s'havia posicionat a costat seu des de l'inici de la guerra i que en aquell moment era amfitriona del Govern espanyol. Reconeixent la tasca d'Aiguadé i Irujo en el seu Consell, a qui va definir com dos «queridos amigos», assumí la importància del suport de catalans i bascos a la República. L'enfrontament competencial, malgrat la lleialtat mostrada durant la guerra, era una mostra de les desavinences polítiques de fons entre els governs espanyol i català.

Una vegada explicada aquesta qüestió, que, com es veurà, va tenir una rellevància especial en aquelles corts, el discurs de Negrín continuà abordant altres punts d'interès, com ara l'oportunitat de la pena de mort,⁷⁶ la reorganització social i econòmica de l'Estat i l'abastiment de matèries primeres i d'alimentació, però també reconegué grans pèrdues a causa dels bombardeigs i l'afectació que tenia per a l'economia productiva aquella situació, que comportava un gran patiment a la població, en especial als nens i les nenes que ja havien estat evacuats.

A continuació posà èmfasi en la política internacional. Per a la Societat de Nacions, l'objecte central de les seves preocupacions era la situació de l'Estat espanyol i l'ocupació d'Àustria i Txecoslovàquia aquell mateix 1938 per part de l'exèrcit nazi. Considerant els esdeveniments que s'estaven succeint arreu d'Europa, Negrín defensava que el seu Govern era un baluard de la llibertat i que la guerra d'Espanya no era només una qüestió interna, sinó que afectava a tot el món, i lamentava la incomprensió de les democràcies occidentals envers la República.⁷⁷ Negrín explicà que

74. B. de RIQUER, «Francesc Cambó ante el régimen de Franco: el intento de reconstruir la Lliga Catalana (1944-1947)», *Historia Contemporánea*, núm. 13-14 (1996), p. 289.

75. A. MANENT, *De 1936 a 1975: estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 5.

76. La convicció de Negrín sobre la conveniència de la pena de mort no era nova, ja que entenia que formava part de la «violència legítima del Estado». El 1932 va lamentar que la República no executés els instigadors del cop d'estat fallit, capitanejat per Sanjurjo, qui havia estat també instigador del cop d'estat del 1936 i morí poc després. H. GRAHAM, «Guerra, modernidad y reforma: Juan Negrín en la jefatura del Gobierno (1937-1939)», *Historia Contemporánea*, núm. 17 (1998), p. 436.

77. F. VILCHES DE FRUTOS, «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas», p. 457.

hi va haver intents de mediació amb el que anomenà «ejército rebelde»,⁷⁸ amb la resposta negativa d'aquest, i criticà la passivitat del Comitè de No-Intervenció davant aquesta circumstància, el qual entenia que la qüestió ja estava quasi «liquidada» i que el Govern republicà es rendiria.

En aquest punt explicà la proposta presentada davant la Societat de Nacions per a retirar «absolutamente todos» els voluntaris estrangers, inclús els nacionalitzats espanyols, que van lluitar al costat de l'Exèrcit Popular, els brigadistes internacionals. Negrín explicà la proposta presentada davant aquell organisme internacional per a la designació d'una comissió internacional amb àmplies facultats per a controlar i fiscalitzar la retirada efectiva dels voluntaris, cosa que permetia comprovar la bona fe del Govern espanyol. Aquesta proposta va ser acceptada per les Corts i va implicar la fi de la tasca dels brigadistes a la Guerra Civil, els quals van ser acomiadats en un acte a l'avinguda Diagonal de Barcelona el 28 d'octubre.⁷⁹ Així mateix, el president adreçà unes paraules d'agraïment als voluntaris que es van unir al bàndol republicà:

Yo no puedo dejar pasar en estos instantes, sin señalar aquí la deuda de eterno agradecimiento que España ha contraído con esos auténticos voluntarios que iban viniendo espontáneamente a nuestra tierra a ofrendar su sangre, a ofrendar su vida muchos de ellos en defensa de una causa que consideraban justa, por principios ideológicos muy diversos, muy variados, muchos de ellos por puro patriotismo, bastantes por pura simpatía y afecto a España, lo que ha significado y representa la acción de los voluntarios extranjeros en la lucha española en algunos momentos más difíciles de nuestra guerra.⁸⁰

Amb aquestes paraules es donava per conclosa la participació dels brigadistes a la Guerra Civil espanyola i es reconeixia que el seu paper havia estat molt rellevant. Com es veurà més endavant, aquella mateixa matinada la Societat de Nacions va resoldre acceptar la petició de Negrín i es va procedir a retirar els brigadistes de la línia de combat, fet que va deixar l'Exèrcit Popular amb menys força.

78. La divisió territorial de l'abril del 1938, així com el cansament i el descontentament popular pels anys de guerra que ja havien passat, van ser un punt d'inflexió en la disputa entre els defensors de la resistència, com Negrín i el PSOE, i els que volien firmar la pau amb Franco. Una oferta de pau que, tal com va explicar Negrín en aquella sessió, es va oferir a partir dels anomenats «Trece puntos de Negrín» i que l'exèrcit sollevat no va acceptar. Vegeu H. GRAHAM, «War, modernity and reform: the premiership of Juan Negrín 1937-1939», a P. PRESTON i A. L. MAKENZIE (ed.), *The Republic besieged. Civil War in Spain 1936-1939*, Edimburg, Edinburgh University Press, 1996, p. 195.

79. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 307.

80. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p.22.

Negrín va continuar la seva intervenció criticant els bombardeigs italians i alemanys, que ocasionaven l'horror de la població i la destrucció de monuments i edificis històrics, els quals digué Negrín que no importaven als combatents estrangers. En la solemnitat del repàs de la situació bèl·lica va detallar els fets ocorreguts a Llevant i a l'ofensiva de l'Ebre, i va demanar un homenatge de la cambra als soldats desplaçats allà.⁸¹ Per acabar, va defensar que la guerra encara es podia guanyar, malgrat reconèixer la superioritat material de l'enemic, amb el qual s'havia intentat una mediació que no va obtenir la resposta esperada. Defensà la preeminència d'un país lliure amb ciutadans de diferents ideologies que critiquessin i fiscalitzessin l'acció governamental i feu una crida als espanyols «del otro bando» invocant el seu patriotisme. Va fer una crida a la unitat d'Espanya i al debat polític exclouent-ne la monarquia:

¿Hasta cuándo y hasta donde tiene que durar esto? ¿No os dais cuenta de que estáis sacrificando y estáis destrozando completamente a España? Pactos, arreglos, componendas, no. Pero os ofrecemos una legalidad que está definida en los Trece Puntos de fines de guerra del Gobierno.⁸² ¿Es que hay aquí algún punto que no puedan suscribir los españoles que se sientan españoles por encima de todo y que quieran convivir con los demás, aunque piensen de distinta manera y discrepen de ellos?⁸³

La crida a la mediació i la pau és inequívoca, i Negrín fa una declaració solemne de convivència per a aturar el sacrifici i la destrossa d'Espanya. Les paraules usades en aquest fragment traspuen derrotisme davant del futur que esperava al país: trencat físicament pels bombardeigs i els efectes de la guerra i amb una població dividida se-

81. Actualment existeix molta bibliografia sobre la batalla de l'Ebre i la participació de l'anomenada Lleva del Biberó. Tanmateix, destaquem l'anàlisi de la funció estratègica militar dels comandaments que es fa a F. X. HERNÁNDEZ i X. RUBIO, «La batalla de l'Ebre. Complexitat i co-evolució», *Ebre 38: Revista Internacional de la Guerra Civil, 1936-1939*, núm. 7 (2017), p. 189-192.

82. L'entrada de Negrín al Govern va implicar l'aprovació dels «Trece puntos», una proclama del Govern del Front Popular dels principis que eren irrenunciables per a assolir la pau amb l'exèrcit so llevat. Aquests principis eren la independència d'Espanya, l'alliberament de militars estrangers invasors, el reconeixement d'una república democràtica amb un govern amb plena autoritat, l'execució d'un plebiscit amb la finalitat de determinar l'estructuració jurídica i social de la República Espanyola, l'establiment d'una consciència ciutadana garantida per l'Estat, l'obtenció de plenes garanties de la propietat legítima i la protecció del proletariat, l'assoliment de la democràcia camperola i alhora la liquidació de la propietat semifeudal, l'elaboració d'una legislació social garant dels drets del proletariat, la millora cultural, física i moral de la raça, la constitució d'un exèrcit al servei de la nació al marge d'influències polítiques i sindicals, la renúncia a la guerra com a instrument de política internacional i l'oferiment d'una àmplia amnistia per a tots (traducció de l'autora). Vegeu R. C. TORRES, «Negrín tenía razón. Reflexiones sobre el planteamiento bélico del doctor», *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, núm. 7 (2017), p. 120.

83. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 26.

gons la seva manera de pensar. Negrín defensà que el seu socialisme universalista no era incompatible amb el seu profund sentiment espanyol i va reconèixer, també, que el Govern era conscient que havia de corregir errors comesos en el passat. Tancà el seu discurs manifestant la seva creença en el futur d'Espanya i la necessitat de reconciliació. Acabà el discurs entre aplaudiments.

Finalitzada la intervenció de Negrín, el president del Congrés anuncià el debat relatiu a aquesta intervenció i donà la paraula a Dolores Ibárruri, qui va intervenir en nom de la minoria comunista i el Partit Socialista Unificat. Inicià el seu discurs alabant la intervenció de Negrín, manifestant la confiança i solidaritat amb el Govern de la República i sumant-se a l'homenatge als brigadistes internacionals. Ibárruri, excusant la necessària discreció de Negrín per la seva posició de president del Consell de Ministres, feu una crua crítica de les decisions preses per la Societat de Nacions per les seves conseqüències per a Espanya, Àustria i Txecoslovàquia.

[...] nosotros, que no tenemos las responsabilidades del señor Presidente del Consejo de Ministros, debemos decir, para vergüenza de las democracias, que no es tanto como consecuencia de la fortaleza del fascismo por lo que hoy se ven los pueblos de Europa desamparados, sino a causa de la cobardía de las democracias, y sentimos el rubor de que los pueblos más llamados a defender los principios democráticos, sean los que claudican ante la audacia del fascismo; pero, al mismo tiempo, sentimos este rubor como demócratas, sentimos también el orgullo de ser españoles, porque España es, en el transcurso de dos años y medio de guerra, el pueblo que va señalando el camino a las democracias: es España quién va diciendo a todos los pueblos cuál es el camino que conduce a detener los avances del fascismo, cuál es el camino que puede salvar la paz, que puede salvar el futuro de Europa.⁸⁴

Per a Ibárruri, les decisions de la Societat de Nacions eren vergonyoses i la garantia de la pau i l'aturada de l'avenç del feixisme era la resistència i la lluita que s'estava duent a terme a Espanya. Reconegué l'esforç dels soldats i del poble seguint la consigna de Negrín «resistir es vencer». Descrigué la resistència al front i a la rereguarda com a exemplar, suportant tot tipus de penúries i fam, però reclamà que aquesta resistència tingués resultats: la desfeta de l'exèrcit i la rereguarda enemigues i la presa d'algunes mesures com ara l'aprofitament de tots els recursos del país, cosa que ja havia plantejat el Partit Comunista en alguns mítings. Defensà que, d'aquesta manera, es podria coordinar el subministrament d'aliments i articles de primera necessitat tant a l'exèrcit com a la rereguarda, ja que el problema no era la falta de productes, sinó la d'acció conjunta. Donà suport a les paraules de Negrín sobre la

84. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 29.

possibilitat de guanyar la guerra i la reclamació d'unitat del Front Popular, i saludà les declaracions sobre Catalunya reconeixent l'anhel dels catalans per «ser comprendidos» i que els conflictes entre Catalunya i Espanya havien d'acabar «de una vez para siempre». Per acabar, s'uní a l'homenatge als soldats que havien perdut la vida al front amb el convenciment que podien guanyar la guerra i donant suport i col·laboració a les actuacions del Govern.

A continuació intervingué Miquel Santaló,⁸⁵ d'Esquerra Republicana de Catalunya. En el seu parlament, Santaló expressà, en nom del Grup Parlamentari de la Minoria Catalana, el desig de continuar lluitant per la independència i la llibertat humana. Igualment, rendí homenatge a l'Exèrcit Popular, respecte al qual expressà que hi havia una gran proporció de soldats catalans, i va manifestar la seva solidaritat amb la rereguarda. En relació amb la dimissió d'Aiguadé del Govern republicà, Santaló va explicar que no es va esdevenir per l'aprovació dels tres decrets explicats per Negrín durant la seva intervenció, sinó per conflictes polítics previs no resolts entre les parts i que van comportar les reserves del Grup Parlamentari de la Minoria Catalana:

Ya he dicho antes que esta, precisamente, es una de las diferencias de principio existente. Cataluña, desgraciadamente, fue incomprendida durante los tiempos de la Monarquía, ha sido mucho más comprendida en la República, y Cataluña sabe agradecer perfectamente lo que en justicia ha hecho la República por ella. Pero hay algo, señor presidente, que no está en esto de decir si se ha cumplido o no, fría-mente, el artículo número tantos de la Constitución u otro artículo del Estatuto; no, S.S., señor presidente, se ha referido muy brillantemente al poder formidable del sentimiento. Yo no creo, me permitirá el señor presidente, que no crea en la situación no política de S.S. Probablemente obedecerá esta creencia a la diferencia astronómica entre la extraordinaria habilidad, inteligencia y competencia de su S.S. y la modestia e incompetencia mía. No se trata, repito, de si se ha cumplido el artículo tantos o cuantos: es un problema de buena voluntad, que se traduzca en no herir sensibilidades y en procurar la solución de las cuestiones a base de previo acuerdo por parte de quienes tienen el peso de la dirección y de la responsabilidad

85. Miquel Santaló, mestre i geògraf, va ser un polític molt rellevant d'ERC. Membre fundador del partit, va ocupar diferents càrrecs institucionals com a diputat de la Mancomunitat de Catalunya just abans del cop d'estat de Primo de Rivera, motiu pel qual els va poder exercir durant poc temps: alcalde de Girona, conseller primer de la Generalitat de Catalunya i diputat de les Corts republicanes. Va succeir Lluís Companys en la direcció del Grup Parlamentari de la Minoria Catalana i va implicar-se en la governabilitat de l'Estat per a consolidar, allora, l'autonomisme d'esquerres i el bon funcionament de la Segona República. Vegeu X. CARMANIU, *El pensament polític de Miquel Santaló Parvoirell a través dels seus textos (1919-1939)*, Girona, Universitat de Girona, 2017, disponible en línia a <http://hdl.handle.net/10803/456684> (última consulta: 7 juliol 2020), i A. GONZÁLEZ, «La minoría catalana en las Cortes Constituyentes (1931-1933)», *Ayer*, núm. 56 (2004), p. 224.

de aquellas facultades que les concede el Estatuto y, al mismo tiempo, la Constitución de la República.⁸⁶

Santaló matisà les afirmacions de Negrín sobre l'origen del conflicte entre les forces catalanes i espanyoles, per bé que va reivindicar que venien de lluny i que no es tractava d'incompliments legals concrets, però també reconegué que la República havia estat més comprensiva amb els desitjos i la política catalanes que no pas la monarquia. Santaló va recordar que algunes de les reivindicacions no complertes, que comportaven les reserves del seu grup parlamentari, eren la unitat de l'Èxercit, la solució als problemes d'abastiment i la garantia del respecte dels drets individuals malgrat la situació de guerra. Per acabar, fent balanç dels perjudicis i elogis al Govern, manifestà el seu mandat exprés de reiterar el suport a la República perquè aquesta tirés endavant per a defensar no només la llibertat nacional, sinó també la nova vida lliure dels pobles del món.

En la intervenció del diputat gironí es pot entreveure que l'anàlisi del conflicte entre els dos governs transcendia la lletra de la Carta Magna i de l'Estatut d'autonomia, i incidia en la desavinença política i la manca de tacte, lleialtat i sensibilitat a l'hora d'arribar a acords entre les dues administracions, cosa que entenia que des del Govern espanyol no s'havia fet correctament atès que no s'havia respectat la sensibilitat del Govern català.

A continuació intervingué Manuel Torres Campaña,⁸⁷ del Partit Republicà Radical, qui en la seva intervenció reiterà l'adhesió i la col·laboració lleial amb el Govern amb l'acció conjunta de tots els grups que formaven el bloc antifeixista. Feu una crida a la unitat del Front Popular, deixant de banda partidismes, per a col·laborar de manera lleial i constant. Igualment, va fer una crida a la desaparició de les discrepàncies entre els governs central i català, entre d'altres, va retraure a Santaló les seves paraules sobre les reserves, en plena guerra, d'Esquerra Republicana de Catalunya i va demanar la represa dels contactes per tal d'assolir la compenetració i coordinació necessàries.

Va seguir aquesta breu intervenció el parlament de Manuel de Irujo en nom de la Minoria Basca. Anuncià el vot favorable del seu grup parlamentari, el qual va recordar que ja havia donat suport lleial al Govern de la República abans del cop d'estat del 1936.

86. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 32.

87. Torres Campaña va ser un polític madrileny maçó i membre del Partit Republicà Radical. Després de la Guerra Civil va emigrar a Amèrica. També va ser ministre del Govern republicà a l'exili format el 1945, presidit per José Grial. Vegeu M. SEGÚN-ALONSO, «La influencia de la masonería madrileña en la política de la Segunda República Española (1931-1939)», *Revista de Estudios Históricos de la Masonería Latinoamericana y Caribeña*, vol. 6, núm. 2 (2015), i M. J. PELÁEZ, «Jornadas sobre Juristas Andaluces en la Segunda República (Facultad de Derecho de Granada, 18 y 19 de abril de 2007)», *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, núm. 29 (2007).

Va recordar Gernika, el poble basc i, especialment, els capellans perseguits i assassinats, i va posar èmfasi en el seu suport a la democràcia republicana i la solidaritat amb Catalunya arran de la crisi que va comportar la seva sortida i la d'Aiguadé del Govern. Reconeugué la iniciativa de la República per a dialogar amb catalans i bascos, diàleg que, fent referència a la Confederació Espanyola de Dretes Autònomes (CEDA), una part no va saber portar a terme, ja que en aquell moment estaven combatent la República des de l'altra banda de la trinxera. Va defensar la política separatista contra la dictadura i la monarquia perquè aquestes feien «monòlogos», no dialogaven. Va retreure al Govern de Negrín haver aprovat els tres decrets esmentats en altres intervencions, que no van respectar, al seu parer, el pacte del 17 de febrer de 1937 sobre la necessitat de diàleg entre el Govern republicà i la Generalitat. El text d'aquell acord, tal com recordava Irujo mateix, deia el següent: «En todos los problemas que surjan entre la República y la Generalidad se dialogará, se llamará a capítulo, se hablará sobre ellos».⁸⁸

Per a Irujo, aquell pacte s'havia de complir malgrat estar en guerra. Va argumentar que era més important el diàleg, que ell mateix havia practicat com a ministre de Justícia, que no pas les declaracions benintencionades i grandiloqüents, i també la necessitat de respecte de les particularitats culturals i nacionals de Catalunya i Euskadi. Reclamà que no es fes política sobre Catalunya sense dialogar amb la Generalitat i demanà que es poguessin obrir les esglésies per a la pràctica religiosa dels que eren cristians i catòlics. Va respondre a les paraules de Negrín sobre la pena de mort: exposà que cap sentència que fos injusta es podia admetre en dret i que ells no podien admetre cap «género de ejemplaridad» que no es basés en la justícia, per bé que Negrín defensà, en la seva intervenció, que la pena de mort podia ser exemplar. Donà suport, doncs, a la suspensió de les execucions de la pena capital que Negrín proposava en el seu discurs. Feu un repàs dels assumptes de l'abastiment, la reorganització de l'Exèrcit i la política internacional, i criticà la gestió del Govern en els primers punts i el felicità en el darrer.

A continuació intervingué Manuel Portela Valladares,⁸⁹ liberal, qui manifestà el suport del seu grup al president del Consell de Ministres. En la seva intervenció va elogiar la unitat de catalans i bascos amb el Govern, als qui va retreure haver estat un

88. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 35.

89. Portela Valladares va ser un polític gallec que va transitar entre la ideologia monàrquica i el republicanisme, però per sobre de tot era liberal i agrarista. Va ocupar diferents càrrecs durant la Restauració i la Segona República, com el de governador general de Catalunya i el de president del Consell de Ministres el febrer del 1936, entre molts d'altres. El 1932, en ocasió de l'aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya, es va significar a favor de l'aprovació d'un estatut per a Galícia perquè entenia que era necessari per a resoldre els problemes propis del territori. Va formar part de les formacions polítiques Lliga Agrària d'Acció Gallega, Partit Demòcrata, Partit Liberal i Partit del Centre Democràtic, i va morir exiliat a França el 1952. Vegeu P. MERA, *Monárquico, republicano, liberal. Biografía política de Manuel Portela Valladares*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2016.

impediment de la vida de l'Estat, i elogià, també, la política governativa per a guanyar la guerra: al seu parer, la unitat era important per a salvar la República i la llibertat, i tenia el convenciment, també, que la guerra es podia guanyar. Tot seguit intervingué Emilio Palomo,⁹⁰ d'Izquierda Republicana, qui manifestà el suport del seu grup al Govern del qual formaven part i elogià el debat que s'esdevenia en aquella sessió. Després de repassar els assumptes ja exposats en intervencions anteriors, com l'abastiment o l'Exèrcit, demanà el següent: «Izquierda Republicana quiere que se arbitren los recursos legales suficientes para que el contacto de los Diputados con el Gobierno y la nación, con sus órganos representativos y constitucionales, tenga una eficacia y un vigor constantes».⁹¹ D'altra banda, va definir la petició efectuada per Negrín a la Societat de Nacions per a la retirada dels voluntaris internacionals, com un gest genuïnament espanyol.

Seguí en l'ordre d'intervencions Ramon Lamonedada,⁹² del PSOE, qui anuncià el suport del seu grup al Govern de la República i va fer una referència a la sessió celebrada a Montserrat, de la qual, digué, entenia que hi havia diverses qüestions sobre les quals s'hauria de reflexionar. Així, feu referència a l'inici de la guerra i criticà la manca de vigilància de les institucions, motiu pel qual digué que «muchos españoles tengan hoy que llorar como mujeres lo que no supieron defender como hombres».^{93,94} En relació amb la qüestió nacional, reivindicà que els socialistes no eren obstacle per al diàleg i animà el Govern a mantenir el respecte, la camaraderia i el contacte cordial amb Catalunya i el País Basc, sempre que ho consentís la situació de guerra, s'emmarqués dins de la Constitució i no significués privilegis per a ningú.

90. Polític i periodista, va tenir diferents càrrecs durant la Segona República, com ara el de governador civil de Madrid, el de diputat per Toledo i el de ministre de Comunicacions. Va exiliar-se a Mèxic, on va formar part de la Junta d'Auxili als Republicans Espanyols (JARE), presidida per Indalecio Prieto. En triomfar la revolució castrista, va marxar a Cuba. Informació disponible en línia extreta de: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/130800> (última consulta: 7 juliol 2020).

91. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 39.

92. Ramon Lamonedada, tipògraf de professió, va ser secretari general del PSOE entre el 1938 i el 1942 i dirigent del PCE durant els anys vint. Es va exiliar a Mèxic i el 1946 va ser expulsat del seu partit per no acatar les ordres de la direcció sobre la dissolució de les delegacions executives americanes del PSOE. Vegeu A. MATEOS, «Ramón Lamonedada, un marxista revolucionario en la Secretaría General del PSOE, 1936-1942», *Historia del Presente*, núm. 19 (2012), p. 143-144.

93. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 40.

94. No podem deixar de fer un comentari sobre aquesta expressió, la qual, malgrat que és una frase feta usada popularment encara en els nostres dies, és sexista. En aquest sentit, entenem que l'ús d'expressions d'aquestes característiques en una institució com el Congrés dels Diputats no és afortunat.

Després de la intervenció de Lamonedá, Negrín va demanar la suspensió de la sessió perquè el Consell de Ministres pogués deliberar, petició que va ser concedida pel president de les Corts. Tot i que en l'acta de la sessió no hi consta, del resum d'aquella sessió que va fer Matilde de la Torre es desprèn que el president va tenir la intenció de dimitir del seu càrrec davant les crítiques que havia rebut i la tebiesa dels vots de confiança confirmats durant la sessió pels diferents portaveus.⁹⁵ La dimissió, però, no es va consumir. La sessió es va reprendre a un quart de dotze de la nit amb la intervenció de Negrín. El president manifestà que no acceptaria vots de confiança condicionats i amb reserves, perquè entenia que no eren un suport lleial i sincer, sinó un llast. Va continuar defensant la seva posició respecte a l'aplicació de la pena de mort, amb l'argument següent:

Yo no lo puedo considerar como un acto de justicia; pero, aun no considerando, sé que hay determinados delitos y en determinados momentos que es preciso, aun contradiciéndose uno en su propia carne y en su propio sentimiento, castigar con la pena o infringir este castigo si un Estado quiere subsistir. Esto es lo que yo he dicho, que es una cosa muy distinta de lo otro.⁹⁶

En relació amb els governs autonòmics, defensà que la seva relació de franquesa era el que ell entenia per cordialitat, així com el consens i la coparticipació en els sentiments, responent sempre a les seves responsabilitats governamentals. Defensà, també, que la qüestió de l'expropiació de les indústries de guerra era una discussió heretada del seu predecessor com a ministre de Guerra, Indalecio Prieto, i que el Govern català n'estava al corrent. A més a més, va explicitar que aquell decret era una necessitat objectiva, si bé reconeixia que els decrets objecte de disputa s'extralimitaven: «[...] yo me he negado en absoluto a injerirme en ninguno de los asuntos específicos de la Generalidad y nunca he consultado ni he dicho que me vengán a preguntar sobre asuntos de su incumbencia, y me he encontrado con la sorpresa de Decretos que a todas luces eran extralimitaciones».⁹⁷ Així mateix, defensà que, malgrat la voluntat de diàleg, no volia coartar l'acció dels governs autonòmics ni veure limitada la seva actuació per aquests.

Va defensar la formació de l'Exèrcit Popular, herència dels seus predecessors i construït a partir de la col·laboració de les diferents organitzacions i sindicats, per bé que va ser precisament una part de l'Exèrcit la que es va solleva contra la República.

95. F. VILCHES DE FRUTOS, «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas», p. 460.

96. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 43.

97. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 44.

Així doncs, va argumentar que el que hi havia en aquell moment s'assemblava força a un exèrcit, construït amb l'esforç col·lectiu i fetes les depuracions que s'havien estimat necessàries. Va finalitzar la seva intervenció reiterant la qüestió dels vots condicionats, que insistia que preferia que fossin clars i inequívocs. En aquest sentit, Indalecio Prieto en la seva intervenció qualificà aquesta exigència de Negrín, tot i ser legítima, com a falta d'experiència parlamentària i mostra d'una ambició excessiva, ja que la discrepància política va generar una crisi i la sortida de dos membres del Govern (Aiguadé i Irujo). Prieto entenia que les formacions que havien sortit del Govern no podien donar un vot incondicional —si no, tornarien a formar part del Consell de Ministres— i qualificà els arguments de les formacions que encara en formaven part com a falta d'unitat governamental. Per acabar, aconsellà a Negrín que acceptés els vots encara que fos amb restriccions. Aquella intervenció de Prieto va ser descrita per Matilde de la Torre com un exemple de la crispació que es vivia en el si de la minoria socialista.⁹⁸ Tot seguit va intervenir Miquel Santaló, qui explicità que les seves reserves naixien de la gestió política en relació amb la interpretació de l'Estatut d'autonomia i la Constitució, conflicte explicat anteriorment, però digué que el seu suport al Govern era incondicional.

Al seu torn, el diputat d'Izquierda Republicana, Palomo, aclarí que les observacions realitzades al Govern sobre el subministrament no exclouen del suport incondicional el seu grup parlamentari i estimà que la seva crítica era molt semblant a la realitzada per Ibárruri. Per acabar, el diputat Trabal, com a català que era va manifestar que «el pueblo de Cataluña se halla perfectamente identificado con la política de resistencia, de organización militar, de democracia y de sentido hondamente español que el Gobierno, presidido por el doctor Negrín, ha venido y viene realizando».⁹⁹ Fent al·lusió a la importància i el sentiment de la tradició catalana que li despertaven els murs del monestir de Sant Cugat, defensà l'actuació de Negrín en relació amb el poble català respectant la Constitució i l'Estatut, i exposà que el possible oferiment de supressió del text estatutari que algú realitzés, era una negació de la pàtria catalana.

Finalment es va votar l'acord de la cambra, que quedà redactat de la manera següent:

Las Cortes toman nota de las palabras del jefe del Gobierno, expresan su conformidad con la labor que el Gobierno del Frente Popular ha realizado durante el interregno parlamentario en función del voto que le fue concedido el pasado primero de Febrero, le felicita por su política de autoridad y resistencia a la invasión

98. F. VILCHES DE FRUTOS, «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas», p. 461.

99. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 47.

extranjera, por la gloriosa batalla del Ebro y la heroica lucha en todos los frentes y por la dignidad con que se produce ante el Mundo y acuerdan ratificarle su confianza.

Pins del Vallés, a 30 de septiembre de 1938.¹⁰⁰

Com es pot comprovar, la ubicació de l'acord inclou «Pins del Vallés», tot i que en algunes intervencions els diputats es van referir a la població com a «Sant Cugat». Finalment, l'acord va ser defensat per Mariano Joven,¹⁰¹ del Partit Republicà Radical Socialista. En el seu discurs feu una crida a la unitat per la gravetat del moment, en el qual el Govern necessitava una assistència «leal y desinteresada», amb independència, recordant els discursos d'alguns diputats, de la manca de subministrament de productes en alguns punts de la geografia. Acabà amb un discurs emocionant en què recordà l'Exèrcit, els homes caiguts en combat i els que patien a la rereguarda, dels quals va dir que, en compliment de la consigna de Negrín, resistien. Finalment, l'acord va ser aprovat per aclamació.

En aquella sessió quedaren aprovats els dictàmens per a la concessió d'una pensió a la família d'Àngel Pestaña¹⁰² i la convalidació dels decrets publicats per la presidència del Consell de Ministres i altres departaments ministerials, donant-los rang de llei.¹⁰³ S'aixecà la sessió a les vint-i-tres hores i cinquanta-cinc minuts de la nit.

L'activitat política seguí el dia següent, l'1 d'octubre. El Parlament de Catalunya es va reunir i escollí Josep Irla, d'Esquerra Republicana de Catalunya, com a president de la cambra. Les Corts republicanes, reunides aquell dia al Saló Modernista de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, aprovaren els pressupostos generals de l'Estat per a l'any 1939, així com els dictàmens de regulació de la intervenció de l'Estat en l'explotació

100. *Congrés dels Diputats*, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938, p. 48.

101. Polític aragonès i mestre de professió. Va ser membre del Partit Republicà Autònom Aragonès, del qual va marxar en fundar-se el Partit Republicà Radical Socialista. Va ser escollit diputat per Saragossa el 1936 i va ocupar diferents càrrecs durant la Segona República. Ja a l'exili, va col·laborar per a rescatar els espanyols dels camps de concentració i va marxar a Mèxic, on va morir. Informació disponible en línia extreta de: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/123631> (última consulta: 8 juliol 2020).

102. La norma es publica a la *Gaceta de la República*, núm. 322 (18 novembre 1938), p. 620-621.

103. Aquesta convalidació es publica en format d'annex a la *Gaceta de la República*, núm. 322 (18 novembre 1938), p. 613-620. Entre els decrets convalidats es troba el de creació a Barcelona de la Sala Especial per a la Persecució dels Delictes de Contraban i Evasió de Capitals, que havia estat objecte de controvèrsia entre els governs espanyol i català. El contingut dels decrets convalidats és divers, per bé que l'eix central és, indubtablement, la situació bèl·lica que es vivia. Per exemple, es convalida el decret de declaració de zona de guerra de tots els ports, amb les conseqüències que se'n derivaven, aprovat el 16 d'agost d'aquell any. Un altre decret que té un interès especial en les actuacions de l'exèrcit sollevat és el del 26 de març de 1938, pel qual es declara il·legal el comerç d'antiguitats i obres d'art. Considerant la vigència d'aquesta norma i la dualitat legislativa territorial apuntada anteriorment, podria ser interessant la investigació sobre la comissió d'un delictes per part de les autoritats franquistes que van confiscar antiguitats i obres d'art a persones afins a la República.

del Banc Exterior d'Espanya, i establiren determinats recàrrecs i modificacions sobre diferents contribucions i impostos en vigor i en crearen altres de nous.¹⁰⁴ Per acabar, a causa de les circumstàncies de la guerra, també s'aprovà la suspensió de les sessions del Congrés dels Diputats.¹⁰⁵ La matinada d'aquell 1 d'octubre la Societat de Nacions aprovà la petició de Negrín de retirar les Brigades Internacionals,¹⁰⁶ que ell havia defensat en la sessió celebrada a Pins del Vallès el dia anterior.

L'última sessió de les Corts republicanes abans de creuar la frontera cap a França es va celebrar l'1 de febrer de 1939 al castell de Figueres. En aquella sessió, quan Barcelona havia caigut uns dies abans en mans de l'exèrcit sollevat, l'ambient s'impregnà dels aires de guerra malgrat la insistència de Negrín a buscar la pau. En el seu discurs, el president del Consell de Ministres argumentà que amb la pau no només s'havia de salvar Espanya, sinó també els països que l'ajudaven, atès que la Segona Guerra Mundial cada vegada era més a prop. El contingut d'aquella sessió va tenir lloc entre declaracions polítiques de diferents grups parlamentaris que cridaven a la resistència i homenatjaven l'Exèrcit i la rereguarda, car eren conscients que el moment viscut era fatídic. A més a més, es va criticar la presència de Hitler i Mussolini a la guerra, amb la creença que disposarien del territori i els béns de producció espanyola. Pel que fa a la minoria comunista, va cridar a la resistència al territori i no a França, on es desplaçava el Govern republicà. La solemnitat de la sessió, l'última en territori espanyol, es va concloure amb unes paraules del president de les Corts:

Señores Diputados, nuevamente vamos a separarnos. No quiero añadir una sola palabra a las aquí pronunciadas por el Jefe del Gobierno y por los distintos señores Diputados representantes de las minorías. De la misma manera que hasta ahora el Parlamento ha cumplido su deber, lo cumplirá en el futuro, coadyuvando a la obra heroica y patriótica que en las trincheras realiza el Ejército para la salvación de la República Española. A la sesión próxima se avisará como de costumbre.¹⁰⁷

Aquella va ser l'última sessió celebrada abans de creuar la frontera. La que la va seguir es va celebrar el 10 de gener de 1945 a Ciutat de Mèxic. La trajectòria de les institucions republicanes traçava un camí fins aleshores inèdit: la marxa completa del sistema institucional d'un estat, que incloïa la presidència de la República, el Govern, les Corts i els governs de les autonomies catalana i basca, així com membres de partits

104. *Congrés dels Diputats*, núm. 68, extracte oficial de la sessió celebrada l'1 de octubre de 1938, p. 4.

105. *Congrés dels Diputats*, núm. 68, extracte oficial de la sessió celebrada l'1 de octubre de 1938, p. 5.

106. *Cataluña en la Guerra Civil Española*, p. 304.

107. *Congrés dels Diputats*, núm. 69, extracte oficial de la sessió celebrada el 2 de febrer de 1939, p. 14.

polítics, sindicats i associacions.¹⁰⁸ Unes institucions que es van mantenir vives a l'exili amb la legitimitat política d'haver estat unes institucions escollides a les urnes derrotades per les armes, amb la participació de conjugacions de la política internacional: aliances de l'exèrcit colpista amb l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista, el suport de Mèxic i l'URSS a la República i l'intent de no-intervenció de França i Anglaterra. Una suposada neutralitat que el 27 de febrer de 1939 es va inclinar per reconèixer la legitimitat del govern franquista.¹⁰⁹ L'1 d'abril Franco va dictar l'últim comunicat de guerra, en el qual la donava per finalitzada i instaurava el «Nuevo Estado» a tot el territori.

5. LA PREMSA EXPLICA LA REUNIÓ AL MONESTIR DE SANT CUGAT

La sessió parlamentària celebrada al monestir anomenat aleshores de Pins del Vallès va ser explicada a la premsa. Els diaris que van explicar la reunió van ser l'*ABC*, de Madrid, i *La Vanguardia*, *El Diluvio*, *La Humanitat* i *La Publicitat*, de Barcelona.

Pel que fa al diari *ABC*, que en aquell moment duia el subtítol *Diario al Servicio de la Democracia*, va titular la crònica «La normalidad constitucional. El Parlamento de la República se reunió ayer en el histórico Monasterio de Sant Cugat del Vallés» i posava el focus d'importància en el vot de confiança unànime al Govern.¹¹⁰ A l'inici de la crònica es feia una descripció del monestir i s'explicava que es va construir entre els segles XI i XIV en l'estil romànic propi de l'època de transició cap al gòtic (un dels elements més característics de l'edifici és l'imponent rosetó) i que en aquell emplaçament ja s'hi havien reunit les Corts en l'època de Martí I l'Humà, en la d'Alfons IX i en el regnat de Felip II. Finalitzant la descripció, s'explicava que les naus de l'edifici monacal estaven cobertes per tapissos del patrimoni nacional. A continuació, la crònica feia una descripció exhaustiva de l'acte parlamentari, explicava l'aprovació de l'atorgament de diferents pensions, entre les quals hi havia la concedida a la filla i la vídua d'Àngel Pestaña, i tot seguit reportava el discurs del president del Consell de Ministres, el Dr. Juan Negrín, del qual destacava diferents fragments sobre les matèries tractades: la feina parlamentària del Govern, les dues últimes crisis i les funcions dels governs autònoms, en clara referència a les dimissions dels ministres Aiguadé i Irujo, i el paper d'Espanya en l'escena internacional, entre d'altres.

En la segona pàgina de la crònica s'explicava l'aprovació per aclamació de la proposició de confiança al Govern. Fora de la crònica de la sessió de les Corts repu-

108. X. FLORES, «El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea*, núm 14 (2001), p. 310.

109. E. MEJÍA, «Aproximaciones a un exilio sin fin: el retorno y el exilio español en México», a S. LASTRA, *Exilios: un campo de estudios en expansión*, Buenos Aires, CLACSO, 2018, p. 183.

110. *ABC* (Madrid), 1 d'octubre de 1938, p. 1.

blicanes, en la pàgina tercera de l'edició de l'*ABC* d'aquell dia s'explicava la reunió mantinguda a Ginebra sobre la retirada dels brigadistes internacionals, qüestió que també s'havia debatut al monestir cugatenc. Aquella notícia breu, titulada «Ha sido aprobado que la retirada de nuestros voluntarios sea garantizada por el organismo de Ginebra»,¹¹¹ explicava que en l'última reunió de la Societat de Nacions s'havia examinat la petició del Govern espanyol i s'havia acordat la designació d'un comitè format per França, la Gran Bretanya i l'Iran perquè l'executessin i, alhora, la creació d'una comissió per a comprovar la retirada dels voluntaris sense assumir cap responsabilitat sobre aquesta qüestió. Per acabar, també explicava que s'havia aprovat la possibilitat d'acollir qualsevol petició de les mateixes característiques que provingués dels «rebeldes españoles».

En aquesta mateixa pàgina s'exposaven diferents reaccions sobre la petició de retirada dels voluntaris de la guerra, com la de Maksim Litvinov, comissari d'Afers Estrangers de l'URSS, que donà suport a la petició del Dr. Negrín sobre la independència d'Espanya i criticà que l'assumpte es volgués passar al Comitè de No-Intervenció, ja que entenia que aquest organisme havia obstaculitzat l'aprovisionament de la República, cosa que havia afavorit els rebels. D'altra banda, l'*ABC* explicava que l'editorial del diari anglès *News Chronicle* afirmava que «[n]o hay posibilidad de un arreglo definitivo en Europa mientras las tropas extranjeras no sean retiradas de España»¹¹² i al·legava que aquesta era una necessitat estratègica i urgent per a les potències democràtiques. Com es pot comprovar, la importància de la Guerra Civil a escala internacional era força rellevant i un dels seus capítols més destacats va ser la retirada dels voluntaris estrangers del front.

D'altra banda, la crònica realitzada pel diari *La Vanguardia* era més exhaustiva, ja que ocupava cinc pàgines de l'edició del dissabte 1 d'octubre de 1938. Sota el títol «El jefe del Gobierno, doctor Negrín, ratifica su ideario de Resistencia y Fe en los destinos de España»,¹¹³ un subtítol feia clara referència a les paraules de Negrín sobre els rebels i al seu desig pel que feia a la divisió de l'Estat espanyol: «Si los españoles de la zona rebelde, por su obcecación o su soberbia, creen que podemos consentir el exterminio de nuestra Patria o su división en zonas de influencia, preciso advertir que eso no será nunca y bajo ningún pretexto».¹¹⁴ En la crònica del diari barcelonès es feia referència a la denominació Pins del Vallès, al contrari que en la del diari *ABC*, on només s'al·ludia al poble amb el nom de Sant Cugat. Aquella crònica també recordava que l'emplaçament va ser seu d'altres corts històriques i que es va adornar per a l'ocasió amb tapissos, banderes i flors i hi va haver un escenari per a la presidència

111. *ABC* (Madrid), 1 d'octubre de 1938, p. 3.

112. *ABC* (Madrid), 1 d'octubre de 1938, p. 3.

113. *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1938, p. 1.

114. *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1938, p. 1.

de les Corts, un lloc per als diputats i un altre, al fons, per als convidats a l'esdeveniment. La crònica continuava descrivint l'arribada solemne del president de les Corts, Martínez Barrio, que va tenir lloc a dos quarts de sis de la tarda i durant la qual Barrio va ser rebut per una companyia de carabiners. Una estona més tard, gairebé a les sis, descrivia l'arribada del Dr. Negrín, qui va estar acompanyat pel subsecretari de Presidència i va saludar Martínez Barrio.

La crònica continuava descrivint la sessió i explicant la concessió de pensions acordada i el discurs del Dr. Negrín. El parlament del president del Consell de Ministres es dividia en els diferents blocs temàtics que tractava i es tancava amb l'explicació de la votació unànime de les formacions en suport del Govern del Front Popular. En les pàgines de la crònica d'aquella sessió parlamentària també hi apareixien l'editorial de la jornada i una notícia sobre l'activitat de les aviacions republicana i estrangera, la qual —aquesta última— bombardejava la població civil de Cornellà amb artefactes explosius i incendiàris. En la segona pàgina hi havia la notícia de l'acceptació de la Societat de Nacions de la petició de retirada dels voluntaris estrangers, el relat de l'activitat política d'aquella jornada de la Generalitat i del Parlament de Catalunya, una explicació sobre la situació europea titulada «Dictadores y demócratas. Los cuatro en torno a la mesa», firmada per Fabián Vidal, una crònica sobre l'activitat judicial i una altra sobre l'activitat del govern provisional d'Euskadi, que també estava acollit a Catalunya. Finalitzava aquelles pàgines una crònica d'un homenatge als bombers per part del Govern municipal de Barcelona.

Pel que fa a l'editorial de *La Vanguardia* titulat «El Poder y la Fe», feia un repàs històric dels moments en els quals els temples han acollit fets transcendentals per a la política espanyola, com l'esdevingut el dia anterior: «Las piedras venerables del Monasterio de San Cucufate, como las de Montserrat, el mes de febrero, han acogido a la democracia y a la legalidad. Es una tradición españolísima, la de que los templos, ya que no el clero, den hospitalidad al pueblo para sus deliberaciones en sus momentos críticos».¹¹⁵ Un d'aquests fets crítics dels quals es feia memòria era l'aprovació de la Constitució de Cadis el 1812 a l'església d'aquella localitat. En aquest escrit s'afirmava que les potències estrangeres podien comprovar com funcionava la Constitució republicana, que s'exercia la crítica política i que el Govern era transparent explicant la seva obra i les seves intencions, inclús en la situació complicada que patia el país. Es donava suport a Negrín, la seva fortalesa moral i les seves paraules, que qualificava com a «doctrina de Estado». Igualment, malgrat la renovació de la confiança dipositada en el Govern per part de totes les formacions polítiques, reclamava una «sumisión leal a sus propósitos» i considerava que la inseguretat era contrària a l'eficàcia, en clara al·lusió a les reserves i prerrogatives manifestades per alguns representants. El text continua posant en relleu la «invocación emocionante» de Negrín als espanyols rebels

115. *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1938, p. 1.

fent referència als tretze punts de finalització de la guerra. En aquesta al·locució intentava que els «facciosos», com se'ls anomenava en reiterades ocasions, reflexionessin sobre si era necessari sacrificar la pàtria en benefici dels estrangers per no avenir-se a la legalitat constitucional. S'al·ludia clarament a l'ajuda d'Alemanya i Itàlia, ja que els republicans temien que Espanya se sotmetés al seu domini si guanyaven els sollevats. L'editorial acabava descrivint el to de Negrín en referir-se a la situació internacional, subratllava les seves intervencions sense «amargura ni [...] indignació» i amb pietat, i insistia en la seva negativa a la divisió de l'Estat en «zonas de influencia». En els tretze punts aprovats pel Front Popular i en la seva retòrica, el president del Consell de Ministres va repetir la necessitat de la independència d'Espanya respecte a les potències europees. Aquell editorial de *La Vanguardia* s'orientava a donar suport al Govern republicà i a Negrín, de qui elogiava el discurs, i demanava la màxima unitat en aquells moments de transcendència política.

Pel que fa *El Diluvio*, en la seva edició del dia 1 d'octubre també explicava la sessió esdevinguda a Pins del Vallès. Del seu editorial es podia extraure el suport inequívoc de la publicació al president del Consell de Ministres, de qui deia que havia pronunciat una «pieza oratoria de valor inapreciable» i el descrivia d'aquesta manera:

Habló, no el político profesional al viejo estilo, sino el hombre de Gobierno que en un momento grave de la historia de su país tiene que abandonar la cátedra y el laboratorio, en el que daba brillo a la ciencia y a la cultura nacional para encargarse de conducir la República española a la victoria sobre sus enemigos interiores y exteriores. El doctor Negrín, aparte de su extraordinaria inteligencia y de su gran cultura, es un hombre de fe en la victoria de la República y en el porvenir de España. De esta España inmortal de Don Quijote, siempre romántica, que está luchando, no sólo por su libertad y su independencia, sino por la libertad del mundo.¹¹⁶

Per acabar, s'elogiava la importància de l'acte celebrat al monestir i es mostrava confiança en el triomf de l'exèrcit republicà en la defensa de la pau i la llibertat universal, al qual es contraposava la capitulació a Munic de les democràcies europees enfront de Hitler, que havia implicat la invasió de Txecoslovàquia. La crònica de la sessió continuava a les pàgines 4 i 5 del diari, en les quals es detallaven el discurs de Negrín i els dels portaveus de les altres formacions polítiques. Així mateix, en la quarta pàgina del diari també hi havia la notícia de l'aprovació de la retirada dels voluntaris estrangers d'Espanya, crònica que detallava la realització d'aquesta acció a dos quarts de dues de la matinada d'aquell dissabte 1 d'octubre. La política i els esdeveniments internacionals se succeïen de manera imparable.

116. *El Diluvio*, 1 d'octubre de 1938, p. 1.

La publicació *La Humanitat*, vinculada a Esquerra Republicana de Catalunya, dedicà les dues primeres pàgines de l'edició de l'1 d'octubre de 1938 a la sessió celebrada a Sant Cugat del Vallès. La crònica, titulada «Les Corts de la República es reuniren ahir al Cenobi de Sant Cugat del Vallès», posava un èmfasi especial en les intervencions de Santaló, d'ERC, i d'Irujo, del PNB. Feia un resum del discurs de Negrín i de les intervencions dels portaveus dels grups parlamentaris representats, i conclouïa amb l'adhesió a la moció de confiança al Govern de la República.

Per acabar, el diari *La Publicitat* dedicava a la sessió dos requadres en la primera i la segona pàgines de l'edició de l'1 d'octubre de 1938. La crònica, titulada «La reunió de les Corts de la República. La cambra acorda per unanimitat ratificar la confiança del Govern», traduïa el discurs de Negrín al català i conclouïa explicant la ratificació unànime del Govern i amb la nota «La resta de la informació ens és impossible publicar-la avui, degut a l'hora. La publicarem en l'edició de demà».¹¹⁷ En l'edició de l'endemà, 2 d'octubre, el diari dedicava un requadre de la primera pàgina i tres quarts parts de la quarta i última a acabar d'explicar la sessió celebrada a Sant Cugat del Vallès. Se subratllava amb titulars la decepció de les minories parlamentàries sobre l'obra del Govern i l'interès de les intervencions dels diputats Santaló i Irujo, a qui es referien amb la forma basca Iruxo. La crònica de l'última pàgina es trobava al costat de la notícia de l'aprovació dels pressupostos per a l'any 1939 efectuada a Sabadell el dia anterior. Així mateix, en aquesta edició del diari també s'explicava de manera extensa l'activitat del Parlament de Catalunya de la jornada anterior, en la qual es va escollir Josep Irla com a president de la cambra, Antoni Rovira i Virgili com a vicepresident primer, per la renúncia de Jaume Serra Húnter, i Manuel Serra i Moret com a vicepresident segon. Es destacava, també, el discurs d'exaltació patriòtica de Lluís Companys.

6. CONCLUSIONS

En aquest treball s'han tractat diferents qüestions, com ara la doble legalitat existent durant la Guerra Civil, el camí cap a l'exili del Govern i les Corts republicanes i la sessió que es va dur a terme a l'aleshores Pins del Vallès el 30 de setembre de 1938, qüestió, aquesta última, que és la més rellevant del treball.

Sobre el primer assumpte, la doble legalitat existent durant la Guerra Civil, s'ha pogut comprovar que tant el Govern i la cambra legislativa de la República, com la Junta de Defensa Nacional del bàndol rebel, continuaven produint les seves normes i les publicaven al seu propi butlletí oficial: la *Gaceta de la República* i el *Boletín Oficial del Estado*, respectivament. És aquesta última nomenclatura la que ha arribat fins als

117. *La Publicitat*, 1 d'octubre de 1938, p. 2.

nostres dies i la que, ja en el seu moment, rebia un nom legitimador i de govern per a tot l'Estat, independentment del color polític i la forma d'estat.

Coexistien dos ordenaments jurídics d'inspiració política absolutament diferenciada en moltes qüestions, com ara la igualtat entre dones i homes (malgrat que la Segona República encara tenia mancances), la llengua, la religió i el respecte a les nacionalitats i les seves normes de màxim rang autonòmic, és a dir, els estatuts d'autonomia. Com s'ha pogut comprovar, el bàndol sollevat va derogar les normes estatutàries catalanes i basca des del moment en què va ocupar part dels territoris respectius. Curiosament, va ser l'Estatut català el que va generar una de les discussions polítiques més agres en l'època analitzada en aquest treball. Tornant a la doble legalitat existent durant la Guerra Civil, la conquesta territorial de les tropes rebels implicava la imposició de la seva legalitat i la supressió de l'ordenament republicà. Caldria veure, però, en una anàlisi més detallada, si es va derogar la totalitat de la normativa republicana, en especial les pensions aprovades en l'últim període, com la de la família d'Àngel Pestaña, aprovada en la sessió de Pins del Vallès.

En el seu camí cap a l'exili, el Govern i les Corts republicanes no van descuidar la seva activitat legal i política. Prova d'això són les sessions del Consell de Ministres, així com les de la diputació permanent i del ple del Congrés dels Diputats, que es van dur a terme abans de creuar la frontera francesa el 1939. L'imperatiu constitucional i el mandat democràtic que el febrer del 1936 s'havia atorgat al Front Popular perquè governés feien inexcusable el compliment d'aquest deure. El Govern del Front Popular va canviar de seu en tres ocasions: la primera, per a traslladar-se a València; la segona, per a fer-ho a Barcelona, i la tercera, a Figueres, on es va celebrar l'últim ple abans de fer efectiu el seu exili. Pel que fa a l'arribada a Barcelona, el Govern espanyol va tenir-hi una molt bona rebuda; el Govern del País Basc ja hi era, i des d'allí seguia la seva activitat política. Sobre el Govern a l'exili, hi ha nombrosos treballs que l'estudien i, d'altra banda, no ha estat l'objecte d'aquest treball.

La sessió celebrada a l'aleshores Pins del Vallès el 30 de setembre de 1938 es va revestir d'importància i solemnitat política perquè es volia donar una imatge d'unitat i seguretat sobre el triomf de la guerra a les potències i la premsa estrangeres. La dialèctica de Negrín no va estalviar esforços a donar altura política a l'esdeveniment, que es va celebrar en un edifici rellevant per la seva importància històrica i arquitectònica. Un monestir grandiloqüent que, de ben segur, va impressionar a qui s'hi va desplaçar per a aquell acte. La posada en escena de la sessió de les Corts no va estalviar cap detall en tapissos, banderes i flors, tal com es va conèixer per la premsa de l'època. I revestir la sessió amb aquella posada en escena no va ser casual. També cal subratllar que en aquella sessió només hi va intervenir una dona, Dolores Ibárruri, en representació de la minoria comunista i el PSUC. Malgrat els avenços que les dones van assolir en el terreny polític en el transcurs de la Segona República, la intervenció d'una sola diputada és rellevant, ja que s'ha pogut saber que, com a mínim, hi assistí una altra diputada: Matilde de la Torre, del Partit Socialista.

Aquella sessió de les Corts adquireix rellevància per diverses raons, però sobretot pels discursos de Negrín i altres diputats que encara creien en la victòria de la República, quan les tropes rebels ja es trobaven en terreny català i la batalla de l'Ebre estava en curs. Malgrat això, en aquella sessió encara s'aproven i es tramiten diversos acords relatius a la reestructuració de les comissions parlamentàries, l'aprovació de pensions per a famílies de caiguts a la guerra, com la de l'anarcosindicalista Àngel Pestaña, el tractament de Negrín sobre la pena de mort, l'anunci de la petició de retirada dels brigadistes internacionals a la Societat de Nacions, que es va aprovar aquella mateixa matinada, la discussió sobre els decrets que van provocar la dimissió dels ministres Aiguadé i Irujo, i la ratificació del Govern de Negrín, qui s'ha pogut saber, per la literatura acadèmica existent, que en aquella sessió va dimitir, malgrat que això no consta en l'acta analitzada en aquest treball. En aquest sentit, s'entén que, quan s'estudia una sessió parlamentària, accedir a documentació complementària més enllà de l'acta de la sessió estricta permet saber molts més matisos i detalls que si no fos així quedarien inadvertits. És per això que també s'ha entès que era interessant analitzar què deia la premsa de l'època sobre aquell acte. És per la premsa que s'ha pogut conèixer que la sessió parlamentària es va revestir d'una solemnitat protocol·lària especial en un edifici que, per si sol, ja és solemne. Es podria pensar que l'emplaçament d'aquella sessió no va ser casual, sinó buscat expressament per a donar importància a allò que s'havia d'aprovar: la ratificació del Govern de la República en un moment tan tens com el setembre del 1938.

La tensió va ser un element important d'aquella sessió per diversos motius: un, la discussió competencial entre els governs espanyol i català i la tebiesa dels suports rebuts per Negrín. En qualsevol cas, crida l'atenció que la petició de retirada dels voluntaris estrangers rebés un suport tan unànim i es definís aquella decisió com a orgullosa i «muy española», ja que, de fet, amb aquesta acció es van minvar les forces de l'Exèrcit Popular quan s'estava lliurant una batalla que va ser determinant i en la qual fins aleshores els brigadistes internacionals van tenir un paper molt important: la batalla de l'Ebre.

En relació amb el conflicte competencial entre governs, s'ha pogut comprovar que la redacció de la Constitució i la de l'Estatut d'autonomia podien donar lloc a diferents interpretacions a l'una i l'altra bandes, i més tenint en compte l'excepcionalitat del moment per causa de la guerra. Era imprescindible la unificació del comandament de la indústria de guerra? Es podia haver negociat amb el Govern català, tal com reclamaven els bascos? Política i legalitat es donen la mà i allora esdevenen un pretext per a la disputa entre dues parts que en principi s'havien d'entendre i que s'eren lleials, si hem de fer cas de les proclames realitzades en la sessió d'aquell 30 de setembre, tant les fetes per Negrín com les de Santaló i Irujo. Malgrat que les minories catalana i basca entenien que la República havia dialogat molt millor que la monarquia —i, per descomptat, la dictadura de Primo de Rivera—, l'existència d'un govern democràtic i

progressista com el Front Popular no estalviava disputes competencials i no volia dir que les reclamacions nacionals no existissin, ans al contrari.

Uns anhels nacionals que alguns diputats entenien que no era el moment de reivindicar, atès l'estat de guerra en què vivia el país. Aquella manca d'entesa i de comprensió de la qual es lamentaven catalans i bascos no era inèdita, sinó que ja venia de lluny i va continuar existint malgrat la dictadura franquista. De fet, ha arribat fins als nostres dies amb moltes postures intactes: és el diputat del PSOE qui diu que s'ha de respectar el sentiment nacional català, sempre que sigui dins de la Constitució. En aquell moment històric, el rerefons de la discussió competencial i nacional estava present en la sessió d'aquella jornada i malgrat la guerra, però la lleialtat al Govern republicà continuava essent-hi a pesar de les disputes legals mantingudes entre governs i les diferents sensibilitats polítiques i nacionals.

En relació amb el vot de confiança al Govern de Negrín, és interessant comprovar que algunes minories van expressar reticències a manifestar un suport incondicional al president per qüestions diferents que tenien com a teló de fons la tensió de la guerra i els problemes que se'n derivaven, com ara les morts i la manca d'abastiment de productes bàsics. També és rellevant com Negrín encaixà aquelles crítiques, atès que va arribar a dimitir. Aquella sessió i les paraules esgrimides pels diferents portaveus eren pròpies d'un moment de guerra, amb la destrucció de pobles i ciutats a causa dels bombardeigs efectuats per alemanys i italians, i en què el poble passava fam i les víctimes es comptaven a milers, tant al front com a la rereguarda.

El camí cap a l'exili de les Corts i del Govern de la República va ser seguit de sessions amb solemnitat política i de l'aprovació de normes que no van poder ser aplicades, com els pressupostos per a l'any 1939 aprovats a Sabadell l'1 d'octubre de 1938. Malgrat les circumstàncies adverses, els òrgans polítics no van descuidar les seves obligacions constitucionals i van aprofitar la sessió de Pins del Vallès per a donar al món el missatge que podien guanyar la guerra. Els esdeveniments militars i polítics no ho van permetre i la República va haver de marxar a l'exili per a seguir la seva activitat fora de l'Estat espanyol mentre la comunitat internacional reconeixia la legitimitat franquista.

En aquest treball s'han analitzat els discursos de diferents protagonistes d'aquells dies tensos, en els quals les paraules encara permetien creure en una victòria republicana poc probable. Els protagonistes eren portaveus de minories parlamentàries, polítics —homes, la gran majoria— que van marxar a l'exili, com tantes altres persones, i que fins a l'últim moment van continuar treballant per aquell món en el qual creien, aprovant normes, celebrant sessions parlamentàries, sent fermes en postulats polítics que potser no agradaven a tothom... En definitiva, continuant amb la vida política quan l'enemic ja era a prop.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD, I. «Las dimensiones de la “represión sexuada” durante la dictadura franquista». *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 84 (2009), p. 65-86.
- AGUADO, A.; MANCEBOA, M. F. «Entrevista a Carmen Negrín. Historia y memoria del último presidente de Gobierno de la Segunda República». *Arenal* [Granada], vol. 15, núm. 2 (2008), p. 373-385.
- ALCALDE, Á. «La “gesta heroica” de Belchite: construcción y pervivencia de un mito bélico franquista (1937-2007)». *Ayer*, núm. 80 (2010), p. 193-214.
- ÁLVAREZ, L. «La forja de un republicano: Diego Martínez Barrio (1883-1962)». *Ayer*, núm. 39 (2000), p. 181-205.
- ARCO BLANCO, M. A. del. «“Morir de hambre”: autarquía, escasez y enfermedad en la España del primer franquismo». *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 5 (2006), p. 241-258.
- ARÓSTEGUI, J. «Largo Caballero y la herencia de Pablo Iglesias». *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. extra 1 (2007), p. 25-33.
- BONAMUSA, F. «Els estrangers i la batalla de l'Ebre, 1938». A: SÁNCHEZ, J. (ed.). *El pacte de la no intervenció. La internacionalització de la Guerra Civil espanyola*. Tarragona: Edicions de la Universitat Rovira i Virgili, 2009.
- BREY, G. «Fernando Sígler Silvera, *Cautivo de la Gestapo: legado y tragedia del dirigente republicano y masón gaditano Manuel Muñoz Martínez*». *Cahiers de Civilisation Espagnole Contemporaine*, núm. 8 (2011). Disponible en línea a: <http://journals.openedition.org/ccec/3846> [última consulta: 6 juliol 2020].
- BROUÉ, P. «El Partido Comunista y el Frente Popular». *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 3 (1985), p. 21-35.
- CABEZAS, O. «Indalecio Prieto, socialista y español». Madrid: Algaba, 2005.
- CARMANIU, X. *El pensament polític de Miquel Santaló Parvorell a través dels seus textos (1919-1939)*. Tesis doctoral. Girona: Universitat de Girona, 2017.
- Cataluña en la Guerra Civil Española*. Barcelona: Biblioteca de La Vanguardia, 1986.
- CIBRIÁN, R. «Violencia política y crisis democrática: España en 1936». *Revista de Estudios Políticos*, núm. 6 (1978), p. 81-116.
- CIERVA, R. de la. *Francisco Franco: Un siglo de España*. Madrid: Editora Nacional, 1973.
- ESCULIES, J. «Tarradellas, fin de partida del sueño bilateral catalán». *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. 7, núm. 13 (2018), p. 257-278.
- ESPUNY, M. J. «Aproximación histórica al principio de igualdad de género (III): las reglamentaciones de trabajo, observatorios de la desigualdad». *Iuslabor*, núm. 2 (2007).
- FLORES, X. «El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea*, núm. 14 (2001).

- FUERTES, C. «La educación política franquista en la enseñanza media». *Historia Social*, núm. 94 (2019), p. 115-130.
- GONZÁLEZ, A. «La minoría catalana en las Cortes Constituyentes (1931-1933)». *Ayer*, núm. 56 (2004), p. 221-244.
- GRAHAM, H. «War, modernity and reform: the premiership of Juan Negrin 1937-1939». A: PRESTON, P.; MAKENZIE, A. L. *The Republic besieged. Civil War in Spain 1936-1939*. Edimburg: Edinburgh University Press, 1996.
- GRAHAM, H. «Guerra, modernidad y reforma: Juan Negrín en la jefatura del Gobierno (1937-1939)». *Historia Contemporánea*, núm. 17 (1998), p. 423-454.
- GRANJA, J. L. «Manuel Irujo y la II República Española (1931-1936)». *Vasconia*, núm. 32 (2002), p. 39-62.
- HERNÁNDEZ, F. X.; RUBIO, X. «La batalla de l'Ebre. Complexitat i co-evolució». *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil, 1936-1939*, núm. 7 (2017), p.171-194.
- ÍÑIGUEZ, D.; WILLSON, A. E. «La Barcelona d'ERC, 1931-1939. Imatge i patrimoni». *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, núm. 9 (2019), p. 231-256.
- JULIÀ, S. «Vida y tiempo de Manuel Azaña (1880-1940)». Madrid: Taurus, 2008.
- LLONA, M. «La imagen viril de Pasionaria: los significados simbólicos de Dolores Ibárruri en la II República y la Guerra Civil». *Historia y Política: Ideas, Procesos y Movimientos Sociales*, núm. 36 (2016), p. 263-287.
- MANENT, A. *De 1936 a 1975: estudis sobre la Guerra Civil i el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- MARQUINA, A. «Las potencias occidentales y la Guerra Civil Española». *UNISCI Discussion Papers*, núm. 11 (2006), p. 223-227.
- MARTÍN, J. L. «A vueltas con los sucesos de mayo de 1937 en Barcelona». *Ayer*, núm. 69 (2008 (1)), p. 303-321.
- MATEOS, A. «Ramón Lamonedá, un marxista revolucionario en la Secretaría General del PSOE, 1936-1942». *Historia del Presente*, núm. 19 (2012), p. 143-154.
- MEEES, L. «Tan lejos, tan cerca. El Gobierno vasco en Barcelona y las complejas relaciones entre el nacionalismo vasco y el catalán». *Historia Contemporánea*, núm. 37 (2008), p. 557-591.
- MEJÍA, E. «Aproximaciones a un exilio sin fin: el retorno y el exilio español en México». A: LASTRA, S. (ed.). *Exilios: un campo de estudios en expansión*. Buenos Aires: CLACSO, 2018.
- MERA, P. *Monárquico, republicano, liberal. Biografía política de Manuel Portela Valladares*. Tesis doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2016.
- MORADIELLOS, E. *Don Juan Negrín*. Barcelona: Península, 2006.
- MORENTE, F. «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión». *Hispania*, vol. 61, núm. 208 (2001), p. 661-688.

- MORERA, V. *Les «Monografies Mèdiques» (1926-1937): medicina i país*. Tesi doctoral. Alacant: Universitat Miguel Hernández, 2016.
- MOTA, J. F. «La revolució política i social: del Comitè de Milícies Antifeixistes al consell municipal». *Nodo 50*, actualitzat el 16 de juny de 2020. Disponible en línia a: www.nodo50.org/casc/mota/La-revolucio-politica-i-social-del#Cmaf [última consulta: 4 juny 2020].
- NÚÑEZ DE PARDO, S. «De la *Gaceta de Madrid* al *Boletín Oficial del Estado*». *Historia y Comunicación Social*, vol. 7 (2002), p. 147-160.
- PELÁEZ, M. J. «Jornadas sobre Juristas Andaluces en la Segunda República (Facultad de Derecho de Granada, 18 y 19 de abril de 2007)». *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*, núm. 29 (2007), p. 676-683.
- RIQUER, B. de. «Francesc Cambó ante el régimen de Franco: el intento de reconstruir la Lliga Catalana (1944-1947)». *Historia Contemporánea*, núm. 13-14 (1996), p. 289-296.
- SALVADÓ, R. «La batalla de l'Ebre. Consciència i record». *Recerca*, núm. 14 (2012), p. 375-396.
- SÁNCHEZ, P. *Individuas de dudosa moral*. Barcelona: Crítica, 2009.
- SEGÚN-ALONSO, M. «La influencia de la masonería madrileña en la política de la Segunda República Española (1931-1939)». *Revista de Estudios Históricos de la Masonería Latinoamericana y Caribeña*, vol. 6, núm. 2 (2015), p. 91-115.
- SEGURA, A. «Els Pins del Vallès: el dia en què Sant Cugat del Vallès va canviar de nom». *La Torre. Nació Digital* [en línia], 9 d'octubre de 2007. Disponible en línia a: www.naciodigital.cat/sabadell/noticia/14086/pins/valles/dia/sant/cugat/valles/va/canviar/nom (última consulta: 5 juny 2020).
- TARRADELLAS, J. *La indústria de guerra a Catalunya (1936-1939). L'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació*. Barcelona: Pagès, 2008 (Guimet; 101).
- TAUSTE, G. *Les indústries de guerra a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1938). Estat de la qüestió*. Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona, 2015.
- TAVERA, S. *Frederica Montseny: La indomable*. Madrid: Temas de Hoy, 2005.
- TAVERA, S. «La memoria de las vencidas». *Ayer*, vol. 4, núm. 60 (2005), p. 197-224.
- TOBOSO, P. «Redes y grupos empresariales en el Sindicato Vertical franquista». *Ayer*, núm. 105, (2017 (1)), p. 103-128.
- TORRES, R. C. «Negrín tenía razón. Reflexiones sobre el planteamiento bélico del doctor». *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, núm. 7 (2017).
- VALIENTE, G. «Indalecio Prieto en la Guerra Civil: su visión humanitaria a través de la alocución a las milicias de 1936». *Historia Digital*, vol. xvi, núm. 28 (2016).
- VALLÈS, D. «Maria Soteras: un ejemplo de represión sexual en la aplicación de la Ley de Responsabilidades Políticas franquista». A: ESPUNY, M. J.; VALLÈS, D.;

- VELO, E. (coord.). *La investigación en derecho con perspectiva de género*. Madrid: Dykinson, 2020.
- VAQUERO, D. «La intervención de la Italia fascista en la Guerra Civil española: su aportación a la conspiración, apoyo material y humano posterior y negocios con la República». A: SÁNCHEZ, J. (ed.). *El pacto de la no intervención. La internacionalització de la Guerra Civil espanyola*. Tarragona: Edicions de la Universitat Rovira i Virgili, 2009, p. 61-79.
- VELO, E. *Dones i treball al Poble Sec durant el franquisme*. Barcelona: Edicions del 1979, 2017 (Llevat).
- VELO, E. «Una aproximación al estudio de la represión sobre las mujeres durante el franquismo desde la historia del derecho: las juzgadas en el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas». *Locus: Revista de Història*, vol. 26, núm. 1 (2020), p. 54-79.
- VILCHES DE FRUTOS, F. «Matilde de la Torre (1864-1946) y las Cortes Republicanas durante la Guerra Civil Española». *Anales de la Literatura Española Contemporánea*, vol. 40, núm. 1 (2015), *40th Anniversary: Studies in Honor of Luis T. González del Valle / Homenaje a Luis T. González del Valle*, p. 453-478.
- VILLARROYA, J. *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.
- VIÑAS, Á. *La República en guerra: contra Franco, Hitler, Mussolini y la hostilidad británica*. Barcelona: Grupo Planeta Spain, 2012.
- VIÑAS, Á. *La otra cara del Caudillo. Mitos y realidades en la biografía de Franco*. Barcelona: Crítica, 2015.

PREMSA

- ABC* (Madrid), 1 d'octubre de 1938.
- La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1938.
- El Diluvio*, 1 d'octubre de 1938.
- La Publicitat*, 1 i 2 d'octubre de 1938.
- «Programa de Falange Española de las JONS». *ABC* (Madrid), divendres, 30 de novembre de 1934. Disponible en línia a: www.filosofia.org/hem/dep/abc/9341130.htm [última consulta: 20 maig 2020].
- SEGURA, A. «Els Pins del Vallès: el dia en què Sant Cugat del Vallès va canviar de nom». *NacióSabadell.cat* [en línia], 8 d'octubre de 2017. A: www.naciodigital.cat/sabadell/noticia/14086/pins/valles/dia/sant/cugat/valles/va/canviar/nom [última consulta: 5 juny 2020].

ACTES DEL CONGRÉS DELS DIPUTATS

- Congrés dels Diputats, núm. 67, extracte oficial de la sessió celebrada el 30 de setembre de 1938.
- Congrés dels Diputats, núm. 68, extracte oficial de la sessió celebrada l'1 d'octubre de 1938.
- Congrés dels Diputats, núm. 69, extracte oficial de la sessió celebrada el 2 de febrer de 1939.
- Sessions de la Diputació Permanent de les Corts, sessió del 21 de febrer de 1936.
- Documents consultats en línia a: https://app.congreso.es/est_sesiones/.

RECURSOS ELECTRÒNICS

- ÁLVAREZ, L. *Los diputados por Andalucía de la Segunda República, 1931-1939. Diccionario biográfico*. Sevilla: Fundación Centro de Estudios Andaluces, Consejería de la Presidencia, 2011. Dades biogràfiques d'Eduardo Frapolli Ruiz de la Herrán extretes de: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/129366>.
- Constitució de la República Espanyola del 1931: www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf.
- Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC): <https://dogc.gencat.cat/>.
- Estatut d'autonomia de Catalunya del 1932: www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_41/9_Estatut_1932.pdf.
- FALANGE ESPAÑOLA DE LAS JONS. *26 puntos de Falange*. 30 de novembre de 1934. www.filosofia.org/hem/dep/abc/9341130.htm.
- Gaceta de la República* i *Boletín Oficial del Estado*: www.boe.es/buscar/gazeta.php [cercador de normativa històrica].
- PLA, D. (coord.). *Catálogo del fondo de historia oral: refugiados españoles en México: Archivo de la Palabra*. 1a ed. Ciutat de Mèxic: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2011. CD-ROM. 978-607-484-184-8. Dades biogràfiques de Mariano Joven extretes de: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/123631>.
- VELÁZQUEZ, A. *La otra cara del exilio. Los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)*. Tesi doctoral. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2011. Dades biogràfiques d'Emilio Palomo extretes de: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/130800>.

EL LLIBRE *PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL*

Maria Jesús Espuny Tomás
Daniel Vallès Muñio
Universitat Autònoma de Barcelona

En record de Josep M. Benaül

Resum

L'anàlisi dels privilegis recollits en el llibre *Privilegis de la vila de Sabadell* ha permès estudiar un model de l'evolució i la consolidació de les institucions municipals a Catalunya. Es tracta de disposicions singulars, atorgades pels sobirans o senyors jurisdiccionals en favor d'una persona, una localitat o un estament, amb un caràcter d'excepció o d'especialitat i a fi de regular aspectes concrets de la condició jurídica de la persona o institució i també de la vida local o municipal. A vegades signifiquen l'exempció de càrregues fiscals o la donació com a favor o gràcia de facultats diverses, mercats o immunitats. També existeixen amb continguts de dret privat, penal o processal. Dins de la legislació catalana de la baixa edat mitjana, el privilegi està assimilat jeràrquicament a la llei.

Paraules clau: privilegis, Sabadell, dret local, *Privilegis de la vila de Sabadell*, dret català.

EL LIBRO *PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL*

Resumen

El análisis de los privilegios recogidos en el libro *Privilegis de la vila de Sabadell* ha permitido estudiar un modelo de la evolución y la consolidación de las instituciones municipales en Cataluña. Se trata de disposiciones singulares, otorgadas por los soberanos o señores jurisdiccionales en favor de una persona, una localidad o un estamento, con un carácter de excepción o especialidad y con el fin de regular aspectos concretos de la condición jurídica de la persona o institución y también de la vida local o municipal. A veces suponen la exención de cargas fiscales o la donación como favor o gracia de facultades diversas, mercados o inmunidades. También existen con contenidos de derecho privado, penal o procesal. Dentro de la legislación catalana de la baja edad media, el privilegio está asimilado jerárquicamente a la ley.

Palabras clave: privilegio, Sabadell, derecho local, *Privilegis de la vila de Sabadell*, derecho catalán.

THE BOOK *PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL*

Abstract

The analysis of the privileges contained in the book *Privilegis de la vila de Sabadell* has allowed us to consider a model of the development and consolidation of municipal institutions in Catalonia. These are unique provisions, granted by sovereigns or jurisdictional lords in favour of a person, town or entities, with an exceptional or specialist nature, and with the aim of regulating specific aspects of the legal status of the person or institution and also of local or municipal life. Sometimes they comprise the exemption of tax charges or the donation, as a favour or grace of various powers, markets or immunities. They may also have contents of private, criminal or procedural law. Within the Catalan legislation of the late Middle Ages, the privilege is assimilated to the hierarchy of law.

Keywords: privileges, Sabadell, local law, *Privilegis de la vila de Sabadell*, catalan law.

LE LIVRE *PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL*

Résumé

L'analyse des privilèges contenus dans le livre *Privilegis de la vila de Sabadell* nous a permis d'envisager un modèle de développement et de consolidation des institutions municipales en Catalogne. Il s'agit de dispositions uniques, accordées par des souverains ou des seigneurs de la juridiction en faveur d'une personne, d'une ville ou d'une entité, à caractère exceptionnel ou spécialisé, et ayant pour but de régler des aspects spécifiques du statut juridique de la personne ou de l'institution et également de la vie locale ou municipale. Elles comprennent parfois l'exonération de charges fiscales ou la donation, à titre de faveur ou de grâce, de divers pouvoirs, marchés ou immunités. Elles peuvent également avoir un contenu de droit privé, pénal ou procédural. Dans la législation catalane de la fin du Moyen Âge, le privilège est assimilé à la hiérarchie de la loi.

Mots-clés: privilèges, droit local, *Privilegis de la vila de Sabadell*, droit catalan.

1. INTRODUCCIÓ

El 1945 el Dr. Josep Maria Font i Rius¹ anunciava que l'origen del règim municipal català era un tema poc estudiat i en el qual calia aprofundir. Des d'aquelles dates, tres generacions d'historiadors,² tant del dret com generalistes, han produït un nombre rellevant de monografies i publicacions sobre els municipis catalans i el seu dret a l'edat mitjana i moderna. El dret local històric català és variat i ric en conceptes, institucions, evolució i documentació d'arxiu.

Si ens fixem en els llibres de privilegis, han rebut l'atenció d'acadèmics i estudiosos³ els de diferents poblacions catalanes. Entre les monografies, trobem estudis i edi-

1. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 16 (1945), p. 389-390. De fet, Font i Rius explica (p. 26 i seg.) les teories que existien el 1945 sobre la creació dels municipis i les ciutats durant l'edat mitjana: la romanista (iniciada per Savigny i que fa derivar els municipis medievals de la continuïtat dels romans) i la germanista (segons la qual els municipis medievals són una creació pròpia de l'edat mitjana, sense precedents anteriors). Dins d'aquesta última, esmenta les teories de la immunitat, del dret de la cort senyorial, del gremi, de la comunitat rural, del mercat (seguida per Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, «El mercado. Apuntes para su estudio en León y Castilla durante la edad media», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 8 [1931], p. 201-374), del burg, de l'assentament mercantil, del gran consorci mercantil i dels vincles veïnals i les franquícies. A partir de la p. 425 Font critica les teories romanistes seguides pels historiadors catalans vuitcentistes, inspirats en Savigny, i les teories més properes sobre la influència del consolat italià en la formació de les municipalitats. Font discrepa i creu que el municipi català és «una formación natural, una institución autóctona enraizada en las mismas transformaciones y fenómenos que han ido configurando la evolución histórica de esta región».

2. Esmentem algunes obres, sense voluntat d'exhaustivitat ni de mostrar l'estat de la qüestió. Així, hem de partir de l'obra magna de Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, editada pel CSIC en diferents anys i volums. Seguim amb Max TURULL, *La configuración jurídica del municipio bajomedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990. I amb la recent i enorme obra d'Albert REIXACH SALA, *Instituciones locales i elits a la Catalunya baixmedieval (Girona, 1345-1445)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2019. Fins i tot en els últims mesos ha aparegut una obra cabdal per a entendre el dret municipal modern: LUIS OBIOLS PEREARNAU (ed.), *El govern de la ciutat d'Urgell al segle XVI. Jeroni Grau i el seu tractat per al govern municipal*, la Seu d'Urgell, Anem, 2019.

3. Fins i tot a Pau CASTELL I GRANADOS i Carme MONTANER I ALSINA, *Llibre de privilegis de la vila de Tremp (1079-1487)*, Tremp, Garsineu, 2019, els autors / editors sembla que reconeixen que han estat ells els que han confeccionat el llibre de privilegis en si mateix, és a dir, que és factici i no simplement n'han editat un que ja existia. Això ens ha de posar en alerta sobre les denominacions atorgades a recopilacions actuals de privilegis antics de poblacions catalanes on no existia un llibre de privilegis com a tal.

cions sobre els llibres de privilegis de Figueres,⁴ Terrassa,⁵ Palafrugell,⁶ Puigcerdà,⁷ Girona,⁸ Cervera,⁹ Olot,¹⁰ Tàrraga,¹¹ Vilafranca del Penedès,¹² Manresa,¹³ Perpinyà,¹⁴ Igualada,¹⁵ Alacant,¹⁶ Balaguer¹⁷ i Ulldesona.¹⁸

4. Antoni COBOS FAJARDO, *Llibre de privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004, tot i que el text editat per Cobos no només conté privilegis en sentit estricte. Vegeu Josep SERRANO DAURA, «*Llibre de privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*, d'Antoni Cobos Fajardo», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 5 (2005), p. 223.

5. Teresa CARDELLACH I GIMÉNEZ, Pere PUIG I USTRELL, Vicenç RUIZ I GÓMEZ i Joan SOLER I JIMÉNEZ, *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa (1228-1652)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006. Vegeu també Pere PUIG I USTRELL, «El llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa, 1228-1652», *Terme*, núm. 21 (2006), i Paul H. FREEDMAN, «La societat local i la política reial al llibre de privilegis de Terrassa», *Terme*, núm. 21 (2006).

6. Joan VILLAR I TORRENT, *Llibre de privilegis de Palafrugell (1250-1724)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007. Vegeu també Maria Concepció SAURÍ, «Palafrugell i el seu "llibre de privilegis": una història que encara no ha arribat al final», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 14 (1995).

7. Sebastià BOSOM I ISERN i Susanna VELA I PALOMARES, *Llibre de privilegis de la vila de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007. Sebastià BOSOM I ISERN i Susanna VELA I PALOMARES, *Llibre de les provisions reials de la vila de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009.

8. Griselda JULIOL I ALBERTÍ, *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001. Anna GIRONELLA DELGÀ, *Llibre groc de la ciutat de Girona (1386, 1596-1702)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007. Christian GUILLERÉ, *Llibre verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000.

9. Montserrat GARRABOU I PERES, Josep HERNANDO I DELGADO, Josep Maria LLOBET I PORTELLA i Max TURULL I RUBINAT, *Llibre de privilegis de Cervera (1182-1456)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991.

10. Antoni MAYANS I PLUJÀ i Xavier PUIGVERT I GURT, *Llibre de privilegis d'Olot (1315-1702)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1955.

11. Gener GONZALVO I BOU, Josep HERNANDO I DELGADO, Flocel SABATÉ I CURULL i Pere VERDÉS I PIJUAN, *Els llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997.

12. Jordi VALLÈS I CUEVAS, Jordi VIDAL I PLA, Maria Carme COLL I FONT i Josep Maria BOSCH I CASADEVALL, *El llibre verd de Vilafranca*, vol. I i II, Barcelona, Fundació Noguera, 1992.

13. Marc TORRAS I SERRA, *El llibre verd de Manresa (1218-1902)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996. Sobre el contingut d'alguns privilegis manresans, vegeu Marc TORRAS I SERRA, «Els privilegis concedits a Manresa durant la cort de 1311», *Dovella*, núm. 109 (2012).

14. Vicent GARCIA EDO, *El llibre verd major de Perpinyà (segle XII-1395)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010.

15. Joan CRUZ I RODRÍGUEZ, *Els privilegis de la vila d'Igualada*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990. Sobre la ratificació del caràcter de vila reial d'Igualada mitjançant privilegis, vegeu Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «Inventari de les jurisdiccions senyorials a la comarca de l'Anoia en el segle modern», *Pedralbes*, núm. 12 (1992), p. 65-66. Torras i Ribé comenta que la previsió de ser vila reial era una de les promeses més reiterades i incomplertes per la monarquia, fet que «ens acostaria als trets d'inseguretat jurídica i d'extrema fragilitat que adquirí en els segles successius l'exercici de la jurisdicció reial» a Igualada.

16. José HINOJOSA MONTALVO, *Llibre de privilegis de la ciutat d'Alacant (1366-1450)*, València, Universitat de València, 2008.

17. Robert CUELLAS CAMPODARBE, *El «Llibre Gros dels Privilegis» de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 2015.

18. Vegeu Enriqué BAYERRI, *Llibre dels privilegis de la vila de Ulldesona*, Tortosa, Imprenta Blanch,

De fet, el mateix Dr. Font concretà¹⁹ que els llibres de privilegis són especialment interessants perquè recullen els documents i privilegis més importants per a la constitució de la municipalitat, del seu règim i dels seus habitants. A més, va posar en relleu la necessitat que, a partir del segle XII, els senyors de la Catalunya Vella tingueren de retenir pobladors, els quals volien gaudir de les millors condicions que les cartes de poblament atorgaven als colons de la Catalunya Nova; és a dir, volien competir amb els incentius creats per al repoblament. Per això es veieren obligats a anar concedint privilegis i cartes de franquícia amb les mateixes o similars condicions que en les viles reials i les repoblades.

De manera resumida, durant el segle XIII el reis funden noves viles sobre parròquies o castells arrencats a la jurisdicció senyorial i al segle XIV continua l'atorgament de franqueses, ja sigui per necessitat del monarca, com veurem, ja sigui per accidents, epidèmies o inundacions.²⁰

Per altra banda, cal tenir present que els privilegis i les immunitats, o les exempcions de determinats mals usos i determinats impostos, o les llibertats de trànsit, que les poblacions anaven gaudint gradualment, també van provocar la immigració de població rural als centres de població.²¹ No es pot obviar la incidència que les millors condicions jurídiques (i econòmiques) derivades dels privilegis tingueren en la demografia catalana i en els seus fluxos interns.

A aquests privilegis i aquestes immunitats calia afegir la protecció que el monarca o els senyors oferien als habitants de les poblacions, que en principi els permetia fugir de l'arbitrarietat i la violència d'oficials i particulars d'altres indrets.

Totes aquestes millores en la vida dels habitants dels municipis van comportar que el règim municipal i el dret municipal adquirissin una importància política cabdal i es consolidessin en els segles XIII i XIV. De fet, era el contingut de les cartes de poblament, de les cartes de franquícia, dels privilegis reials, etcètera, el que configurava aquest dret municipal originari i donava personalitat jurídica a les poblacions i els municipis que en gaudien.²²

1951. I la seva recensió, a Josep Maria FONT I RIUS, «Enrique Bayerrri: *Llibre dels privilegis de la vila de Ulldesona*. Tortosa, 1951; 234 pàgs.», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 24 (1954), p. 646, que finalitza formulant el desig «de ver seguido su ejemplo por tantas otras municipalidades, que conservan semejantes libros de privilegios inéditos todavía, y cuya publicación prestaría un inestimable Servicio a la investigación histórico-jurídica».

19. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 16 (1945), p. 394-395.

20. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», p. 444-446.

21. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», p. 485-491 i 516, parla sobre l'incentiu que provocà l'alliberament de determinades càrregues i prestacions públiques en la immigració de població allà on existien aquests privilegis i immunitats.

22. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña (Conclusión)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 17 (1946), p. 232-233.

Així, a les cartes de poblament i de franquícia, que foren el nucli primari del dret local, successivament se'ls van anar afegint privilegis, franquícies de determinades prestacions, etcètera, per als habitants d'una determinada població, i no per a la generalitat, cosa que accentuava l'exclusivitat local d'aquest dret. Tot i així, també es troben privilegis atorgats sense que existís una carta de poblament prèvia, que anaven configurant el règim jurídic propi de la població. Més endavant, aquests privilegis es van anar reunint en llibres i cartularis a mode de corpus de dret local emanat de les autoritats superiors, per tal d'evitar dubtes o errors.²³

En aquest punt cal diferenciar entre l'existència de privilegis a favor de poblacions²⁴ i l'existència d'un llibre de privilegis, emanat de la voluntat expressa de recopilar-los (tots o alguns) per tal d'afavorir la seva aplicabilitat i la corresponent seguretat jurídica a favor dels vilatans. Per exemple, el llibre de privilegis de Terrassa fou recopilat per Joan Sunyer el 1534 i completat posteriorment per altres escriptors, conté documents datats entre el 1228 i el 1652, i fou publicat i editat el 1898 per dos historiadors locals.²⁵ De manera similar, el 1382 els cònsols de Puigcerdà encarregaren al notari Jaume Call la confecció d'un llibre de privilegis de la vila que després continuaren altres redactors «per tal de deixar-ne memòria i ser d'utilitat per al seu comerç».²⁶

Es podria afirmar que l'interès de les viles i poblacions a recollir i consolidar els seus drets enfront de tercers era el que justificava la redacció dels llibres de privilegis;²⁷ de fet, doncs, era un objectiu més aviat pràctic.²⁸ El risc de vulneració dels drets de les viles i ciutats era l'incentiu perquè quedés constància escrita de manera conjunta i ordenada d'aquests drets.²⁹ Però els motius de la creació dels llibres de privilegis no

23. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña (Conclusión)», p. 235-236.

24. Per exemple, vegeu la concessió del privilegi de la insaculació a favor de la ciutat de Tarragona a Santi CASAS RABASA, «Alguns apunts sobre el govern municipal a la ciutat de Tarragona (ss. xv-xvi). Els privilegis d'insaculació», *Pedralbes*, núm. 13 (1993), o bé a Dolors DOMINGO, *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997.

25. Pere PUIG I USTRELL, «El Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa», p. 17.

26. Sebastià BOSOM I ISERN i Susanna VELA I PALOMARES, *Llibre de privilegis de la vila de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007.

27. Joan VILLAR I TORRENT, *Llibre de privilegis de Palafrugell (1250-1724)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007, p. 15.

28. Sobre el Llibre de privilegis de Perpinyà, vegeu Albert REIXACH SALA, «Vicent Garcia Edo (ed.), El Llibre Verd Major de Perpinyà (s. xii-1395)», Barcelona, Fundació Noguera, 2010, 816 p. (Llibres de Privilegis; 15)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 43/1 (gener-juny 2013), p. 362, que comenta que els seus impulsors tingueren una voluntat eminentment pràctica, justificada per la consulta freqüent del contingut del llibre; a més, el seu contingut s'ordenà per matèries, cosa que en facilitava la consulta.

29. Per a José HINOJOSA MONTALVO, *Llibre de privilegis de la ciutat d'Alacant (1366-1450)*, València, Universitat de València, 2008, p. 8, l'objectiu de les recopilacions dels llibres de privilegis era esdevenir la «font d'informació directa per a fer valdre els seus drets (de la vila o ciutat) en els casos que fos necessari».

sempre són prou explícits,³⁰ ni els llibres de privilegis es configuren de manera exactament coetània,³¹ fet que dificulta poder explicar la creació dels llibres de privilegis com un fenomen històric homogeni i dotat d'explicacions causals adients i generalitzables. A més, aquestes circumstàncies també impedeixen explicar la redacció dels llibres de privilegis com el fruit d'una doctrina intel·lectual i política com podria ser, per exemple, la codificació.

Avui dia no tenim coneixement de cap jurista medieval o modern que postulés obertament la creació dels llibres de privilegis com a mecanisme juridicopolític enfront, per exemple, de l'arbitrarietat del senyor o com a garantia de l'aplicació correcta del dret local. Però aquest fet no ha d'impedir-nos proposar com a hipòtesi que la redacció d'uns llibres de privilegis ajudés o incentivés que altres poblacions també en volguessin redactar a tall d'imitació.

D'altra banda, per a Flocel Sabaté,³² els llibres de privilegis no són un mer acte generós de l'atorgament, sinó que més aviat els hauríem de situar dins d'una dinàmica de negociació entre el senyor i els estaments;³³ de tal manera que, per tal que el primer es consolidi al vèrtex de la societat, ha de concedir o pactar un règim legislatiu favorable per a les classes dirigents de la població. Aquesta postura dinàmica de la creació dels llibres de privilegis podria explicar per què unes poblacions en tenen i d'altres no: molt possiblement, els senyors tenien més incentius a conservar la seva preeminència en poblacions riques, que en d'altres més empobrides o amb menor riquesa.

És aquesta elit de la població la que acorda compilar uns privilegis i no uns altres en el llibre de privilegis de la seva localitat, no tots, i així delimita allò que és jurídicament i social rellevant del que no ho és i crea una identitat local pròpia.

La multiplicitat de fonts locals, de reculls i d'edicions de llibres de privilegis ens permet adherir-nos a la qüestió presentada per Lluís de Puig i Oliver quan plantejava

30. Per exemple, Teresa CARDELLACH I GIMÉNEZ, Pere PUIG I USTRELL, Vicenç RUIZ I GÓMEZ i Joan SOLER I JIMÉNEZ, *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa*, p. 7 i seg., reconeixen que no van poder concretar les causes precises de la confecció del llibre, però en suposen algunes. Com que els privilegis eren documents que havien de presentar-se de manera habitual en un judici, era més pràctic fer-ne una còpia autèntica vàlida «en previsió de possibles pèrdues o malmenaments dels originals».

31. Flocel SABATÉ, «Presentació. La construcció de la memòria escrita de la ciutat de Balaguer», a Robert CUELLAS CAMPODARBE, *El «Llibre Gros dels Privilegis» de la ciutat de Balaguer*, p. 10.

32. Flocel SABATÉ, «Presentació. La construcció de la memòria escrita», p. 9.

33. Així ho insinua també Paul H. FREEDMAN, «La societat local i la política reial al Llibre de privilegis de Terrassa», *Terme*, núm. 21 (2006), p. 155, on comenta que era la capacitat de producció de riquesa la que donava «un cert estatus i protecció [a la ciutat] en els seus tractes amb la corona» per a aconseguir blindar els seus privilegis. Aquesta aproximació des d'una vessant de negociació, l'explica per a Castella, per exemple, Corina LUCHÍA, «La construcció del privilegi: procesos de negociación de las élites en los concejos de realengo castellanos en el siglo xv», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 45/2 (juliol-desembre 2015), però més enfocada des del punt de vista de la individualitat del privilegiat, no des d'una perspectiva comunal del privilegi.

la possibilitat d'esbrinar i constatar si existien determinades polítiques reials extrapolables a partir del contingut dels privilegis de diferents poblacions.³⁴ Per exemple, ¿es podria descriure una determinada política de Pere II a partir dels privilegis concedits a diferents poblacions, més enllà de les possibles necessitats econòmiques per al finançament de guerres i expedicions? ¿Les similituds del contingut de determinats privilegis o la seva concessió coetània podrien estar fonamentades en la voluntat del monarca de debilitar el poder senyorial? Segurament la resposta a aquestes preguntes supera l'objectiu d'aquest treball, però de moment queden aquí plantejades.

2. ELS PRIVILEGIS LOCALS ENTRE LES FONTS DEL DRET CATALÀ

El dret es considera un privilegi dins de la societat senyorial dels segles XIII-XVIII. Les normes jurídiques legitimen les diferències socials: el dret no unifica, sinó que diferencia.³⁵ Les normes no són igualitàries, sinó privilegis estamentals, locals o personals.

Com hem apuntat, els privilegis són disposicions singulars atorgades pels sobirans o senyors jurisdiccionals en favor d'una persona, una localitat o un estament, amb un caràcter d'excepció o d'especialitat i a fi de regular aspectes concrets de la condició jurídica de la persona o institució i també de la vida local o municipal. A vegades signifiquen l'exempció de càrregues fiscals o la donació com a favor o gràcia de facultats diverses, mercats o immunitats. També n'existeixen amb contingut de dret privat, penal o processal.

Més enllà de les dinàmiques negociadores comentades per Sabaté, normalment aquests privilegis eren sol·licitats per les comunitats locals a canvi d'una quantitat econòmica. Redactats normalment en pergamins, es guardaven en un lloc segur de la vila i eren confirmats i jurats pels senyors i pels monarques quan es qüestionava la seva vigència. Els privilegis adopten diferents formes i cronològicament comencen a la baixa edat mitjana i arriben quasi fins a finals del segle XVIII.

El privilegi és una llei, però com que es formula per a un lloc particular, una situació personal o un estament, contradiu un dels principis de la llei: la seva aplicació a la generalitat. És una *lex privata*. Així s'entén en les *Partidas*, on es defineix com una «ley apartada que es fecha señaladamente por pro o por honra de algunos omes, o

34. Lluís de PUIG I OLIVER, «Llibre verd de la ciutat de Girona (1144-1533). Edició a cura de Christian Guilleré (Llibres de privilegis, 7), Barcelona, Fundació Noguera 2000, 746 pp.», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 20 (2001), p. 724.

35. Corina LUCHÍA, «La construcció del privilegi», explica molt bé que la negociació per a la consecució de privilegis a favor de l'estament privilegiat (p. ex., exempcions fiscals, immunitats, etc.) implica una diferenciació amb les persones no privilegiades.

logares, e non de todos comunalmente».³⁶ I es reafirma: «[...] ley que es dada o otorgada del Rey apartadamente, a algun lugar o algun ome para fazerle bien e merced».³⁷ En un altre moment es reconeix la seva assimilació a la jerarquia de la llei: «[...] e los privilegios dezimos otrosi que han fuerça de ley, sobre aquellas cosas en que son dados. Ca privilegio tanto quiere dezir como ley apartada e dada señaladamente a pro de algunos assi como de suso mostramos».³⁸

Dins de la legislació catalana medieval, el privilegi figura amb el mateix caràcter. Així el defineix l'usatge *Una quaequae gens. Privilegia*: «Privilegis son Leys de privats, quasi privadas Leys, car privilegi es dequent dit que estiga en privat».³⁹ Pere II, a la Cort de Barcelona de 1283, confirma els privilegis que gaudien les viles en temps del rei Jaume I:

Restituim. Atorgam et aprobam [...] així com antiguament pues plenament han haut, tengut o posseit, las libertats, e franquesas, costumias e bons usos, e tots Privilegis, e atorgaments usats en temps del Senyor en Iacme ça enrera de bona memoria pare nostre, e Rey de Arago en axi, quel us dels Privilegis, e atorgaments, si de aco era dubtat, sie espatxat, e exercit per sola recepció de testimonis, sen donar libell e sens manament de plet [...].⁴⁰

36. Primera *Partida*, títol xi, llei i.

37. Tercera *Partida*, títol xviii, llei ii.

38. Tercera *Partida*, títol xviii, llei xxviii.

39. *Constitucions i altres drets de Catalunya* (CADC), vol. i, llibre i, tít. xv, cap. i; *Textes de dret català. I. Usatges de Barcelona. Col·lecció publicada baix el patronat de la Excma. Diputació Provincial de Barcelona i dirigida per Ramón d'Abadal i Vinyals i Ferrán Valls Taberner*, Barcelona, Imp. Casa Prov. Caritat, 1913, usatge 140, p. 60; Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho civil de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, vol. i, Barcelona, Herederos de Juan Gili, 1918, p. 168-169. Per a Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 173, aquest usatge reproduïx literalment un passatge de les *Etimologies* de sant Isidor. Josep Maria PONS I GURI, «Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de dret gironins)», *Estudi General: Revista de la Facultat de Lletres de les Universitat de Girona*, núm. 5-6 (1985-1986), p. 412, nota 9, concreta si els textos dels usatges *Unaqueque gens* i *Privilegia*, heretats de les *Etimologies*, havien pervingut per mitja del *Decretum* de Gracià.

40. CADC, vol. i, llibre i, tít. xix, cap. i. Sobre aquesta constitució, Max TURULL, *El gobierno de la ciudad medieval: Administración y finanzas en las ciudades medievales catalanas*, Barcelona, CSIC, 2009, p. 308, explica que Mieres recull l'opinió de Callís sobre els privilegis de viles i ciutats que les universitats no podien establir una col·lecta o talla general, sinó que només la podien establir per a cobrir les seves pròpies necessitats. Francesc CORTIELLA I ÒDENA, «Pere el Gran i les Constitucions del 1283», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. viii, núm. 61-62 (1985), p. 12-13, explica que l'atorgament d'aquesta constitució fou una concessió «atenent la súplica expressa dels seus vassalls» que el «rei els confirmés tots els privilegis i les llibertats que cada estament havia assolit al llarg del temps». Però interpreta la confirmació dels privilegis com concedida «en compensació de la naturalesa, legalitat, bona fe» de la fidelitat dels esta-

A la mateixa Cort de Barcelona de 1283 trobem la constitució *Atorgam encara*, que estableix «que paers, jurats e consellers sien en les ciutats, viles e altres llocs nostres, en los quals antigament solien ésser, e sien e romanguen en aquell estament, e usan així com eren e usaven en temps del Senyor en Jacme de bona memòria, rei d'Aragó, pare nostre».⁴¹

Així, tal com explica el Dr. Font i Rius,⁴² van quedar ratificats tots els organismes que existien en les localitats reials. Per al mestre d'historiadors del dret, és «la primera disposició oficial, de caràcter públic y de aplicació general en que se menciona y reconoce un régimen propio de las ciudades y villas, otorgándole una expresa consideración legal, una existencia constitucional», de manera que és comprensible que els juristes clàssics⁴³ catalans es referissin a aquesta constitució «como punto básico al tratar de la institución municipal». D'aquesta manera, es permetia la creació i continuació de la governança de les viles i ciutats i s'estabilitzava la gestió de les corporacions, dotades de personalitat jurídica.⁴⁴

Al cap de poc, a la Cort de Montsó de l'any 1284, Alfons II confirma el privilegi com a llei local:

[...] quels Privilegis e Constitucions, que per los antecessors nostres son atorgats e confirmats generalment a tota la terra, especialment a alguns locs o personas, per si romangan en sa força e en sa valor, e a quiscum loc per si, que haja Privilegis specials, en axi, que algu nos gos interpretar, ne sobre aquells sententia demanar.⁴⁵

ments a la monarquia i només insinua que la consecució de les Constitucions a les Corts de 1283 es devia a la qüestionable situació del monarca arran del seu conflicte religiós amb Roma i França.

41. Traducció obtinguda de Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona, Vicens Vives, 1991, p. 132.

42. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña (Conclusión)», p. 420 i seg., 474 i seg.; en la nota 887 remet a la nota 778 per al text en llatí de la constitució, però és errònia i el text consta en la nota 770.

43. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña (Conclusión)», en la nota 888 es refereix a Tomàs Mieres i Narcís de Sant Dionís i remet a la referència que consta en la nota 771.

44. Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, «Els antecedents històrics i jurídics de l'administració local catalana», a Judith GIFREU I FONT (dir.), *Règim jurídic dels governs locals a Catalunya*, València, Tirant lo Blanch, 2009, p. 45. Per a Francesc CORTIELLA I ÒDENA, «Pere el Gran i les Constitucions del 1283», p. 12, aquesta constitució no tracta de la creació material del dret municipal, sinó de l'aprovació dels fets consumats, que ja existien.

45. CADC, vol. I, llibre I, tít. XVI, cap. I.

La confirmació més clara d'aquesta equiparació del privilegi amb la llei local, la trobem en allò que els juristes consideren l'enumeració, no pas la prelación, de fonts del dret català en el capítol de cort de Martí l'Humà a la Cort de Barcelona de l'any 1409. Es tracta d'un esquema coordinat de les fonts del dret a Catalunya, sense establir una preferència clara, tàcita, enumerativa, i sense excloure'n cap.⁴⁶ Es reconeix un ordenament principal, territorial, general, diferent d'un altre de secundari, amb prioritat sobre les disposicions del dret general de Catalunya, i, finalment, la consolidació efectiva del dret romà i canònic de la recepció.

És en aquest text on figura que les causes es decidiran segons:

[...] Usatges de Barcelona, e Constitucions e Capítols de Cort de Catalunya, Usos, Costums, Privilegis, Inmunitats e Libertats de quiscuna condició e de las Universitats, e dels singulars de aquellas, dret comú, equitat i bona rahó.⁴⁷

La determinació del capítol de cort de l'any 1409 fomentà la permanència i l'aplicació dels textos locals als llocs on hi haguessin *costums* en el més estricte sentit jurídic, per exemple Tortosa, Lleida o Girona, i de privilegis d'estaments o municipalitats als llocs on gaudien d'aquests. Normalment, els privilegis tenien la qualitat de ser irrevocables, cosa que acostumava a passar quan s'atorgaven en favor de municipalitats, en recompensa de donatius o d'altres serveis, o quan estaven corroborats per jurament.

El caràcter paccionat, segons Brocà, es confirmava amb el jurament que prestava el monarca sobre l'observança dels usatges, lleis, constitucions, costums i privilegis, segons les constitucions inserides en el títol «De observar constitucions» i amb el procediment que estava establert per corregir i esmenar les contravencions i els abusos del rei i dels seus oficials. El respecte que el monarca tenia per les lleis fetes en corts i pels privilegis que ell o els seus avantpassats havien concedit, era la regla que no valia el privilegi contrari a aquelles lleis o a un altre privilegi, regla que s'expressava

46. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «Les compilacions de dret general català», *Glossae*, núm. 7 (1995), p. 120, nota 18. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La recepció del derecho feudal común en Cataluña I (1211-1330)», *Glossae*, núm. 4 (1992), p. 64, nota 236, explica que en l'enumeració del capítol de cort de 1409, l'equitat i la bona raó integren un sistema de fonts contrari a l'absolutisme legislatiu del monarca i favorable a la creació jurisprudencial del dret, basat en el *ius commune*, que només es deroga pels Usatges.

47. CADC, vol. I, llibre I, tít. xxxviii, cap. II.

amb les paraules de no ser lícit ni fer valdre «carta contra carta»,⁴⁸ tal com sovint es reclamava en Corts.⁴⁹

En l'època moderna, ens trobem amb el que és la causa més directa de la gènesi del dret local privilegiat de la universitat vallesana, la Constitució de Felip II, en la primera cort d'aquesta monarca a Barcelona, l'any 1599. Les causes es decidiran segons les disposicions:

[...] dels Usatges, Constitucions i Capítols de Cort i altres drets del present Principat y Comtats de Rosselló y Cerdanya, y en los casos que dits Usatges, Constitucions y altres drets faltaran, hajan de decidir dites causes, segons la disposició del Dret Canònic, y aquell faltant del Civil i doctrina dels Doctors [...].⁵⁰

Aquestes fonts de producció del dret de caràcter local tindran una prioritat efectiva respecte de les disposicions generals del dret de Catalunya, o d'altres disposicions que, com que tindran menys vigor, cauran en una decadència natural. Tot això rep en la Constitució de 1599 una consolidació definitiva. Dins d'una concreció més gran, el precepte deixa un marge de discrecionalitat als diferents elements integrants del dret autòcton català, general, local o consuetudinari, que queden situats en la mateixa línia o esglaió per raó fonamentalment del gran respecte que el costum havia gaudit en la vida jurídica catalana. A partir d'aquest moment serà la realitat peculiar de cada comarca o centre urbà la que assenyalarà d'una manera progressiva la preeminència o el replegament dels drets locals i particulars, privilegiats respecte al dret general, fruit de l'actuació oficial de sobirans i corts.⁵¹

48. VÍCTOR FERRO I POMÀ, «Notes sobre la constitució “Poc Valria”», *Revista de Dret Històric Català*, vol. 9 (2009), p. 84, esmenta el principi que el rei no podia atorgar «carta a carta» com una de les fites en l'evolució del sometiment de l'exercici de les potestats judicial i executiva del monarca a la lletra i a l'esperit de la norma jurídica. Això també és explicat a VÍCTOR FERRO I POMÀ, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics (IEC), 2015, p. 354: «Fos com fos, pel sol fet d'ésser preceptes legítims productors de drets subjectius era clar que el príncep no podia revocar privilegis sense justa causa que tingués esguard a la utilitat pública ni perjudicar-ne indirectament la fruïció amb d'altres disposicions del mateix rang (“carta contra carta”)». En la p. 399, Ferro i Pomà esmenta les constitucions 7 i 16 de l'any 1289 i 4 de l'any 1321, que prohibien, sota pena de nul·litat, fer inútil un privilegi mitjançant l'atorgament d'una altra concessió, «carta contra carta» o contra un privilegi o costum general o especial.

49. Guillem M. de BROCÀ, *Historia del derecho civil de Cataluña*, p. 268-271: «[...] estas disposiciones de excepción, respondían al estado político y social iniciado con la reconquista y fueron la base de las franquicias y libertades de los pueblos. Además del monarca, los concedía el lugarteniente general».

50. CADC, vol. I, llibre I, tít. xxx, cap. I. Josep CAPDEFERRO I PLA i Jaume RIBALTA I HARO, *Banyuts catalans: L'adulteri i la Casa de les Egipcíiques a la Barcelona moderna*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2014, p. 14, conclouen que «la columna vertebral de l'ordenament jurídic català era el dret comú amb aquelles modificacions o especificitats establertes pel dret català».

51. José PELLA y FORGAS, *Código civil de Cataluña*, tom I, Barcelona, J. Bosch, 1916, p. 89-97.

Però cal tenir present que aquestes disposicions del 1409 i el 1599 no redueixen ni condicionen els drets locals o particulars, que, com hem vist, queden involucrats en el primer esglaó de les fonts constitutives de l'ordre de prelatió esmentat. Serà la vigència efectiva de costums i privilegis locals en els segles de l'època moderna, dins d'un clima general de crisi política i institucional, el que donarà lloc a una panoràmica totalment diversa, ja que, juntament amb la nova redacció d'alguns textos, trobem l'atorgament de nous privilegis i l'extinció per desús d'altres, totalment o només d'alguns dels seus capítols.

Com una conseqüència de totes aquestes disposicions, es mantindran, en principi, com a prelatius al dret general propi del Principat, algunes col·leccions de costums a Tortosa i a Girona, les *Ordinacions d'En Sanctacília* i col·leccions de privilegis a la Vall d'Aran i a Tàrrrega com a dret especial o peculiar de la ciutat o de la seva comarca.⁵² Molts dels capítols d'aquestes fonts no eren d'aplicació efectiva, sinó que eren meres disposicions que, per la seva especialitat, constituïen l'arrel de les seves tradicions més pròpies. És freqüent, durant els dos segles de l'època moderna, la concessió de privilegis reials en l'ordre civil a moltes localitats: Granollers, Vic, Igualada o Sabadell.⁵³

Un altre element que s'ha de tenir en compte són les ordinacions, promulgades pels propis òrgans de govern locals i sancionades pels monarques, que signifiquen una confirmació del seu funcionament i una constitució plena de la seva municipalitat.⁵⁴ Com veurem, les ordinacions de Sabadell recullen molts dels esborranys dels capítols que es presentaran al rei o al seu representant perquè s'atorguin com a norma específica local.⁵⁵

52. Galo SÁNCHEZ, *Curso de historia del derecho. Introducción y fuentes*, 10a ed., rev. per José Antonio Rubio, Valladolid, Miñón, 1980, p. 95-113; Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho civil de Cataluña*, p. 283-318, dedicades a les col·leccions de costums i privilegis locals.

53. Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho civil de Cataluña*, p. 318-341, dedicades a «Otros privilegios de carácter civil dados a Barcelona y contenidos en las compilaciones generales de Cataluña», fa menció del «veinatge i carreratge» dels privilegis de Barcelona en altres poblacions.

54. Sobre les ordinacions, VÍCTOR FERRO I POMÀ, *El dret públic català*, p. 198 i seg., explica que es reconeixia als municipis «el jus statuendi o dret a promulgar ordinacions permanents sobre assumptes de llur competència, i de fet, el jus edicendi, o facultat de publicar crides per a executar-les», i seguidament en posa diversos exemples: emissió de moneda, regulació de col·legis i confraries, taules de canvi i bancs de dipòsits, ensenyament, sanitat o beneficència, obres públiques, etc.

55. Arxiu Històric de Sabadell (AHS), AMH 2558/4, *Primus liber Comuni mei Anthonii Pelagrini notarü publici Sabadelli, 1449-1472; Primer llibre d'acords del Consell de la vila de Sabadell, 1449-1472*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach, 1948 (Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach) (reed. facs.: 1978); Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, Sabadell, Comissió de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, 1968; *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-1*, Sabadell, Comissió de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, 1971. El segon volum del segle XVII no està publicat; es troba en dos textos manuscrits que abracen els períodes 1626-1700 i 1701-1756: AHS 4t 120-1 i AHS 4t 120-2.

3. EL LLIBRE PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL

Sobre el naixement de Sabadell, el Dr. Font i Rius⁵⁶ comenta que el 1076 es fundà l'església de Sant Salvador d'Arrahona, es creà un poblat al voltant seu i s'hi celebrava un mercat, ja citat el 1111;⁵⁷ a més, atribueix el desenvolupament seminal de la població al fenomen de les sagreres⁵⁸ i a la protecció que les normes (primerament) canòniques de la pau i treva de Déu donaren als poblats creats dins el cercle de trenta passes al voltant d'una església.

Però si ens centrem en el naixement dels *Privilegis de la vila de Sabadell*, cal fer un salt endavant de més de mig mil·lenni, durant el qual es va formar el dret local propi. Així, el Consell General de la Vila de Sabadell del 27 de desembre de 1605 decideix copiar en un llibre tots els privilegis i altres normes de la vila.⁵⁹ Com hem vist en les primeres pàgines d'aquest treball, quan comencen a sorgir els òrgans de representació popular, van reunint els privilegis en llibres o cartularis, com un corpus de dret local emanat de les autoritats superiors. De vegades, com també hem apuntat, aquests llibres es coneixen amb els noms de les tapes: llibre verd, llibre vermell o llibre de la cadena.⁶⁰

Els privilegis que van ser atorgats als sabadellencs pels senyors i els monarques de la vila formaren, amb el temps, una bona col·lecció de pergamins que el comú conservava curosament, ja que podien perdre's o malmetre's. La transcripció responia a una millor conservació dels pergamins originals i facilitava la consulta. Cada any, el dia de Sant Maties els privilegis s'havien de llegir íntegrament davant del Consell General, a fi que els administradors de la vila coneguessin bé els drets, les franqueses i les llibertats que gaudia la població.⁶¹ A més de garantir l'aplicació de la normativa i la defensa de les concessions obtingudes dels reis, garantia l'autonomia en el govern de la municipalitat, lluny de les intervencions fraudulentés d'oficials i funcionaris.

56. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», p. 469, cita el pergami núm. 491 de l'ACA, de Ramon Berenguer I, publicat a la revista local *Nostra Comarca*, de Sabadell, el 1929, en el tom III, p. 112.

57. Tot i que en la nota 309 de la pàgina 506, Font i Rius concreta que «Sabadell lo tenia [el mercat] en 1113 (ACA, perg., de R. Berenguer III, núm. 163)». També comenta que la celebració del mercat requeria una autorització pública que es podia concedir en les cartes de poblament, en les cartes de franquícia o en un privilegi o document especial per a aquest motiu.

58. Sobre les sagreres, vegeu, per exemple, Víctor FARIAS, Ramon MARTÍ i Aymat CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.

59. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell, Caixa d'Estalvis de Sabadell, 1967, p. 361-363; *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell, segle XVII-I*, p. 131.

60. Josep Maria FONT I RIUS, «Orígenes del régimen municipal de Cataluña», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XVI (1945), p. 389-529, i vol. XVII (1946), p. 229-585. Salvador MINGUIJÓN, *Historia del derecho español*, Barcelona, Labor, 1943, p. 337. Després de dues edicions dels *Fueros* valencians, Luis Alanya va fer una compilació dels privilegis reials de València que es va imprimir el 1515.

61. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 208-212.

El llibre *Privilegis de la vila de Sabadell* és un conjunt de dinou documents d'entre els anys 1367 i 1609,⁶² però és un recull parcial i cal remarcar que alguns dels documents que conté no es poden considerar privilegis, ja que hi trobem també concòrdies, sentències i, fins i tot, unes ordinations de la Confraria de la Puríssima Concepció. Per contra, altres privilegis no figuren copiats; per exemple, el de fira del 13 d'agost de 1353⁶³ i el de retorn de fira del 10 de maig de 1356.⁶⁴ Tampoc la confirmació de la reina Elionor del privilegi del vi atorgat per Roger Bernat de Foix⁶⁵ i el privilegi de crear imposicions, com en altres llocs de Catalunya,⁶⁶ del 12 d'octubre de 1375. El fet que sigui un recull parcial ens permet preguntar-nos per què recull uns privilegis i no uns altres, com hem apuntat en la introducció. ¿L'elecció respon a la temàtica o bé té relació amb la vigència o l'ús dels privilegis recollits, de manera que els que no hi consten són els que caigueren en desús? O l'elecció té més a veure amb les afinitats dels recopiladors, que no deixaven de ser part de l'estament privilegiat de la població? Quina importància tenia la voluntat dels recopiladors en el contingut dels llibres de privilegis?

4. ELS ELEMENTS NORMATIUS EN EL LLIBRE *PRIVILEGIS DE LA VILA DE SABADELL*

La presentació en aquest epígraf dels privilegis de Sabadell es farà per ordre cronològic, sense tenir en compte la importància de la concessió ni el seu desenvolupament.

62. AHS, D5 67; Josep Maria FONT I RIUS, «Dret local a Catalunya: costums, usos i privilegis», *CES: Cultura, Economia, Societat: Publicació Informativa de la Caixa d'Estalvis de Sabadell*, núm. 41 (30 juny 1988); Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 361-363; Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, *Llibre de privilegis de la universitat de la vila i terme de Sabadell*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach, 1988; Mercè ARGEMÍ RELAT, *D'Arroana a Sabadell. El naixement de la vila al voltant d'un mercat medieval*, Sabadell, Amics de l'Art Romànic de Sabadell, 2010, p. 78-82.

63. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), registre 891, f. 64v-65r; AHS, pergami núm. 5, AMH 2696.

64. ACA, registre núm. 891, f. 277v-278r; AHS, pergami núm. 6, AMH 2696.

65. ACA, registre núm. 1582, f. 34v-35r; Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Regulació del consum vinícola a Sabadell, segons un privilegi senyorial del segle XIV», *Món Mediterrani. Primeres Jornades de Viticultura a la Conca Mediterrània*, Tarragona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1986. Josep Maria FONT I RIUS, «El antiguo derecho local de la ciudad de Balaguer», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. LII (1982), p. 5-110. Se cita a partir del text que incorpora Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985, p. 207-278. A Balaguer la *universitas* dels *probi homines* va acordar prohibir l'entrada del vi fora durant el període entre Tots Sants i Pasqua i també estava homologada pel privilegi del comte Ermengol que ampliava el termini.

66. ACA, registre núm. 927, f. 258v-259r; AHS, pergami núm. 15, D5 63/1: Pere III concedeix als jurats i prohoms de la vila de Sabadell la capacitat d'imposar cises i altres contribucions per tant de temps com ha estat concedit a les viles de Granollers i Caldes de Montbui.

Les primeres disposicions són les que corresponen al rei Pere III, que van des del privilegi de 1367, el de les aigües o de la font Rossella, passant pel de 1370, d'agregació a la Corona o *De non seperando corona regia*, fins al de 1376, en què es reconeix el principi de submissió a la jurisdicció local de Sabadell.

Continuant amb aquest ordre, tenim una sentència de l'infant Martí. És la que coneixem amb el nom de Sentència del mas Carbó, lloc on es van desenvolupar els fets que la van motivar. Aquesta sentència, del 25 de febrer de 1391, significa una manifestació de la intervenció reial en la vida jurisdiccional de la vila. Però existeixen altres concessions fetes pel mateix infant que no han merescut el mateix reconeixement: la confirmació de tots els privilegis, llibertats i bons usos de la vila de Sabadell i del terme d'Arraona⁶⁷ i la possibilitat de fer servir les mesures frumentàries de Barcelona en lloc de les antigues particulars.⁶⁸ Potser la política del futur monarca de vendre la vila a la ciutat de Barcelona l'any 1391 per manca de diners va fer que els compiladors de tres-cents anys després fossin més rigorosos en les seves concessions a la universitat.⁶⁹

La concòrdia entre l'abat de Santa Maria de l'Estany i els jurats i prohoms de la universitat de la vila de Sabadell, del 3 de gener de 1460, tracta del regadiu de l'Horta Novella. Cal aclarir que dins de les funcions municipals es comprenen el manteniment dels serveis públics, les obres de defensa, les muralles o els ponts i la canalització de les aigües. L'aigua i el seu aprofitament reben quasi sempre una atenció i un tractament especials, tant pel que fa als sistemes de regadiu dels camps com pel que fa al consum ordinari de la vila. Les autoritats concedeixen freqüentment privilegis en aquest sentit. Per exemple, Jaume I el 1279 en concedeix un a Barcelona respecte al Rec Comtal i Alfons I el Cast ho fa el 1182 a favor dels habitants de Puigcerdà.⁷⁰

No és estrany, per tant, que dins del llibre de Sabadell, en el conegut com a «privilegi de les aigües» o «de la font Rossella», s'hi inclogui també l'establiment dels dotze jornals de terra de l'anomenat «Domenge de la pabordia» o «de l'Horta Nove-

67. AHS, pergami núm. 19, D5 63/1 (24 d'agost de 1383, Montsó); ACA, Cancilleria, registre núm. 2086, f. 109r-109v.

68. AHS, pergami núm. 22, D5 63/1 (8 de juliol de 1387, Barcelona). L'infant Martí, a pres dels prohoms i la universitat de la vila de Sabadell, els concedeix que les mesures de forment, ordi, civada i altres cereals o llegums siguin les mateixes que les de Barcelona; també ordena que resti un joc de les noves mesures a la cort del batlle de la vila per a evitar possibles frau; ACA, Cancilleria, registre núm. 2087, f. 191r.

69. ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2457; ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2463; ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2464; ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2468; Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «La vila de Sabadell i terme del Castell d'Arraona sota la senyoria de la ciutat de Barcelona (1391-1474). Notes a l'estudi d'un document», a *Història urbana del pla de Barcelona*, vol. 2, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1990, p. 421-431.

70. Sebastià BOSOM I ISERN i Susanna VELA I PALOMARES, *Llibre de privilegis de la vila de Puigcerdà*, p. 41.

lla», amb la finalitat de convertir aquesta terra en regadiu amb l'aigua que sobrava de les fonts públiques de la vila.

El primer privilegi que figura reproduït en el llibre de Sabadell és un privilegi de Joan II del 12 de desembre de 1471, curiosament d'una dubtosa efectivitat per a la vila, un dels copiats més fidelment i guarnit extraordinàriament. En els capítols, els jurats i els prohoms demanen, en compensació de l'ajuda que li havien donat durant la guerra, unes concessions que si bé els van ser confirmades, no van tenir els efectes jurídics d'una vigència efectiva, fora de l'annexió de la quadra de Sant Pau de Riusec. Com se sap, el rei capitularà novament amb Barcelona, fet que deixarà sense efecte les promeses fetes a la vila de Sabadell. Els anys sota la senyoria de la ciutat de Barcelona es recorden de manera repetitiva en tots els capítols.⁷¹ El lligam amb la Corona és present un cop més a través del rei Joan II, que el confirma en els primers folis del cartulari municipal.

El privilegi que, d'acord amb la cronologia, segueix és l'únic atorgat per Carles I: el del 6 de maig de 1553. S'hi consagra un dels mecanismes per a accedir als càrrecs públics: la insaculació dels jurats i prohoms que regiran la universitat, als quals es donarà la possibilitat de fer ordinations per al bé i la utilitat de la vila.

La insaculació com a mètode per a posar fi als partidismes i les lluites urbanes va començar a implantar-se a València i a Xàtiva l'any 1427, en substitució de l'elecció a més veus que l'havia precedit, però fou Ferran d'Aragó qui la va generalitzar a finals del segle xv, fins al punt que la Reial Audiència la imposà com a norma comuna en una vila on encara no existia per a apaivagar aldarulls entre faccions enemigues.⁷² De fet, Víctor Ferro qualifica la insaculació com una de les institucions més característiques del període de maduresa del sistema politicojurídic català.⁷³ Sabadell arriba tard per concessió reial a aquesta forma d'elecció dels seus representants, però la insaculació és, també, una de les normes en què més clarament se'ns manifesta el concepte jurídic de *privilegi*.

Si seguim l'ordre cronològic, els dos documents que corresponen a l'època de Felip II i que estan inclosos en el llibre de Sabadell són una sentència del 12 d'abril de 1574 i el privilegi dit «del trentenari», del 7 de setembre de 1592. La sentència regeix està intercalada de manera incoherent i és un dels documents pitjor copiats en el

71. Joaquim GRAUPERA GRAUPERA, «La guerra civil catalana (1462-1472) al Baix Maresme», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 28 (2012), p. 3: «La por, per part de molts d'aquest vilatans, a tornar sota domini feudal si el rei revenia la jurisdicció del terme per motius econòmics en un futur proper, els va portar a demanar el privilegi d'esdevenir "carrer de Barcelona", que consistia en què si el rei alienava la jurisdicció, aquesta passaria a la ciutat de Barcelona i a partir d'aquí gaudirien dels mateixos privilegis que els habitants de la Ciutat Comtal».

72. Víctor FERRO I POMÀ, «El procediment d'insaculació», *Revista de Dret Històric Català*, vol. 9 (2009), p. 85-86.

73. Víctor FERRO I POMÀ, «El procediment d'insaculació», p. 85.

cartulari. La lletra inicial amb la qual comença, l'*H* («Hoc est exemplum [...]»), no hi figura, com si l'escrivà l'hagués deixat per a una altra ocasió.

Aquesta sentència té una gran importància per al municipi, ja que significa la finalització del plet amb la família dels Meca, successors dels Clasquerí, batlles naturals o perpetus de la vila. Aquesta institució —el càrrec de batlle—, fruit de la patrimonialització de la batllia, amb la delegació per part dels senyors que la posseeixen i que donà lloc a la professionalització del batlle, forma part d'un llarg capítol de discussions i conflictes que acaba finalment amb la sentència. És, per tant, la solució a la concurrència de jurisdiccions i, com altres vegades, aquest càrrec estarà reglat no amb caràcter general, sinó en virtut de privilegis; i encara que en aquest supòsit no es tracti d'una norma jurídica en sentit estricte (ja que és una sentència), mereix aquest caràcter. És també propi de l'època moderna que el batlle sigui temporal i tingui el càrrec només durant tres anys.

El segon privilegi de Felip II és atorgat el 7 de setembre de 1592 i comporta la reducció dels assistents al Consell General de Caps de Casa a trenta persones. Es coneix també com el «privilegi del trentenari». S'ha acabat l'època del patriciat urbà. La representació paritària de les mans al municipi, major, mitjana i menor, significa l'existència d'una certa democràcia municipal.

Són aquests capítols els que el professor Font i Rius anomena «ordinacions de reforma orgànica» en el si del Consell, i estan centrats en dos objectius: la substitució del Consell General de Caps de Casa per un de més reduït i l'establiment del sistema insaculatori. És l'aprovació de les ordinacions per una autoritat superior la que acaba el procés formulador. Aquesta autoritat en el cas de Sabadell serà el rei i actuarà en nom seu el lloctinent reial, com a autoritat delegada, atès que es tracta d'una vila reial. D'aquí ve la caracterització diplomàtica dels capítols, els quals, en ser aprovats pel virrei i autenticats per la intervenció del notari i els testimonis, adquireixen la categoria de privilegi.⁷⁴ Aquest privilegi vol posar fi als consells generals amb assistència de la majoria de la població. Es confirmen els privilegis de 1553, 1585 i 1587, en els quals, si bé s'establia el consell reduït, en casos d'importància extraordinària es convocava l'antic Consell General de Caps de Casa.

Dins del regnat de Felip II trobem una concòrdia del 29 d'abril de 1588, però es tracta d'una convenença entre dues universitats amb una conflictivitat més aparent que no pas autèntica. És un acord entre la universitat de la part forana de Terrassa i la de Sabadell per una qüestió de termes: «[...] passagi seu itineris quest et transit inter vallum ravalis [...]». Aquest camí era proper als murs de Sabadell. La còpia figura en darrer lloc, segons l'ordre del llibre de Sabadell. La qüestió dels termes té suficient

74. Josep Maria FONT I RIUS, «Ordenanzas de reforma orgànica en municipios rurales catalanes (siglos XVI-XVIII)», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos), núm. 31 (1961), *Estudios en homenaje a don Galo Sánchez*, p. 569-610.

importància per a merèixer ocupar un espai al cartulari. De fet, la delimitació dels termes és també la delimitació física de l'aplicació del mateix dret local; a més, també significa la modulació de la producció de riquesa de la vila, atès que la tinença o no de determinades terres pot incrementar o reduir la seva força productiva o rendista.

Els cinc documents corresponents a Felip III són del 1599, el 1602, el 1608 i el 1609. Es poden integrar en una sola entitat perquè tots cinc reuneixen les característiques que s'han assenyalat en el de Carles I sobre la insaculació i en el de Felip II sobre el trentenari. La temàtica és per si mateixa prou definidora dels canvis que el municipi va experimentant durant l'època moderna.

El privilegi del 19 de novembre de 1602 defineix les causes que donen lloc a la substitució del procurador reial i el mostassaf, el corredor i el missatger i les persones que poden ostentar aquests càrrecs. Aquestes concessions «pro bono publico villa Sabadelli» es caracteritzen perquè han de ser demanades pel síndic encarregat pels jurats i prohoms de la vila, per acord del Consell General.

La importància que el càrrec de mostassaf⁷⁵ tenia en una vila que gaudia dels privilegis de fira i retorn de fira i celebrava mercat setmanal, és determinada per nombroses concessions reials. Una d'elles és el privilegi del 23 de setembre de 1605. El mostassaf és l'encarregat de la inspecció i el contrast de pesos i mesures i de la vigilància del mercat, dels comerciants i dels artesans de la vila. El seu nom i les seves funcions tenien com a model l'*al-muhtasib* de les poblacions hispanomusulmanes, successor en el segle XI dels antics *zabazoques*. Per altra banda, tenia al seu càrrec l'avitualament de la vila i la policia del mercat: per a fer notar la seva autoritat se li concedeix per via de privilegi portar una vara verda de dos pams de llargària.

Els dos darrers privilegis que corresponen a Felip III coincideixen en el mateix mes i any: febrer del 1609. El primer cronològicament és el del 4 de febrer de 1609, es demana per a la matèria de suplicatoris i la concessió es fa per via de privilegi. La finalitat és, com en els anteriors, «lo bon govern i administratio» de la universitat.

Es tracta d'un privilegi en què, com en el del mostassaf, es dona molta importància a l'aspecte extern dels personatges públics per a conformar, en certa manera, la seva autoritat. Així, els jurats es poden anomenar *consellers* i poden lluir, en determinades ocasions, una insígnia o beca de grana vermella, i el veguer o porter pot portar en els mateixos actes una vara o maça de plata guarnida. Aquests extrems són gairebé tots d'ordre intern o de funcionament del propi consell municipal. Però no cal menystenir aquests tipus de privilegis: la indumentària i la identificació externa dels càrrecs

75. Sobre el mostassaf des d'un punt de vista més general, vegeu Montserrat BAJET ROYO, *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassas*, Lleida, Universitat de Lleida, Servei de Publicacions, 1998. Sobre el mostassaf de Sabadell, vegeu Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Les ordinations del mostassaf de la universitat de la vila i terme de Sabadell (1585-1621)», *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* (Sabadell), núm. LV (1988).

també tenen una funció performativa de l'autoritat. No tothom pot anar vestit d'una determinada manera. Així, en una societat on saber llegir i escriure no és a l'abast de la majoria, la identificació externa del càrrec ajuda a configurar-lo i, a més, a exterioritzar la diferència social derivada del privilegi mateix. Com hem dit més amunt, en aquesta època el dret no iguala, sinó que crea diferències entre les persones, i els privilegis en la vestimenta ajuden a mostrar la diferència, la fan patent.

L'últim dels privilegis de l'època de Felip III, del 26 de febrer de 1609, estableix que els forasters no poden ser insaculats en els oficis de la vila. I en parlar de forasters es refereix de manera clara als francesos⁷⁶ i als fills d'aquests, exclosos de tota participació en la política municipal.

Fins aquí hem introduït els privilegis que dins de l'època moderna permeten a les universitats accedir a unes reformes que configuraran els municipis de tot Catalunya. Però en els *Privilegis de la vila de Sabadell* es recullen també altres documents que tracten directament o indirecta la hisenda municipal i tenen com a punt de connexió una institució jurídica de dret privat que s'adoptarà com una forma de crèdit públic per part de les universitats: el censal.⁷⁷

El primer dels tres documents que hem agrupat correspon a l'època de llüició d'un censal amb la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona. Aquest censal, quitat el 17 de juny de 1597, havia estat encarregat per la universitat amb la finalitat de comprar blat per a l'abastiment de la vila.

76. Sobre la immigració francesa en aquesta època i al Vallès Occidental, vegeu Ismael ALMAZÁN FERNÁNDEZ, «Els immigrants francesos al Vallès Occidental: el profit i la por», *Terme*, núm. 7 (1992). Vegeu també l'interessant treball d'Antoni SIMON I TARRÉS, «“Catalans” i “francesos” a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions», *Pedralbes*, vol. 18/2 (1998).

77. Sobre la relació del contracte de censal i el crèdit, vegeu Daniel RUBIO I MANUEL, «El circuit privat del censal a Barcelona», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (coord.), *El món del crèdit a la Barcelona medieval*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2007, p. 239 i seg. Vegeu també el magnífic treball de Pere VERDÉS PIJUAN, «El mercado de la deuda pública en la Cataluña de los siglos XIV-XV», a *Estados y mercados financieros en el Occidente cristiano (siglos XIII-XVI)*. *XLI Semana de Estudios Medievales*, separata, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2015, p. 243 i seg., on explica el fenomen de l'emissió massiva de deute públic, bàsicament municipal, sota la indicació de la monarquia; també destaca el potencial financer de les institucions catalanes derivat del deute censal. Sobre els contractes de censals morts i violaris específicament, vegeu Daniel RUBIO, «El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: els censals morts i els violaris», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 14 (2003), que defineix «el censal mort com l'obligació redimible de pagar una pensió anual a una persona i als seus successors en virtut d'un capital rebut per aquell qui la contreu; i el violari, com la constitució del dret a percebre una pensió anual durant una o dues vides mitjançant l'entrega d'un capital o preu. Però la distinció entre censal i censal mort és més subtil i, tanmateix, radical: quan la renda es ven amb un seguit de càrregues feudals, típiques dels contractes de cens (i de cens emfitèutic, com ens aclareix Antoni Mirambell i Abancó), com són la firma, la fadiga, el terç o el foriscapi, llavors és un censal (o censal viu, o renda antiga, segons quina terminologia es vulgui emprar) i si, al contrari, es ven explícitament desvinculada de qualsevol d'aquestes càrregues *in nuda tamen perceptione*, llavors ens trobem davant un censal mort o renda nova».

El segon, dins d'un concepte semblant, el trobem en la creació d'un censal a favor de l'Hospital de Sabadell. És l'obligació que contrauen la vídua i el fill d'un antic funcionari municipal mort, de pagar una pensió de cent lliures anuals per a cobrir els deutes que el finat va deixar pendents durant els anys en què va ser clavari (caixer, responsable de rebre ingressos i gestionar despeses) de l'església i els anys en què va ser palloler (administrador del blat), càrrec que tenia el dia del seu traspàs. Per a assegurar el pagament de la pensió, hipotequen una casa de la plaça Major on s'havia celebrat de vegades el Consell. El document és del 24 de setembre de 1598.

Finalment, el tercer document és una àpoca⁷⁸ de lluïció de part d'un censal concertat pels jurats de Sabadell, com a síndics i procuradors de la universitat de la vila, amb una comerciant barcelonina, Elisabet Jordà.

Aquest tres documents tenen en comú la seva pròpia essència jurídica. Es recorre al deute per a atendre les necessitats del municipi; així, la manca de blat dona lloc a l'empenyorament amb la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona. La universitat actua com a deutora de la pensió i l'operació representa per a l'entitat eclesiàstica una bona inversió dels seus estalvis sobre la base d'una rendibilitat segura. Una obra social adscrita al municipi com és l'Hospital, es veu afavorida amb la creació del censal de la vídua i el fill de Bartomeu Llopart, deutor de la universitat en no haver «purgat taula» els anys en què va exercir càrrecs públics.⁷⁹ Els jurats actuaran com a administradors de l'Hospital.

Finalment, l'últim dels documents significa la possibilitat de lluïció no de la totalitat del censal que va encarregar la universitat a una comerciant de Barcelona, sinó només d'una part de l'obligació. La data del document és el 13 de gener de 1610.

Per què aquests documents s'inclouen dins dels *Privilegis de la vila de Sabadell*? Els motius els podem trobar en la demostració formal que es tracta d'un municipi plenament constituït i en l'autonomia municipal en matèria financera. La universitat figura com a deutora de la pensió d'un censal creat per la decisió del Consell General i concertat amb una comunitat eclesiàstica, amb unes finances molt fortes, provinents dels delmes i d'altres emoluments. Per tant, és obvi l'interès de la mateixa universitat, com a deutora, a tenir molt present el contracte de censal i observar el seu compliment, i a incloure'l dins dels *Privilegis*, tot i no ser un privilegi. D'altra banda, una persona aliena a la vila, amb possibilitats econòmiques, actuarà com a creditora de la pensió. Finalment, serà la mateixa universitat, representada pels jurats administradors de l'Hospital, qui figurei com a creditora de la pensió d'un censal que cobrirà els deutes d'un funcionari.

78. Document públic o privat en què el creditor declara haver rebut del deutor la quantitat deguda.

79. Sobre la purga de taula, vegeu Isidre LLUCIÀ I SALARICH, «Purgar taula: el present d'una institució històrica», *Revista de Dret Històric Català*, vol. 16 (2017), p. 151 i seg. També, sobre la purga de taula i la responsabilitat dels oficials, vegeu Víctor FERRO I POMÀ, *El dret públic català*, p. 474 i seg.

Un dels avantatges d'aquesta modalitat de crèdit públic és la facultat que té la part deutora, és a dir, la universitat, de demanar en qualsevol moment l'amortització de tot el capital o d'una part. En cap moment això no ho podia fer la part que atorgava el crèdit. També podem pensar que, a la pràctica, potser els documents van ser copiats en els *Privilegis* per la proximitat en el temps amb què es van recollir en el cartulari. Aquests tres casos de censals en els quals la universitat figura com a deutora o creditora de la pensió, tenen continuïtat a través de les ordinacions pel fet de tractar-se de formes d'emprèstit o de crèdit públic.

Finalment, hi figuren les Ordinacions de la Confraria de la Puríssima Concepció, del 27 de novembre de 1609. Aquesta confraria no té caràcter gremial, com podrien tenir la de Sant Jacint, dels pagesos, o la de Sant Antoni, dels traginers; era una confraria de devoció nova, però en la seva pròpia organització interna es preveia la intervenció dels consellers i del Consell.⁸⁰ La seva funció, essencialment de caràcter religiós, implica unes finalitats d'auxili espiritual i de cooperació mútua entre els seus membres. Les derrames que s'obtindran i les possibilitats d'augmentar el que podríem anomenar capital de la mateixa associació, podrien ser un dels motius per a la inclusió en els *Privilegis*.

5. LA SITUACIÓ JURÍDICA I L'ENTITAT PÚBLICA DE SABADELL

5.1. *NON SEPERENDO CORONA REGIA*

Durant el regnat del rei Pere III existeix una autèntica renovació jurídica de la universitat de la vila i el terme de Sabadell: es regulen aspectes molt importants del règim municipal i, en les successives confirmacions de privilegis fetes pels seus successors, s'observa la conservació d'unes facultats normatives adquirides, justament, durant el seu regnat. El Consell manté durant els anys 1370-1381 un vincle directe amb la Corona. La vila de Sabadell gaudia d'una certa seguretat en el règim successor que els semblava que garantia la permanència en llur relació. La venda de la vila a l'infant Martí desconjunta aquest enllaç, ja que aquesta relació es trenca durant els anys en què la universitat es troba sota la senyoria de la ciutat de Barcelona, a la qual l'infant l'hi va vendre a carta de gràcia davant les necessitats econòmiques per a la seva campanya a Sicília.

80. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 374-375. Josep ALAVEDRA I BOSCH, «L'església de Sant Feliu de Sabadell: religiositat i sociabilitat als segles XVI-XVIII», *Arxaona*, núm. 34 (2014), p. 52: «La finalitat de la confraria estava fonamentada en el "devot zel a la Inmaculada Concepció", la qual tenia la seu a l'església parroquial, a la capella i altar de Nostra Senyora la Major i festejava la diada del 8 de desembre. De la confraria en podien formar part tant homes com dones».

El més significatiu dels privilegis, *Non seperendo corona regia* (del 30 d'agost de 1370), que marcarà la futura relació amb la Corona, és el que ocupa el segon lloc en la disposició dels *Privilegis*. La seva ornamentació al començament del text és bastant profusa i guarda molta similitud amb el primer document transcrit en els *Privilegis*. Al marge esquerre hi figura una nota: «Privilegi del Rey en Pere ab lo qual consta que per ningun cars pot ser separada de la corona Real la vila de Sabadell». Hi ha línies que estan subratllades com per a remarcar el sacrifici econòmic que va significar per a la vila l'encarregament del censal per a ajudar la reina Elionor a comprar la vila al vescomte de Castellbò. Abans de la part dispositiva es fa referència a aquesta època anterior i a la pensió anual de dos mil sous de Barcelona a favor del convent de la Mercè. En aquell moment de traspàs de la propietat, els habitants de la vila van haver de fer un sacrifici econòmic per a passar a la casa reial.

Com hem vist més amunt, en el món medieval existia el desig de les viles d'entrar a formar part de les que s'anomenaven *viles reials*. La major part de les explotacions agràries estaven sotmeses al règim senyorial, de la noblesa o de l'Església, i vivien normalment oprimides esperant ser alliberades en caure en mans de la Corona. Les viles reials depenien de la voluntat reial en la seva organització, el seu funcionament i el seu desenvolupament. El servei al rei i la fidelitat a la Corona eren els deures principals dels seus habitants i magistrats. Els que compraven aquests avantatges eren els ciutadans que adquirien la seva independència senyorial.⁸¹ Els concedia el mateix monarca. En l'exposició de motius hi surt la reina Elionor: «Attendentes Illustrem Alienoram Reginam [...]»; i també el canvi del castell de Sant Martí del Penedès amb la reina:⁸² «[...] permutasse nobiscum die presenti pro Castro nostro de Sancti Martino site in Villefranche penitentis castrum suum de Rahona et villam Sabadelli».

Aquest privilegi el van confirmant els diferents monarques fins a la incorporació definitiva de la vila a la Corona reial, amb Ferran II. La data coincideix amb la del canvi de la vila de Sabadell i el terme del castell d'Arraona entre els cònjuges reials, Pere III i Elionor de Sicília: «[...] permutasse nobiscum die presenti pro castro nostro [...]».

Pere III és un monarca molt vinculat a la història de Sabadell. La seva muller el va precedir en la propietat de la vila, però va ser amb ell que la ciutat va adquirir la seva pròpia autonomia municipal. Molts dels privilegis concedits a la vila són atorgats els anys en què Pere III va ser-ne el senyor. Aquest període comença amb la data del document i acaba el 14 de novembre, quan Pere III ven la vila de Sabadell i el terme del castell d'Arraona a carta de gràcia al seu fill, l'infant Martí.⁸³

81. ACA, Cancilleria, registre núm. 920, f. 30; AHS, P-10, E-1; AHS, pergamí núm. 10, D5 71/2; AHS, D5 69/1, trasllat del 1380.

82. ACA, registre núm. 1579, f. 144r-149v.

83. ACA, registre núm. 1589, f. 66v-67r; ACA, registre núm. 1702, f. 108v-114v.

Sabadell era al segle XIV una petita vila que, segons el cens de Catalunya de les Corts de Cervera de 1359, tenia cent seixanta-dos focs reials.⁸⁴ Caresmar ens parla d'un important creixement de la població en aquest segle: «[...] por ocasión de haberse plantado allí algunas fábricas de paños se aumentaron éstas y los pobladores, que de sus manufacturas se provehian Napoles, Palermo, y aún la Holanda».⁸⁵ Les relacions en el marc d'una vila senyorial eren molt complexes. Com diu Salvador de Moxó, representa un conjunt d'institucions diverses, concordants les unes amb les altres fins a donar un sistema peculiar de vida rural i administrativa. A part de l'element territorial, bàsic en la delimitació d'una vila adscrita a un senyor amb el qual es troba unida per vincles feudals, trobem l'element jurisdiccional. Les viles senyorials tenien un dret pel qual es regien, acompanyat per algunes concessions dels senyors, normalment escrites, però a vegades pregonades, i pels costums que es van produint. El titular del domini territorial té a les seves mans, també, el conjunt de la jurisdicció, amb una concentració de poders i de drets.⁸⁶ El senyor també podia donar una participació en l'administració de justícia a algú, com va passar a Sabadell amb la batllia natural, concessió perpètua a la família dels Clasquerí⁸⁷ i que va ser motiu d'un llarg procediment la sentència del qual també es recull en els *Privilegis*.

La sentència règia de Felip II del 12 d'abril de 1574 posa fi a un plet amb la família dels Clasquerí, que tenien d'antic la facultat de nomenar batlles naturals i batlles perpetus a Sabadell.⁸⁸ El batlle només havia de dedicar-se a cobrar els rèdits que els sabadellencs havien de pagar als senyors de Castellar per al seu càrrec perpetu.⁸⁹ És a dir, aquest representant de l'autoritat superior a la vila estava pràcticament vinculat a una família particular i entrava en col·lisió amb el representant del rei, el procurador

84. ACA, registre núm. 1548, *varia* 28, f. 1r.

85. Jaume CARESMAR I ALEMANY, *Carta al barón de la Linde sobre la antigua y nueva población de Cataluña*, Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1959.

86. Salvador de MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, «Los señoríos. Cuestiones metodológicas que plantea su estudio», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 43 (1973), p. 271-309; Salvador de Moxó y ORTIZ DE VILLAJOS, «Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial», *Hispania*, núm. 94 (1964), p. 185-236, i Salvador de MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, «Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial (conclusión)», *Hispania*, núm. 95 (1964), p. 399-430.

87. També sobre els Clasquerí, Joan ALSINA I GIRALT, «Els Meca a Sabadell», *Plaça Vella*, núm. 25 (1988), p. 61 i seg., explica que les relacions d'aquesta família amb Sabadell comencen el 1310, quan Gastó, vescomte de Fonsagell, dona a Pere de Clasquerí i a perpetuïtat el càrrec de batlle de la vila de Sabadell, i seran els membres d'aquesta família els que nomenaran la persona que exercirà el càrrec; el seu primer nomenament és el 1330. També explica les dificultats dels Clasquerí per a exercir aquesta potestat, que es traspasà als Meca cap al 1548 per raó del matrimoni de la pubilla Clasquerí.

88. AHS, pergami núm. 43, D5 77; ACA, Cancilleria, registre núm. 4823, f. 45v-65v.

89. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 175-176. Segons l'autor, tant el rei com la reina i l'infant van usar com a propis els batlles nomenats per la família dels Clasquerí i prescindiren dels procuradors. També exercia l'autoritat superior a Sabadell en nom de la ciutat de Barcelona, encara que aquesta tenia un procurador general per a totes les viles o baronies que posseïa.

reial. Això donava lloc a topades i friccions d'aquestes dues autoritats, d'aquests dos delegats. Aquest plet va ser de llarga durada, ja que havia començat el 1553 entre els Meca (successors dels Clasqueri) i el comú de la universitat de la vila i el terme de Sabadell, i va acabar amb la sentència de Ferran de Toledo, lloctinent i capità general de Catalunya, que actuava en nom del monarca i posà terme a aquestes friccions precisant bé les facultats d'ambdues autoritats. Concedia als jurats i prohoms de la vila que per a qualsevol petició, qüestió o demanda criminal no haguessin d'anar fora de la vila o batllia. Declarava que la jurisdicció civil criminal de Sabadell pertanyia al procurador reial i que el batlle natural només podia exercir-la quan aquell estigués absent, i que en els casos en què la condemna era a mort o truncament de membres, era competència del veguer del Vallès.⁹⁰

Vila reial i vila senyorial són, en definitiva, dues formes de dependència i dues formes de govern diferents. La vila, quan té la condició de reial, gaudeix una situació d'autonomia i de llibertat. Com hem dit més amunt, la vila reial depèn en la seva organització, el seu funcionament i el seu desenvolupament de la voluntat reial.⁹¹ El servei al rei i la fidelitat a la corona són els deures principals dels seus habitants i magistrats. Quan el sobirà adquiria una vila senyorial, a fi de gaudir l'afecte dels seus sotmesos els concedia la incorporació a la corona reial. Aquesta promesa, en forma normalment de privilegi, com passa a Sabadell, l'anaren confirmant el mateix monarca i els següents a fi de mantenir la confiança dels seus súbdits.

5.2. SUBMISSIÓ A LA JUSTÍCIA REIAL, INTEGRADA PEL BATLLE I ELS PROHOMS

El privilegi de Pere III del 15 de desembre de 1376 ocupa el lloc dissetè en els *Privilegis* i significava l'exempció de tota l'altra justícia, de tota la justícia senyorial. Només el rei, a través dels seus delegats, podia exercir justícia. Al marge esquerre hi ha aquesta nota: «[...] que los presos de la present vila no pugan ser extrets de les presons

90. AHS, pergami núm. 280, AM2497. El batlle natural, fent ús del «mixte imperi o jurisdicció baixa»: AHS, pergami núm. 40, D5 69/1 (24 de gener de 1494); ACA, Cancilleria, registre núm. 4761, f. 216v-220v; Jesús LALINDE ABADÍA, *La jurisdicción real inferior en Cataluña* («corts, veguers, batlles»), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 1966; Luis GARCÍA DE VALLDEAVELLANO, *Curso de historia de las instituciones españolas. De los orígenes a la Edad Media*, 6a ed., Madrid, Alianza, 1982, p. 580-581, sobre el «mero y mixto imperio».

91. Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «L'assistència a la Cort General de Catalunya d'una vila reial: el cas de Sabadell (segles XIV-XVIII)», a *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 198-207; Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «L'assistència a la Cort General de Catalunya d'una vila reial: el cas de Sabadell (segles XIV-XVIII)», *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* (Sabadell), núm. LVII (1989). Sabadell com a vila reial és convocada a la Cort General del 1382, quan pertanyia a l'infant Martí, que l'havia comprada a carta de gràcia al seu pare. La seva presència no va ser-hi, però, efectiva.

de la present vila».⁹² A canvi de la concessió d'aquest privilegi, el rei rep cinc-cents florins d'or d'Aragó: «[...] quingente florennorum auri de Aragonia, quos in manibus fidelis consiliari et thesaurari nostri Petri Vitalis, numerando realiter tradistis [...]». El pagament compta com a rebut en l'escatocol final.

L'administració de justícia i la vigència d'un criteri personalista en el seu desenvolupament és una de les funcions principals de les autoritats municipals.⁹³ El rei era el titular del mer i el mixt imperi, d'acord amb la terminologia de la baixa edat mitjana. A partir de les Corts de Barcelona de 1283 el mer i el mixt imperi es coneixen a Catalunya com a *jurisdicció alta* i *baixa*. Aquesta funció judicial, administrada pels representants del rei, procuradors o batlles, tenia el seu primer esgraó en la vila, sense deixar de ser un atribut del sobirà, i representava alhora una delegació jurídicopública a la vila. La cúria significava també la participació dels prohoms en l'administració de justícia.

5.3. LA CONFIRMACIÓ DELS PRIVILEGIS, LES LLIBERTATS I ELS BONS USOS PER LA SENTÈNCIA DE L'INFANT MARTÍ

La sentència és del 25 de febrer de 1391.⁹⁴ L'infant Martí seria el futur rei a la mort del seu germà. Aleshores era senyor de la vila per la venda d'aquesta a carta de gràcia al seu pare, el rei Pere III, el 14 de novembre de 1381; aquesta venda va donar lloc a un intent d'amotinament dels sabadellencs, ja que la veien com un incompliment de la promesa del rei. Fins i tot van nomenar dos síndics per a anar en contra del rei.

El 24 d'agost de 1383, dos anys després de la venda, l'infant Martí confirma tots els privilegis, les llibertats i els bons usos de la vila de Sabadell i el terme del castell d'Arraona.⁹⁵ Més endavant, l'any 1384, el mateix infant estableix que cap persona de les vegueries de Barcelona o del Vallès pugui ser batlle reial a la vila de Sabadell.⁹⁶ El 23 de novembre de 1391 decideix vendre la vila als consellers de la ciutat de Barcelona, juntament amb altres viles, davant de les urgents necessitats de la Corona per a la

92. AHS, pergami núm. 16, D5 71/2; ACA, Cancilleria, registre núm. 929, f. 223v-235v; ACA, Cancilleria, registre núm. 1577, f. 73r.

93. CADC, vol. I, llibre VIII, tít. I, cap. I i II.

94. AHS, pergami núm. 24, D5 63/1; ACA, Cancilleria, registre núm. 2101, f. 140r i 142v.

95. AHS, pergami núm. 19, D5 63/1 (24 d'agost de 1383, Montsó). L'infant Martí confirma als jurats i prohoms de la vila de Sabadell i del terme del castell d'Arraona tots els privilegis, llibertats, bons usos, usatges i costums que els són propis; ACA, Cancilleria, registre núm. 2086, f. 109r-109v.

96. AHS, pergami núm. 20, C5 63/1 (27 d'octubre de 1384, Terrassa, monestir de Sant Jaume de Vallparadís); ACA, Cancilleria, registre núm. 2073, f. 59v-60r.

seva expedició a Sicília.⁹⁷ Amb aquesta venda, Sabadell, per la decisió de l'infant, surt de la Corona. Els queda, com que la venda és a carta de gràcia, la possibilitat de retornar al domini reial.⁹⁸

Amb aquesta sentència es resol un altre conflicte relacionat amb aquesta competència jurisdiccional entre Sabadell i Terrassa a causa d'una baralla per l'entrada dels terrassencs a la resclosa del molí d'en Bassó, de Sabadell. El conegut com a «fet del mas Carbó» el va ocasionar el procés mogut pel batlle de Terrassa contra la gent de Sabadell. L'origen de tot és que gent del terme de Terrassa va entrar al de Sabadell i va malmetre la resclosa del molí d'en Bassó. Això va provocar una reacció violenta per part dels sabadellencs, que es van aixecar en sometent perseguint els malfactors i van sospitar que un d'ells s'havia refugiat al mas Carbó; van amenaçar-lo amb cremar el mas si no sortia i, un cop a fora, va ser portat a les presons de Sabadell. Aquest inculpat era el moliner del mas Carbó. Guillem de Villatorta, procurador fiscal de l'infant, sentència que el batlle i la universitat de Sabadell poden perseguir els malfactors fora dels termes de la dita universitat i del castell d'Arraona, tant en el terme de Terrassa com en el d'altres viles. L'origen s'ha de buscar en les discussions que van sorgir sobre l'ús de les aigües del riu Ripoll. L'any 1376 el rei Pere III va perdonar els sabadellencs, va ampliar la remissió de penes que la seva esposa, la reina Elionor, feu als homes de la vila i va incloure dins dels delictes comesos pels sabadellencs la crema de molins.⁹⁹

Cal destacar que es presenta diverses vegades enmig del text la investigació dels fets «inquisitio». Aquest procediment tenia el seu origen en unes disposicions del papa Innocenci III. El terme que figura és el d'«inquisitionum», molt freqüent quan es tractava de processos. Dins del procés baixmedieval es pot entendre com a prova o possibilitat d'iniciar el procés per l'existència d'un acusador.¹⁰⁰

97. Miguel RAUFAST CHICO, «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la guerra civil catalana (1460-1473)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 38/2 (juliol-desembre 2008), p. 1041, nota 8.

98. Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «La vila de Sabadell i terme del castell d'Arraona sota la senyoria». En relació amb una altra venda a la ciutat de Barcelona, vegeu Prim BERTRAN I ROIGÈ, «La ciutat de Barcelona, senyora de Vilagrassa, a l'Urgell (1391-1460)», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Ana GÓMEZ RABAL, Roser SALICRÚ i Pere VERDÉS I PIJUAN (coord.), *A l'entorn de la Barcelona medieval: Estudis dedicats a la doctora Josepina Mutgé i Vives*, Barcelona, CSIC, 2013, p. 153-169.

99. AHS, pergami núm. 18, D5 77. El rei Pere III confirma la remissió de penes que en data 15 d'agost de 1366 feu la seva difunta esposa Elionor a la universitat i singulars de la vila de Sabadell i del castell d'Arraona, corresponents a tots els processos, enquestes, sentències i delictes que foren comesos durant el temps en què Sabadell havia estat propietat del vescomte de Castellbò, exceptuant-ne el crim de l'abat de Sant Cugat del Vallès i també els crims de lesa majestat, com ara els de fabricació de moneda falsa, heretgia, sodomia i altres. Vegeu Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 145-146.

100. Joaquín CERDÀ RUIZ-FUNES, «La Inquisición en las Costums de Tortosa (Notas para un estudio)», a *Costums de Tortosa. Estudis*, Tortosa, UNED, 1978, p. 380-406.

5.4. EL TERRITORI: EL TERME MUNICIPAL

Per a recompensar la submissió i fidelitat de la vila, el rei Joan II va accedir a concedir algunes gràcies que li havien estat sol·licitades. Un primer exemple el tenim en el privilegi del 12 de desembre de 1471, que conté el perdó dels delictes, la remissió de deutes i l'annexió de la quadra de Sant Pau de Riusec, entre altres extrems. És el primer dels copiats en els *Privilegis*. L'ornamentació és la més acurada del cartulari. Està escrit en llatí al començament, els capítols són en català i acaba novament en llatí.¹⁰¹

Dins de la part general s'han d'analitzar dos aspectes: la confirmació de «privilegis, libertats, usos e bons costums» que havien atorgat reis anteriors a la «rebel·lió de Barcelona», i la d'unes exempcions de tipus penal i fiscal. La ratificació per part dels sobirans d'aquestes manifestacions consuetudinàries, «usos i bons costums», significa l'atorgament d'un valor oficial semblant al de les normes concedides pels monarques a la població, com serien els privilegis. Tot el que confirma Joan II representa el conjunt de la normativa de la vila de Sabadell, destinada al règim jurídicopúblic de la comunitat veïnal. Les exempcions de caràcter penal estableixen una amnistia, ja que es dispensa de la responsabilitat de «crims, excessos e delictes»; el mateix monarca delimita aquesta responsabilitat en assenyalar: «[...] per causa de la rebel·lió».¹⁰² El caire és marcadament polític, de pacte entre dues forces que han lluitat en el mateix front i a les quals interessa continuar en la mateixa línia. L'amnistia fiscal té un fonament: la disminució de la població a causa de la guerra en la qual han lluitat al costat del rei atorgant. La petició té tres punts fonamentals: la supressió del pagament del censal als frares de la Mercè, el sobreseïment de les pensions i la reducció de censals.

La delimitació del terme podia donar lloc a discussions i conflictes amb els pobres veïns. Aquest veïnatge amb les viles veïnes queda reflectit en les relacions amb Terrassa. Dins d'aquesta àmplia part de contingut, trobem la concessió pel rei de la

101. AHS, pergami núm. 39, D5 71/2, insisteix que la vila no pot ser separada de la jurisdicció reial sota cap concepte; ACA, Cancilleria, registre núm. 3454, f. 89r-90r.

102. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 220-222. El rei Joan es va avenir a les dues peticions: la d'annexió de la quadra de Sant Pau de Riusec fou clara, però en relació amb la que sol·licitava l'alliberament de la pensió de cent lliures que havien de pagar anualment els frares de la Mercè, va dir que només s'esdevindria quan els creditors fossin dels rebels, però va decretar que es pagués als fidels el que se'ls devia, després d'un termini de quatre anys. Sobre l'amnistia general de Joan II per a la Guerra Civil catalana, Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1991, p. 184, explica «perquè el final de la guerra i de la revolució no fou un acte de violència, sinó, just és confessar-ho, un acte de clemència. [...] bé haurem de creure en la seva intel·ligència, que el feu assequible al partit dels compromissaris i dels moderats, dels pactistes que també creien en el rei. [...] La venjança de Joan II s'anomena Capitulació de Pedralbes (16 d'octubre de 1472), un acord entre la monarquia i la ciutat (de Barcelona) estipulant que no hi hauria vençuts ni vencedors, que tothom seria perdonat i ningú perseguit. Només el comte de Pallars en restava exclòs [...]. Les constitucions de Catalunya eren declarades intactes i el rei les jurà de bell nou el 23 d'octubre a Barcelona».

integració o annexió a la vila de llocs o termes menors: Sant Vicenç de Jonqueres, Sant Quirze de Galliners i Sant Julià d'Altura, del terme de Terrassa. Aquesta denominació de termes (*locus, terminus*) es va donar a grups menors, disseminats, sense cap aglomeració i que no tenien unitat com a tals termes, ja que rebien el nom del castell o la parròquia del qual depenien i en el terme del qual s'integraven. Normalment eren territoris de vida rural amb una dependència senyorial i sense desenvolupament de tipus urbà. Justifiquen la petició: «[...] son molt vehines de la dita vila de Sabadell, més que de la vila de Terraça» i «la major e pus sana de les parròquies serien molt contents». Es concedeix també l'annexió de la parròquia de Sant Pau de Riusec: «[...] petita parroquieta a sots vehina de la dita vila de Sabadell quesa apella Sant Pol de Riusech, la qual es ja de la sua senyoria d'alta jurisdicció».

La concòrdia del 29 d'abril de 1588 entre la part forana de Terrassa i la vila de Sabadell, que s'inclou en els *Privilegis*, porta a fixar els termenals¹⁰³ entre ambdues poblacions i a establir una mena de servituds de pas per tal que els sabadellencs no quedessin incomunicats i poguessin transitar lliurement per heretats particulars, atès que aquests termenals es podien entrecreuar. Els jurats i prohoms de Sabadell i els de la part forana de Terrassa es van trobar a prop de les muralles de la vila i a fora de la porta dita de Manresa, i van intervenir en l'acte el notari i del batlle, que el presidí. Van arribar a la convenença sobre les dificultats de pas entre el dit vall del Raval i un camp d'un tal Francesc Aromir (que hi assistí amb la seva dona, Angelina), el qual concedí el pas per dit camp i que es fessin quatre grades per a pujar al camp esmentat. La part forana de Terrassa estava constituïda per Sant Julià d'Altura, Sant Vicenç de Jonqueres, Sant Quirze de Galliners, Sant Martí de Sorbet i Sant Miquel de Taudell, per una concessió del lloctinent general de l'any 1562.¹⁰⁴ La promesa de compliment dels pactes i els acords presos per ambdues universitats queda determinada per unes fórmules jurídiques que els permeten asseverar que duran a terme les obligacions que han contret, i acaba amb el jurament de tots els presents a l'acte.

103. Línies que divideixen dues finques.

104. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 72: «El privilegi sol·licitat en el Consell General del 14 d'agost de 1551 fou concedit pel rei Carles I a les Corts de Monçó el dia 6 de maig de 1553 pel Lloctinent general de Catalunya, Joan Fernández Manrique».

6. AUTORITATS I FUNCIONARIS: L'ORGANITZACIÓ MUNICIPAL

6.1. INSACULACIÓ I TRENTENARI

A l'època moderna es produeixen en diversos municipis catalans dues reformes fonamentals del règim municipal (que ja hem insinuat més amunt): el canvi del sistema d'elecció o de designació d'aquestes autoritats locals i la reducció de l'assemblea general de veïns en un cos més petit.

A Sabadell, l'organisme municipal estava format per tres jurats, un consell de dotze prohoms i un ampli consell general o assemblea de tots els veïns. El sistema d'elecció era la cooptació: cada any els que acabaven el mandat elegien els que els havien de succeir. Tot això donava molt poder a l'oligarquia municipal, que ho controlava tot i provocava conflictes entre els vilatans.¹⁰⁵

La necessitat de posar fi a aquest sistema es va manifestar a les grans ciutats. Ferran II el Catòlic va iniciar una reforma a la ciutat de Barcelona en canviar el sistema tradicional de la cooptació pel de la insaculació,¹⁰⁶ que consistia en un sorteig anual per a l'elecció dels càrrecs municipals.¹⁰⁷

A Sabadell s'estableix per un privilegi de Carles I del 6 de maig de 1553.¹⁰⁸ El Consell General s'assabenta de la concessió el dia 9 de maig.¹⁰⁹ Aquests capítols o ordenaments de reforma orgànica —que és com han estat qualificats pel professor

105. Álvaro SANTAMARÍA, «Los Consells municipals de la Corona de Aragon a mediados del siglo XIII. El sistema de cooptación», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 51 (1981), p. 291-364.

106. Sobre el procés d'insaculació, Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «La desnaturalización del procedimiento insaculatorio en los municipios aragoneses bajo los Austrias», *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 15 (1996), comenta que convé valorar-lo de manera dual, ja que fou «uno de los elementos más representativos de la reproducción del poder en el ámbito local, proceso que merecía en aquel momento la ambigua valoración de representar una indudable “renovación institucional”, y plantearse al mismo tiempo como uno de los recursos ideales para propiciar el “sometimiento a la monarquía” de las corporaciones locales». També sobre les insaculacions, vegeu Miquel PÉREZ LATRE, *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*, Catarroja, Afers, 2004, p. 26 i seg.: «Si bé era en darrer terme la sort la que decidia els noms dels extrets, abans la voluntat dels privilegiats s'encarregava de seleccionar quins eren els afortunats aspirants»; vegeu-ne també la nota 8, sobre bibliografia en relació amb les insaculacions. Segons Núria FLORENSA I SOLER, «La insaculació pactada. Barcelona 1640», *Pedralbes*, núm. 13/1 (1993), p. 447, la insaculació va provocar l'enfortiment de les oligarquies locals i «una regressió del privilegi municipal de 1455 en què hi havia una representació popular més àmplia». A més, Florensa concreta que el primer lloc on s'establí la insaculació fou Vic, després Girona i, posteriorment, en els càrrecs de la Diputació del General.

107. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Emporium, 1937. Luis GARCÍA DE VALLDEAVELLANO, *Curso de historia de las instituciones españolas*, p. 551-552.

108. AHS, privilegi núm. 42, E5 71/2; ACA, Cancilleria, registre núm. 4207, f. 157r-160v.

109. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 72; AHS, A-2, f. 62-63, resolucions (1548-1566).

Font i Rius— estableixen el sistema d'insaculació que es demana per part dels jurats i prohoms, representats pel síndic: «[...] scindi ville et termini de Sabadell et castri de Rahona [...]». La substitució del Consell General de Caps de Casa o Consell General per una assemblea més reduïda es farà en un altre moment. El trentenari és un privilegi posterior que estudiarem més endavant. L'anticipació de la insaculació ve marcada per la configuració d'un petit municipi de caire rural per al qual la reducció de l'assemblea veïnal era més urgent. Aquest establiment d'un règim municipal orgànic a Sabadell correspon al primer quart del segle xv i es caracteritza per tenir unes autoritats rectores de la comunitat (jurats), un consell d'assessors i una assemblea general de veïns o prohoms de la universitat.¹¹⁰

La insaculació de jurats consistia que un nen petit, una *mà innocent*, ficava la mà en una bossa o en un cubell i n'havia de treure els rodolins amb els noms dels elegits per la sort.¹¹¹ Tenia lloc «lo diumenge abans de Sanct Miquel del mes de setembre de quiscun any» i es feia en tres bosses, una de mà major, l'altra de mà mitjana i l'altra de mà menor, on hi havia els noms de vuit homes en cadascuna d'elles, de les quals se n'extreia un per cada mà. El de la mà major era el jurat en cap. Encara que es feia a la sort, era una sort mitigada, ja que els elegits havien de sortir entre tres grans parts o sectors —la mà major, la mà mitjana i la mà menor—, que eren aproximadament com tres classes socials. Així, hi havia un cert equilibri o proporcionalitat que moderava aquest sistema d'atzar i de sort.

La insaculació de prohoms tenia lloc en la mateixa data cada any, també en tres bosses corresponents a les tres mans, on es ficaven catorze noms per a cada mà, i se n'elegien per insaculació quatre de cada mà, que feien un total de dotze prohoms. Les característiques personals dels jurats i dels prohoms són definides en el text del privilegi («[...] les persones més idonehes y sufficiens per a dits officis [...]») i permeten certa arbitrariedad en les persones que podien entrar dins les bosses i ser potencialment escollides.

Però, tot i així, les incompatibilitats són assenyalades de manera molt concreta en el mateix text del privilegi: *a)* els jurats no poden tornar a ser elegits dins dels dos anys següents a la finalització de llur mandat: «[...] que los qui seran estats jurats de dos anys no puguen concorrer ha officio de jurats, restant habils a tots els altres officis [...]»; *b)* tampoc poden ser elegits els qui siguin deutors de l'Església, de l'Hospital, de la vila de Sabadell i de la confraria de Sant Antoni: «[...] los que sian deutors a la dita vila de Sabadell, a la Iglesia, al ospital y a la confraria de Sanct Antoni no puguen

110. Josep Maria FONT I RIUS, «Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Cataluña», *Miscellanea Barchinonensis*, núm. xvi (1967), p. 67-91. Se cita a partir del text que incorpora Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals*, p. 577-597, esp. p. 587-597.

111. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-I*, p. 198-202.

concorrer a offici algu puys lo deute sie de tres lliures y no menys»; i c) el pare no pot insacular el fill, ni el germà el germà, ni el cunyat el cunyat: «[...] en to cas lo germà no pugue ensacular lo germa, ni lo pare lo fill ni lo cunyat al cunyat [...]».

En el supòsit de vacants, «faltaran personaties», s'han de designar tres homes «de la dita vila, elegidors per dits jurats y Consell ordinari y en tot cars los qui faran dita enseculatio» hauran de prestar jurament davant el procurador reial; això haurà de realitzar-se cada dos anys en la data indicada.

Quant a la domiciliació dels possibles jurats i prohoms, es defineix l'estratègia que poden ser insaculats els jurats i prohoms pobladors de la vila i del terme de Sabadell fora de la vila, amb la prohibició de ser insaculats en la bossa de mà major «[...] per los inconvenients que poden seguir que lo jurat en cap fos fora de la vila y cada punt lo aguescen de cercar de fora [...]»; així, els que habiten al terme són considerats com de fora de la vila. També s'estableix la possibilitat «[...] que dels homes de ma menor, ne hagués de abils per la ma mitjana y de la ma mijana a la major, ab la solemnitat damunt dita y expresada, sien enseculats». És freqüent el trasllat d'un jurat o d'un prohoms d'una mà a l'altra mitjançant el procediment de posar el seu nom a les bosses de cada mà i per a cadascun dels oficis del Consell.

El lloc de reunió serà l'habitual. Aquestes reunions del primitiu consistori poden fer-se «quan los serà ben vist» i «en tot temps». Serà necessària la llicència del procurador reial o, en la seva absència, del batlle de la universitat.

El mateix privilegi els atorga una facultat normativa:¹¹² «[...] als dits Jurats ab los del consell puguen ordenar i fer ordinacions concernents lo be y utilitat de la dita universitat de Sabadell y per la bona administratio y regiment y policia dels officis y altres coses de la dita universitat de la vila i terme».

L'altra modificació de la qual hem parlat més amunt és la reducció de l'assemblea general de veïns en un cos més reduït. Això es va fer sentir a tot arreu, atès que les localitats, que en un principi eren petites i de poc veïnatge, eren fàcilment governables per la seva assemblea general de veïns aplegada a les portes de l'església o a la plaça principal del poble, però resultava difícil controlar-la quan els municipis creixien demogràficament.

Els motius que presenten els sabadellencs per a obtenir el privilegi són tres: en primer lloc, l'augment dels pobladors de la vila i del terme; per altra banda, els aldarulls que la convocatòria del Consell General provocava entre els habitants, i, finalment, s'al·ludeix al costum repetit de celebrar-lo només amb l'assistència de trenta persones, com es recollia en les ordinacions.

Així ho establí Felip II en el privilegi del 7 de setembre de 1592,¹¹³ que significa la reducció del Consell General de Caps de Casa a trenta persones, representants de les

112. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 276.

113. AHS, pergami núm. 49, D5 71/2; ACA, Cancilleria, registre núm. 4716, f. 216v-220v.

tres mans. Sabadell substitueix aquesta assemblea general per un grup de trenta prohoms, el trentenari, que és un nom pres de Barcelona,¹¹⁴ on ja existia i que funcionava com una comissió de l'assemblea general de veïns. Es mantenia la proporció de les tres mans —mà major, mà mitjana i mà menor—, que estaven representades proporcionalment en aquesta assemblea reduïda, com ho estaven en les autoritats directives.¹¹⁵

És interessant assenyalar els precedents que existien dins de la segona meitat del segle XVI de la concessió del privilegi respecte al consell de trenta persones com a Consell General dintre de les ordinacions de Sabadell. El Consell dels Trenta es constitueix en el Consell General celebrat a l'església parroquial de Sant Feliu el dia 4 d'octubre del mateix any 1557, al qual assisteixen el batlle i vuitanta-vuit homes de la vila. S'arriba a l'acord següent: «Tot el Consell General, ningú discrepant donaren ple poder i potestat al Consell Ordinari que pugui treure de les bosses dels prohoms quinze homes, co és, cinc per cada braç, i que aquells amb el Consell Ordinari seran tots 30 homes el dit Consell General». El 17 de febrer de 1585 té lloc l'extracció dels quinze homes per a tenir el Consell dels Trenta, els quals van jurar llur càrrec en mà i poder del procurador reial. El 7 de novembre del mateix any, en un consell celebrat a la casa de Feliu Duran, es decideix enviar un síndic a les Corts de Montsó a fi d'obtenir el privilegi de les trenta persones representants de la universitat en el Consell General.¹¹⁶

Una altra notícia sobre el particular ens ve donada per Bosch i Cardellach, que recull la reunió de tots els caps de casa com es feia abans del 1557, anteriorment a l'obtenció del privilegi. El motiu d'aplegar-se en la mateixa forma que es feia abans és la importància dels assumptes que s'han de tractar. Així també ho recull Carreras Costajussà: «[...] malgrat la reducció del Consell General a trenta persones, en casos d'importància extraordinària es convocava l'antic Consell de tots els caps de casa o singulars homes, que se'n deien».¹¹⁷

Les atribucions del Consell dels Trenta no es defineixen d'una manera clara, com es troba en les ordinacions. La forma d'insaculació prevista és una mica diferent de la que en un principi se seguia per a l'elecció dels quinze prohoms:

114. Sobre el trentenari, Miguel RAUFAS CHICO, «¿Negociar la entrada del rey? La entrada real de Juan II en Barcelona (1458)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36/1 (gener-juny 2006), p. 304-305, nota 19, comenta que era una representació reduïda del Consell de Cent que s'anava rellevant cada tres mesos; remet a Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, vol. I, Barcelona, Emporium, 1936, p. 106-141.

115. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 276-278.

116. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 276. Segueix la petició a les Corts de Montsó el 1553. El privilegi fou expedit el 6 de maig de 1553, però no es tracta del que consta en el *Llibre*.

117. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 112, 340 i 358; AHS, A-2, f. 157-158; AHS, A-3, f. 181, 182 i 183, resolucions (1567-1587); AHS, A-3, f. 214r-214v.

[...] per a inseculatio de dits homens de Consell General (ques fasen) tres bosses, ço es una de ma maior, altra de mijana i altra de menuda, dins las quals sien inseculades dins cada un desset persones de la ma que seran, de manera que entre totes tres juntes façen numero de sinquanta una persona que seran inseculades en dites osses les quals haien de ser habils y sufficiens conforme esta estatuit en lo dit privilegi en la inseculatio y boçes del Consell ordinari de la vila [...].¹¹⁸

El sistema d'insaculació conjunta del Consell Ordinari i del Consell General prevista en el privilegi permet celeritat en l'elecció dels càrrecs en ambdós consells. L'elecció es fa el mateix dia. Els tres jurats i els dotze prohoms que formen el Consell Ordinari formaran part també del Consell General, que s'incrementarà en quinze persones més hàbils i «sufficiens». Corresponen a les tres mans o braços, que, junt amb els altres, seran les trenta persones que integraran el Consell dels Trenta o Consell General de la universitat de la vila i el terme de Sabadell.

Dintre de l'organització municipal del segle XVI, els privilegis d'insaculació i del trentenari tenen una temporalitat paral·lela, atès que són correlatius quant a l'aplicació, l'un amb la legalitat o la confirmació que dels capítols fa Carles I i l'altre amb una aprovació més tardana, però amb una substantivitat adquirida dintre del Consell Ordinari i del Consell General de la universitat de la vila i el terme de Sabadell. Un costum que adquireix, amb els motius que exposa el síndic i representant, un valor de dret consuetudinari a l'hora de valorar les possibilitats de confirmació dels capítols presentats.¹¹⁹

6.2. ELS OFICIALS

El privilegi de Felip III del 13 de juliol de 1599 es refereix a diferents aspectes de la vida municipal, com el guiatge del mercat i dos oficials, el procurador reial i el mostassaf.¹²⁰ El càrrec de procurador reial havia estat concedit per a set triennis en les Corts de Montsó de 1585. La gestió que fa el síndic és demanar que la terna de procurador reial sigui a perpetuïtat. La insaculació de procurador reial consisteix a posar els noms de quinze persones «abtes y sufficiens» en una bossa i treure'n tres per a ser presentades al rei, al seu lloctinent, al «portanveus del general governador» o al batlle general de Catalunya, per tal d'elegir-ne una. Aquesta insaculació s'haurà

118. Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, *Llibre de privilegis*, p. 75-80.

119. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans a l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona, Curial, 1983, p. 95-103, sobre el sistema insaculatori.

120. AHS, pergami núm. 46, D5 71/2; AMH, 2740/9, acta del Consell per a demanar aquestes concessions; ACA, Cancilleria, registre núm. 5189, f. 210r-216v.

de fer cada tres anys, el dia de Sant Antoni (17 de gener) i sempre que hi hagi vacant l'ofici de procurador reial.

Després de l'atorgament de la presentació de la terna de procurador reial es confirma la petició presentada en els capítols sobre l'oficial municipal, que era el mostassaf, encara que ja existia prèviament.

El *muhtasib* va ser a la Hispània islàmica el senyor del soc (*zoco*) o del mercat (*sahib al-suq*). Pere el Cerimoniós el va establir a les grans ciutats dels seus territoris, començant per València i Mallorca, les quals tenien més tradició musulmana i recordaven la figura i les funcions d'aquest personatge. A les acaballes del segle XIV a Sabadell no era un càrrec propi, sinó vinculat a d'altres: corredoria, mostassaferia, vigia i guardià.¹²¹ La funció del *muhtasib* la desenvolupaven el procurador reial i els jurats, però com que no hi posaven gaire interès, la vila va demanar que fos un càrrec independent i per sorteig. Es va demanar el 1598 i es va concedir el 13 de juliol de 1599. Després del procurador, hi havia com a autoritat el mostassaf, que tenia aleshores com a ofici no només repassar els pesos i les mesures i imposar multes o bans als defraudadors, sinó també vigilar la neteja o organització urbana de la vila i l'ordre públic. El mostassaf era inspector i, a més, en certa manera, jutge, perquè imposava multes i penalitats, i jutjava. S'estableix la data i el procediment d'elecció del funcionari que ha d'ocupar el càrrec de mostassaf del municipi. L'elecció es fa cada any el mateix dia que són elegits els jurats. La insaculació de quinze persones en la «bossa del mostassaf» havia de realitzar-la el Consell Ordinari de la vila o la «maior part». El mostassaf gaudia també d'unes ordinacions concretes.¹²²

L'any 1553 el Consell va voler revifar el mercat i per això els jurats i els prohoms van decidir que:

[...] essent gran benefici als poblats de la universitat, tornar el mercat a dita vila, determinaren que tothom i tota persona de la vila i terme i sols el cap de casa sigui tingut i obligat cada dissabte de les nou hores del matí fins a les dotze del migdia, en tenir a plaça o mercat a la vila, i treure i portar mercaderia d'una especie o d'altre, i açó facin i obtemperin sots ban de tres sous, i que tots els anats i vinents sien guiats a portar-hi mercaderia a vendre.

121. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 156: «[...] el mustassaf era el que repassava els pesos i les mesures per tal de comprovar-ne la lleialtat». L'origen és el 1344 per Roger Bernat de Foix; Luis GARCÍA DE VALLDEAVELLANO, *Curso de historia de las instituciones españolas*, p. 546, 552 i 651-652: «Almotacén» o «Almudazaf» a l'Aragó i «Mustazaf» o «Almudafás» a Catalunya.

122. Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Les ordinacions del mostassaf de la Universitat de la vila i terme de Sabadell (1585-1621)», *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* (Sabadell), núm. LV (1988); Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Les ordinacions del mostassaf de la Universitat de la vila i terme de Sabadell (1725)», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 2 (1988), p. 89-95.

Aquestes ordinacions, junt amb l'obligació de substituir el cap de casa per la seva muller, fill o germà, van ser publicades a so de trompeta.

Amb aquestes mesures el mercat a poc a poc va millorar, però sense arribar a la seva esplendor antiga. Per això el 1599 es va demanar al rei Felip III que confirmés el privilegi de «guiatge de mercat». El mercat de Sabadell des d'aquesta data va estar sota la protecció oficial, atès que es van confirmar per a ell totes les prerrogatives dels altres mercats de Catalunya.¹²³

Un altre document continua la línia general marcada per l'anterior per al «*bonum publicum eiusdem ville concernens*». Es tracta del privilegi de Felip III del 19 de novembre de 1602, atorgat per «*Joannes Teres miseratione divine Archiepiscopus Terraconensis, conciliarius, locum tenentis et capitaneus generalis*», d'acord amb la petició que va presentar «*Joanem Roig Sala, sindicum virorum juratorum et proborum hominum universitatis villae Sabadelli*».¹²⁴ El que es demanava estava relacionat amb tres oficis concrets dintre de l'organització municipal: el procurador reial, el mostassaf i el corredor.

El càrrec de procurador reial, encara que estava molt delimitat en el privilegi anterior, necessitava una regulació expressa en tres supòsits: mort, renúncia i impediment. En aquests tres casos s'havia de procedir a la substitució del procurador pel jurat en cap, pel jurat segon i per altres consecutivament fins que es proveís la plaça o s'acabés la causa de l'impediment.

Pel que fa al mostassaf, també reconegut en el privilegi anterior amb personalitat física diferent de la del procurador reial, la seva vacant s'havia de cobrir en cas de mort, absència o impediment, i havia de ser substituït pel jurat segon o pel jurat tercer fins que també fos proveït novament el càrrec o s'acabés l'impediment.

La tercera de les peticions significa la provisió de l'ofici de corredor, ja atorgat per Roger Bernat de Foix el 1344 i confirmat més tard per Pere III, separat dels oficis de saig i agutzil, que fins a aquell moment eren desenvolupats per la mateixa persona. Novament, com tantes altres vegades, es posa com a exemple la situació en altres llocs de Catalunya —Granollers o Vilafranca del Penedès— per a obtenir la concessió que es demana. Era evident, segons Miquel Carreras, la voluntat de la vila de separar l'autoritat del Consell de la governativa i judicial, que representava el procurador reial en la distinció dels càrrecs o oficis de corredor i missatger. El primer era l'antic saig o agutzil del jutjat o cúria, que servia també d'andador, portanoves o missatger al Consell i era nomenat pel procurador. Amb aquest privilegi es va demanar i es va

123. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 308

124. AHS, pergami núm. 55, D5 63/1. Còpia sense data i sense cloenda notarial: AMH, 2740/3; ACA, Cancilleria, registre núm. 5183, f. 3r-5r.

obtenir que hi hagués una persona per a cada un d'aquests oficis i que el missatger fos designat pels jurats.¹²⁵

Una exclusió que incloem en aquest epígraf està relacionada amb els funcionaris i l'organització de la vila. Es recull en el privilegi de Felip III del 26 de febrer de 1609.¹²⁶ Es tracta d'una única petició que adopta la forma de capítol. Els naturals de la vila sempre «tenen mes amor y afflictio a les coses de llur propia patria». En la segona meitat del segle XVI va augmentar de manera considerable el nombre d'habitants de Sabadell. En van ser una de les causes les guerres de religió, que van provocar l'arribada de moltes famílies que habitaven la part de la França atlàntica. També hi van anar molts occitans i naturals de les regions franceses de Tours, Orleans, Angers i Sens. La diferència cultural va provocar enfrontaments de caràcter polític que van donar lloc a excloure de les insaculacions els «francesos i fills de francesos».¹²⁷

6.3. «VARA ALTA» I «PURGAR TAULA»

El mostassaf és objecte d'un altre privilegi en el qual es va perfilant el respecte a la seva persona i a les funcions que té encomanades. Les deliberacions del Consell General del dia 26 de setembre de 1604 van portar a demanar que el mostassaf de Sabadell pogués portar una vara verda: «Item per dits honorables jurats i Consell fonch determinat que a costes de la vila sia suplicat a sa Excellència que sia atorgat un bastó o vara per lo mostassaf, en effecte aquell conegan i an aquell se tinga respecte, de la millor manera e puga fer, i per dit effecte se dona poder al mísser Jaume Arnella, sindich i mostassaf». Aquest acabava de ser elegit mostassaf.

L'any següent era concedit per Felip III el privilegi del 23 de setembre de 1605. Sabadell hi és presentada com una plaça de les més proveïdes de tot el Vallès i al mercat setmanal hi concorre molta gent; per tant, és necessari imposar respecte davant dels visitants i entre els venedors del mercat. S'assenyalen les funcions del mostassaf, «que és el qui te compte en aforar dites vitualles y fer que donen lo just pes y mesura».¹²⁸ Es concedeix que el mostassaf porti una vara verda de dos pams de cana, com el mostassaf de Granollers; el mercat d'aquesta ciutat va ser sempre motiu d'imitació per part dels sabadellencs, que hi van veure desplaçada llur prosperitat comercial per la seva importància.

125. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 350-351. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-I*, p. 51.

126. AHS, pergami núm. 55, D5 71/2.

127. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 753-758. La gran immigració francesa del segle XVI era nòmada i alterava l'ordre públic.

128. AHS, pergami núm. 53, D5 69/1; ACA, Cancilleria, registre núm. 5185, f. 43v-47r; Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 382 i 821.

Es completen diversos aspectes de la vida municipal en un altre privilegi de Felip III del 4 de febrer de 1609.¹²⁹ El Consell General del 4 de gener de 1609 havia donat poder al síndic, Jaume Arnella, perquè pogués demanar un seguit de peticions relacionades amb els càrrecs públics, i Arnella demana que els jurats «s'anomenin consellers», com en molts llocs del Principat, i que se'ls permeti portar una insígnia o beca de grana vermella. Els magistrats superiors dels altres pobles s'anomenaven jurats, paers o consellers. També es demana que el veguer o porter que va davant dels consellers en totes les processons pugui portar una beca o vara guarnida de plata. Tot és concedit, però la insígnia o beca de grana vermella es porta només dintre de la vila i el terme de Sabadell, i no fora dels seus límits.¹³⁰

En aquest privilegi també s'estableix la bossa dels oïdors de comptes, en la qual s'insacularan cinc persones de la bossa de cada mà. Les característiques que es demanen per a ésser insaculat en aquesta bossa són «que sie abil i sufficient, ço es, que sapiga llegir, scriurer y comptar com per dits officis es requereix». L'extracció es fa el mateix dia que es fa la dels jurats. Els que surten elegits tenen l'obligació d'acceptar els càrrecs, sota la penalització de deu lliures barceloneses, que s'aplicaran la meitat a l'hospital de la vila i l'altra a l'oficial que executa la pena, cosa que crea un incentiu per a major vigilància del compliment de la norma.

Una altra de les concessions que es recullen en aquest document representa un avenç per a arribar a la plena autonomia municipal. «Purgar taula» era l'obligació que tenia el funcionari municipal de donar compte de l'ofici com a condició per a poder accedir a nous càrrecs públics, obligació a la qual ja ens hem referit més amunt. Era la manera o el procediment per a exigir responsabilitat administrativa¹³¹ als funcionaris quan havien acabat el mandat. Durant un temps determinat estaven obligats a *tenir taula*, és a dir, a contestar d'acord amb el dret a totes les persones que es consideraven perjudicades per la seva gestió.¹³²

Un altre càrrec figura en aquest mateix document: «el pesador de la farina». I també era insaculat en la bossa corresponent. Tenia un salari fixat per la vila i, en cas de no voler acceptar l'ofici, se li imposava la pena de «privatio dels officis y beneficis de dita vila i de deu lliuras barceloneses la qual pena sia executada irremisiblement com a deutes fiscals i reals». La durada del càrrec era d'un any i havia de prestar jurament.

129. AHS, pergami núm. 54; AMH, 2496; ACA, Cancilleria, registre núm. 5187, f. 76v-82r; Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 353-356, desenvolupa les reformes en la designació dels càrrecs municipals i distingeix entre els honorífics i els professionals.

130. Jesús LALINDE ABADÍA, «La indumentaria como símbolo de discriminación jurídico-social», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 53 (1983), p. 583-602.

131. Diem administrativa perquè la responsabilitat estava limitada a les funcions dels càrrecs, i no a les accions personals o privades; vegeu Isidre LLUCIÀ I SALARICH, «Purgar taula: el present d'una institució històrica», p. 151 i seg.

132. Luis GARCÍA DE VALLDEAVELLANO, *Curso de historia de las instituciones españolas*, p. 487-488.

Després de l'any de mandat, les persones que havien exercit el càrrec havien d'estar dos anys sense fer-ho.¹³³

6.4. SERVEIS MUNICIPALS

Alguns privilegis regulen serveis municipals referents a les qüestions d'aigües. El més antic dels recollits en els *Privilegis* és de Pere III, del 28 de desembre de 1367, i regula el proveïment d'aigües de la font Rosella, que era de Terrassa i permet que la puguin utilitzar els habitants de Sabadell.¹³⁴ Aquesta font es trobava entre Can Oriach i Can Borgunyó.¹³⁵ Com en altres privilegis, s'esmenta a l'inici la reina Elionor: «[...] contemplatione vestri Illustrissime Alienora Regina Aragonis, carissime consortis nostrae». Elionor era aleshores senyora de la vila de Sabadell i del terme del castell d'Arraona perquè ho havia comprat al vescomte de Castellbò.¹³⁶

El privilegi estableix la possibilitat de conduir l'aigua fins a la vila de Sabadell, encara que sigui per terres conreades o ermes, i preveu l'existència d'un col·lectiu de persones «proborum hominum in talibus expertorum», que eren a la fi les responsables de la canalització. Es tractava d'un grup de funcionaris que vigilaven el compliment de les disposicions que feien referència a l'aigua i també al manteniment de la netedat en les sèquies. Resulta freqüent, dins de les universitats catalanes de la baixa edat mitjana, trobar un grup de prohoms amb una funció específica dins del municipi, integrats en un primer moment en l'organització d'una rudimentària assemblea veïnal, sota la presidència del batlle. No es fixa, en un primer moment, el nombre d'experts en l'afer de les aigües. A Tàrraga són quatre homes.¹³⁷ A Sabadell, després del 7 de novembre de 1434, es constitueixen en una comissió de catorze persones anomenades «prohoms de l'aiuga» per acord del Consell General. En el privilegi es fa al·lusió a l'arbitri d'aquests prohoms en els afers derivats de la font Rossella.¹³⁸

133. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-I*, p. 194.

134. AHS, pergami núm. 713, D5 67/3; AMH, 2740/6, còpia del trasllat al llibre de privilegis, feta a instància de la «Sociedad de los Amantes de la Agricultura e Industria de Sabadell» (1860).

135. Joan ALSINA I GIRALT, *Índex de topònims de Sabadell i el seu terme fins a la darrereria del segle XVIII*, Sabadell, Ajuntament de Sabadell, 1985, p. 90. El desembre del 1367 el rei Pere III concedí perpètuament a Sabadell, tot i que estaven situades al terme de Terrassa, «totes aquelles aigües que neixen de la Font Rossella».

136. ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2457. ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2463. ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2464. ACA, Cancilleria, Pergamins, Pere III-IV, carp. 285, 2468.

137. Josep Maria FONT I RIUS, «Costumbres de Tàrraga», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 23 (1953), p. 429-444.

138. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 235-236.

En els *Privilegis* s'inclou una concòrdia del 3 de gener de 1460 entre la universitat i la pabòrdia de Sant Salvador, quan ja havia tingut lloc l'elecció dels prohoms de l'aigua. La tasca d'aquests personatges era abastar la vila amb tres fonts, establir un safareig públic i formar en els terrenys propers a la població una horta que permetés el consum sense baixar al riu. El mateix Consell dona llicència a Galceran Marquet, el 17 de setembre de 1458, per a construir un safareig a l'horta de la pabòrdia. Aquests terrenys eren també coneguts com el «Domenge de la pabòrdia de Sant Salvador», que depenia del monestir de l'Estany, i van formar una horta anomenada «novella», per a distingir-la de l'horta vella, coneguda com «la major», a la vora del riu Ripoll.¹³⁹ Es fixa el pagament d'un cens anual de seixanta sous de Barcelona a l'abat i paborde, valor que podrà ser reclamat. L'establiment dels cultivadors mereix una atenció especial i fixa la distribució de l'aigua.¹⁴⁰

7. LA HISENDA LOCAL: ELS CENSALS

En els *Privilegis* es recullen tres documents del segle XVI, des del 1597 fins al 1610, que fan referència a una institució jurídica molt utilitzada en el camp del dret privat, que s'adoptarà i es generalitzarà com una forma d'emprèstit de caràcter marcadament públic, de la qual ja hem parlat en les pàgines anteriors: el censal.

La naturalesa del censal (*censo consignativo* a Castella) revela que el seu principal objectiu va ser transformar el préstec en interès il·lícit, ja que el censal era considerat una institució moral i permesa. El *censal* significa la venda d'una pensió anual i redimible per a un cert temps.¹⁴¹ El *violari* és la venda d'una pensió vitalícia per a un temps determinat. Examinarem en els tres casos l'encarregament, és a dir, l'obligació del deutor o de la llució, que és l'acte de tornar el preu o redimir la pensió d'un censal.

El censal, dins de l'organització de les hisendes de les universitats catalanes, està marcat per la prohibició canònica de la usura, així com per l'adopció i la generalització pels canonistes del principi aristotèlic «pecunia pecuniam non parit», que va ser difós per les *Decretals* i recollit en molts drets territorials influïts per la compilació gregoriana.

El primer intent de burlar aquestes disposicions va ser la proliferació de vendes a carta de gràcia, les quals van ser considerades com a sospitoses d'encobriment d'usura i foren perseguïdes. S'adoptà aleshores la figura jurídica del censal, que va tenir una forta influència en les relacions econòmiques entre els particulars i va permetre a l'Es-

139. AHS A-1-Primer llibre d'acords del Consell de la vila de Sabadell (anys 1449-1472), f. 34r-36r.

140. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 283.

141. Antonio CORBELLA, «Censal», a *Nueva enciclopedia jurídica Seix*, tom IV (CEM-CONQ), Barcelona, Francisco Seix, 1948, p. 1-5.

glésia desenvolupar una activitat econòmica important dins d'un marc de legalitat, administrant els seus béns i gestionant una productivitat més gran dels seus capitals.

El censal sorgeix en una època en què el préstec amb interès era prohibit, per la qual cosa resulta molt freqüent considerar aquesta institució jurídica com a «fraus legis», permès amb la finalitat de burlar les lleis prohibitives de la usura per la conivença de l'Església amb el món capitalista.¹⁴²

Com hem comentat, el censal és el dret redimible de cobrar una pensió anual a càrrec d'una determinada persona —particular, universitats, barons o Generalitat, o els seus successors— com a remuneració d'un capital lliurat prèviament a aquella. Podia estar assegurat amb la garantia d'una finca: aquest és el cas del censal de la vídua de Bartomeu Llopart amb l'Hospital de Sabadell. El censal es diferencia del cens emfitèutic en el fet que el dret a la pensió no prové de l'establiment de la finca, sinó del lliurament d'una quantitat pecuniària.

Les persones que hi intervenien podien ser habitants de Sabadell, tant el creditor censalista com el deutor, i actuaven com a particulars. Però també podien ser forasters quan el comprador de la pensió era una persona civil de fora de Sabadell; normalment, es tractava de gent de la rodalia: Terrassa, Cerdanyola, Santa Maria de Moià, Sant Julià d'Altaura o Castellar. El creditor podia ser el representant d'un orde religiós (frares predicadors) o d'una comunitat parroquial (comunitat de preveres de Santa Maria del Pi de Barcelona) o abacial (Santa Maria de l'Estany). També hi havia censals venuts a les confraries locals, com la de Sant Antoni.

Els religiosos, normalment franciscans, d'ordes mendicants o de predicadors, intentaven crear una mena d'usura permesa de base mutualista. Les comunitats religioses acumulaven en llurs mans els valors més sòlids del mercat. El censal més important assumit per la vila va ser establert amb el convent dels predicadors de Barcelona, amb motiu de la venda de la vila pel vescomte de Castellbò a la reina Elionor, esposa de Pere III. Aquest censal, el més important per a la vila des del punt de vista històric, s'estableix també amb un col·lectiu religiós i la quantitat de vint-i-quatre mil sous de preu i mil cent de pensió anual tindrà una llarga i conflictiva continuïtat.¹⁴³ Un altre col·lectiu que participa en l'establiment dels censals és el dels mercaders de Barcelona, normalment com a creditors de pensions.

La universitat de la vila actua sempre com a deutora dels censals, representada durant el segle xv pel clavari de la vila. Durant el segle xvi existeixen síndics del Consell encarregats d'aquesta tasca. Com diu el professor Font i Rius, a mitjan segle xv es generalitza en la majoria de ciutats catalanes aquesta nova forma d'emprestit de caràcter marcadament públic, en adoptar-se per a finalitats municipals una institució de

142. Bartolomé CLAVERO SALVADOR, *La usura. Del uso económico de la religión en la historia*, Madrid, Tecnos, 1984.

143. AHS, pergami núm. 8, D5 77; AHS, pergami núm. 47, D5 77; AHS, pergami núm. 48, D5 7747.

dret privat: la recepció d'una quantitat de diners per al municipi amb la càrrega d'una pensió o un interès anual de caràcter perpetu (censal mort) o durant la vida d'una o dues persones (violari).¹⁴⁴

Dels tres censals, el primer i l'últim corresponen, per ordre cronològic, a les èpoques de lluçió d'un censal mort: l'un, per la totalitat del censal amb la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona, del 17 de juny de 1597;¹⁴⁵ l'altre, de part del censal concertat amb la comercianta barcelonina Elisabet Jordà el 13 de gener de 1610;¹⁴⁶ el tercer, del 24 de setembre de 1598, significa la creació d'un censal a favor de l'Hospital de Sabadell.¹⁴⁷

Les raons que porten el Consell General de la universitat de la vila i el terme de Sabadell a endeutar-se per mitjà de censals amb la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona i amb la comercianta barcelonina Elisabet Jordà, són, en ambdós casos, d'índole econòmica. La falta de diners disponibles per part de la universitat feia que calgués recórrer a la creació de censals com una forma extraordinària d'aconseguir capital públic. La penúria que es passava quant al proveïment de blat a la vila donà lloc a l'empenyorament per part de la universitat. Entre els anys 1520 i 1600 la deficitària producció de blat i l'augment del preu d'aquest cereal¹⁴⁸ provocaren la reducció d'un 25% de la capacitat adquisitiva dels obrers urbans.¹⁴⁹

El Consell no tenia diners perquè en gran part s'invertien en vells compromisos, com ara les pensions de censal que calia pagar al convent de la Mercè de Barcelona, a l'encarregat de la capella reial o al convent de Santa Caterina de l'orde dels predicadors. Com que el municipi es retardava a pagar aquests i altres deutes, els seus creditors li embargaven les imposicions i les arrendaven pel seu compte per a cobrar els crèdits. Encara el 1599 el Consell va demanar al rei que reconegués a la vila el privilegi

144. Josep Maria FONT I RIUS, «La administración financiera en los municipios catalanes medievales», *Estudios sobre los drets i institucions locals*, p. 611-637. Text publicat també a *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1982, p. 11-30.

145. AHS, pergami núm. 51, AMH 2696, època i lluçió del censal; Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Església i economia municipal: una institució jurídica a la universitat de la vila i terme de Sabadell (1592-1597)», *Jornades d'Història Antoni Agustí i el seu Temps*, Barcelona, PPU, 1990, p. 30-320.

146. AHS, pergami núm. 56, D5 63/1. Època de quitació de part d'un censal.

147. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 480-481: «[...] la viuda de Bartolomé Llopert y su hijo crearon un censal de cien libras a favor de los Jurados como administradores del Hospital, por igual cantidad que debía su marido del tiempo que fué clavario de la Iglesia y administrador del Payol, en lo que hipotecaron una casa de la plaza Mayor. Consta en poder de Juan Galcerán, Notario de Sabadell».

148. Gaspar FELIU, «Precios y salarios en la Cataluña moderna», *Estudios de Historia Económica*, núm. 21 (1991), p. 22 i seg.

149. Fernand BRAUDEL, *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, 2a ed., tom I, Mèxic, FCE, 1980, p. 484-508; Joan REGLÀ I CAMPISTOL, *Felip II i Catalunya*, Barcelona, Aedos, 1956, p. 37-38. Vegeu també Maria Jesús ESPUNY TOMÁS, «Església i economia municipal», p. 309-320.

de no donar compte de les imposicions, ni pagar-ne el quint al mestre racional, com no el pagaven els creditors que abans les tenien embargades.¹⁵⁰

La creació dels censals és determinada per una decisió del Consell General de la universitat de la vila del 12 de febrer de 1592: «[...] determinaren, ques manllevén fins en quantitat de vuyt centes lliures barceloneses a sou per lliura o manco i aquelles fer us que hagen de servir per a comprar blat i no altra cosa».¹⁵¹ Les vuit-centes lliures corresponien al censal establert amb la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona. En un altre Consell General, el celebrat el 10 d'agost de 1606, «[...] fonch determinat per los senyors jurats i Consell general que sien manllevades mil lliures, a for de censal ab la major comoditat pugan i aquelles han de servir per comprar blat per lo pallol i per dit effecte fermen sindicat als senyors jurats ab la forma solita [...]». Les mil lliures corresponien al censal establert amb la comercianta barcelonina Elisabet Jordà.¹⁵²

El dia 4 d'octubre de 1592 es determinà «que es vegi ahont sont los diners de les vuyt centes lliures que manllevaren per a comprar blat y vist ahon son que se don ordre en comprar blat, com millor convindra y per asso se fasse donar compte al palloler y al clavari que aquells te y a altres qualsevol que sia». Havien rebut, per tant, la quantitat i es disposaven a donar-li la funció que va ser decidida pel Consell General.¹⁵³ El dia 4 de setembre de 1606:

Determinaren, que es pugan manllevar mil ducats, valents dotze centes, a for de censal, al for ben vist y millor acomodo serà. Item, revoquen lo sindicat fet a 10 d'agost propassat, sine infamia. Item, elegiren per clavari, ço es, depositari del Pallol a Antoni Turull, sabater de Sabadell, en que li sien entrats tots els diners del allol, i que no puga, no li sia licit pagar sino per blats o per ordre del Consell General, altrament ho hage de pagar de la sa bossa.¹⁵⁴

Les vuit-centes lliures amb quaranta lliures de pensió van ser girades per la comunitat de preveres de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona en la taula de canvi de la ciutat, on tenia crèdit; el seu tràfic mercantil era important. En el cas de la comercianta Isabel Jordà, el censal era de mil cent lliures i cinquanta de pensió anual.

150. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 284.

151. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 402.

152. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-1*, p. 146.

153. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVI*, p. 414.

154. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-1*, p. 147.

Mentre el censal va ser vigent, el clavari, com a administrador i comptable dels fons de la vila i tresorer dels dipòsits de la universitat, era el responsable del bon govern de les quantitats rebudes per a la compra del blat i de pagar en les dates fixades a la comunitat de preveres de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona i a Elisabet Jordà. La lluçió del censal establert amb la comunitat de preveres de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona és total; per a la comercianta de Barcelona, és només d'una part del que es devia.

Els motius de creació del censal a favor de l'Hospital de Sabadell són diferents. La vídua i el fill de Bartomeu Llopart van haver d'empenyorar-se amb la universitat creant un censal a favor de l'Hospital de Sabadell de cent lliures, quantitat que devia llur pare i espòs a causa dels deutes que va deixar quan va desenvolupar els oficis municipals de clavari i palloler. El censal s'havia de pagar anualment el dia de Nadal. Per a assegurar el pagament de la quantitat a la qual s'obligaven, van hipotecar la seva casa de la plaça Major, on a vegades se celebrava el Consell General de la universitat. En el censal s'esmenta el títol de propietat i es descriu la seva situació.¹⁵⁵ L'Hospital de Sabadell va ser fundat l'any 1283 per un veí del municipi, Pere Sa Muntada, i li va donar estatge en una casa de la seva propietat ubicada entre els carrers de l'Alt Pedregar i la travessia de l'Església. L'any 1390 l'Hospital va passar a dependre del municipi perquè Bertran Sa Muntada, descendent del fundador, va donar el dret del patronat de l'Hospital i del benefici de Sant Joan que portava el regent de l'Hospital. L'Hospital va continuar en aquella casa fins al 1698.¹⁵⁶

8. LES ORDINACIONS

Les diferents municipalitats redacten les ordinacions per al seu règim intern i regulen els aspectes més significatius de la vida municipal: policia urbana i rural, proveïments, mercats i fires, via pública, obres públiques, salubritat, bons costums i moralitat. Apareixen des de finals del segle XII i són més freqüents a mesura que es va avançant en el temps i, sobretot, que els municipis van consolidant la seva autonomia i la seva pròpia identitat.

Les ordinacions municipals poden presentar una forma codificada o bé seriada. En el primer supòsit es tracta de petits codis o cossos normatius articulats, amb una unitat externa, elaborats a la darrera de l'edat mitjana i amb numeració dels capítols, agrupats amb títols i rúbriques.

155. Ernest MATEU I VIDAL, *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell / Segle XVII-1*, p. 86. Gabriel Quer rebrà les rendes de l'hospital i les concordarà i capbrevarà.

156. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 120-121.

El professor Font i Rius assenyala com a objectiu de les ordinacions la integració de les reformes produïdes en els òrgans de la vida municipal. Bàsicament, es tractava de la substitució de l'assemblea general de veïns per un consell més reduït i la introducció del sistema insaculatori de designació dels càrrecs municipals per sorteig en lloc dels antics procediments per sufragi o per cooptació. Les municipalitats, tant les reials com les senyoriales, a la darrereria de l'època medieval assumeixen aquesta fórmula que permetia la concentració d'uns pocs veïns i evitava les agrupacions nombroses i heterogènies i les incomoditats per als que no habitaven en el nucli urbà. Normalment les ordinacions incorporen les novetats del sistema insaculatori, però també regulen alguns d'aquests aspectes que fixen el règim orgànic del govern local: les condicions per a ser elegit i els seus impediments, el règim d'incompatibilitats, les responsabilitats dels càrrecs, la rendició de comptes, les condicions per a alguns oficis i les responsabilitats.¹⁵⁷

L'altre sistema és el de seriació continuada, és a dir, successives disposicions que, en forma de crides o de bans, es van publicant de manera aïllada, intermitent. A Sabadell, els llibres d'acords o de deliberacions des de mitjan segle xv són d'aquest tipus.

El primer llibre d'acords (1449-1472), que posteriorment es va conèixer com a *Llibre vell*, va ser redactat per diversos escriptors, encara que a la coberta diu textualment: *Primus liber Comuni mei Anthonii Pelagrini notarii publici Sabadelli*. Desconeixem si Antoni Pelegrí és l'escriptor que comença el llibre o el que l'acaba. Es poden distingir un grup de tretze disposicions que són clarament ordinacions.¹⁵⁸

El *Llibre d'acords i d'ordinacions de la Universitat de la vila i terme de Sabadell* que va publicar l'arxiver mossèn Ernest Mateu i Vidal als anys seixanta del segle xx recull en un primer volum (segle xvi) els llibres segon, tercer i quart de les actes municipals, que van del 1548 al 1600, i en la segona part (segle xvii-i), les que van del 1600 al 1625. Els acords aprovats el 20 d'octubre de 1548 formen un petit recull d'onze capítols que tracten: els camins (1), els regs i els safareigs (2), els danys a les possessions d'altri (3), fermar els porcs (4), les multes pels porcs que vagin solts (5), les bèsties grosses que causin danys (6), les vaques i braus sense tancar (7), rentar a les fonts (8), rentar draps als abeuradors (9), vendre amb mesures falses (10) i falsejar el pes de la carn (11).

Cadascun dels capítols descriu unes prescripcions que són objecte de multa (ban) si s'infringeixen. En aquesta sessió «[s]ón reconegudes les ordinacions del Llibre Vell (1449-1472) s'encomana al notari del Consell, Jaume Feu, que, un cop esmenades, corregides i renovades aquelles, continués en un altre Llibre les ordinacions noves

157. Josep Maria FONT I RIUS, «Ordenanzas de reforma orgánica en municipios rurales catalanes (siglos xvi-xviii)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 31 (1961), p. 569-610.

158. *Primer llibre d'acords del Consell de la Vila de Sabadell, 1449-1472*, Sabadell, Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach, reed. facs., 1978.

que es fessin en avant, escrites i continuades de la forma següent». Sembla que podien existir llibres d'ordinacions com a codis específics, encara que no s'han trobat.

8.1. ELS LLIBRES DEL MOSTASSAF

Els llibres del mostassaf o de la mostassaferia eren un tipus específic d'ordinacions municipals que regulaven l'activitat d'aquests funcionaris, les seves responsabilitats dins de la vila, les seves infraccions i les penes que els corresponien. El mostassaf era el funcionari encarregat, com hem vist, dels pesos i les mesures, del control i la qualitat dels productes del mercat; era també el responsable de fixar els preus de la carn, el pa i el blat, i el càstig dels frauds. Li corresponia també la neteja de la via pública.¹⁵⁹

A Sabadell no existeix un llibre del mostassaf pròpiament dit, però les ordinacions publicades corresponen a recensions dels acords presos i recollits entre els anys 1550 i 1624. Segons un acord del 30 de maig de 1604 probablement va existir, ja que recull un pregó que diu: «Item, que el senyor jurat Fontanet i antic Lletget, Joan Roig i Sala i Agustí Bruc, aquests jurats, puguén proposar i adobar les ordinacions del mostassaf». Sembla que se'ls encarrega que facin, preparin, ordenin o reformin les ordinacions del mostassaf.

En la mateixa sessió es diu: «Ara oiats [ara, sentiú o oiú] que us notificam i fan saber a tothom generalment de part de l'honorable Agustí Bruc, l'any present i corrents, mostassaf de la vila de Sabadell, a instància de l'honorable jurats i consell de la vila de Sabadell, que no sia ninguna persona [que no hi hagi cap persona] que no gos ni presumisca d'aquesta hora al davant, rentar ninguna manera de draps de lli, ni de llana, ni robes a la pica del raig del safareig de la present vila [...]». Una de les actuacions del mostassaf era fer de policia de la salubritat. La seva presència es justifica per aquestes crides i pels pregons que s'anaven fent.

9. CONCLUSIONS

L'anàlisi dels privilegis continguts en el llibre *Privilegis de la vila de Sabadell* ha permès contemplar l'evolució i la consolidació de les institucions municipals a Catalunya. Aquest dret especial adreçat a una població tenia sempre un component

159. Pedro CHALMETA, «El Almotacén a través de los Llibre del Mustaçaf», *Aragon en la Edad Media*, núm. xx (2008), p. 203-223. Es tracta d'un ampli i documentat estudi basat en disset llibres del mostassaf dels segles XIII i XIV d'aquest càrrec municipal inspirat en el *zabazoque* o senyor del mercat andalusí.

econòmic que significava un empenyament per als vilatans per tal d'obtenir aquella norma d'excepció.

L'exposició ha estat dividida d'acord amb un criteri sistemàtic, atès que hem valorat la condició de vila reial de Sabadell com un aspecte prioritari pel que fa a la seva situació jurídica i entitat pública. El vescomte de Castellbò va vendre a la reina Elionor, esposa de Pere III, la vila de Sabadell, i la mateixa sobirana va atorgar a la ciutat el privilegi d'agregació a la Corona. No obstant això, la sobirana va canviar la vila al seu espòs pel castell de Sant Martí del Penedès, però va confirmar la seva permanència sota la protecció reial.

Les vendes a carta de gràcia eren freqüents entre els membres de la família reial. Així, el rei Pere III, davant de les urgents necessitats econòmiques de la Corona, va utilitzar aquest sistema per a traspassar la vila a l'infant Martí. Aquest va fer el mateix als consellers de la ciutat de Barcelona, de manera que la capital va esdevenir senyora de la vila de Sabadell. Malgrat aquestes vendes, l'infant Martí va confirmar els privilegis, les llibertats i els bons usos. I va aprofitar per fer-ho a través d'una sentència, la del mas Carbó, que va delimitar la jurisdicció amb el terme de Terrassa. Sabadell va tornar a ser propietat de la Corona, de la qual ja no va sortir durant el regnat de Ferran II, atès que els monarques posteriors van considerar-la de nou integrada en totes les concessions a través dels privilegis.

La submissió a la justícia reial, integrada pels batlles i els prohoms, permetia l'exempció de tota l'altra justícia, la senyorial. Algunes facultats senyorials que s'havien mantingut durant el temps van ser objecte de plets, com el nomenament de batlles naturals i perpetus per part de la família dels Clasquerí. El representant de la vila estava vinculat únicament a una família, per la qual cosa era freqüent la col·lisió amb el procurador reial. El rei era el titular de la jurisdicció alta i baixa, i això es demostra quan Joan II estableix una amnistia per a recompensar la submissió i fidelitat de la vila durant la rebel·lió que fou la Guerra Civil catalana.

La delimitació del terme amb els pobles veïns, llocs propers o disseminats, també donà lloc a conflictes. La incorporació a la vila es feia per mitjà de privilegis o concòrdies, en les quals podien utilitzar-se fins i tot servituds de pas. Es té en compte sempre un col·lectiu de veïns, elements amb potencials econòmics molt concrets, que desenvolupen tasques diverses, no necessàriament dins de l'exercici d'una responsabilitat municipal.

Dins dels serveis municipals, la concessió de les aigües responia a una de les necessitats més fortes de la població, ja que la ciutat es trobava en terreny de secà i l'aigua era necessària per als usos domèstics, per al conreu i per a la indústria. Així, la font Rosella i una altra sense nom formaven part d'un dels privilegis que Pere III va concedir a la vila per a complaure la seva dona, Elionor de Sicília.

Les reformes dins de l'organització municipal de l'època moderna van marcar un nou capítol dins de les viles i les ciutats: en concret, el canvi del sistema d'elecció de les autoritats locals per la insaculació i la reducció de l'assemblea general de veïns a trenta

persones. En aquest sentit, els privilegis són molt minuciosos, atès que plantegen totes les possibilitats que les novetats podien introduir i les qüestions que podien sorgir: domiciliació, vacants, característiques, canvi d'una mà a l'altra, etcètera.

La facultat normativa que s'atorga per a poder aprovar ordinacions per lo «bé i utilitat i per la bona administració i regiment dels oficis» obre un nou aspecte en les funcions dels representants locals. El primer llibre d'acords (1449-1472), que posteriorment es va conèixer com el *Llibre vell*, va ser redactat per diversos escrivans. D'aquest document es poden extreure un grup de tretze disposicions que es poden considerar com a ordinacions. Els llibres d'acords i d'ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell que va publicar en dos volums als anys seixanta del segle xx l'arxiver mossèn Ernest Mateu i Vidal, responen a una ordenació seriada, no a l'estructura d'un codi. Hi ha encara un tercer volum manuscrit. Sembla que podien existir llibres d'ordinacions com a codis específics, encara que no s'han trobat.

Els privilegis exploren les funcions dels oficials municipals i els atorguen noves facultats: el procurador reial, el mostassaf, el corredor, separat del saig i de l'agutzil o el missatger i les seves activitats, el cobriment de les vacants i les causes de substitució. El reconeixement als oficials, present en els privilegis, quedava evidenciat per la indumentària que lluïen o pels símbols que ostentaven. I no només això: la importància del nom queda demostrada quan reivindiquen el de *consellers*, com els de la ciutat de Barcelona. Les exclusions dels forasters, «francesos i fills de francesos», de les insaculacions consideren les conseqüències d'una alta immigració provinent de diferents regions franceses, ja que era una població nòmada i provocava desordres freqüents.

Tres censals incorporats en el llibre de Sabadell exemplifiquen el funcionament de la hisenda municipal i ens permeten avaluar aquesta institució jurídica d'utilització general en el camp del dret privat, que s'adoptarà i es generalitzarà com una forma d'emprèstit de caràcter marcadament públic.

Què passarà amb tota aquesta normativa privilegiada que formava part del dret local de la universitat de la vila i terme de Sabadell quan es publiqui el Decret de Nova Planta? Quines van ser les conseqüències de la generalització del municipi castellà?

Com se sap, els decrets de Nova Planta van estendre a la Corona d'Aragó el règim municipal de Castella. L'aplicació del sistema castellà va uniformar l'esquema municipal català. En les localitats importants, els regidors podien ser de dotze a vint-i-quatre i eren nomenats pel rei entre gent important, però els pobles podien presentar els seus propis regidors, que havien de ser confirmats per l'Audiència. Va desaparèixer el que quedava de l'antic sistema d'insaculació, un fet que va facilitar la gestió autàrquica d'uns corregidors que van governar els dòcils ajuntaments, convertits en instruments del monarca.¹⁶⁰ No es tractava solament de portar a terme un canvi de persones,

160. José Antonio ESCUDERO, *Curso de historia del derecho. Fuentes e instituciones político-administrativas*, Madrid, Gráficas Solana, 1986, p. 783-784.

com correspondria a un acte de simple depuració política, sinó que el nomenament de regidors en lloc dels antics jurats representava un canvi radical en el concepte de la legitimitat del poder, ja que els nous càrrecs deixaven de tenir periodicitat anual i de ser d'extracció més o menys popular per mitjà del sistema insaculatori, per a convertir-se en oficis dependents exclusivament de la discrecionalitat de la monarquia.¹⁶¹

Com diu Antoni Jordà, la substitució pel municipi castellà pot considerar-se com l'etapa de culminació del progressiu deteriorament del municipi català dels segles XVI i XVII, en especial pel que fa al procediment d'insaculació per a l'elecció dels càrrecs municipals. Els canvis i les transformacions s'originen ja durant la Guerra de Successió espanyola.¹⁶²

Com hem vist, fins al Decret de Nova Planta el municipi de Sabadell era regit pel procurador reial, tres consellers, el Consell Ordinari dels quinze i el Consell dels Trenta. A partir d'aquell Decret, els consells foren convertits en ajuntaments, el procurador general va passar a ser batlle i no va existir cap diferència entre consellers i prohoms, sinó que tots eren iguals i van ser anomenats *regidors*. El càrrec de batlle durava dos anys i els regidors que exercien un càrrec eren designats per l'Audiència, que els escollia entre les ternes que per a cada lloc proposava l'ajuntament sortint.

L'autoritat judicial i governativa, representada abans pel procurador reial, i la del poble, pels consellers, havien perdut la seva representativitat per la manera com es designava. Van ser desterrats tres oïdors de comptes i van desaparèixer els càrrecs de mostassaf i de palloler. Segons la nova organització, a Sabadell van tocar un batlle i sis regidors, dels quals el primer o degà tenia la vara quan el batlle mancava o havia acabat el seu temps i se n'esperava un de nou.

Malgrat els canvis, es mantingueren els antics oficis tradicionals: el clavari, anomenat col·lector de propis, els prohoms de terme, els administradors de l'Hospital i els càrrecs de l'Església, reduïts a tres obrers. Quant als càrrecs retribuïts del municipi, no hi hagué grans novetats: a l'hospitaler, que servia també de fossier, se li va confiar la guarda de l'església durant la nit i se'l va anomenar *guardià*.¹⁶³

El Decret de Nova Planta tolerava la subsistència de les ordinacions municipals sempre que fossin reconegudes per l'Audiència (que era el cos delegat de l'autoritat reial a Catalunya) i no contradiguessin el decret esmentat. I així es van poder mantenir, de fet, durant el segle XVIII, en què se'n van promulgar de noves, però es van liquidar definitivament amb el règim constitucional del segle XIX i la unificació del dret municipal.

161. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «L'etapa de provisionalitat institucional borbònica en els municipis catalans durant la Guerra de Successió (1707-1716)», *Pedralbes*, núm. 2 (1982), p. 307-316.

162. Antoni JORDÀ FERNÀNDEZ, «Els decrets de Nova Planta per a la Corona d'Aragó», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 26 (2016), p. 69-90.

163. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, p. 413-414.

Però els municipis, d'acord amb les noves lleis municipals, van poder legislar, d'una manera similar a com havien legislat, mitjançant les ordinacions municipals («ordenanzas municipales»), també en aspectes interns, amb submissió a les lleis generals, a les lleis municipals, etcètera.

Però, com sabem i no podem oblidar, el dret local actual té com a antecedent el ric dret municipal català medieval i modern, del qual el llibre *Privilegis de la vila de Sabadell* és un bon exemple.

BIBLIOGRAFIA

- ALAVEDRA I BOSCH, Josep. «L'església de Sant Feliu de Sabadell: religiositat i sociabilitat als segles XVI-XVIII». *Arraona*, núm. 34 (2014).
- ALMAZÁN FERNÁNDEZ, Ismael. «Els immigrants francesos al Vallès Occidental: el profit i la por». *Terme*, núm. 7 (1992).
- ALSINA I GIRALT, Joan. *Índex de topònims de Sabadell i el seu terme fins a la darrerria del segle XVIII*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1985.
- ALSINA I GIRALT, Joan. «Els Meca a Sabadell». *Plaça Vella*, núm. 25 (1988).
- ARGEMÍ RELAT, Mercè. *D'Arraona a Sabadell. El naixement de la vila al voltant d'un mercat medieval*. Sabadell: Amics de l'Art Romànic de Sabadell, 2010.
- BAJET ROYO, Montserrat. *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassas*. Lleida: Universitat de Lleida. Servei de Publicacions, 1998.
- BASTARDAS, Joan. *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera, 1991.
- BAYERRI, Enrique. *Llibre de privilegis de la vila de Ulldecona*. Tortosa: Imprenta Blanch, 1951.
- BERTRAN I ROIGÈ, Prim. «La ciutat de Barcelona, senyora de Vilagrassa, a l'Urgell (1391-1460)». A: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel; GÓMEZ RABAL, Ana; SALICRÚ, ROSER; VERDÉS I PIJUAN, Pere (coord.). *A l'entorn de la Barcelona medieval: Estudis dedicats a la doctora Josefina Mutgé i Vives*. Barcelona: CSIC, 2013.
- BOSOM I ISERN, Sebastià; VELA I PALOMARES, Susanna. *Llibre de privilegis de la vila de Puigcerdà*. Barcelona: Fundació Noguera, 2007.
- BOSOM I ISERN, Sebastià; VELA I PALOMARES, Susanna. *Llibre de les provisions reials de la vila de Puigcerdà*. Barcelona: Fundació Noguera, 2009.
- BRAUDEL, Fernand. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Vol. I. 2a edició. Mèxic: FCE, 1980.
- BROCÀ, Guillem M. de. *Historia del derecho civil de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*. Vol. I. Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1918.

- CAPDEFERRO I PLA, Josep; RIBALTA I HARO, Jaume. *Banyuts catalans: L'adulteri i la Casa de les Egipcíaques a la Barcelona moderna*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2014.
- CARDELLACH I GIMÉNEZ, Teresa; PUIG I USTRELL, Pere; RUIZ I GÓMEZ, Vicenç; SOLER I JIMÉNEZ, Joan. *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa (1228-1652)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2006.
- CARESMAR I ALEMANY, Jaume. *Carta al Barón de la Linde sobre la antigua y nueva población de Cataluña*. Barcelona: Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1959.
- CARRERAS COSTAJUSSÀ, Miquel. *Elements d'història de Sabadell*. Sabadell: Caixa d'Estalvis de Sabadell, 1967.
- CASAS RABASA, Santi. «Alguns apunts sobre el govern municipal a la ciutat de Tarragona (ss. xv-xvi). Els privilegis d'insaculació». *Pedralbes*, núm. 13 (1993).
- CASTELL I GRANADOS, Pau; MONTANER I ALSINA, Carme. *Llibre de privilegis de la vila de Tremp (1079-1487)*. Tremp: Garsineu, 2019.
- CERDÀ RUIZ-FUNES, Joaquín. «La Inquisición en las Costums de Tortosa (Notas para un estudio)». A: *Costums de Tortosa. Estudis*. Tortosa: UNED, 1978.
- CLAVERO SALVADOR, Bartolomé. *La usura. Del uso económico de la religión en la historia*. Madrid: Tecnos, 1984.
- COBOS FAJARDO, Antoni. *Llibre de privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2004.
- COBOS FAJARDO, Antoni. *Constitucions i altres drets de Catalunya*. Barcelona: Base, 1973.
- CORBELLA, Antonio. «Censal». A: *Nueva enciclopedia jurídica Seix*. Tom IV, CEMCONQ. Barcelona: Francisco Seix, 1948.
- CORTIELLA I ÒDENA, Francesc. «Pere el Gran i les Constitucions del 1283». *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. VIII, núm. 61-62 (1985).
- CRUZ I RODRÍGUEZ, Joan. *Els privilegis de la vila d'Igualada*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- CUELLAS CAMPODARBE, Robert. *El «Llibre gros dels privilegis» de la ciutat de Balaguer*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 2015.
- CHALMETA, Pedro. «El Almotacén a través de los Llibre del Mustaçaf». *Aragón en la Edad Media*, núm. xx (2008).
- DOMINGO, Dolors. *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*. Lleida: Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997.
- ESCUADERO, José Antonio. *Curso de historia del derecho. Fuentes e instituciones político-administrativas*. Madrid: Gráficas Solana, 1986.
- ESPUNY TOMÁS, María Jesús. «Regulació del consum vinícola a Sabadell, segons un privilegi senyorial del segle XIV». A: *Món Mediterrani. Primeres Jornades de Viti-cultura a la Conca Mediterrània*. Tarragona: Facultat de Filosofia i Lletres, 1986.
- ESPUNY TOMÁS, María Jesús. *Llibre de privilegis de la universitat de la vila i terme de Sabadell*. Sabadell: Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach, 1988.

- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «Les ordinacions del mostassaf de la universitat de la vila i terme de Sabadell (1585-1621)». *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach* [Sabadell], núm. LV (1988).
- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «Les ordinacions del mostassaf de la universitat de la vila i terme de Sabadell (1725)». *Arraona. Revista d'Història*, núm. 2 (1988).
- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «L'assistència a la Cort General de Catalunya d'una vila reial: el cas de Sabadell (segles XIV-XVIII)». *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, núm. LVII (1989).
- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «La vila de Sabadell i terme del castell d'Arraona sota la senyoria de la ciutat de Barcelona (1391-1474). Notes a l'estudi d'un document». A: *Història urbana del pla de Barcelona*. Vol. 2. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1990.
- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «Església i economia municipal: una institució jurídica a la universitat de la vila i terme de Sabadell (1592-1597)». A: *Jornades d'Història Antoni Agustí i el seu Temps*. Barcelona: PPU, 1990.
- ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús. «L'assistència a la Cort General de Catalunya d'una vila reial: el cas de Sabadell (segles XIV-XVIII)». A: *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991.
- FARIAS, Víctor; MARTÍ, Ramon; CATAFAU, Aymat. *Les sagreres a la Catalunya medieval*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.
- FELIU, Gaspar. «Precios y salarios en la Cataluña moderna». *Estudios de Historia Económica*, núm. 21 (1991).
- FERRO I POMÀ, Víctor. «Notes sobre la constitució *Poc Valria*». *Revista de Dret Històric Català*, vol. 9 (2009).
- FERRO I POMÀ, Víctor. «El procediment d'insaculació». *Revista de Dret Històric Català*, vol. 9 (2009).
- FERRO I POMÀ, Víctor. *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Jurídics (IEC), 2015.
- FLORENSA I SOLER, Núria. «La insaculació pactada. Barcelona 1640». *Pedralbes*, núm. 13/1 (1993).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Orígenes del règimen municipal de Catalunya». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 16 (1945).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Orígenes del règimen municipal de Catalunya (Conclusión)». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 17 (1946).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Costumbres de Tárrega». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 23 (1953).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Enrique Bayerri: *Llibre dels Privilegis de la vila de Ulldecona*. Tortosa, 1951; 234 pàgs.». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 24 (1954).
- FONT I RIUS, Josep Maria. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Vol. I. Madrid: CSIC, 1963.

- FONT I RIUS, Josep Maria. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Vol. II. Madrid: CSIC, 1983.
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Ordenanzas de reforma orgánica en municipios rurales catalanes (siglos XVI-XVIII)». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 31 (1961), *Estudios en homenaje a don Galo Sánchez*.
- FONT I RIUS, Josep M. «Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Cataluña». *Miscellanea Barchinonensia*, núm. XVI (1967).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «El antiguo derecho local de la ciudad de Balaguer». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 52 (1982).
- FONT I RIUS, Josep Maria. «La administración financiera en los municipios catalanes medievales». A: *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1982.
- FONT I RIUS, Josep Maria. *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.
- FONT I RIUS, Josep Maria. «Dret local a Catalunya: costums, usos i privilegis». *CES: Cultura, Economia, Societat: Publicació Informativa de la Caixa d'Estalvis de Sabadell*, núm. 41 (30 juny 1988).
- FREEDMAN, Paul H. «La societat local i la política reial al Llibre de privilegis de Terrassa». *Terme*, núm. 21 (2006).
- GARCIA EDO, Vicent. *El Llibre verd major de Perpinyà (segle XII-1395)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2010.
- GARCÍA DE VALDEAVELLANO, Luis. «El mercado. Apuntes para su estudio en León y Castilla durante la edad media». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 8 (1931).
- GARCÍA DE VALDEAVELLANO, Luis. *Curso de historia de las instituciones españolas. De los orígenes a la Edad Media*. 6a edición. Madrid: Alianza, 1982.
- GARRABOU I PERES, Montserrat; HERNANDO I DELGADO, Josep; LLOBET I PORTELLA, Josep Maria; TURULL I RUBINAT, Max. *Llibre de privilegis de Cervera (1182-1456)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1991.
- GIRONELLA DELGÀ, Anna. *Llibre groc de la ciutat de Girona (1386, 1596-1702)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2007.
- GONZALVO I BOU, Gener; HERNANDO I DELGADO, Josep; SABATÉ I CURULL, Flocel; VERDÉS I PIJUAN, Pere. *Els llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «La guerra civil catalana (1462-1472) al Baix Maresme». *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 28 (2012).
- GUILLERÉ, Christian. *Llibre verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2000.
- HINOJOSA MONTALVO, José. *Llibre de privilegis de la ciutat d'Alacant (1366-1450)*. València: Universitat de València, 2008.

- JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni. «Els antecedents històrics i jurídics de l'administració local catalana». A: GIFREU I FONT, Judith (dir.). *Règim jurídic dels governs locals a Catalunya*. València: Tirant lo Blanch, 2009.
- JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni. «Els Decrets de Nova Planta per a la Corona d'Aragó». *Memòries de la Reial Acadèmica Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 26 (2016).
- JULIOL I ALBERTÍ, Griselda. *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2001.
- LALINDE ABADÍA, Jesús. *La jurisdicción real inferior en Cataluña* (“corts, veguers, batlles”). Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Museu d'Història de la Ciutat, 1966.
- LALINDE ABADÍA, Jesús. «La indumentaria como símbolo de discriminación jurídico-social». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 53 (1983).
- LALINDE ABADÍA, Jesús. *Las Siete Partidas*. Edició facsímil. 3 vol. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 1984.
- LLUCIÀ I SALARICH, Isidre. «Purgar taula: el present d'una institució històrica». *Revista de Dret Històric Català*, vol. 16 (2017).
- LUCHÍA, Corina. «La construcción del privilegio: procesos de negociación de las élites en los concejos de realengo castellanos en el siglo xv». *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 45/2 (juliol-desembre 2015).
- MATEU I VIDAL, Ernest. *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell, segle XVI*. Sabadell: Comisión de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, 1968.
- MATEU I VIDAL, Ernest. *Ordinacions de la universitat de la vila i terme de Sabadell, segle XVII-I*. Sabadell: Comisión de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, 1971.
- MAYANS I PLUJÀ, Antoni; PUIGVERT I GURT, Xavier. *Llibre de privilegis d'Olot (1315-1702)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1955.
- MINGUIJÓN, Salvador. *Historia del derecho español*. Barcelona: Labor, 1943.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de. «La recepció del derecho feudal común en Cataluña I (1211-1330)». *Glossae*, núm. 4 (1992).
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de. «Les compilacions de dret general català». *Glossae*, núm. 7 (1995).
- MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de. «Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial». *Hispania*, núm. 94 (1964).
- MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de. «Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial (conclusión)». *Hispania*, núm. 95 (1964).
- MOXÓ Y ORTIZ DE VILLAJOS, Salvador de. «Los señoríos. Cuestiones metodológicas que plantea su estudio». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 43 (1973).
- OBIOLS PEREARNAU, Luis (ed.). *El govern de la ciutat d'Urgell al segle XVI. Jeroni Grau i el seu tractat per al govern municipal*. La Seu d'Urgell: Anem, 2019.

- PELLA Y FORGAS, José. *Código Civil de Cataluña*. Tom I. Barcelona: J. Bosch, 1916.
- PÉREZ LATRE, Miquel. *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*. Catarroja: Afers, 2004.
- PONS I GURI, Josep Maria. «Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de dret gironins)». *Estudi General: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 5-6 (1985-1986).
- PUIG I USTRELL, Pere. «El llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa, 1228-1652». *Terme*, núm. 21 (2006).
- RAUFAST CHICO, Miguel. «¿Negociar la entrada del rey? La entrada real de Juan II en Barcelona (1458)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36/1 (gener-juny 2006).
- RAUFAST CHICO, Miguel. «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la Guerra Civil Catalana (1460-1473)». *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 38/2 (juliol-desembre 2008).
- REGLÀ I CAMPISTOL, Joan. *Felip II i Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1956.
- REIXACH SALA, Albert. «Vicent Garcia Edo (ed.), *El Llibre Verd Major de Perpinyà* (s. XII-1395), Barcelona, Fundació Noguera, 2010, 816 p. (Llibres de Privilegis; 15)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 43/1 (gener-juny 2013).
- REIXACH SALA, Albert. *Institucions locals i elits a la Catalunya baixmedieval (Girona, 1345-1445)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2019.
- RUBIO, Daniel. «El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: els censals morts i els violaris». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 14 (2003).
- RUBIO I MANUEL, Daniel. «El circuit privat del censal a Barcelona». A: SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (coord.). *El món del crèdit a la Barcelona medieval*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2007.
- SABATÉ, Flocel. «Presentació. La construcció de la memòria escrita de la ciutat de Balaguer». A: CUELLAS CAMPODARBE, Robert. *El «Llibre Gros dels Privilegis» de la ciutat de Balaguer*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 2015.
- SÁNCHEZ, Galo. *Curso de historia del derecho. Introducción y fuentes*. 10a edició, revisada per José Antonio Rubio. Valladolid: Miñón, 1980.
- SANTAMARIA, Álvaro. «Los Consells municipals de la Corona de Aragon a mediados del siglo XIII. El sistema de cooptación». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 51 (1981).
- SAURÍ, Maria Concepció. «Palafrugell i el seu "llibre de privilegis": una història que encara no ha arribat al final». *Estudis del Baix Empordà*, núm. 14 (1995).
- SERRANO DAURA, Josep. «Llibre de privilegis de la vila de Figueres (1267-1585), d'Antoni Cobos Fajardo». *Revista de Dret Històric Català*, vol. 5 (2005).
- SIMON I TARRÉS, Antoni. «"Catalans" i "francesos" a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions». *Pedralbes*, núm. 18/2 (1998).

- SOLDEVILA, Ferran. *Jaume I. Pere el Gran*. Barcelona: Vicens Vives, 1991.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria. «L'etapa de provisionalitat institucional borbònica en els municipis catalans durant la Guerra de Successió (1707-1716)». *Pedralbes*, núm. 2 (1982).
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria. *Els municipis catalans a l'Antic Règim (1453-1808)*. Barcelona: Curial, 1983.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria. «Inventari de les jurisdiccions senyoriales a la comarca de l'Anoia en els segles moderns». *Pedralbes*, núm. 12 (1992).
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria. «La desnaturalización del procedimiento insaculatorio en los municipios aragoneses bajo los Austrias». *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 15 (1996).
- TORRAS I SERRA, Marc. *El Llibre verd de Manresa (1218-1902)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996.
- TORRAS I SERRA, Marc. «Els privilegis concedits a Manresa durant la cort de 1311». *Dovella*, núm. 109 (2012).
- TURULL, Max. *La configuración jurídica del municipio bajomedieval*. Barcelona: Fundació Noguera, 1990.
- TURULL, Max. *El gobierno de la ciudad medieval: Administración y finanzas en las ciudades medievales catalanas*. Barcelona: CSIC, 2009.
- VALLÈS I CUEVAS, Jordi; VIDAL I PLA, Jordi; COLL I FONT, Maria Carme; BOSCH I CASADEVALL, Josep Maria. *El llibre verd de Vilafranca*. Vol. I i II. Barcelona: Fundació Noguera, 1992.
- VERDÉS PIJUAN, Pere. «El mercado de la deuda pública en la Cataluña de los siglos XIV-XV». A: *Estados y mercados financieros en el Occidente cristiano (siglos XIII-XVI)*. *XLI Semana de Estudios Medievales*. Separata. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2015.
- VICENS VIVES, Jaume. *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Vol. I. Barcelona: Emporium, 1936.
- VICENS VIVES, Jaume. *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Vol. II. Barcelona: Emporium, 1937.
- VICENS VIVES, Jaume. *Els Trastàmars (segle XV)*. Barcelona: Vicens Vives, 1991.
- VILLAR I TORRENT, Joan. *Llibre de privilegis de Palafrugell (1250-1724)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2007.

ANNEX

La situació jurídica i l'entitat pública de Sabadell	Pere III	Vila reial <i>Non seperando corona regia.</i>	30 d'agost de 1370
	Pere III	Submissió a la justícia reial, integrada pel batlle i els prohoms. Solament el rei i els seus delegats poden exercir justícia.	15 de desembre de 1376
	Infant Martí	Sentència del mas Carbó. Ús de les aigües del riu Ripoll. Confirmació dels privilegis, llibertats i bons usos.	25 de febrer de 1391
	Joan II	Annexió de la quadra de Sant Pau de Riusec. Confirmació de privilegis, llibertats, usos i bons costums. Exempcions de caràcter penal.	12 de desembre de 1471
	Felip II	Sentència contra els Meca.	12 d'abril de 1574
	Concòrdia entre la part forana de Terrassa i la vila de Sabadell	Es permet passar per un camí proper als murs de Sabadell.	29 d'abril de 1588

Autoritats i funcionaris: l'organització municipal	Carles I	Insaculació. Canvi del sistema tradicional de cooptació.	6 de maig de 1553
	Felip II	Trentenari. Reducció del Consell General de Caps de Casa a trenta persones, representants de les tres mans.	7 de setembre de 1592
	Felip III	Confirmació del privilegi del guiatge del mercat. Procurador reial i mostassaf.	13 de juliol de 1599
	Felip III	Regulació efectiva del procurador reial en cas de mort, renúncia o impediment. Regulació del mostassaf en cas de mort, absència o impediment. Provisió de l'ofici de saig i agutzil.	19 de juny de 1602
	Felip III	Mostassaf. Funcions. Vara verda de dos pams de cana.	23 de setembre de 1605
	Felip III	Càrrecs públics. Els jurats s'anomenen <i>consellers</i> i poden portar una insígnia o beca grana. El veguer pot portar una maça o vara guarnida de plata. Establiment de la bossa d'oidors de comptes. «Purgar taula».	4 de febrer de 1609
	Felip III	Prohibició d'insacular estrangers: francesos i fills de francesos.	26 de febrer de 1609

Serveis municipals: les aigües	Pere III	Proveïment de les aigües de la font Rosella, que era de Terrassa i es permet que la puguin utilitzar els de Sabadell.	28 de desembre de 1367
	Universitat de la vila i paborde de Sant Salvador	Concòrdia del «Domenge de la Pabordia», que depenia del monestir de l'Estany.	3 de gener de 1460

La hisenda local: els censals	Comunitat de preveres de Santa Maria del Pi de Barcelona	Lluïció del censal.	17 de juny de 1597
	Vídua i fill de Bartomeu Llopart, clavari i palloler que havia mort sense «purgar taula»	Encarregament del censal.	24 de setembre de 1589
	Isabel Jordà, comercianta barcelonina	Lluïció de part del censal.	13 de gener de 1610

La vida religiosa: les confraries	Confraria de la Puríssima Concepció	Ordinacions.	27 de setembre de 1609
--	-------------------------------------	--------------	------------------------

RECENSIONS

ALICIA VALMAÑA OCHAÍTA, *LOS DISCURSOS DE CATÓN Y LUCIO VALERIO EN EL 195 A.C.*, CARTAGENA, FUNDACIÓN TEATRO ROMANO DE CARTAGENA, 2019, 135 P. (DIÁLOGOS DEL MUNDO ANTIGUO, 1)

Con la agudeza que le caracteriza, Julio Cortázar escribe: «Nunca se sabrá cómo hay que contar esto, si en primera persona o en segunda, usando la tercera del plural o inventando continuamente formas que no servirán de nada. [...] Uno de todos nosotros tiene que escribir, si es que esto va a ser contado. Mejor que sea yo que estoy muerto».¹

Nada más cierto. Todo escritor sabe que su pensamiento no puede quedar oculto en su memoria. Sabe que tiene una obligación moral para consigo mismo, pero también con la sociedad. Y es consciente de que existe una dificultad: la forma en que se ha de expresar. No es un asunto menor. Ni meramente estilístico. Lo importante es que un mensaje llegue al alma de quien lo lee. No por mera vanidad —aunque de esta, nunca se está del todo exento—, sino porque siente que lo que se quiere comunicar tiene una importancia que va más allá del artículo académico o de una monografía jurídico-histórica.

Quien escribe esta recensión tiene la sensación de que este ha sido el caso de la autora del libro que comentamos: la profesora Alicia Valmaña. Seguramente, Valmaña tenía claro el tema, su importancia en el ámbito histórico y también en el jurídico. La duda podía consistir en cómo transmitir una información largamente trabajada. La solución se nos antoja tan original como acertada. Sin salirse del estricto rigor académico que se espera de todo profesor, de toda monografía, su planteamiento se desdobra con una única finalidad: que el tema que se va a exponer se comprenda en toda su extensión. Para lograrlo, recurre a dos ámbitos narrativos, el historiográfico y el teatral, en los que se dan la mano el derecho, la historia y la literatura.

Como historiadores, pero también como juristas, sabemos de la antigua relación que existe entre estos tres ámbitos del saber. Lo vemos en la *Iliada* de Homero, en la *Antígona* de Sófocles, en la *Eneida* de Virgilio, en el *Bellum punicum* de Nevio y en tantas y tantas obras, algunas de las cuales han sido objeto de nuestra atención.²

En efecto, sabemos bien que el derecho, la historia y la literatura, lo jurídico, lo histórico y literario, no son campos excluyentes, sino complementarios, como lo demuestra el movimiento conocido como Derecho y Literatura, una realidad bien conocida por quienes nos dedicamos al ámbito de las ciencias de la antigüedad. Con carácter ejemplificador, en la presentación del volumen *Derecho y teatro en Grecia y*

1. Julio CORTÁZAR, *Las armas secretas*, Buenos Aires, Suma de Letras, 2004, p. 124.

2. Juan Alfredo OBARRIO MORENO, *Iura et humanitas. Diálogos entre el derecho y la literatura*, Madrid, Dykinson, 2017.

en Roma, Eva Cantarella señala que la atención a las fuentes literarias para el conocimiento del derecho de la antigüedad no representa novedad alguna. En efecto, la romanística se ha servido tanto de las fuentes jurídicas como de las fuentes literarias, sin las cuales las instituciones, privadas o públicas, no podrían ser comprendidas en su totalidad.

Reflejo de esta realidad, que a los romanistas se nos olvida con demasiada frecuencia, es la figura de Mommsen, quien recibió el Premio Nobel de Literatura, entre otras razones, por su espléndida *Historia de Roma*; espléndida, sí, y no solo por su contenido, también desde el punto de vista formal, lo que nos recuerda las palabras de Quintiliano, quien afirmaba que la historia está próxima a la poesía porque es como un poema sin métrica.

Ciertamente, el equilibrio no es fácil de conseguir. Todo depende de cómo nos acerquemos al relato histórico: por un *delectare* o por un *prodesse*. Si nos aproximamos a esta última variante, podremos observar que detrás de una obra literaria de carácter histórico, siempre hay un notable esfuerzo de documentación del autor.

La monografía de la profesora Valmaña no es una excepción, muy al contrario: constituye un ejemplo de lo que acabamos de afirmar.

Dos son los rasgos que quisiéramos destacar a tenor del riguroso estudio que la autora realiza de la *Lex Oppia*. En primer lugar, la dicotomía entre leyes temporales y leyes perdurables o inderogables. Como acertadamente señala la profesora Valmaña, Lucio Valerio advirtió con claridad que la *Ley Oppia* debía ser abrogada por cuanto habían desaparecido las circunstancias que aconsejaron su promulgación, que no fueron otras que las de afrontar la amenaza que suponía la cruenta —e incierta— Segunda Guerra Púnica. De esta forma, cabe entender que, a diferencia de la anacrónica defensa de la *Ley* por parte de Catón, el argumento jurídico de Lucio Valerio, defendiendo su derogación, resultaba más plausible. Una realidad que a los juristas nos enseña que, aunque las circunstancias que dieron origen a la promulgación de una ley se modifiquen, esta no decae ni se agota si no se deroga —como así fue— de forma explícita.

Sin duda alguna, la vigencia de esta ley constituye un buen ejemplo para los estudiosos del derecho, porque el derecho, por regla general, es un fiel reflejo de una época, de una mentalidad o de una circunstancia específica. La *Lex Oppia* se promulga ante una necesidad concreta y ante un momento crítico en el devenir de Roma, y se deroga justo cuando ya no atiende al bien y a la seguridad de la *res publica*, esto es, al *commodum* y la *utilitas* del estado.

En segundo lugar, cabe extraer una reflexión sobre la condición social y jurídica de la mujer. Ante la petición de derogación de la *Lex Oppia*, Catón exclamó: «Ex templo simul pares esse coeperint, superiores erunt» («Tan pronto como hayan empezado a ser iguales, serán superiores»); Livio, *Ab urbe condita*, libro xxxiv, sección 3). Tradición y cambio. Derecho y *mores*. Una dualidad que se puede ver con claridad en la exposición detallada que realiza la autora y en la que el lector puede ver cómo el

derecho, la sociedad y las costumbres evolucionan durante la República, y no solo en el concepto *ciudadano-estado*, sino en el estatus de la mujer. En este sentido, la autora señala: «Es a lo largo de los años de la República romana, y de forma más clara a partir del siglo II, cuando empezamos a ver los cambios producidos en ese modelo monolítico de familia y mujer; cambios que se aprecian con toda intensidad en la época final republicana». Cambios que, no obstante, «no pueden llevarnos a engaño: la mujer de Ovidio sigue siendo una mujer “interior” que, callada, se enorgullece pero exterioriza su satisfacción».

Acabada la lectura, uno siente como propias las palabras escritas por Umberto Eco en su obra *Seis paseos por los bosques narrativos*: «[...] leer relatos significa hacer un juego a través del cual se aprende a dar sentido a la inmensidad de las cosas que han sucedido y suceden y sucederán en el mundo real».³ A esa «inmensidad de las cosas que han sucedido» se ha dirigido la autora con pulcritud estilística y con el buen hacer de una gran historiadora que ha sabido crear un clima propicio para la *captatio benevolentiae* del agradecido lector, hasta el punto de revertir el famoso aforismo 26 de Kafka: «Hay una meta, pero no hay camino; lo que llamamos camino es vacilación». Sí, en esta obra hay una meta y un camino, pero ninguna vacilación.

Solo nos cabe felicitarla por un trabajo que es, a buen seguro, fruto de una larga y fructífera vida académica. Sus páginas así lo acreditan.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

3. Umberto Eco, *Seis paseos por los bosques narrativos*: Harvard University, Norton Lectures. 1992-1993, Barcelona, Lumen, 1996, p. 100.

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ, *LEGISLACIÓN HISTÓRICA MALLORQUINA: ÉPOCA MEDIEVAL Y MODERNA*, MADRID, AGENCIA ESTATAL BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO, 2018, 222 P.¹

El Dr. Antonio Planas Rosselló, professor d'història del dret a la Universitat de les Illes Balears, ha publicat el llibre *Legislación histórica mallorquina: Época medieval y moderna* dins la col·lecció «Leyes Históricas de España» que edita l'Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. El Dr. Planas és, a hores d'ara, el principal expert en la història del dret mallorquí medieval i modern, com demostren les seves publicacions anteriors en llibres i articles sobre algunes de les principals institucions mallorquines anteriors al segle XIX, com la Juraria de la Ciutat i Regne, el Sindicat de Fora, la Real Audiència o la Facultat de Lleis i Cànon de la Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca, així com l'advocacia i els advocats o el notariat i els notaris de les mateixes èpoques.

El llibre s'estructura entorn d'un estudi introductor i sobre el dret històric mallorquí i la transcripció de tres textos jurídics cabdals en la història mallorquina. Aquests textos són la «Carta de població» del 1230, la «Recopilació de les franqueses i Dret municipal de Mallorca», del 1622, i la «Real Cédula de Nueva Planta de la Real Audiencia del Reino de Mallorca», del 1716. Ras i curt, l'obra ens permet, alhora, tenir una visió global del dret històric mallorquí entre els segles XIII i XVIII i accedir a alguns dels seus textos principals.

L'autor inicia el treball amb els orígens i les fonts del dret del regne de Mallorca que es relacionen directament amb la legislació emanada dels reis d'Aragó, un dret consuetudinari importat pels repobladors arribats del continent, i el *ius commune*. El segon capítol s'endinsa en qüestions de pes com la concepció pactista de la Corona d'Aragó, les principals fites de les ruptures d'aquest pactisme a partir de la segona meitat del segle XV o les problemàtiques per a la creació de legislació d'un regne sense corts. Aquestes reflexions s'acompanyen de l'estudi detallat de les disposicions generades pels monarques, les corts, els governadors i les administracions locals, en concret el Gran i General Consell, els jurats de la Ciutat i Regne i les confraries i oficis. És en aquests capítols on despunten les mencions de qüestions cabdals de la història del dret i les institucions de Mallorca.

Durant aquestes pàgines s'enumeren i es contextualitzen aspectes com les relacions entre rei i regne, el paper mallorquí a les corts catalanes dels segles XIV i XV, la creació i el creixement de les institucions reials de justícia, en especial la Reial Audiència el 1571, el paper de generadors i aplicadors de dret del governador o dels lloctinents, o l'evolució de les prerrogatives legals de les administracions locals. Dins

1. Madrid, Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, 2018, 222 p. (Leyes Históricas de España).

el capítol dedicat a les institucions locals es contrasten l'amplada i els camps d'intervenció legislativa del Gran i General Consell i dels jurats, que incloïen aspectes bàsics per a la normativització de la vida urbana com ara l'ordenació dels mercats, la defensa dels súbdits o la de les imposicions i taxes. Finalment, dins aquest mateix apartat es resumeixen la història de la institucionalització dels gremis, les formes de generació de les seves normatives internes i les problemàtiques que podien sorgir envers les prerrogatives de les autoritats locals.

El tercer capítol es dedica a les recopilacions de textos legals realitzades o bé per iniciativa privada o bé per l'interès de les autoritats locals, especialment a partir del segle XVII. D'aquesta manera, l'autor posa ordre i context a les recopilacions, tant pel que fa a les obres sense sistematitzar o d'ús particular com en les còpies molt parcials dels segles XV i XVI fins a les principals obres del segle XVII. Aquest apartat introductori es clou amb un resum del dret a Mallorca entre el Decret de Nova Planta i el regnat de Carles III.

El darrer apartat del llibre es dedica a presentar i transcriure els tres textos inclosos en aquesta recopilació. En el cas de la carta de poblament, l'autor es remet a textos ja publicats. La «Recopilació de les franqueses i Dret municipal de Mallorca», del 1622, inclou una reelaboració de l'estudi i la transcripció que el mateix autor havia fet, en un llibre exhaurit, d'aquesta obra que va ser encarregada pel Gran i General Consell i els jurats als juristes Salvà, Moll i Zaforteza i va ser finalitzada pel mateix Zaforteza amb els missers Canet i Mesquida. L'obra, coetània a altres recopilacions legals de territoris de la monarquia hispànica, com la recopilació catalana del 1495, en la qual sembla la principal inspiració dels autors, tractà de recollir i traduir al català obra legal medieval dispersa en llibres recopilatoris com el de Teseu Valentí, del 1495, el llibre de sant Pere o les Constitucions de Catalunya, entre d'altres. En els cinc llibres s'incloueren normes i lleis del dret eclesiàstic, les normatives politicoadministratives, les regles sobre la font del dret i materials diversos sobre la feina d'advocats, notaris i metges. El darrer text, el Decret de Nova Planta, es presenta sense cap introducció ni indicacions bibliogràfiques.

Aquest és un dels pocs punts que podria haver estat reforçat dins la present obra. Una introducció bibliogràfica al Decret de Felip V com la que precedeix la carta de poblament podria haver estat una altra contribució útil, ja que es tracta d'un text legal que ja ha estat transcrit i estudiat en altres ocasions. El segon dels punts que podria haver complementat el present llibre és la —desitjable— transcripció o inclusió d'un facsímil de dos textos mencionats en l'obra com són les «Ordinacions i sumari dels privilegis, consuetuts i bons usos del Regne de Mallorca», del Dr. Antoni Moll, secretari i arxiver de la universitat de Mallorca, imprès el 1663, i l'anomenat «Catálogo de los Reyes de Mallorca», fet durant algun moment dels primers anys del segle XVIII i que ampliava l'obra del Dr. Moll. Ambdós textos no han estat mai editats amb un estudi introductori. Una tasca que, com demostra en aquest llibre, el Dr. Antonio Planas podria dur a terme amb solvència i erudició.

En definitiva, aquesta obra d'ampli abast temàtic i cronològic sobre el cas mallorquí serà de gran utilitat a tots els historiadors interessats en el dret de la Corona d'Aragó i permetrà estudis comparatius que tinguin en compte la realitat mallorquina durant els segles medievals i moderns.

Miguel Gabriel Garí Pallicer
*Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM) -
Universitat de les Illes Balears (UIB)*

LLUÍS OBIOLS PEREARNAU (ED.), *EL GOVERN DE LA CIUTAT D'URGELL AL SEGLE XVI. JERONI GRAU I EL SEU TRACTAT PER AL GOVERN MUNICIPAL*, PRÒLEG DE JOSEP CAPDEFERRO, LA SEU D'URGELL, ANEM, 2019, 215 P.

La història del dret està plena de joia amb la publicació d'aquest volum. És fruit de la sinergia generada pel coratge editorial d'Oliver Vergés, d'Anem Editors, i l'ol·facte i l'esforç de Lluís Obiols Perearnau, arxiver i dinamitzador cultural alturgellenc. A Obiols li devem la troballa d'un manuscrit valuós, la seva transcripció curosa amb les oportunes anotacions i un estudi introductorí generós.

El manuscrit en qüestió el va escriure Jeroni Grau l'any 1570. Es tracta d'un autèntic manual de govern local, l'únic del seu gènere i del seu temps —com a mínim, que hagi arribat fins als nostres dies—. Constitueix el primer manual d'economia política redactat en català. Va ser escrit gairebé dos segles abans que el *Manual Digest* andorrà d'Antoni Fiter i Rossell (1748) o la seva versió abreujada, el *Polítar andorrà* de mossèn Antoni Puig (1763). Convé limitar les comparacions entre aquestes tres obres car el tractat de Jeroni Grau, més enllà de consideracions sobre els marcs del poder o sobre la guerra, bàsicament tracta de l'estructura orgànica i la fiscalitat local de la ciutat d'Urgell. Per això Lluís Obiols l'ha titulat «tractat per al govern municipal» —es desconeix el nom que Grau li va donar o li hauria donat—. Així, no conté ni recull de privilegis o altres normes ni tampoc dret consuetudinari substantiu. Sí que fa remissions sovintejades a les Usances de la Seu d'Urgell establertes l'any 1430 en cent cinc capítols, la qual cosa justifica que Obiols i Anem Editors hagin decidit editar-les com a annex.

Malauradament, al manuscrit de Jeroni Grau que ha estat objecte d'edició i comentari li falten alguns folis o fragments. Això no obsta que resulti una obra indispensable per a conèixer les institucions d'una ciutat catalana a l'alta edat moderna. I és que condensa en un sol text, prou sintètic, informacions que en altres municipis es troben de manera dispersa en privilegis, ordinacions, sentències, pràctiques de govern, costums, etcètera —si és que s'han conservat, és clar—. Així, el tractat de Grau no només ens il·lustra sobre la Seu —fortament marcada per la dependència respecte del poder i la justícia del bisbe d'Urgell—, sinó que fa de mirall o de model per a comparacions amb regiments locals de la resta de Catalunya, de la Corona d'Aragó i també d'altres territoris hispànics o europeus.

De cara als lectors de la *Revista de Dret Històric Català*, cal subratllar el perfil biogràfic de Jeroni Grau: format a la Universitat de Tolosa, posseïdor d'una biblioteca amb obres clàssiques dels comentaristes europeus de la baixa edat mitjana, es trobava a la cruïlla entre el dret i el poder. Sabia alhora el que era exercir càrrecs de govern i de justícia a la ciutat d'Urgell i al seu districte. Havia estat decisiu tant en la presa de decisions com en l'assessorament jurídic de moltes d'aquestes. Això es tradueix

en un tractat d'estructura nítida on es combinen una síntesi de llarg abast cronològic i un relat d'experiències concretes al final del mandat consular del 1570. Aquest component d'història viscuda en primera persona dona més valor, si és possible, a la categorització d'oficis municipals que, al meu parer, és motiu més que suficient per a devorar *El govern de la ciutat d'Urgell al segle XVI*.

Grau estructura els oficis en set categories o «classes»: 1) *Res consilii*, Consell; 2) *Res pecuniaria*, pecúnia; 3) *Res frumentaria*, forment; 4) *Lites concernentia seu res forensis*, plets; 5) *Jurisdictionis et cognitionis*, judicial o jurisdiccional i/o de noció; 6) *Res pia seu pietatis*, religió i coses de pietat; 7) *Non declinantia ad aliquod superiorum*, setena classe.

Dins la primera categoria, Grau relata les funcions dels oficis següents: prohoms, consellers, notari o escrivà de la casa, clavers de la caixa de la insaculació, verguer i crida. En la segona, hi encabeix el clavari, els oïdors de comptes, el racional i els clavers de la caixa de la fàbrica de la moneda. En la tercera, parla del blader, el claver de l'arca del molí i el flequer. En la quarta, explica les funcions de l'advocat, el síndic, el clavari de l'arxiu, el substitut del síndic i el clavari de l'arxiu d'Oliana —referint-se a la documentació de l'assemblea representativa anual de les principals localitats sota domini del bisbe d'Urgell, és a dir, la Seu d'Urgell, Tremp, Sanauja i Guissona—. La cinquena categoria acull oficials que de manera molt diversa exercien jurisdicció sobre la Seu i el seu terme: jutge de crims, obrers, mostassà, veedors, tastadors del vi, veedors del Prat, pesador del peix i sequier. En la sisena, a més de baciners i procuradors de confraries diverses, hi ha els procuradors, el metge i el cirurgià de l'hospital i els mestres de l'Estudi. La darrera categoria, un calaix de sastre, inclou l'artiller, el ponter, el guardià del bestiar o de la dula i el portaler. Molts dels noms enunciats poden semblar irrellevants, secundaris, prescindibles, anecdòtics... I res més lluny de la realitat. La complexa articulació de tots aquests oficis és el que durant segles permeté el bon funcionament d'institucions municipals a la ciutat d'Urgell i en moltes altres del país, amb un règim d'àmplia participació ciutadana en les esferes política, tècnica i mecànica. Gràcies al tractat de Jeroni Grau, aquest règim podrà ser millor estudiat i, esperem, revaloritzat.

Similarment al manuscrit del tractat, l'estudi introductori de Lluís Obiols també és un tronc amb branques i branquillons molt atractius —la ciutat d'Urgell al segle XVI, els avantpassats de Jeroni Grau, la vida i diverses activitats professionals del jurista, etcètera—. Esperem que creixin i es multipliquin aviat amb la seva tenacitat i el seu rigor habituals.

Josep Capdeferro
Universitat Pompeu Fabra

MARIA ÀNGELS CLOTET I MIRÓ, *BESORA. L'ESGLÉSIA DEL PLA DE LA ROCA TALLADA I ELS MIRÓ DE NAVÈS*, SOLSONA, GRÀFIQUES MUVAL, 2018, 169 P.

No és habitual que es publiquin ressenyes d'obres autoeditades, per meritòries que siguin, i em plau signar-ne una per a la *Revista de Dret Històric Català*. Maria Àngels Clotet i Miró, cap dels Serveis de Territori de l'Ajuntament de Manresa i professora associada de dret internacional públic a la Universitat Pompeu Fabra, ha dedicat tenaçment com a mínim set anys de la seva vida (des de l'estiu del 2011 fins al 2018) a fer una recerca documental pacient a l'Arxiu Diocesà de Solsona i ocasionalment en altres fons. Inicialment el seu interès era identificar els seus avantpassats directes per la banda de la família Miró. A poc a poc, la documentació li revelà altres avantpassats, recents i remots, i dades cabdals sobre els contextos històrics que els havia tocat viure. Tot enllaçant documentació de naturalesa notarial i parroquial —tinguem present que un rector que fos notari eclesiàstic podia estendre vàlidament instruments jurídics com ara testaments, capítols matrimonials o inventaris *post mortem*—, tot combinant coneixements jurídics i passió per la història, Clotet anà fent cada vegada més complex i complet el seu exercici i ha acabat reconstruint la comunitat de Besora amb un eix cronològic central: el segle XVII.

Una visita pastoral del 1633 denuncià que el temple vell de Besora amenaçava ruïna i ordenà que se n'erigís un de nou. Malgrat les resistències de força veïns, entre el 1650 i el 1655 s'executà la construcció de la nova església parroquial de Sant Sadurní al pla de la Roca Tallada. En aquesta empresa, hi confluïren l'empenta del doctor en teologia Pere Joan Condó —rector preclar de la parròquia entre el 1646 i el 1666—, el saber fer del mestre d'obres d'origen francès Antoni Pompidó i la complicitat i generositat dels caps de casa Cabrit, Montanyà i Planes. Es dona la circumstància que l'autora té connexions familiars múltiples amb molts dels protagonistes. La memòria de tot el procés deliberatiu i constructiu que deixà escrita el rector Condó ha estat un testimoni de primera mà que ha permès a Clotet resseguir els esforços per a ajustar molt els comptes i evitar contribucions especials als parroquians, molts dels quals exhibiren una oposició activa al nou temple —no en va, durant la dècada del 1650 Catalunya va patir efectes dramàtics de la Guerra dels Segadors i un endeutament gravíssim—. L'enorme rectoria, que es va construir després de l'església (entre el 1662 i el 1663), encara fou objecte de més controvèrsia. Possiblement no s'hauria culminat sense una ordre categòrica del bisbe de Solsona perquè els besorencs complissin el que havien pactat amb mossèn Condó.

Així, l'eix cronològic 1633-1663 és central al llibre, però no exclusiu. D'una banda, es recullen informacions de segles precedents —pergamins de l'alta edat mitjana que acrediten l'existència remota de la parròquia de Besora—; de l'altra, s'aporten dades rellevants del final del segle XVII i dels segles següents —Clotet no en té prou

amb els murs de l'església i la rectoria: en ressegueix el vestiment (retauls i altars), el campanar i altres obres, i, fora del propi nucli de Besora, les esglésies sufragànies i la reorganització territorial de què foren objecte.

Enllaçant oportunament amb el fil argumental principal, en el llibre de Clotet hi van apareixent temes col·laterals apassionants com, per exemple, la immigració a la Catalunya moderna de nous pobladors provinents del sud de França; la fundació i l'organització del bisbat de Solsona entre el 1593 i el 1624 per a evitar la penetració transpirinenca d'hugonots; les visites pastorals que vetllaven per la fe i els seus espais; les confraries religioses —del Roser o de Santa Teresa, en el cas que ens ocupa—, que vehiculaven la religiositat popular; les obreries o associacions de laics que contribuïen a la construcció i el manteniment dels espais de culte.

En relació amb les confraries i obreries, considero destacable la força que es dona a institucions representatives de diferents àmbits, tant eclesiàstics com seculars: el batlle i els cònsols de la comunitat; la rellevància dels caps de casa; la mateixa «casa» com a entitat d'esforç col·lectiu, formada per persones del nucli familiar i altres de fora. I també em sembla cabdal el dinamisme que s'imprimeix als processos deliberatius dins de la comunitat dels besorencs i entre aquests i altres agents socials. La votació per decidir l'emplaçament de la nova església, les discrepàncies intercomunitàries sobre com finançar-la o la negativa d'alguns a contribuir-hi, de la qual mossèn Condó va aixecar acta en termes de perdó i no pas de repressió, o també la campanya de dit mossèn contra el monopoli dels frares dominics en la predicació anual a Besora, parlen molt sobre el contrast d'interessos i la manera de conciliar-los que hi podia haver en algunes societats preliberals, lluny dels dogmatismes simplificadors que se'ls atribueixen sovint.

Al final del llibre, Clotet edita una cronologia bàsica molt útil del rector Pere Joan Condó i de l'església de Besora construïda al pla de la Roca Tallada, i també un rectorologi de Besora des del 1583 fins al 2016.

En temps de despoblament de la Catalunya interior i dels arxius, una obra com la de Clotet clama triplement al cel: per un reequilibri territorial del país, per les vocacions històriques, que piquen pedra a la trinxera de la documentació inexplorada i aporten informació inèdita, i per una transferència d'aquesta informació a la societat, en forma d'iniciatives culturals i turístiques. En el tercer àmbit, cal dir que el Solsonès barroc ja fa un gran esforç per revelar al país uns segles apassionants, malauradament poc estudiats i valorats.

Josep Capdeferro
Universitat Pompeu Fabra

MARÍA PILAR HERNANDO SERRA, *UNA HISTORIA INACABADA: EL AUTONOMISMO VALENCIANO DE LOS AÑOS TREINTA*, VALENCIA, TIRANT LO BLANCH, 2020, 207 P.

Desde su creación, la cátedra de derecho foral dirigida por Francisco Javier Palao Gil ha llevado a cabo una decisiva tarea de difusión y edición de las investigaciones que se han venido realizando en los últimos años sobre el derecho foral y civil valenciano. Ya sean estas referidas al histórico derecho foral o al actual derecho autonómico, a la reivindicación del valencianismo durante el monolítico primer liberalismo o a los diferentes movimientos culturales y políticos que se desarrollaron en el siglo xx, estos trabajos nos ayudan a completar el rompecabezas que fue a lo largo de la historia y sigue siendo ahora el valencianismo en todas sus manifestaciones: jurídica, política, cultural, social o económica. Es en este contexto donde se enmarca la última publicación patrocinada por la cátedra, editada por Tirant lo Blanch y cuya autora es María Pilar Hernando Serra (2020): *Una historia inacabada. El autonomismo valenciano de los años treinta*.

Una historia inacabada pretende volver sobre uno de los momentos más decisivos del valencianismo político. Siguiendo la estela de Alfons Cucó, el autor que más profundizó sobre los diferentes proyectos de estatuto que se realizaron por diferentes instituciones y partidos políticos en aquel periodo, la autora busca ampliar dicho estudio con nuevos documentos. A Hernando no le interesa en este libro hacer un análisis exhaustivo del valencianismo político en general —las dimensiones del mismo no lo permitirían—, sino que coloca como preferente objeto de atención el devenir de los proyectos de estatuto realizados en aquellos años. También, la intención de cada uno de ellos, su contenido, sus diferencias y, en la medida de lo posible, intentar comprender el porqué de su fracaso.

Con una clara introducción sobre el valencianismo previo a la Segunda República que nos pone en situación, el libro se centra especialmente en los tres primeros años de la República, momento en el que la efervescencia autonomista fue mayor, con un capítulo dedicado a cada uno de ellos.

En primer lugar, 1931, el año de la proclamación de la República y de la elaboración del primer anteproyecto de Estatuto, realizado en el seno del Ayuntamiento por una comisión con presencia, por primera vez, de partidos valencianistas y con una mayoría del partido de Blasco Ibáñez. El proyecto que consiguió la adhesión —momentánea— de la mayor parte de partidos en Valencia generó, sin embargo, grandes recelos, y finalmente rechazo, en las provincias de Castellón y Alicante. La discusión de la Constitución a partir de septiembre de aquel año parece que fue la excusa determinante de que el proyecto realizado quedara en suspenso y, más tarde, olvidado.

El siguiente capítulo, centrado en 1932, nos detalla la división que se produjo en el movimiento autonomista y la formación de dos bloques políticos que fueron

incapaces de entenderse. Fue en ese año cuando el Partido de la Unión Republicana Autonomista presentó su propio proyecto, que hasta ahora estaba inédito y que es rescatado por Hernando. Ante la formación de los dos bloques, se desarrollaron en 1933 —objeto de atención en el siguiente capítulo— dos campañas estatutarias paralelas sin que se llegara a ningún acuerdo. A la autora le interesa relatarnos cómo se desarrollaron aquellas dos campañas, con abundante citación de la prensa del momento, para dar cuenta de los pocos intentos que hubo por aunar esfuerzos por parte de unos y de otros. También coincide ese año con los primeros efectos claros de la recesión económica mundial, que afectó especialmente en este caso al sector cítrico valenciano, entre otros, que pudo convertirse en un grupo de presión con intereses diversos a la consecución del Estatuto. La victoria del Partido Radical y la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA) dejaron en suspenso durante los dos años siguientes toda o casi toda la actividad estatutaria.

De esta suspensión pasa la autora a centrarse en 1936, momento en el que, tras la victoria del Frente Popular, vuelve a resurgir el movimiento autonomista con una predisposición mucho más favorable desde Alicante y Castellón, así como de la mayoría de los grupos políticos, por conseguir la autonomía efectiva. Es en este momento cuando se redactó, ya empezada la guerra, el siguiente borrador inédito hasta el momento y al que Hernando dedica este último capítulo. Es un proyecto que muy bien pudiera haber sido, como dice la autora, el que se pretendía aprobar en las primeras Cortes celebradas en Valencia el 1 de diciembre, tras la constitución de la ciudad como capital de la República.

Hernando Serra concluye el libro con unas consideraciones finales, intentando comprender las razones del fracaso autonomista en Valencia, la actuación de sus actores políticos y la respuesta ciudadana, seguidas de un apéndice con una serie de documentos entre los cuales se encuentran los dos borradores de estatuto inéditos, que enriquecen extraordinariamente esta obra.

La virtualidad de este libro radica no solo en que vuelve a revisar con nuevos ojos el movimiento autonomista en Valencia —algo que no ha sido objeto de atención por parte de los historiadores del derecho—, sino, y sobre todo, en la aportación de los dos borradores de estatuto de autonomía que acabamos de mencionar. Por supuesto, cabe destacar la buena utilización, además de la prensa, de los archivos Municipal y de la Diputación de Valencia, a pesar de, tal y como señala la autora, la escasez de documentación conservada en ambos al respecto. Redondea esta aportación el excelente prólogo de la profesora Pilar García Trobat, gran conocedora de los movimientos valencianistas, en especial del siglo XIX, texto en el que nos muestra ya algunos de los problemas que reiteradamente han salpicado la historia del valencianismo en todas sus facetas y que vuelven a aparecer en el período objeto del libro de María Pilar Hernando.

Este libro cumple las pretensiones que se había marcado y que no oculta: constituir un nuevo punto de partida que ayude a una renovada reflexión sobre el movi-

miento autonomista valencianista de los años treinta. En todo caso, es bienvenido un nuevo estudio sobre un asunto, las autonomías, que vuelve, una y otra vez, a ser objeto de atención y de crítica, máxime cuando en 2022 se celebrará el cuarentavo aniversario de la publicación del Estatuto de autonomía de la Comunitat Valenciana.

En unos momentos en los que el modelo del sistema autonómico es puesto en cuestión por algunos sectores de la sociedad, a la vez que las comunidades autónomas están actuando como corresponsables de la gestión de las crisis sanitarias y económicas que se vienen sucediendo en el nuevo siglo, no está de más volver la mirada al pasado, a la historia. Porque la historia sigue siendo, como lo ha sido siempre, un instrumento inestimable para un mejor conocimiento del presente, en este caso para una mejor comprensión del modelo autonómico y de los problemas que siguen planteándose actualmente.

Carles Tormo i Camallonga
Universitat de València - Estudi General

CARLES TORMO I CAMALLONGA, *L'ADVOCACIA I LA HISTÒRIA COL·LEGIAL D'ALZIRA: DELS ESTATUTS DE 1838 A LA POSTGUERRA*, VALÈNCIA, TIRANT LO BLANCH, 2020, 354 P.

Amb l'obra que ara presentem, Carles Tormo i Camallonga ens porta al món del corporativisme col·legial dels advocats espanyols dels segles XIX i XX. Contràriament al panorama d'uns anys enrere, a hores d'ara ja podem dir que la historiografia sobre els col·legis d'advocats és notable i de certa qualitat. Ara bé, són molt pocs els estudis que, des d'una perspectiva estrictament iushistòrica, van més enllà dels *Estatutos para el régimen de los colegios de abogados del Reino*, del 5 de maig de 1838. Si parlem dels *Estatutos* que els van substituir, els del 15 de març de 1895, i que van romandre vigents fins més enllà de la Guerra Civil, l'erm en què naveguem els historiadors del dret és quasi absolut.

L'autor del llibre té una llarga trajectòria investigadora en aquest camp jurídic-institucional des que el 1998 va defensar la seua tesi doctoral en la Universitat de València sobre el Col·legi d'Advocats de València, centrada, quant al període temporal, en la transició entre l'Antic Règim i el liberalisme. El 2017 va publicar el llibre *El corporativisme i l'exercici lletrat amb els Estatuts de 1838. El Col·legi d'Advocats de Sueca*, que se centrava en el període comprés entre aquest any i els Estatuts del 1995. El llibre que ara ens presenta, publicat —com l'anterior— per l'editorial Tirant lo Blanch, significa la continuació temporal en els treballs de recerca sobre aquesta temàtica, prenent com a referència de partida, en aquest cas, el Col·legi d'Advocats d'Alzira. Mentre l'autor ha publicat aquests tres llibres, són nombroses les col·laboracions i els articles que també ha presentat sobre qüestions corporatives similars i que han sortit a la llum tant en revistes d'Espanya com en d'altres països llatinoamericans. Diem açò com a constància del seu coneixement de causa.

Amb el llibre que ara comentem, Tormo i Camallonga s'endinsa en el règim col·legial espanyol pròpiament contemporani, el més actual històricament. Com també en treballs anteriors, l'autor parteix d'un enfocament metodològic molt propi de la praxi investigadora a la qual ja ens té acostumats i sobre la qual cal remarcar alguns aspectes.

Per una banda, és digne d'emfatitzar que duu a terme l'anàlisi jurídica des de l'estricta rigorisme de les fonts consultades, que van molt més enllà d'una legislació que, com repetidament ens recorda, resulta totalment deficitària, tant pel seu abast com per la seua qualitat tècnica. L'autor posa en valor la documentació pròpiament col·legial, la més particular, la de les juntes internes, i tant del Col·legi d'Alzira com dels altres col·legis amb què aquest es va relacionar. També recorre a documentació que recull la relació entre les corporacions i els seus individus amb altres institucions públiques implicades en la professió de l'advocacia. És especialment meritoria la recopilació d'informació obtinguda en l'Arxiu del Ministeri de Justícia, en el qual l'autor ha trobat un procés judicial acabat amb una sentència del Tribunal Suprem que, d'alguna

manera, representa un punt d'inflexió en l'organització territorial del corporativisme dels advocats a Espanya. Una documentació, en qualsevol cas, lluny de l'abast dels historiadors als quals fa nosa la incomoditat de l'arxiu.

Un altre aspecte que cal destacar d'aquesta obra és la construcció narrativa, que parteix d'una referència particular com és el Col·legi d'Advocats d'Alzira, per a explicar una realitat general. En aquest sentit, l'autor aposta per un àmbit territorial tradicionalment deixat de banda per uns historiadors del dret més preocupats pel que ocorria a Madrid i a les grans ciutats capitals de província, on eren les principals corporacions. Que l'enfocament principal d'una obra recaiga en organismes menors per a, a través d'aquests, entendre els mateixos en les grans ciutats, els grans col·legis d'advocats, ens ofereix la possibilitat d'entendre que la transformació de l'ordenament jurídic no necessàriament ha de partir dels grans centres directores de la política.

L'estudi està precedit per un pròleg a càrrec del també historiador del dret Javier Palao Gil i que es presenta com una sòlida contextualització historicopolítica sobre el significat del que ha estat i és una corporació professional tan destacada en la nostra disciplina com és aquesta, i en un territori jurídicament marcat encara per la supressió del dret propi.

L'obra pròpiament de Tormo i Camallonga està dividida en una introducció, tres parts o blocs temàtics —amb una seqüència igualment temporal— i les conclusions de rigor.

La primera part està dedicada a l'anàlisi de la realitat juridicoinstitucional de mitjan segle XIX, que és de quan data la normativa col·legial bàsica del nou règim liberal, així com el naixement de la majoria dels col·legis d'advocats actuals; entre ells, el d'Alzira. Després d'unes breus referències a la situació de la professió amb anterioritat al naixement de la nostra corporació, el Dr. Tormo ens exposa el marc legislatiu procesal del moment, tant l'orgànic com l'estrictament procedimental. A més dels estatuts del 1838 i el 1895, per a entendre aquesta realitat associativa serà fonamental la *Ley orgánica del Poder Judicial* del 1870, així com les disposicions, prèvies i posteriors, sobre la demarcació territorial dels partits judicials —per a nosaltres, especialment, Alzira i Alberic—, i que van molt més enllà dels àmbits competencials del Tribunal Suprem i de les audiències territorials. Com bé s'explica al llarg de tota l'obra, una de les característiques més destacades del corporativisme liberal és l'aplicació rigorosa del principi d'igualtat per a tots els advocats i col·legis, cosa que originarà un conflicte permanent entre les col·legis de les capitals provincials, tradicionalment *privilegiats*, i els col·legis que ara s'anomenaran menors o rurals. Aquells, els grans i normalment més antics, voldran una jerarquització o relegar els menors a un segon lloc, molt contràriament al que volen aquests i els seus individus, que, gràcies als nous col·legis, veuran prestigiar el seu lloc dintre la professió. Òbviament, també hi ha el control de les causes judicials, en uns moments en què la Ribera del Xúquer està experimentant canvis importants en el règim de tinença de les terres; un moment de prosperitat econòmica afavorida per nous conreus i modernes comunicacions.

La segona part del llibre està dedicada al que representa la constitució en si d'un col·legi professional, partint del cas alzireny i del que significava haver de sobreviure i lluitar pels drets o *privilegis* dels seus membres davant l'atac permanent de les corporacions capitalines, en aquest cas de la de València. És un discurs que versarà sobre el principi d'exclusivitat de l'exercici en segons quines demarcacions judicials, cosa que estava en estreta connexió amb els conceptes de *veïnatge*, *residència* i *despatx professional obert*, i a la seua vegada amb la defensa de les causes de pobres, i tot això en relació amb segons quines causes judicials i instàncies processals. La legislació evidencia la dificultat de navegar amb una mentalitat i una terminologia antigues per a una societat nova, burgesa i liberal. Tormo i Camallonga ens mostra un legislador que no acaba d'entendre, o no és capaç de trobar, el paper que la col·legiació d'oficis, voluntària o forçosa —una altra dialèctica—, pot exercir en el marc del sagrat individualisme liberal.

La tercera part del llibre és, si no la més important, sí la que ens aporta la informació que creiem més rellevant en aquest camp d'estudi, pel seu caràcter més inèdit. La Sentència del Tribunal Suprem del 27 de febrer de 1924, davant el plet en què el Col·legi d'Alzira estava immers contra els Estatuts del Col·legi de València i la Reial ordre del Ministeri de Gràcia i Justícia del 4 de març de 1922, representa la garantia de supervivència d'unes corporacions locals l'existència de les quals, com insistim, perillava des del mateix naixement de cadascuna d'elles.

La inseguretat jurídica amb què els col·legis locals es mantenien des del primer moment era un impediment per a què desenvoluparen totes les possibilitats que la legislació els atribuïa, que tampoc no eren tantes. Així i tot, i encara que al llarg de les primeres dècades del segle xx són poques les normes destacables que surten a la llum, és un temps, sobretot, d'una voluntat sincera de renovació associativa i col·laborativa. Es presenten assajos des de diverses perspectives, hi veiem apostes per un nou futur corporatiu i mutualista; és temps de congressos nacionals en els quals es presenten propostes tan innovadores com de vegades idealistes... Però la greu inestabilitat politicosocial dels anys següents, incloent-hi la Guerra Civil, impedeix qualsevol avenç o millora ferma en aquesta direcció.

El règim franquista, en el qual Carles Tormo entra tímidament, conforma un nou règim col·legial lluny dels principis que l'havien regit des de segles enrere. Les primeres juntes generals i de govern del Col·legi d'Advocats d'Alzira mostren a les clares que som en un altre moment. És un temps nou, radicalment diferent en tots els sentits, i que acabarà amb el restabliment democràtic el 1978. Durant aquests anys el règim col·legial es regirà per maneres inèdites i molt allunyades del que havia estat el corporativisme professional dels advocats des dels seus mateixos orígens, segles enrere.

Carles Tormo acaba el seu llibre amb un breu resum del que ha significat l'associacionisme dels advocats durant gran part dels segles XIX i XX, des de la perspectiva d'unes col·lectivitats menors i amb uns actors que, amb la seua empena i ferma, van ser capaços de dirigir i reconfigurar tot un sistema corporatiu que els condemnava a

un paper secundari i subordinat que no estaven disposats a acceptar. Com el lector podrà veure, és el conflicte entre la igualtat i la diferència —i, en alguns casos, conveniència— de segons qui i en segons quins moments; és l'oportunisme interessat com a factor explicatiu del dret i de la seua història.

Ramon Aznar i Garcia
Universitat Internacional de València

PILAR GARCÍA TROBAT, *NOSTALGIA DE LOS FUEROS PERDIDOS: LA INCESANTE REIVINDICACIÓN DEL DERECHO CIVIL VALENCIANO*, VALÈNCIA, TIRANT LO BLANCH, 2020, 446 P.

Els membres de l'Associació de Juristes Valencians, en col·laboració amb la càtedra institucional de dret foral valencià que dirigisc, des de fa anys treballem amb la finalitat d'aconseguir un exercici efectiu de la nostra potestat per a legislar en matèria de dret civil. Com diu García Trobat (en «València sempre a la cua», *Concret*, núm. 2), «la Constitució de 1978 que empara i respecta els drets històrics sembla obviar-los en el cas valencià», i encara que «el seu estatut d'autonomia (reforma de 2006) proclamés el reconeixement de la Comunitat com a nacionalitat històrica en base el seu dret civil foral, sempre li serà denegat i les seues lleis declarades inconstitucionals a causa de la interpretació que, per desconeixement històric, es fa de l'article 149.1.8^a de la Constitució». Aquesta és la raó per la qual vam encetar una extensa campanya ciutadana i institucional amb l'objectiu de recuperar de manera plena la potestat de la Generalitat Valenciana per a legislar en matèria de dret civil. Més de cinc-cents municipis de la nostra Comunitat, juntament amb les principals entitats públiques i privades, han donat suport a un manifest que ha conduït al fet (històric, certament) que les Corts Valencianes presenten davant el Congrés dels Diputats una proposta de reforma de la Constitució. A més, s'ha impulsat una campanya de premsa en la qual he col·laborat amb més d'una desena d'articles en mitjans com ara *Levante-EMV*, *El Mundo* o *Valencia Plaza*.

L'antic regne de València va perdre els seus Furs en 1707 i la història —la *història dolenta*, tot s'ha de dir— ha repetit de manera incessant que, si no els va recuperar, almenys en matèria de dret privat, va ser per culpa dels mateixos valencians. Però és de debò que ningú no es va interessar en la seua devolució?

Com a director de la càtedra, des de fa molts anys m'he ocupat de l'estudi i la investigació del dret foral valencià, al principi sota el magisteri del professor Mariano Peset, que és cosa de gran cas en la matèria. He abordat el segle XVIII amb profusió i he desmuntat molts dels tòpics més habituals sobre la matèria. València va perdre els seus Furs en 1707, però no es va oblidar d'ells ni ho havia fet temps arrere, com assenyalen una part del fusterianisme i una altra del blaverisme, sense més dades que algunes intuïcions que jutgen precises —i no ho són— i que s'acaben convertint en una pseudohistòria plena de tòpics i llocs comuns construïts amb poc o gens de rigor. La intenció, que es va fer efectiva, de compilar-los poc abans de la derogació ho demostra, com vaig afirmar en el meu treball «Constitucionalisme i recopilació del dret en la València foral: el cas de la compilació inèdita de 1702» (*El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2013, p. 597-605). M'he detingut a recollir les moltes ocasions en les quals, sobretot des del municipi, es va reclamar la seua devolució fins

a l'arribada del liberalisme («Abolición y reintegración del derecho foral valenciano en la perspectiva del Antiguo Régimen», a *El derecho civil valenciano tras la reforma del Estatuto de autonomía*, València, Tirant lo Blanch, 2010, p. 13-66). He pogut estudiar els furistes més reconeguts («Gregorio Mayans, forista», a *Historia Iuris: Estudios dedicados al profesor Santos M. Coronas*, vol. II, Oviedo, Universidad de Oviedo, 2014, p. 1107-1120) o els costums que van perviure («Leyes y costumbres en la recuperación del derecho foral valenciano», a *Droit et mœurs: Implication et influence des mœurs dans la configuration du droit*, Jaén, Universidad de Jaén, 2011, p. 125-142). Vaig publicar també algun article sobre les bases històriques de la qüestió del dret civil valencià (vegeu «La reivindicación de un derecho civil propio de los valencianos desde la abolición de los fueros: bases históricas», a *Cuatro estudios sobre la competencia de la Generalitat Valenciana para legislar en materia de derecho civil: Bases históricas y normativas*, València, Tirant lo Blanch, 2013, p. 37-98). Però és que la nòmina d'investigadors que s'han interessat últimament per la matèria creix de manera constant fins a formar un llistat ben crescut (Remedio Sánchez, Ignacio Durbán, Rafael Verdera, Pilar Hernando, Sergio Villamarín, Carmen Lázaro, Paco Blasco, Javier Barceló, Rosa Moliner, Fede Arnau, Francisca Ramón, Carles Tormo, Llanos Cabedo, Mario Clemente, Cristina Sánchez, Jesús Estruch, Teresa Canet, Vicente Domínguez, Mariola Mas, José Bonet, Nuria Verdet, Ramón Aznar, Laura Gómez, Javier Plaza...). Aquest va ser, des del primer moment, un dels objectius de la càtedra.

Però també és cert que encara no havia estat possible traçar una visió completa des del 1707 fins als nostres dies, a causa de la falta de dades del període en diverses zones. Aquesta monografia, elaborada a partir de fonts documentals consultades en diferents arxius públics i privats i hemeroteques, així com d'una àmplia bibliografia, ha permès reconstruir la història d'una incessant lluita, des de la seua pèrdua, per la recuperació d'un dret civil propi, contribuint així al progrés del coneixement en una qüestió central per a la història recent del dret valencià.

El llibre s'estructura en una introducció, quatre capítols i un epíleg, al qual se'gueixen un apèndix documental, les copioses fonts consultades i una bibliografia detallada. En la «Introducció», la professora García Trobat avança els seus objectius. És una obra d'història jurídica, que aborda l'estudi dels Furs des de la seua ininterrompuda reivindicació al llarg dels segles. No és objecte d'estudi la instrumentalització política que d'ells, en determinats moments, poguésser fet, però sí constatar des de la història que no tenen raó de ser les sentències del Tribunal Constitucional que declaren inconstitucionals les lleis autonòmiques valencianes més recents en matèria de dret civil.

El primer capítol, que duu per títol «Entre la perplejidad y la esperanza», és, potser, el menys nou, ja que aborda el segle XVIII, sens dubte el que amb més intensitat ha estudiat la historiografia: és a dir, què va ocórrer després i arran de l'abolició. No li resulta estranya aquesta època a Pilar García Trobat, que ja havia estudiat amb

Jorge Correa la primerenca implantació en l'Administració valenciana d'un dels nous funcionaris borbònics, l'intendent, i l'impost equivalent a les alcabales castelleses. Però ara s'endinsa en aquest nou tema i, malgrat tants estudis anteriors, aconsegueix des d'una perspectiva original i aportant algunes dades noves, introduir-nos en el desconcert que va significar l'abolició i en l'esperança que es va mantindre a recuperar-los, almenys en matèria de dret civil, com ho havia aconseguit Aragó. L'arribada de Carles III de nou va renovar les il·lusions dels valencians per recuperar les seves institucions, com demostren els nombrosos memorials de greuges valencians. Encara en el primer terç del segle XIX, advocats i magistrats recorden la necessitat de conèixer i aplicar els Furs o almenys l'esperit d'ells.

En el segon capítol, «Constitución y Fueros en guerra», Pilar García Trobat estudia el difícil encaix dels furs provincials en la Constitució nacional. La Junta Central consultarà a l'Audiència i a l'Ajuntament sobre com s'han de restablir i convocar les Corts en aquells moments de guerra. Es van extraure per a l'anàlisi tots els documents dels arxius de viles i ciutats referents a les Corts forals. Si es tractava de *restablir*, hi havia la possibilitat de tornar al passat foral. Tota aquesta documentació, conservada en l'Arxiu del Congrés dels Diputats, és analitzada de manera exhaustiva en aquesta monografia. Les discrepàncies entre els valencians van començar a mostrar-se profundes i arribaren a les Corts dividits en les seues opinions: els uns obertament a favor de la nova època, els altres amb el convenciment que en els Furs es trobava la solució al despotisme patit.

«El mito de los Fueros», títol del tercer capítol, ocupa els anys centrals del segle XIX, en els quals una política centralista i uniformadora força maldestra aconsegueix idealitzar, com a reacció, temps passats. La divisió provincial, la Llei d'ajuntaments i la desamortització de Madoz van significar la mort de l'autonomia local. Progressistes i republicans van girar llavors els ulls cap a la tradició foral a la recerca de solucions. Vicent Boix i Antonio Aparisi Guijarro apareixen com els principals artífexs a València d'aquest moviment contra el moderantisme del Govern, germen del sentiment nacionalista que afloraria poc després. Durant aquests anys s'aborda la qüestió de la codificació civil i es comença a identificar la reivindicació foral amb el desig de recuperar el dret civil foral del qual havia estat privada la regió. Com diu la professora García Trobat, «si en cuanto al derecho público, su reivindicación es absolutamente romántica, en cuanto al derecho civil podía ser factible». El desconeixement general tocant a quines normes queden vigents a cada província, porta la Comissió General de Codificació a preguntar-ho a l'Audiència i al Col·legi d'Advocats valencians. Les respostes són sorprenents. Sembla que «en parte los Fueros están vigentes». Alguns juristes valencians —i també forans— advoquen perquè es tinguen presents algunes institucions forals valencianes en la confecció del nou codi. Els seus Furs són estudiats en la Universitat. Però, una vegada més, aquestes demandes són desateses. València no és considerada territori foral i passa a regir-se pel Codi civil dels anys 1888-1889 sense cap excepció.

L'últim capítol, «Valencianismo jurídico», se centra en les reivindicacions regionalistes. La primera Assemblea Regionalista Valenciana, inspirada en la Solidaritat Catalana, va convocar a la protesta contra el Decret del 29 de juny de 1707, que va abolir els Furs de València i Aragó. La força del blasquisme en la ciutat va impedir que aquesta empresa tingués èxit. Tot i això, se'n van publicar les conclusions. En l'àmbit del dret, va sol·licitar «el reconocimiento del derecho consuetudinario valenciano que regía al margen y a veces en contra del derecho prescrito en el Código civil. Pedía la reforma del artículo 5 de dicho Código que impedía tal reconocimiento y reivindicaba el derecho de los valencianos a expresarse en su idioma sobre todo en los actos judiciales y notariales». Començava així una nova etapa en la qual el valencianisme polític va voler presentar-se, com va ocórrer a Catalunya, juntament amb el jurídic. És interessant ressaltar la labor de la Joventut Valencianista, per a la qual «las consecuencias de imponer un derecho extraño a Valencia, había significado la pérdida de su personalidad». Quan en 1918 l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona convoca una assemblea per a tractar qüestions del Codi civil, hi convida tots els territoris de dret foral i també crida València. Algunes de les propostes de l'assemblea seran plantejades per al debat entorn de la mancomunitat que s'intentarà aquell mateix any a València. Amb el diputat provincial Facundo Burriel, es busca un dret civil per a València. Si els Furs estan derogats, caldria tindre en compte el dret consuetudinari que encara regeix, sobretot en matèria de família, successions, censos i regs. Afloren llavors les crítiques respecte a la unitat de codis recollida en la Constitució, perquè, en paraules d'Eduard Martínez Ferrando, «negaven la primera i més preada de totes les llibertats: la d'organitzar-se cada país, segons les lleis pròpies de sa vida». Però quan tots els partits valencians comencen a acceptar una eventual autonomia, la dictadura de Primo de Rivera posa fi una vegada més a les il·lusions despertades. Durant la Segona República, el reconeixement de les regions autònomes en la Constitució del 1931 permet a València il·lusionar-se novament amb un dret civil propi. Per a uns, de nova faïçó; per a uns altres, afonant les arrels en la història. L'autora recull en l'apèndix documental un projecte d'estatut inèdit presentat pel Centre de Cultura Valenciana. Des del Col·legi d'Advocats es va intentar la recopilació del dret consuetudinari valencià que inicià Burriel. I des de l'Ajuntament es va emprendre una campanya de conscienciació política mitjançant la publicació d'una edició dels Furs accessible a tothom. Però no va haver-hi temps per a concretar res més. La Guerra Civil ho va impedir.

En l'epíleg, l'autora descriu que, durant el franquisme, els valencians no van desistir d'intentar que el seu territori fora reconegut com a foral, encara que no va arribar el seu moment. La Transició va portar amb ella noves esperances... El 1974 es van celebrar a València les primeres jornades forals valencianes, organitzades pels tradicionalistes, amb la intenció que s'actualitzaren els Furs de València «bajo los auspicios de su más amplio posible restablecimiento». El 1976 els cronistes del regne de València també van proposar sol·licitar la rehabilitació dels antics Furs. Aquell mateix any,

l'Avantprojecte d'estatut del País Valencià (conegut com l'Estatut d'Elx) disposava en l'article 16 que «el País Valencià es dicta el seu propi dret civil, sense renunciar a unificar-lo amb el del Principat de Catalunya i les Illes Balears. La Generalitat participarà activament en tota iniciativa per aconseguir-ho, i nomenarà delegats —arribat el cas— per a la comissió que redacte el Codi civil unificat». Tornaven a portar-se els tres models en què València havia basat la recuperació d'un dret civil propi. Però, una vegada més, el seu destí va quedar en mans alienes...

Com recull l'autora en una altra de les seues monografies (*La Constitución de 1812 y la educación política*, Madrid, Congreso de los Diputados, 2010), Larra, en referir-se a les causes del fracàs de la Constitució a Espanya, va escriure que el problema va ser que els liberals «que habían andado demasiado cuando los demás estaban parados, comenzaron a pararse cuando los demás empezamos a andar». Tot parafrasejant-lo, podríem concloure una cosa semblant. El moviment valencianista va trobar poc suport popular, però quan semblava que els valencians avançaven, les circumstàncies i els interessos polítics els van detindre.

En definitiva, estem davant d'una monografia necessària, que alguns feia molt que estàvem esperant, amb una revisió minuciosa i detallista de la història jurídica valenciana recent. Desmunta alguns dels tòpics més habituals sobre la matèria i planteja alhora noves incògnites i idees. El rigor amb què està feta la va fer mereixedora del IV Premi «Savis en Dret», que en la modalitat històrica concedeix la càtedra de dret foral. Només resta que l'amable lector faça el seu propi judici després de visitar les pàgines del llibre.

Javier Palao Gil
Universitat de València

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ

1. Els articles s'han de redactar en català preferiblement i s'han de presentar en suport de paper i en disquet o CD (si pot ser, picat en el programa de tractament de textos Microsoft® Word per a PC).
2. El cos de la lletra ha de ser del 12, i el text s'ha de compondre amb un interlineat d'un espai i mig.
3. L'extensió de l'article no pot ser inferior a deu pàgines (2.100 caràcters per pàgina). Tots els fulls han d'anar numerats correlativament.
4. La bibliografia s'ha d'incloure al final de l'article. Ha d'estar ordenada alfabèticament per autors i ha de seguir els criteris següents (hi ha uns criteris més detallats a la disposició dels autors).
Els llibres s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. *Títol de la monografia: Subtítol de la monografia*. Lloc de publicació: Editorial, any. Nombre de volums. (Nom de la Col·lecció; número dins de la col·lecció) [Informació addicional]
Els articles de publicacions periòdiques s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. «Títol de la part de la publicació en sèrie». *Títol de la Publicació Periòdica* [Lloc d'Edició], número del volum, número de l'exemplar (dia mes any), número de la pàgina inicial - número de la pàgina final.
5. Les notes s'han de compondre al peu de la pàgina on figura la crida, que s'ha de compondre amb xifres aràbigues volades.
6. En el cas que hi hagi figures, gràfics o taules, s'han de presentar numerats correlativament en fulls a part i indicar dins del text el lloc en què s'han d'incloure durant el procés de maquetació.

7. Juntament amb l'article s'han de lliurar en un full a part algunes dades del currículum de cada autor (quatre línies de text com a màxim).
8. Al final de l'article cal afegir un resum d'un màxim de quinze línies (1.050 caràcters), en: català, castellà i anglès.
9. Amb vista a la indexació en diferents bases de dades, s'han de proposar cinc mots clau com a mínim (en català, castellà i anglès), els quals s'haurien d'extreure, si és possible, de tesaurus o diccionaris d'especialitat.
10. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, el Comitè Editorial i el Comitè Científic sotmetran els articles rebuts a l'informe d'experts en cada matèria.

